

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA SLAVISTIKY

**Přívlastek neshodný v ukrajinském publicistickém stylu
(ve srovnání s českým, polským a ruským)**

INCONGRUENT ATTRIBUTE IN UKRAINIAN JOURNALISTIC STYLE
(IN COMPARISON WITH CZECH, POLISH AND RUSSIAN)

Disertační práce

JAN HABERNAL

Školitel: prof. Josef Anderš, DrSc.

Doktorský studijní program: Srovnávací slovanská filologie

Studijní obor: Srovnávací slovanská jazykověda

OLOMOUC 2013

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně, pod vedením prof. Josefa Anderše, DrSc., a uvedl všechny použité prameny.

V Olomouci, dne 23. 7. 2013

.....

Děkuji panu prof. Josefu Anderšovi, DrSc., svému školiteli, a také paní prof. Alle Arkhangelské za cenné rady a připomínky, které mi během psaní disertační práce poskytli.

OBSAH

ÚVOD	1
1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA PRÁCE	3
1.1 DEFINICE PŘÍVLASTKU JAKO VĚTNÉHO ČLENU	3
1.1.1 <i>Autoři a publikace</i>	3
1.1.1.1 Úvod	3
1.1.1.2 Slovanští autoři a publikace zkoumající přívlastek z tradičního hlediska	5
1.1.1.3 Slovanští autoři a publikace zkoumající přívlastek z nových hledisek, zejména valenčního	13
1.1.1.4 Shrnutí přehledu autorů a publikací	20
1.2 KLASIFIKACE ATRIBUTŮ, KLASIFIKAČNÍ KRITÉRIA	21
1.2.1 <i>Klasifikace atributů podle formálně-syntaktického vztahu k označovanému substantivu</i> ...	21
1.2.2 <i>Klasifikace atributů podle účelu komplementace substantiva</i>	22
1.2.3 <i>Klasifikace atributů podle nezbytnosti a těsnosti vztahu k řídicímu substantivu</i>	23
1.2.4 <i>Klasifikace atributů podle rozsahové platnosti v rámci substantivní fráze</i>	24
1.3 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA PŘÍVLASTKU NESHODNÉHO	25
1.3.1 <i>Klasifikace přívlastků neshodných, klasifikační kritéria</i>	27
1.4 METODY POPISU A SROVNÁVÁNÍ JAZYKOVÉHO MATERIÁLU	30
2. ATRIBUTY - AKTANTY V SUBSTANTIVNÍCH FRÁZÍCH S DEVERBATIVNÍMI SUBSTANTIVY (DS)	34
2.1 VALENČNÍ A NEVALENČNÍ ATRIBUTY V SUBSTANTIVNÍ FRÁZI	34
2.1.1 <i>Hierarchie valenčních a nevalenčních atributivních vztahů uvnitř substantivní fráze</i>	36
2.2 NEJČASTĚJŠÍ TYPY DEVERBATIVNÍCH SUBSTANTIV V UKRAJINŠTINĚ	37
2.2.1 <i>Rozdělení DS podle sémantiky</i>	37
2.2.2 <i>Rozdělení DS podle formy</i>	41
2.3 VALENČNÍ ATRIBUTY U DS S VÝZNAMEM DĚJE	45
2.3.1 <i>Typy valenčních doplnění DS</i>	45
2.3.2 <i>Atributivní konstrukce s dějovými DS z komparativního hlediska</i>	47
2.4 PATIENS JAKO ATRIBUT DS	48
2.4.1 <i>Realizace pomocí struktury DS – S_{GEN} (PAT)</i>	49
2.4.2 <i>Realizace pomocí struktury DS – PRON_{GEN} (PAT)</i>	52
2.4.3 <i>Realizace pomocí struktury DS – substantivum v nestrukturních (sémantických) pádech</i> ...	54
2.4.3.1 <i>Realizace pomocí struktury DS – S_{DAT} (PAT)</i>	55
2.4.3.2 <i>Realizace pomocí struktury DS – S_{INSTR} (PAT)</i>	57
2.4.3.3 <i>Realizace pomocí struktury DS – Praep S (PAT)</i>	59
Struktury DS – Praep - S _{GEN} (PAT)	60
Struktury DS – Praep - S _{ACC} (PAT)	61
2.4.4 <i>Patiens u modálních DS (DS_{MOD})</i>	62
2.4.5 <i>Dílčí shrnutí u PAT</i>	65
2.5 AGENS (ACT) JAKO ATRIBUT DS	66
2.5.1 <i>Obligatornost agentu</i>	66
2.5.2 <i>Způsoby vyjádření agentu u DS</i>	68
2.5.3 <i>Realizace pomocí struktur DS – S_{GEN} (ACT)</i>	69
2.5.3.1 <i>Struktury s jednovalenčními DS (pouze ACT)</i>	69
2.5.3.2 <i>Struktury s dvovalenčními a vícevalenčními DS (ACT+PAT/DIR)</i>	71
Realizace pomocí struktury DS – S _{GEN} (ACT) – S _{INSTR} (PAT)	73
Realizace pomocí struktury DS – S _{GEN} (ACT) – S _{DAT} (PAT):	75
Realizace pomocí struktury DS – S _{GEN} (ACT) – Praep S _{GEN, ACC, INSTR} (PAT)	77
Realizace pomocí struktury DS ₁ – S _{GEN} (ACT) – Praep S (DIR1, DIR2, DIR3)	80

Polské struktury s antepřehnaným agentem S_{GEN} (ACT) – DS_1 – (Praep) $S_{GEN,DAT, INSTR}$ (PAT).....	80
2.5.4 Struktury s instrumentálním agentem – S_{INSTR} , $PRON_{INST}$ (ACT).....	81
2.5.5 Polský agens v předložkovém akuzativu – <i>przez</i> S_{ACC} / $PRON_{ACC}$ (ACT).....	89
2.5.6 Agens vyjádřený předložkovými konstrukcemi.....	91
2.5.7 Dílčí shrnutí u ACT.....	93
2.6 ADRESÁT (ADDR) JAKO ATRIBUT DS.....	95
2.6.1 Adresát u DS dávání a mluvení.....	96
2.6.1.1 Obligatornost adresáta a ostatních aktantů ve valenčním rámci.....	98
2.6.1.2 MOŽNOST POVRCHOVÉHO VYJÁDŘENÍ VŠECH AKTANTŮ (ACT, PAT, ADDR).....	99
2.6.2 Adresát s významem partnera či soupeře	102
2.6.3 Adresát u DS s významem odebírání, zbavování	103
2.6.4 Dílčí shrnutí u ADDR.....	105
2.7 VÝSLEDEK DĚJE (EFF) JAKO ATRIBUT DS.....	106
2.7.1 Aktant EFF s významem konečného stavu.....	108
2.7.2 EFF jako okolnost, vůči níž se nějak zachází s pacientem.....	111
2.7.3 EFF jako vlastnost nebo stav, které má PAT za jistého děje nebo které se mu jistým dějem přisuzují	114
2.7.4 Dílčí shrnutí u EFF	117
2.8 AKTANT PŮVODU (ORIG) JAKO ATRIBUT DS.....	118
3. ATRIBUTY JAKO VOLNÁ OKOLNOSTNÍ DOPLNĚNÍ U DS A PRIMÁRNÍCH SUBSTANTIV	123
3.1 VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA VOLNÝCH DOPLNĚNÍ.....	123
3.1.1 Typy volných doplnění – <i>funktorů</i> u DS a PS.....	124
3.2 FUNKTORY ČASU A JEJICH VYJÁDŘENÍ	127
3.2.1 Funktor <i>TWHEN</i> (<i>kdy?</i>)	127
3.2.2 Funktor <i>TSIN</i> (<i>odkdy?</i>)	131
3.2.3 Funktor <i>TTILL</i> (<i>dokdy?</i>)	132
3.2.4 Funktor <i>TFHL</i> (<i>na jak dlouho?</i>).....	133
3.2.5 Funktor <i>TFRWH</i> (<i>ze kdy?</i>).....	135
3.2.6 Funktor <i>TOWH</i> (<i>na kdy?</i>)	136
3.2.6.1 Subfunktor <i>TOWH₂</i> s podmíněným časovým určením (<i>na dobu, až/kdy...</i>)	136
3.2.7 Funktor <i>THL</i> (<i>jak dlouho?</i>).....	140
3.2.8 Funktor <i>TPAR</i> (<i>během čeho? současně s čím?</i>).....	141
3.2.9 Dílčí shrnutí u časových <i>funktorů</i>	143
3.3 FUNKTORY MÍSTA	145
3.3.1 Funktor <i>LOC</i> (<i>kde?</i>)	146
3.3.2 Funktor <i>DIR1</i> (<i>odkud?</i>).....	147
3.3.3 Funktor <i>DIR2</i> (<i>kudy?</i>).....	149
3.3.4 Funktor <i>DIR3</i> (<i>kam?</i>).....	150
3.3.5 Dílčí shrnutí u <i>funktorů</i> místa	153
3.4 KAUZÁLNÍ FUNKTORY.....	154
<i>V následujících podkapitolách popíšeme sémantická specifika jednotlivých kauzálních <i>funktorů</i> a způsoby jejich povrchového vyjádření v analyzovaných jazycích.</i>	<i>157</i>
3.4.1 Funktor <i>CAUS</i> (<i>příčina</i>).....	157
3.4.2 Funktor <i>AIM</i> (<i>účel</i>).....	161
3.4.3 Funktor <i>COND</i> (<i>podmínka</i>).....	164
3.4.4 Dílčí shrnutí u kauzálních <i>funktorů</i>	167
3.5 FUNKTORY ZPŮSOBU	168
3.5.1 Funktor <i>MEANS</i> (<i>prostředek</i>).....	168
3.5.2 Funktor <i>REG</i> (<i>zřetel</i>).....	172

3.5.3 Funktor MANN (přímý způsob)	181
3.5.4 Funktor ACMP (doprovod)	187
3.5.5 Dílčí shrnutí u funktorů způsobu	189
3.6 SPECIFICKÉ, PRIMÁRNĚ SLOVESNÉ FUNKTORY	191
3.6.1 Funktor BEN (benefaktor – prospěch)	191
3.6.2 Funktor HER (dědictví)	193
4. SPECIFICKÉ FUNKTORY U PRIMÁRNÍCH SUBSTANTIV	195
4.1 FUNKTOR APP (PŘINÁLEŽITOST)	196
4.2 FUNKTOR AUTH (AUTORSTVÍ)	199
4.3 FUNKTOR ID (IDENTITA, NÁZEV)	200
4.4 FUNKTOR MAT (MATERIÁL, PARTITIV)	202
4.5 FUNKTOR RSTR (RESTRIKCE VÝZNAMU, BLIŽŠÍ SÉMANTICKÉ VYMEZENÍ)	203
4.6 FUNKTOR DES (DESKRIPCE)	206
4.7 SHRNUTÍ SPECIFICKÝCH FUNKTORŮ U PRIMÁRNÍCH SUBSTANTIV	208
ZÁVĚR	211
SUMMARY	217
POUŽITÁ LITERATURA	219
SEZNAM EXCERPOVANÝCH ZDROJŮ	224
SEZNAM ZKRATEK A SYMBOLŮ POUŽITÝCH V TEXTU	227

Úvod

Současná slavistika dosud postrádá práce komplexního rozsahu, které by ze sémanticko-syntaktického hlediska popisovaly možnosti vyjádření a funkce přívlastků neshodných v rámci nevětných konstrukcí (substantivních frází) v různých slovanských jazycích. Také dosud nevznikla práce srovnávající různé slovanské jazyky na základě struktur jejich substantivních frází.

Předkládaná disertační práce se snaží tuto mezeru zaplnit. Jejím cílem je komplexně popsat způsoby vyjádření a sémantické funkce různých typů atributů – komplementů substantiva v ukrajinském jazyce a zároveň zjistit, jakými typy atributů či jakými jinými způsoby jsou dané sémantické obsahy vyjádřeny v ruštině, češtině a polštině. Komparativní výzkum se však nezaměřuje jen na samotné atributy, nýbrž také na strukturu substantivní fráze (zejména slovosledné postavení jejích komponentů), bez jejíhož kontextu nelze přívlastky analyzovat, klasifikovat a srovnávat.

Srovnávací analýza má za účel zjistit, čím a do jaké míry se v rámci vyjádření atributů a struktury substantivních frází liší ukrajinština od ruštiny (východoslovanská jazyková skupina), čeština od polštiny (západoslovanská jazyková skupina), čím se tyto dvě skupiny (a jednotlivé jazyky) liší navzájem, zda a jaké jsou specifické rysy u jednotlivých jazyků. Výzkum jazykového materiálu by měl také odpovědět na otázku, zda jsou si v rámci nevětného vyjádření sémantických obsahů vzájemně bližší východoslovanské nebo západoslovanské jazyky.

V práci je použita zejména synchronní metoda popisu jazykového materiálu, v jejímž rámci je využita sémantická a funkční analýza, intenční a valenční modelování, překlad a konstituování frází. Při zjišťování společných a odlišných rysů v analyzovaných jazycích se využívá metodika komparativní analýzy blízkce příbuzných jazyků, která již byla zpracována ve slovanské jazykovědě.

Jazykovým materiálem pro výzkum je cca 3000 příkladů přívlastků neshodných vyexcerpovaných z ukrajinských, ruských, českých a polských publicistických textů (noviny, internetové zpravodajské portály). Atributy jsou tříděny nikoli podle způsobu vyjádření, nýbrž podle sémantiky (myšlenkového obsahu), kterou vyjadřují. Onomasiologický přístup (od obsahu k formě) byl zvolen z důvodu srovnání více jazyků, které mají společné sémantické kategorie, ale odlišné způsoby jejich vyjádření.

Práce je členěna do čtyř kapitol. První kapitola – teoretická východiska se zabývá analýzou děl ukrajinských, českých a polských jazykovědců minulého a počátku tohoto století, kteří se zabývali problematikou atributů a substantivní fráze. V rámci této kapitoly je také popsána a zdůvodněna metodika popisu a srovnávání excerpovaného jazykového materiálu. Druhá kapitola popisuje atributy u deverbativních substantiv, které v intenčním poli deverbativ plní sémantickou roli aktantů. Třetí kapitola se zabývá analýzou atributů jako okolnostních doplnění (času, místa, způsobu a kauzálních doplnění) u deverbativních a primárních substantiv. Čtvrtá kapitola se pak věnuje atributům, které mohou rozvíjet pouze primární substantiva a která nikdy nemají valenční charakter.

Za každou větší kapitolou následuje shrnutí, které stručně seznamuje s výsledky komparativní analýzy jazykového materiálu.

Na konci práce se nachází závěr, resumé v anglickém jazyce, seznam použité literatury, seznam excerpovaných zdrojů a také seznam zkratk a symbolů použitých v textu.

1. Teoretická východiska práce

1.1 Definice přívlastku jako větného členu

Latinský termín *atribut* pochází z latinského *ad-tribuere*, což znamená *přidělovat, přisuzovat*, v přeneseném významu pak označuje vlastnost či rozlišovací znak nějakého objektu. Tento pojem se používá v mnoha oblastech lidské činnosti. Již ve scholastické filosofii jím nazývali jak atributivní vztah, tak predikaci. V 19. století, v souvislosti s bouřlivým rozvojem všech jazykovědných disciplín, byl termín přejat i lingvisty. Atribut (**CZ:** *přívlastek*, **UA:** *означення*, **RUS:** *определение*, **PL:** *przydawka*) označuje v syntaxi v nejširším slova smyslu takový skladební člen, který je suplementem substantiva nebo některých jiných výrazů, které zaujímají ve skladebné struktuře substantivní pozici [Daneš, Grepl a kol. 1987, s. 126].

Vytvořit jednoduchou a univerzální definici přívlastku však není jednoduché, jelikož v současné syntaxi existuje několik přístupů k jeho popisu. Jinak na atribut nahlíží tradiční, závislostní syntax, a poněkud jinak syntax valenční. Zdaleka největší problém představuje kategorizace přívlastků. I v rámci tradiční syntaxe se setkáme s různými systémy členění – od několika nejjednodušších „školních“ kategorií až po desítky kritérií a tříd v akademických skladbách.

V tradičním pojetí, jehož se drží i většina ukrajinských lingvistů, je přívlastek rozvíjející větný člen, který definuje vlastnost (kvalitativní, kvantitativní, vztahovou) substantiva a odpovídá na otázku *jaký?, čím?, který?* A také *kolik?, kolika?, s kolika?, o kolika?* [Пономарів 2005, s. 311] Z formálně-syntaktického hlediska lze přívlastek vyjádřit adjektivem, zájmenem, číslovkou, adjektivem slovesným (základní morfologické způsoby jeho vyjádření), substantivem v nominativu a nepřímých pádech s předložkou nebo bez ní, příslovcem, infinitivní formou slovesa a ustáleným slovním spojením. V tradičním chápání syntaktických relací je atribut vůči substantivu ve vztahu kongruence (shody), rekce (řízenosti) či adjunkce (přimykání).

1.1.1 Autoři a publikace

1.1.1.1 Úvod

Až do 60. let 20. století ve slovanské jazykovědě zcela dominoval tradiční, analytický a závislostní přístup k segmentaci věty. Tradiční, analytická syntax vychází z hotové textové věty, jak ji recipient vnímá, a v souhlase s procesem dekódování věty

recipientem ji analyzuje na její komponenty a vztahy mezi nimi. Analytický postup vede jak k segmentaci věty, tak k jejímu rozkladu na dvě složky, jimiž je tvořena každá jednotka znakové povahy, na složku významovou a výrazovou. Proto se studium větných vztahů v analytické syntaxi realizuje ve dvou rovinách. Oddělují se od sebe vztahy sémantické (predikace, determinace, koordinace, apozice) a vztahy formálně syntaktické (hypotaktické: kongruence, rekce, adjunkce, a parataktické), aby se posléze konfrontovaly a sledovala se jejich spjatost [Hrbáček 1997, s. 169].

Od konce 60. let se ve slovanské lingvistice věta stále aktivněji zkoumá nejen z hlediska její formální konstrukce, nýbrž i z hlediska „smyslové formy“, organizace informativního obsahu. Již v 80. letech 19. století se někteří ruští jazykovědci – syntaktici (A. Dmitrevskij, V. Slanskij) pokoušeli zkoumat ruskou větu právě z tohoto aspektu. A. Dmitrevskij obrazně popsal větu jako „drama myslí“, v níž přísudek, který je jediným hlavním větným členem, vyjadřuje děj dramatu, „předměty“ (substantivní členy, k nimž řadil i podmět) připomínají hrající postavy na scéně a příslovečná určení malují okolnosti, tzn., představují samotnou scénu. Slanskij hájil nutnost vyčlenit v rámci věty „členy obsahu“ a zkoumat vzájemné vztahy těchto členů [Белошапкова 1977, s. 117]. Tato koncepce se však v kontextu tehdejších jazykovědných tendencí ukázala jako neživotaschopná. Prvními průkopníky valenčního přístupu se u nás stali na konci 50. let 20. století Miloš Dokulil a František Daneš [Dokulil, Daneš 1958, s. 232]. V sovětské lingvistice začaly nové, valenční teorie získávat na popularitě v průběhu 60. let. Zatímco v akademické syntaxi ruského jazyka redigované V. V. Vinogradovem [Виноградов 1960] zcela převažuje tradiční přístup, další akademická skladba ruštiny redigovaná N. J. Švedovou [Шведова 1980] je již vybudována na zcela nových principech. K oběma dílům se ještě podrobněji vrátíme.

Valenční syntax vychází z jádra věty, jímž je gramatický predikát (predikátorem je verbum finitum – VF –, samo, nebo není-li plnovýznamové, doplněno výrazy významovými), a na základě valence predikátu (a intence VF, jež ho tvoří) sleduje utvořenost tzv. základových větných struktur, které se zachycují větnými vzorci. Aby se dospělo nakonec ke konkrétním textovým podobám vět, většinou přesahujícím své ZVS, je nutno formulovat substituční (rozvíjecí a rozšiřovací) pravidla na základě syntagmatických možností daného jazyka, [srov. Hrbáček 1997, s. 169-177]. Na základě valenčního přístupu bylo vyvinuto mnoho teorií, z nichž některé zcela zavrhují segmentaci na větné členy a přívlastek vnímají pouze jako jeden

z neobligatorních rozvíjejících komponentů (stejně jako např. příslovečné určení). V následujících dvou podkapitolách shrneme přístupy k popisu atributů různých slovanských lingvistů od poloviny 20. století dodnes. Pro větší přehlednost oddělíme tradiční a sémantický (zejména valenční) přístup a popíšeme jejich výhody a nevýhody.

1.1.1.2 Slovanští autoři a publikace zkoumající přívlastek z tradičního hlediska

Pokud jde o samotnou definici přívlastku jako rozvíjejícího větného členu, ve většině ukrajinských, ruských, českých a polských gramatik se setkáme s podobnými tezemi. Většina lingvistů definuje přívlastek jako větný člen, který rozvíjí skladební podstatné jméno jakékoli větné platnosti a specifikuje jeho vlastnosti. Jednotlivé práce se však vzájemně liší hloubkou zpracování tématu, množstvím vyčleněných kategorií a klasifikujících kritérií.

Ukrajinská jazykověda bohužel dodnes postrádá dílo, které by se svým rozsahem a způsobem zpracování mohlo rovnat ruským, českým či polským akademickým skladbám. V průběhu druhé poloviny 20. století byla vydána dvě díla, která lze v rámci ukrajinské lingvistiky považovat za stěžejní. Jedná se o akademickou mluvnici redigovanou I. K. Bilodidem [Білодід 1972] a akademickou skladbu ukrajinského jazyka I. R. Vychovance [Вихованець 1993].

Ve starší z mluvnic, která pracuje výlučně s tradičním přístupem k popisu větných členů, je problematice atributu věnováno pouhých osm stran. Autor definuje atribut především z formálně gramatického aspektu. Za přívlastek považuje větný člen syntakticky závislý na substantivu, zájmenu, nebo jakémkoli substantivovaném slovu, který se s označovaným slovem shoduje v pádu a většinou také v čísle a rodu nebo je s ním v syntaktickém vztahu rekce nebo zřídka také adjunkce. Dále se sice zmiňuje o atributivní funkci přívlastků a o atributivním vztahu, ale omezuje se pouze na konstatování, že se jedná o syntaktický vztah mezi přívlastkem (označujícím členem) a substantivem (označovaným). Jakákoli další sémantická klasifikace zcela chybí, dále se autor zabývá již výlučně morfologickými prostředky, jimiž lze přívlastek (jak shodný, tak neshodný) vyjádřit [Білодід 1972, s. 199-206].

Do akademické skladby I. R. Vychovance se již nemohly nepromítnout nové, valenční teorie. Tato akademická mluvnice popisuje větné členy jak z formálně

syntaktického, tak i sémanticko-syntaktického hlediska a navíc uvádí výhody a nevýhody obou z těchto aspektů. Jedná se zároveň první vydanou publikaci, která při popisu ukrajinské větné skladby zohledňuje nové poznatky v oblasti syntaxe. Z formálně syntaktického aspektu definuje přívlastek jako větný člen, který vyjadřuje vlastnost předmětu a je podřízen substantivu. Nevyčleňuje zde žádné morfologické ani sémantické kategorie, pouze stroze konstatuje, že podle typu podřadného vztahu rozlišujeme přívlastek shodný a neshodný. Za přístavek považuje typicky ukrajinské složené konstrukce typu: *дівчина-красуня, вітер-буревій*. [Вихованець 1993, s. 87-89]. Pokud jde o sémanticko-syntaktické hledisko, Vychovanec zcela opomíjí jakoukoli definici přívlastku jakožto větného členu. Považuje jej za jeden ze sekundárních větných členů, syntaxémů, které rozšiřují sémanticky elementární jednoduchou větu. Podle autorova názoru lze vyčlenit tři druhy syntaxémů tohoto typu – adverbialní, atributivní a modální [Вихованець 1993, s. 129-136]. Na problematiku atributivních větných členů ještě naráží v kapitolách o syntaktické kondenzaci v derivativních procesech (str. 173) a derivativních vztazích syntaktických jednotek různých úrovní (str. 178). K oběma problematikám se ještě později podrobněji vrátíme. Zcela však chybí jakákoli další kategorizace atributů, kvůli čemuž je nutno při podrobnějším zkoumání ukrajinských přívlastků využít cizí literatury.

Z rozsáhlejších mluvnic ukrajinského jazyka vyšla v minulých letech ještě např. Teoretická mluvnice A. Zahnitka [Загнітко 2001]. Autor v ní uplatňuje funkční přístup k popisu jazyka, nicméně atribut jako větný člen zde také není nijak kategorizován.

Ostatní ucelené publikace z oblasti ukrajinské syntaxe jsou většinou na úrovni příruček pro střední školy, a tudíž v nich není prostor pro hlubší analýzu problematiky atributu ve větě. Například v populární mluvnici *Současný ukrajinský jazyk* redigované O. Ponomarevem [Пономарів 2005, s. 311] je přívlastek charakterizován jako rozvíjející větný člen, který definuje vlastnost (kvalitativní, kvantitativní, vztahovou) předmětu a odpovídá na otázku jaký?, čím?, který? A také kolik?, kolika?, s kolika?, o kolika? N. Škurjatyna a S. Ševčuk ve své učebnici mluvnice [Шкурятина, Шевчук 2000, s. 503] zase definují přívlastek jako rozvíjející větný člen, který vyjadřuje vlastnost předmětu a je podřízen substantivu, které nazývá předmět. S podobnými charakteristikami se setkáme v drtivé většině dnešních ukrajinských mluvnic.

Z výše uvedeného vyplývá, že pokud chceme nalézt podrobnější charakteristiku přívlastku a jeho klasifikaci z různých aspektů, je nutno se poohlédnout po synchronní mluvnici jazyka blízkého ukrajinštině. Nejcennějším zdrojem jsou akademické mluvnice ruštiny, kterých ve druhé polovině 20. století vyšlo hned několik.

Z mluvnic pracujících s tradičním přístupem k větným členům, je neobsáhlejší akademická mluvnice ruštiny redigovaná V. Vinogradovem [Виноградов 1960]. Ta charakterizuje přívlastek jako rozvíjející větný člen, který se vztahuje k větnému členu – slovu s předmětným významem (substantivu, substantivovanému zájmenu, základní číslovce a jakémukoli substantivovanému slovu) a charakterizuje předmět nazývaný tímto slovem z hlediska jeho kvality, vlastností a rysů [Виноградов 1960, s. 520] Základním kritériem pro klasifikaci přívlastku je pro autory publikace typ podřadného formálně syntaktického vztahu přívlastku vůči podstatnému jménu. Hlavními (a jedinými) kategoriemi atributu jsou zde tedy přívlastek shodný a neshodný. Obě kategorie jsou dále rozděleny na podkategorie podle formálního (morfologického) způsobu vyjádření atributu. Např. adjektivní přívlastky shodné jsou rozděleny podle pádu, v němž se nachází adjektivum, dále se vyčleňují přívlastky shodné vyjádřené číslovkami, jsou uvedeny zvláštní typy shody s řídicím substantivem apod. Poměrně velký prostor je zde věnován problematice přístavků, které autor dělí na těsné (*необособленные*) a volné (*обособленные*). Také přívlastky neshodné jsou rozděleny podle morfologického způsobu vyjádření – např. na substantivní v genitivu, dativu, v předložkových pádech (a dále podle konkrétních předložek), přičemž u každé takové formálně syntaktické kategorie je uvedena sémantika, kterou tato spojení atributu se substantivem vyjadřují. Vše je ilustrováno velkým množstvím příkladů. Oproti soudobým českým gramatikám, např. [Šmilauer 1966], [Kopečný 1962] zde např. chybí kategorizace pádů (zejména genitivu) podle vyjadřované sémantiky (např. genitiv explikativní, partitivní aj.). Poměrně obsáhle autoři zkoumají také pozici přívlastku ve větě. Přes veškerou podrobnost je však tato mluvnice poplatná své době a tehdejšími metodám, které ještě nepracovaly s pojmy valence a intenční pole. Vůbec zde nejsou rozlišena původní a deverbativní substantiva, není řešeno intenční pole deverbativ a vztah tohoto pole k intenčnímu poli původního predikátu, transformace predikátu na řídicí deverbativum, problematika syntaktické kondenzace apod. Pracuje se pouze s popisem hotové větné struktury. Nicméně z hlediska tradičně

koncipovaného popisu větných členů se jedná zřejmě o nejrozsáhlejší dílo v ruské lingvistice.

Dalším ruským dílem, které se podrobněji zabývá problematikou přívlastků je akademická mluvnice ruštiny redigovaná A. Gvozděvem [Гвоздев 1973]. Autor se drží klasické koncepce, i když hned v úvodu připouští, že tradiční přístup má své nedostatky, které však nepřevažují nad pozitivy. Za negativa nových koncepcí považuje Gvozděv zejména fakt, že nové klasifikace vedlejších vět a rozvíjejících větných členů nejsou natolik konkrétní a jednoznačné, aby se mohly stát základem pro učební příručku [Гвоздев 1973, s. 115-116]. S tímto hodnocením nelze než souhlasit i po téměř čtyřiceti letech od vydání publikace. Rovněž Gvozděv dělí přívlastky na shodné a neshodné, přičemž u definice přívlastku neshodného si všímá zajímavého faktu, že slovní spojení dvou substantiv (označujícího a označovaného) slouží k označení dvou předmětů (nikoli jednoho, jako u přívlastků shodných) – spojení tohoto typu vyjadřují tu či onu charakteristiku označovaného předmětu prostřednictvím jeho vztahu k jinému předmětu, takže kromě atributivního obsahují i předmětný vztah. Tato skutečnost se nejvýrazněji projeví při srovnání paralelních – neshodných a shodných konstrukcí: *улицы города – городские улицы, каменный дом – дом из камня*. Zajímavý je také způsob třídění přívlastků. Gvozděv neklasifikuje neshodné atributy podle způsobu morfologického vyjádření (pádu, použité předložky), nýbrž podle jejich významu (např. přívlastky charakterizující předmět podle existence či neexistence jistého detailu atd.).

Z dalších ruských mluvnic, které pracují s tradičním přístupem, se žádné další dílo nemůže svým rozsahem rovnat výše uvedeným. V současné době jsou vydávány většinou jednosvazkové gramatické příručky, obsahující fonetickou, morfologickou a syntaktickou část, se značně zjednodušeným výkladem atributivní problematiky.¹

Nauka o stavbě vět a větných členech má dlouhou a bohatou tradici také na české půdě. Počátky moderní lingvistiky u nás spadají do roku 1930, kdy byl oficiálně založen Pražský lingvistický kroužek. Problematikou přívlastku jakožto větného členu se ve své Historické mluvnici jazyka českého zabýval již Jan Gebauer, který jej definoval jako slovné vyjádření toho, čím se vymezuje a určuje pojem vyjádřený jménem podstatným [Gebauer 1929, s. 35]. Všechny přívlastky rozdělil na souřadné a

¹ V průběhu posledních 20 let se na trhu objevilo mnoho nejrůznějších gramatických příruček, z nichž můžeme jmenovat např.: Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И.: Современный русский язык, Москва 1987; Кустова Г.И., Мишина К.И., Федосеева В.А.: Синтаксис современного русского языка, Москва 2005

podřadné, které podle jeho charakteristiky odpovídají přívlastkům shodným a neshodným. Podřadné pak klasifikoval podle morfologického způsobu vyjádření (v prostém pádu, předložkovém pádu, infinitivu atd.), přičemž podotknul, že: „v češtině (a slovanštině vůbec) jeví se snaha, aby přívlastek měl podle možností formu adjektivní.“ [Gebauer 1929, s. 36].

K nejpůvodnějším českým mluvnicím dvacátého století patří čtyřikrát vydaná Česká mluvnice B. Havránka a A. Jedličky [1981]. Její první vydání (1951) má podtitul „základní jazyková příručka“ a skutečně se jedná o pomůcku koncipovanou pro široké maso, čemuž odpovídá i její struktura. Autoři si vystačí s klasifikací přívlastků na shodné a neshodné, volné a těsné, několikanásobné a postupně rozvíjející, přičemž u žádné z těchto tříd nevyčleňují další podtřídy [Havránek, Jedlička 1981, s. 372-378]

Naopak absolutní vrchol v tradiční, vztahové syntaxi představují práce V. Šmilauera [1966] a F. Kopečného [1962].

Vladimír Šmilauer ve své Novočeské skladbě přináší nejpodrobnější klasifikaci přívlastků z hlediska tradiční syntaxe, která byla kdy v české lingvistice vypracována. Jako první se zabývá odvozováním substantiv ze sloves a procesy, které při tom probíhají (transformace). Podrobně popisuje tvary atributů u odvozených deverbativních a deadjektivních substantiv [Šmilauer 1966, s. 171-172], přičemž ještě nepracuje s pojmem syntaktické kondenzace. Přívlastky primárně nedělí na shodné a neshodné, nýbrž podle morfologického způsobu jejich vyjádření. Např. jen u genitivního přívlastku vyčleňuje šest hlavních kategorií (genitiv zasaženého objektu, partitivní, explikativní) a u každé z nich ještě několik podkategorií. Atributy v předložkových pádech netřídí podle použité předložky, nýbrž významu, který daná konstrukce vyjadřuje. Při tom rozděluje předložkové vazby u deverbativních a jiných substantiv, s čímž se v jiných tehdejších gramatikách nesetkáme.

František Kopečný se ve svém díle Základy české skladby [1962] zabývá především praktickou úlohou přívlastku ve větě. Nepopisuje ani tak formálně gramatickou stavbu a jejich vztah k řídicímu substantivu, jako spíše významové charakteristiky těch či oněch atributivních vazeb. Jeho přístup k fungování přívlastku v české větě je nejsložitější, i když nevyčleňuje zdaleka tolik jeho kategorií jako např. V. Šmilauer. Základním kritériem pro klasifikaci atributů je u Kopečného formální způsob jejich vyjádření. Rozdělení přívlastků na shodné a neshodné zmiňuje autor jen

jakoby mimochodem a nevěnuje mu větší pozornost. Zato značnou pozornost věnuje problematice přístavku.

Nejrozsáhlejší dosud vydávanou a aktualizovanou publikací, která popisuje větné členy z tradičního hlediska, je Skladba spisovné češtiny M. Grepla a P. Karlíka. Autoři již pracují s pojmy valence sloves, transformace predikátu (uvádějí synonymické struktury s V_F – např. struktura *žena černých vlasů* odpovídá struktura se slovesem *mít* – *žena má černé vlasy*; u přívlastku dativního či instrumentálního uvádějí, že je utvořen od sloves s dativní či instrumentální rekcí) [Grepl, Karlík 1986, s. 267-268], avšak jejich klasifikace přívlastků (dle způsobu vyjádření a dále podle sémantiky jednotlivých forem) zcela odpovídá koncepci a terminologii Šmilauera a Kopečného.

Problematikou přívlastku se zabývali také autoři srovnávacích mluvnic. Zde je nutno uvést především práce známých českých rusistů M. Kubíka [1974, 1982], P. Adamce [1978], V. Hraběte [1964], R. Zimka [1984], S. Žaží a H. Flídrové [2005]. Jejich mluvnice ruštiny ve srovnání s češtinou z formálně syntaktického a sémantického hlediska vyčleňují nejrůznější kategorie atributů a srovnávají je s českými ekvivalenty. Jako výchozí předmět výzkumu je vždy ruský gramatický tvar a dále se zkoumají jeho české ekvivalenty – nakolik se z formálně gramatického hlediska shodují se svými ruskými protějšky. Pozornost je věnována také rozdílnostem v syntagmatické struktuře přívlastku v rámci věty v obou jazycích. Tyto srovnávací mluvnice řeší problémy, které jsou aktuální i pro naši práci.

Jedinou česko-ukrajinskou komparativní prací je mluvnice českého jazyka vydaná v Kyjevě vytvořená kolektivem autorů pod vedením V. Rusanivského [Русанівський 1992]. V syntaktické části, kterou vypracoval J. Anderš, se řeší také problematika fungování shodných a neshodných přívlastků v češtině ve srovnání s ukrajinštinou. Rozsah a hloubka této problematiky je však značně omezena, protože cílem této práce bylo především seznámit ukrajinského čtenáře s českým gramatickým systémem v komplexní podobě a uvést základní shody a rozdíly mezi oběma příbuznými jazyky. Nejedná se tedy o akademickou skladbu. Při popisu jednotlivých jevů se autor drží české a ruské gramatické tradice a formálně syntaktického hlediska. Kromě základní klasifikace věnuje autor pozornost různým odlišnostem v gramatickém vyjádření přívlastků, které se projevují při překladu z češtiny do ukrajinštiny a naopak. Jedná se především o odlišnou rekcí jednotlivých substantiv.

Přívlastkem jako větným členem se zabývali také slovenští lingvisté J. Oravec a E. Bajžíkové. Ve své akademické skladbě slovenského jazyka [1984] charakterizují přívlastek jako větný člen, který se pro svou závislost na substantivu nikdy nemůže dostat do přímého kontaktu s finitní formou slovesa. Proto nikdy neovlivňuje základní větnou strukturu ani její členitost. Oravec s Bajžíkovou také správně podotýkají, že z hlediska hloubkové struktury nelze přívlastek z věty vyloučit, poněvadž nevzniká mimo větu, nýbrž v jejím rámci skrze transformaci predikace – např. *Cesta je zledovatělá (mokrá) – zledovatělá (mokrá) cesta* [Oravec, Bajžíková 1984, s. 128].

Většina výše uvedených ukrajinských, ruských a českých publikací, které charakterizují atribut z formálně syntaktického kritéria, používají podobný systém klasifikace (přívlastek shodný/neshodný, volný/těsný atd.), což může svědčit o vzájemné provázanosti českých, ruských a ukrajinských gramatických tradic. Se zcela odlišnou klasifikací se setkáme v soudobých polských mluvnicích. Z. Klemensiewicz ve svém díle *Základy polské skladby* [1968] definuje přívlastek jako charakterizující člen ve spojení, jehož základem je substantivum, méně často substantivované zájmeno, substantivované adjektivum nebo adjektivum slovesné (ohebné), čili výraz, který označuje předmět. Nejobecnější funkcí přívlastku je charakterizovat vlastnost tohoto předmětu a odlišit jej tak od jiných, podobných předmětů [Klemensiewicz 1968, s. 56]. V závislosti na sémantice slovních spojení (řídící substantivum + atribut) pak rozlišuje přívlastek jakostní, doplňující (objektový, předmětný), okolnostní, podmětný (subjektový) a oznamující (vyjadřující existenci). U všech kategorií pak podle významu vyčleňuje ještě množství podkategorií. Vůbec nerozlišuje podle shody, rekce či přimykání, ale také se nezabývá problematikou transpozice a vznikem přívlastku jako větného členu. Pouze rozlišuje mezi neodvozenými a odvozenými (deverbativními a deadjektivními) substantivy.

Ze současných prací pracujících s formálně syntaktickým přístupem uvedeme alespoň *Základy polské mluvnice* A. Nagórko [2002]. Ta charakterizuje přívlastek jako rozvíjející větný člen v rámci nominální skupiny. Přívlastek se může vztahovat pouze k výše postavenému členu této skupiny, kterým je obvykle substantivum. V rozvíjené nominální skupině může přívlastek záviset na dalším přívlastku. Vzájemný vztah mezi označujícím a označovaným větným členem se nazývá atributivní. Ze sémantického hlediska tkví jeho funkce v přiřazení nějaké vlastnosti objektu, k němuž se vztahuje daná fráze. Atributivní vztah se liší od predikativního (čili vztahu mezi podmětem a přísudkem) absencí (potenciální) časové charakteristiky [Nagórko 2002,

s. 283]. Přívlasky dělí podle formálního kritéria na adjektivní (uvádí jejich shodu /akomodaci/ s nadřazeným členem) a substantivní (dále dělené na nominativní, genitivní a v předložkovém pádu). Zcela chybí přívlasky vyjádřené infinitivem a adverbium.

Ve většině polských „školních“ gramatik se setkáme s podobnou klasifikací. Např. J. Strutyński ve své učebnici polské mluvnice [1997, s. 207] dělí adjektivní přívlasky dále na atributy vyjádřené přídavným jménem, zájmenem aj. Substantivní pak podle konkrétního pádu na nominativní, genitivní, dativní atd.

Teorie o hlavních a rozvíjejících větných členech, klasifikovaných na základě formálně syntaktických a sémantických vztahů s jinými větnými členy a lexikálního významu jednotlivých členů, která se mocně zakořenila ve většině tradičních ukrajinských, ruských a českých gramatik, má své výhody. Podle E. Starodumové [Стародумова 2005, s. 81] je důsledná, logicky ucelená a do značné míry spolehlivá – pomocí analýzy syntaktických vztahů lze vždy zjistit gramatickou sémantiku, tj. druh rozvíjejícího členu. Vezměme si např. větu: *Šplouchání vln se podobalo opatrnému dětskému smíchu*.¹ Určíme-li roli pádových tvarů, zjistíme, že slovo *vln* je přívlastek, protože vztah mezi touto formou slova a slovem *šplouchání* je determinačně – subjektový (*šplouchání* – děj, *vln* dějový subjekt, což lze transformovat ve větu *vlny šplouchají*). Výraz *smíchu* je předmět, protože syntaktický vztah tohoto gramatického tvaru ke slovesu *podobalo se* je objektově-doplňující. Zároveň je však, podle Starodumové, potřeba zdůraznit jednu důležitou věc ohledně „smyslového kritéria“, které se široce využívá ve školní praxi. Otázka smyslu není kritériem, nýbrž způsob určení vztahů, což znamená, že může být uplatněna teprve po analýze syntaktických vztahů (proto *šplouchání – jaké? či? – nikoli čeho?*)

Mezi hlavní nevýhody tohoto přístupu pak patří to, že nepřináší nic nového pro pochopení uspořádání věty, protože distribuuje analýzu slovních spojení [Стародумова 2005, s. 81]. Zde je však nutné podotknout, že téma naší práce je zaměřeno především na výzkum slovních spojení v rámci substantivní skupiny a jejich sémantiky. Nezaměřujeme se primárně na slovesnou predikaci, proto bereme v potaz také tradiční, analytický přístup, a to tím spíše, že v současné jazykovědě neexistuje jednotná alternativní klasifikace či terminologie větných členů, které lze považovat za atributy. Autoři akademické mluvnice ruštiny [Шведова 1980, s. 90] spatřují největší

¹ Překlad z ruštiny vlastní.

nevýhodu tradiční klasifikace v tom, že při klasifikaci větných členů na základě smyslových či pádových otázek (přívlastek – *jaký, čím, který?*; příslovečné určení – *jak, jakým způsobem, kdy, kde, kam, odkud, kvůli čemu, proč, za jakých okolností?*; předmět – *pádové otázky*) jsou hranice mezi různými „druhořadými větnými členy“ často nejen nepřesné, ale dokonce i neurčitelné: *Střílejí z okna. – z čeho?* – předmět; *odkud?* – příslovečné určení. *To je dům mého otce. – čím?* – přívlastek; *koho?* – předmět. Proto autoři této akademické skladby zcela zavrhnou tradiční klasifikaci a navrhnou kategorizaci zcela novou, jíž se budeme zabývat v následující kapitole.

1.1.1.3 Slovanští autoři a publikace zkoumající přívlastek z nových hledisek, zejména valenčního

Jak již bylo řečeno, od 80. let v syntaxi zcela dominuje nový, sémantický přístup k popisu věty jako k ucelené komunikativní jednotce. Zatímco většina tradičních syntaktických popisů začíná vymezením (definicí) věty vycházejícím z její textové totality (ať je tato vymezena zvukovými a grafickými signály nebo přetržitostí struktury textu – „pole syntaktických vztahů“) a postupně se přes různé klasifikace větných celků dostává ke konkrétním stavebním prvkům věty a vztahům mezi nimi, postup valenční syntaxe je zcela odlišný. Vychází se z větotvorného jádra, z verba finita, na základě jeho valenčního potenciálu se dospívá k popisu základových větných struktur (zachycených větnými vzorci) a od nich uplatněním derivačních a substitučních pravidel k větným celkům [Hrbáček 1997, s. 169].

Atributy se tímto dostávají do vedlejší role, jelikož nejsou součástí základové větné struktury. Stávají se nekonstitutivními členy, které jen obohacují význam ZVS, neúčastní se tvoření propozičního konceptu věty. Vztahy mezi atributivními členy a jejich nadřazenými substantivy již většinou nejsou zkoumány v rámci věty, ale slovních spojení.

Přesně s tímto přístupem se setkáváme v akademické mluvnici ruského jazyka [Шведова 1980]¹. Tradiční rozvíjející (či *sekundární* nebo *druhořadé*) větné členy, které jsou z formálního i sémantického hlediska nesmírně různorodé, jsou zde klasifikovány podle skupin rozvíjejících větných členů na:

¹ V široce koncipované kapitole *Rozvití jednoduché věty* (§ 1985–2127), rozdělené do podkapitol podle slovních druhů, které jsou větnými členy rozvity, lze najít podrobný popis nejrůznějších způsobů rozviti základové větné struktury. V žádné z podkapitol však není uvedena přímo charakteristika ani klasifikace atributu. Na problematiku přívlastků je nahlíženo pouze z vyšší, větotvorné perspektivy.

- formy rozvíjející větné členy (které mají příslovní závislost), např.: *Дождь стучал в окна **всю ночь***;
- formy, které rozvíjejí celou větu – determinanty, např.: ***Еще с раннего утра** все небо обложили дождевые тучи*;
- formy, které rozvíjejí současně dva hlavní větné členy, např.: *Тебе ли с **твоим ревматизмом** разъезжать по гостям – тебе с твоим ревматизмом а с твоим ревматизмом разъезжать по гостям*.

Naopak daleko bližší tradičním klasifikacím je část publikace, která se zabývá větnými členy a vztahy mezi nimi (§ 1720–1889). Autoři zde podrobně zkoumají závislosti jak z formálně-gramatického, tak sémantického hlediska. Hypotaktické (podřadné) vztahy mezi slovy zde dělí na silné (obligatorní) a slabé (neobligatorní). Přijímají i tradiční formální klasifikaci vztahů mezi komponenty slovního spojení na kongruenční, rekční a adjunkční. Zajímavá z hlediska atributivní problematiky je zejména kapitola o hypotaktických vztazích substantiva. Řídící substantiva jsou důsledně rozdělena na deverbativní a vlastní. V kapitole o hypotaktických vztazích u deverbativ (§ 1809-1812) jsou z formálně-gramatického a sémantického aspektu řešeny zejména vztahy (shody a rozdíly) mezi původním příslovesným slovním spojením a transformovanou konstrukcí s řídicím deverbativním substantivem. Hypotaktické vztahy vlastních substantiv (§ 1814–1861) jsou v souladu s tradičními teoriemi rozděleny na kongruenční (shoda), rekční (řízenost) a adjunkční (přimykání). Nejtypičtější, rekční vztah se dále podle obligatornosti dělí na slabý a silný, podle formálního vyjádření na v bezpředložkovém a předložkovém pádu. Další dělení již probíhá podle sémantiky jednotlivých formálně-gramatických konstrukcí (např. substantiva s kvantitativním významem, doplňující informaci apod.) Velká pozornost se věnuje variantnosti jednotlivých konstrukcí. Adjunkční vztahy (1830–1860) se dělí podle druhu přimykajícího se slova, kterým může být nesklonné (neohebné) slovo (infinitiv, adverbium, komparativ, nesklonné adjektivum) či různé pádové tvary substantiva (bezpředložkové a předložkové). Další, hlubší klasifikace zohledňuje sémantický charakter adjunkčních vztahů, který do jisté míry odpovídá sémantické klasifikaci přívlastků v jiných publikacích. Autoři vyčleňují u jednotlivých formálně-gramatických kategorií velké množství sémantických podskupin, přičemž zvýšenou pozornost věnují opět variantnosti konstrukcí.

Ačkoli autoři akademické mluvnice ruského jazyka [Шведова 1980] nikde přímo nevyčleňují ani neklasifikují atribut jako větný člen, přesto je zejména část

věnovaná hypotaktickým vztahům s řídicím substantivem v rámci slovního spojení pro naši práci nesmírně přínosná, protože nikde jinde se nesetkáme s tolika sémantickými kategoriemi a tak hlubokou charakteristikou komponentů rozvíjejících substantivum, jako právě zde.

V. Bělošapkova ve své učebnici ruské skladby [Белошাপкова 1977, s. 134-140] dělí větné členy podle toho, zda tvoří či netvoří predikativní základ věty. Ty, které jej netvoří, klasifikuje dále podle toho, zda se podílejí na tvorbě základové větné struktury (nominativního základu). Větné členy, které tvoří ZVS, nazývá konstitutivními a řadí mezi ně: 1) předmětná jména (aktanty), které podle valenční teorie dělí na pravé a levé; 2) konstitutivní identifikátory predikátu (nenazývají účastníky děje a přinášejí charakteristiku predikátu nezbytnou pro zachování informační hodnoty věty (např. příslovečné určení ve větě **Tehdy** to neuměli udělat.). Větné členy, které netvoří ZVS, nazývá nekonstitutivní. Ty jen obohacují význam, neúčastní se tvoření propozičního konceptu věty a mohou stát při jakémkoli větném členu. Tyto nekonstitutivní členy se k substantivním členům připojují na základě předvídaného vztahu (shody) – *krásná dáma*, nepředvídaného vztahu – *dáma se psem*. Vzhledem k rozsahu publikace se autorka hlouběji nezabývá ani členy, které rozšiřují substantivum v rámci věty ani typy hypotaktických vztahů u substantiva v rámci slovních spojení.

Zcela průlomové jsou poslední akademické skladby polského jazyka. Práce na zcela novém popisu polského jazyka byly zahájeny počátkem 70. let 20. století v Ústavu polského jazyka Polské akademie věd pod vedením prof. Stanisława Urbańczyka. Výsledné dílo - akademická mluvnice polštiny [Topolińska 1984], nenavazuje na díla S. Szobera [1957] ani Z. Klemensiewicz [1968], nýbrž se vydává zcela vlastní cestou. Revoluční je zejména opačný přístup k popisu jazyka. Autoři začínají větou jakožto minimální komunikativní jednotkou, snaží se popsat prostředky, které využívá polština k tomu, aby zajistila větě organizaci adekvátní komunikační intenci původce sdělení a zachycenou v příslušném větném vyjádření. Zajímají je pravidla hierarchizace a jazykové strukturalizace obsahu, který původce sdělení hodlá předat příjemci, mechanismy výběru vhodných jazykových prostředků. Jsou přesvědčeni o tom, že výběr informací, které hodlá člověk sdělit, rozhoduje o výběru jak lexikálních jednotek, tak i syntaktického modelu. Výběr lexikálních jednotek a syntaktického modelu má zase vliv na výběr morfologických forem a skrze něj

v poslední instanci ovlivňuje zvukovou podobu textu. Proto je v této mluvnici jazyk popisován ze zcela opačné perspektivy: skladba – morfologie – fonologie.

Z výše uvedeného vyplývá, že autoři zcela upustili od formálně-syntaktické segmentace věty a tradiční terminologie. Za výchozí bod popisu přijímají tzv. základní predikátově-argumentovou strukturu, kterou lze považovat za ekvivalent základové větné struktury (ZVS) uváděné v českých mluvnicích, srov. např.: [Daneš, Grepl a kol. 1987, s. 21-22]. Argumenty mohou být jak primární (striktní), tak derivované (odvozené z predikátů – např. nominalizací). Problematika atributů je velmi podrobně zkoumána v rámci syntaxe nominální skupiny [Topolińska 1984, s. 301-384]¹ (skupiny, jejímž konstitutivním elementem je substantivum). Nominální skupina je tvořena určitým počtem složek a má dvě paralelní struktury – sémantickou a syntaktickou. Sémantická struktura je abstraktní a odráží komunikativní intenci mluvčího, zatímco struktura syntaktická představuje hmotnou (jazykovou) interpretaci této intence. Popis struktury věty pak spočívá v popisu přiřazení složek sémantické struktury složkám syntaktické struktury.

Atributy jsou definovány jako interpretátory různých predikátově-argumentních struktur, které jsou přidávány do nominální skupiny za účelem obohacení deskripce konstitutivního komponentu této skupiny. O atributu apozičním (apozici) mluvíme tehdy, pokud je predikát již komponentem nominální skupiny, avšak ještě se nachází mimo sféru referenční a kvantitativní charakteristiky konstitutivního komponentu. Pokud je příslušný interpretátor predikátu již zahrnut do základní nominální řady² a příslušný obsah sdělení se již nachází ve sféře referenční a kvantitativní charakteristiky, mluvíme o atributu restriktivním (vymežujícím). (Např.: A: *Ti mladí lidé jsou zmateni a vůbec se neovládají* – větný interpretátor predikátu; B: *Ti mladí lidé, zmateni, se vůbec neovládají* – apoziční atribut; C: *Ti zmatení mladí lidé se vůbec neovládají* – restriktivní atribut) [Topolińska 1984, s. 335]. Za predikátově-argumentní struktury, které mají nejlepší schopnost plnit atributivní funkci, jsou považovány takové, které: 1) mají adjektivní interpretátory; b) implikují a v adjektivní formalizaci vyžadují jen jeden argument (čili klasický tradiční přívlastek shodný – *Student je mladý: mladý student*).

¹ Tato poslední, třetí část publikace se zabývá strukturou a fungováním skupiny, jejímž konstitutivním členem není predikát, nýbrž argument (ať již primární či derivovaný).

² Tento pojem je dále v textu definován jako lineárně uspořádaná řada, která se skládá z konstitutivní složky skupiny a doplňkových jednolexémových složek, které jsou s konstitutivní složkou ve vztahu shody a je velmi důležitý při popisu syntagmatické struktury atributů.

Publikace velmi podrobně zkoumá proces vzniku atributu a různé způsoby jeho formalizace v textu, čímž se odlišuje od jiných, které vycházejí z textové totality hotového přívlastku a štěpí jej na menší komponenty. Veškeré atributy považují autoři za interpretátory predikátu, které jsou podrobeny syntaktické kondenzaci (zhuštění) a nominalizaci. Pro naši práci je zajímavý zejména popis problematiky konvenční redukce verbálního interpretátoru predikátu, skrze níž vznikají námi zkoumané přívlastky neshodné. Zajímavé je tvrzení, že v rámci předložkové konstrukce právě předložka vyjadřuje predikaci (např.: *stromy rostly nad řekou: stromy byly nad řekou: stromy nad řekou; maketu někdo udělal ze dřeva: maketa byla udělána ze dřeva: maketa ze dřeva*) [Topolińska 1984, s. 348].

Zcela samostatnou kapitolu tvoří charakteristika nominálních skupin, jejichž konstitutivním komponentem je argument označující nepředmětný název. Z formálního aspektu se jedná o deverbativní či deadjektivní substantivum. Autoři se zabývají problematikou syntaktické a morfologické nominalizace výchozích predikátových struktur a vztahy mezi podobou příslušných atributů v nominální formalizaci dané predikátově-argumentové struktury a jejich podobou ve verbální formalizaci.

Velmi přínosná je kapitola o uspořádání a segmentaci základní nominální řady (v podstatě problematika slovosledu), která se však týká pouze atributů adjektivních. Slovosled postpozitivních atributů substantivních či adverbálních zde není zkoumán.

Práce polských lingvistů přináší zcela nové pohledy na atributivní problematiku, na vznik a funkci atributů v komunikačním aktu, která v žádné z předchozích mluvnic nebyla řešena. Mnoho ze zdejších závěrů je přínosných i pro náš výzkum. Tato akademická skladba však zároveň postrádá jednoznačnou klasifikaci přívlastků a ani nenastihuje klasifikační kritéria (ve srovnání např. s akademickou mluvnicí češtiny z téhož období [Daneš, Grepl a kol. 1987]). Pro komparativní výzkum není vhodná ani celková absence jakékoli kategorizace myšlenkového obsahu sdělení (sémantická) nebo jazykového materiálu (formálně gramatická).

Se zcela odlišným přístupem k syntaktickému popisu věty a jejích členů se setkáváme ve skladbě polského jazyka Z. Saloniho a M. Świdzińskiego [2007]. Autoři se v duchu amerického deskriptivismu (Bloomfield, Chomsky) zaměřují na detailní popis povrchové struktury věty, zcela a vědomě opomíjejí vztah věty a jejích jednotek k objektům a situacím mimojazykové skutečnosti, nezajímá je funkce věty v komunikačním aktu ani problematika geneze věty a jiných skladebních členů.

V centru pozornosti stojí segmentace věty (shora dolů a zdola nahoru) na přímé syntaktické komponenty a vztahy mezi těmito komponenty. Místo tradičně používaných, formálně-gramatických vztahů kongruence, rekce a adjunkce používají Z. Saloni s M. Świdzińským pojem akomodace, která může být morfologická (odpovídající kongruenci či rekci), lexikální nebo čistě syntaktická. Syntaktická akomodace je přizpůsobení se jedné syntaktické jednotky očekávání druhé. Komponent, který diktuje podmínky je akomodující člen, komponent, který se přizpůsobuje je člen akomodovaný. Akomodační vliv spočívá v tom, že akomodující člen očekává skladební jednotku s určitými vlastnostmi gramatickými (morfologická akomodace), lexikálními (např. výrazovou formu určitého lexému – lexikální akomodace) či skladebními (např. konstrukci s přesně určeným složením, slovosledem – čistě syntaktická akomodace). Při popisu akomodačních vztahů mezi jednotlivými komponenty větné struktury používají autoři tradiční morfologické kategorie (osoba, pád, číslo, slovesný vid atd.) a slovní druhy. Kategorie příznačné pro akomodované členy se nazývají modulační, zatímco kategorie, jimiž akomodující člen diktuje hodnoty členu akomodovanému, jsou nazvány selektivními. Dále autoři pracují s pojmem konotace, který definují jako skutečnost, že jedna výrazová forma pro úplnost (neeliptičnost) výpovědi předvídá jinou skladební jednotku. Zde lze spatřit analogii k valenčnímu pojetí vztahů mezi větnými komponenty (valenční potenciál slovesa), avšak vše probíhá v povrchové struktuře věty (v duchu Chomského strukturalismu). Pro náš výzkum atributů (i když tímto termínem autoři záměrně neoperují) jsou důležité vztahy mezi komponenty nominálních skupin (které Saloni se Świdzińským nazývají fráze), které jsou v příslušných kapitolách¹ popsány s matematickou precizností.

Metody Saloniho a Świdzińského z velké části přejímá i R. Grzegorzczkova ve svých Přednáškách z polské skladby [Grzegorzczkova 1998]. Autorka však uvádí a používá i jiné přístupy (zejména valenční), snaží se o srozumitelnější vysvětlení Saloniho a Świdzińského teoretických východisek studentům, v čemž spočívá její největší přínos.

Českými průkopníky sémantického přístupu ke stavbě věty a jejím členům byli zejména F. Daneš a M. Dokulil [1958, 1968]. František Daneš ve své publikaci *Věta a*

¹ Přínosné z hlediska formálně-gramatického výzkumu atributů v rámci nominálních skupin jsou kapitoly *Kategorie selektywne rzeczownika i przymiotnika* (s. 168) a *Klasyfikacja prostych grup syntaktycznych – Grupy rzeczownikowe* (s. 280)

text [Daneš 1985, s. 68-73] podrobně vysvětluje rozdíly mezi jednotlivými pojetími větných členů a za příklad si volí právě atribut. Autor správně tvrdí, že atribut vzniká transformací z jiných výrazů (např.: *náchylný: náchylnost*), a proto by tuto skutečnost neměly ignorovat ani syntaktické výklady. Tomuto požadavku lze vyhovět zavedením pojmů „povrchová a hloubková struktura“, resp. „povrchový a hloubkový větný člen“. Např. slovo *náchylnost* má v povrchové struktuře povahu atributu, zatímco v hloubkové je objektovým komplementem. Daneš tedy klasifikuje atribut jako větný člen sekundární, který vzniká až transpozicí některého jiného větného členu (samozřejmě často transpozicí predikativu). U takto sekundárně pojatého atributu je však potřeba vyčlenit případy, kdy rozvíjející člen u substantiva má povahu funktoru (kvantifikátoru nebo identifikátoru), jednak případy tzv. těsných sousloví (terminologického rázu), která nelze dost dobře vykládat transformačně.

Dosud nejobsáhlejším českým dílem, které popisuje syntaktickou stavbu češtiny z valenčního hlediska, je akademická mluvnice češtiny [Daneš, Grepl a kol. 1987]. Je taky jedinou z uvedených mluvnic (používajících valenční přístup), která důsledně vyčleňuje a klasifikuje přívlastek z různých sémanticko-syntaktických aspektů. Autoři publikace správně konstatují, že popis výrazových a významových větných členů je jedním z hlavních úkolů syntaxe, avšak nedostatkem výkladů bývá zpravidla to, že zmíněné vlastnosti nejsou jako definiční a klasifikační kritéria důsledně oddělovány a jednotně uplatňovány [Daneš, Grepl a kol. 1987, s. 41]. Sémanticko-syntaktická klasifikace větných členů (včetně atributů) v jiných publikacích (ať již ruských, polských či českých) není jednoznačná a uspořádaná, je potřeba ji hledat mezi řádky, což znesnadňuje využití těchto zdrojů k dalšímu výzkumu (pro nalezení jedné určité informace je potřeba prostudovat velké množství textu, který se nevztahuje k tématu výzkumu).

Autoři akademické skladby češtiny nazývají atributem (přívlastkem) takový skladební člen, který je suplementem substantiva nebo některého jiného výrazu, který zaujímá v skladebné struktuře substantivní pozici. Atribut je člen syntagmatu, který je substantivem dominován [Daneš, Grepl a kol. 1987, s. 126]. Zde se nabízí srovnání s polskými gramatikami [Topolińska 1984], [Saloni, Świdziński 2007], které také nahlízejí na atribut jako komplement substantivního syntagmatu (nominální skupiny). Dále je správně uvedeno, že atribut nelze klást na stejnou úroveň s jinými větnými členy, jelikož na rozdíl od subjektu, komplementu a adverbiale není nikdy členem

základových větných struktur, nýbrž jen členem substantivní fráze; do vět vstupuje pouze jako její součást.

Mluvnice češtiny dělí atributy (i když uvádí formální třídění na shodné a neshodné) zásadně podle významu, přičemž zohledňují i jejich genezi. Všechny atributy se dělí na 1) valenční, 2) determinační, 3) u synkretických výrazů, 4) kvantifikační, 5) delimitační. Nejpodrobněji jsou zpracovány atributy valenční, které vznikly přímou transformací verba finita (predikátu) a do větší či menší míry si uchovávají jeho valenční potenciál. V drtivé většině případů jde o atributy deverbativních či deadjektivních substantiv. Atributy u deverbativních substantiv jsou rozděleny podle počtu valenčních pozic primárního slovesa, z něžž vznikly a dále podle významu. Velká pozornost je dále věnována extenzionální platnosti atributů (kolik jevů lze atributem označit) a pozici atributu ve větě, přičemž u slovosledné problematiky je rozlišováno mezi atributem shodným a neshodným.

1.1.1.4 Shrnutí přehledu autorů a publikací

V posledních dvou podkapitolách jsme se snažili stručně charakterizovat ukrajinská, ruská, slovenská, česká a polská díla (zejména akademické skladby), která se zabývají synchronním popisem věty a jejích členů, tudíž i přívlastku (atributu). U jednotlivých autorů jsme vždy uvedli základní aspekt, z něhož popisují skladební komponenty, dále jejich definici atributu, hloubku popisu problematiky spojené s přívlastky a v neposlední řadě také nastínili konkrétní způsob jejich klasifikace. Po analýze těchto sekundárních pramenů lze konstatovat, že zhruba od 70. let minulého století všechny akademické mluvnice opustily čistě formálně-syntaktický přístup k výzkumu jazykového materiálu a začali na větu a její komponenty nahlížet z jiných aspektů. Formálně-syntaktický popis se přestěhoval do školních učebnic. Uvedli jsme také výhody a nevýhody tradičního a valenčního přístupu. Při pohledu na větu jako celek (a jako základní jednotku komunikačního aktu) má absence tradičních formálně-syntaktických kategorií své opodstatnění. Souhlasíme s autory ruských a polských mluvnic, že výzkum pouhé povrchové struktury hotové věty a formálních morfologických vztahů mezi jejími komponenty je nedostačující a neodpovídá na řadu otázek. Paradoxně je však nejjednoznačnější, má nejustálnější terminologii a lze jej aplikovat univerzálně. Valenční přístup řeší zejména predikativní centrum věty – verbum finitum, jeho valenční schopnost, intenční pole a komplementy. Způsoby

kategorizace neobligatorních komplementů, mezi něž patří zejména atribut, se však v jednotlivých pracích liší, v některých nejsou např. atributy klasifikovány vůbec. Náš výzkum je však zaměřen právě na tyto neobligatorní větné členy, substantivní skupiny extrahované z vět a na jejich formálně-syntaktický a sémanticko-syntaktický popis. Nelze (tak, jako to často dělají tradiční učebnice syntaxe) pomíjet skutečnost, že atributy jsou členy derivované (zvláště pak u skupin s deverbativními a deadjektivními substantivy), ale zároveň při popisu syntagmat dominovaných substantivy (a vnitřních vztahů mezi jejími členy) nelze zavrhnout tradiční morfologické a syntaktické kategorie. Zvláště z komparativního hlediska je důležité přesně popsat formálně-syntaktické vztahy mezi komponenty substantivních syntagmat v jednom jazyce a konfrontovat tyto vztahy s jejich ekvivalenty v jazyce druhém.

Primárním předmětem našeho výzkumu nejsou mechanismy tvoření atributů v ukrajinském jazyce a jejich konsekventní konfrontace s hypotetickými primárními větnými ekvivalenty. Proto je nutné problematiku geneze atributů omezit na nezbytné minimum a v mnohých případech ji zjednodušit.

1.2 Klasifikace atributů, klasifikační kritéria

Pojem přívlástek/atribut označuje množinu různorodých větných komponentů, které byly derivovány z různých primárních větných struktur a které mají společné pouze to, že jsou komplementy substantiva (či jiného komponentu se substantivní platností) v rámci substantivní fráze. Vzhledem k různorodosti atributů existuje také velké množství klasifikujících kritérií, ať již formálně-syntaktických či sémanticko-syntaktických. V následujících podkapitolách uvedeme různá klasifikační kritéria (formálně syntaktická i sémanticko-syntaktická), třídy atributů vyčleňované na základě těchto kritérií a vše doplníme příklady z ukrajinského jazyka.

1.2.1 Klasifikace atributů podle formálně-syntaktického vztahu k označovanému substantivu

V tradičních, ukrajinských, ruských a českých mluvnicích je hlavním rozlišovacím kritériem formálně-syntaktický vztah atributu vůči řídicímu substantivu. Podle tohoto kritéria se přívlásky dělí na:

- **shodné** (*державне свято, українська мова*)
- **neshodné** (*свято держави, мова українців*)

Прївласткы shodné (kongruentní) se shodují s dominujícím substantivem v pádě, čísle a rodě, прївласткы neshodné (inkongruentní) se se svým řídícím členem neshodují vůbec a jsou vůči němu ve vztahu rekce (*пам'ятник Шевченкові*) nebo adjunkce (*бажання позбутися пилля*). Dlužno poznamenat, že diferenciacie прївластků na shodné a neshodné je důležitá především z hlediska jejich slovosledného postavení a formální konstrukce. Z čistě sémantického aspektu nemá opodstatnění, jelikož прївласткы shodné i neshodné jsou často výsledky transformace téže větné propozice (*Цей стіл зроблений з дерева: Цей стіл (є) з дерева: стіл з дерева X дерев'яний стіл*). Прївластек shodný stojí většinou v antepozici, zatímco прївластек neshodný v postpozici vůči dominujícímu substantivu. Прївласткы shodné se vyjadřují adjektivy a výrazy adjektivního charakteru. Právě adjektiva jsou formálně nejlépe přizpůsobena k plnění atributivní funkce ve větě, jejich atributivní charakter není potřeba dokládat v kontextu substantivní fráze.

Прївластек neshodný je ve většině případů produktem syntaktické kondenzace jiných, nejrůznějších konstrukcí, proto jsou tyto atributy konstrukčně nesmírně rozmanité a představují zajímavý objekt jazykovědného výzkumu.

Za прївластек neshodný, který je hlavním předmětem této práce, budeme považovat jakýkoli větný komponent, který je komplementem substantiva v rámci substantivní fráze (syntagmatu, skupiny), ale při skloňování se tomuto substantivu nepřizpůsobuje ani v pádu, ani čísle, ani rodu.

1.2.2 Klasifikace atributů podle účelu komplementace substantiva

Прївластек blíže specifikuje a charakterizuje substantivum. Tato charakteristika je však prováděna za různým účelem (upřesnění, bližší popis, výběr ze skupiny stejnorodých předmětů či jevů, udání množství atd.). Spolu s V. Šmilauerem [1966, s. 193-194] a F. Kopečným [1962, s. 203-204] můžeme vyčlenit několik kategorií atributů podle typu jejich sémantické komplementační funkce:

- **kvalitativní** (hodnotící, subjektivní – lze jej stupňovat), např.: *великий будинок, чистий вагон, досвідчений психолог, красива земля;*
- **rozlišující, konkretizační** (konkretizuje daný předmět či jev, vyčleňuje jej ze skupiny stejnorodých předmětů či jevů), např.: *Одеська область, громадський діяч, день перемоги, вантажний вагон;*

- **delimitační¹** - (ukazuje na vnější situaci nebo odkazuje ke kontextu), např.: *цей, такий, подібний, кожний, якийсь...*)
- **kvantitativní** (udává počet, rozsah, intenzitu, časové rozpětí), např.: *три будинки, багато грибів, великий ліс, невелика кількість, часті зустрічі...*)

1.2.3 Klasifikace atributů podle nezbytnosti a těsnosti vztahu k řídicímu substantivu

Atribut bývá často neobligatorní, avšak s jistotou to lze tvrdit pouze v případě, že přívlastek stojí u substantiva s významem děje (deverbativního). Původní valenční schopnost slovesa je transformací oslabena [Daneš, Grepl a kol. 1987, s. 129], např.: *Техніки ремонтують машину: ремонт (машини) (техніками)*. U substantivované fráze již nelze ani pozici subjektu, ani pozici objektu považovat za obligatorní. Některé výpovědi však jsou přijatelné pouze tehdy, je-li substantivum rozvito [Daneš, Grepl a kol. 1987, s. 159-160]. Kategorie substantiv, která musejí být rozvita, nelze jednoznačně definovat, neboť vše závisí na kontextu. Srov. např.: *В мене була розбита голова та зламана рука. Я помив свою кучеряву голову та брудну руку в потічку*. V prvním příkladu je atribut zcela nezbytný, ve druhém pouze fakultativní. Rozvita musí být zpravidla substantiva velmi obecného lexikálního významu, např.: *тип, вид, думка, підхід, пора, місце*.

S problematikou nezbytnosti atributu úzce souvisí i klasifikace přívlastků na těsné, volné a volně připojené. Podle těsnosti vztahu mezi řídicím a závislým členem a podle nezbytnosti lze atributy rozdělit na:

- **těsné** (nelze je z věty vypustit bez ztráty sémantiky; mohou být shodné i neshodné), např.: *Підручники видані на початку минулого століття нам уже не підходять. Вбивство внаслідок самооборони не вважається злочином*.
- **volně připojené** (vyjadřují doplňkovou informaci, která není pro sémantickou úplnost sdělení nezbytná), např.: *широка безкінечна рівнина, перетнута ланцюгом пагорбів*

¹ Tento pojem (ač svou definicí odpovídá Šmilauerově [1966] přívlastku relačnímu) zavádí akademická mluvnická čeština [Daneš, Grepl a kol. 1987, s. 153-154]. Pojem „relační“ je mnohoznačný a např. již u Kopečného odpovídá přívlastku konkretizačnímu.

Прївласткы волнє прїпоженє се ве вєтє графїкы оддєлужї чєрккы (в млувє паузкы), затїмккы прївласткы тєснє јсук сплївувавє прїпожєны кє свїм рїдїцїм субстантївїм.

1.2.4 Klasifikace atributů podle rozsahové platnosti v rámci substantivní fráze

V rámci substantivní fráze se může vyskytovat (a většinou se vyskytuje) více než jeden atribut (ať již shodný, či neshodný), např.: *малий дерев'яний стіл*. Jakékoli substantivum může být rozvíjeno prakticky jakýmkoli množstvím atributů, i když příliš vysoká míra kondenzace sdělení (a s tím související počet atributů – zejména deverbativních) snižuje srozumitelnost textu a je stylisticky nevhodná, např.: *Перше питання порядку денного – про внесення на розгляд Одеської міської ради проекту рішення «Про виконання міської програми «Створення безбар'єрного середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями в місті Одеса на 2007 рік*. Právě konstrukce s deverbativy budou hlavním tématem naší práce. Podle rozsahové (či extenzionální) platnosti lze několikanásobné přívlastky v rámci substantivní fráze zjednodušeně rozdělit na:

- **zmnožené** - přiřazují jednomu předmětu či jevu různé vlastnosti [Bauer, Mrázek, Žaža 1966, s. 274], charakterizují jej z různých aspektů, mezi atributy je koordinační vztah:
 - slučovací: *здоровий, смачний напій*;
 - stupňovací: *стара, стародавня легенда*;
 - vysvětlovací: *краще, новіше обладнання*;
 - důsledkový: *золотий, дорогий годинник*;
 - odporovací: *колись веселий, тепер сумний погляд*;
 - rozlučovací: *два, три дні*;
 - srovnávací: *сильний, вовчий апетит*;
 - přípouštěcí: *мала, гарна кімната*;
 - důvodový: *недостатнє, поверхневе сховище*.¹
- **postupně rozvíjející** – v rámci substantivní fráze je vždy jeden atribut sémanticky nejtěsněji spjat s dominujícím substantivem a další, byť je také v syntaktickém vztahu se stejným substantivem, se sémanticky orientuje na celé

¹ Tato klasifikace byla provedena podle F. Kopečného [1962, s. 204]

slovní spojení substantiva s prvním atributem [Білодід 1972, s. 203] Nejlépe to ilustruje tento příklad:

{*державний [вищий (навчальний заклад)]*} – každý z atributů dále rozvíjí celé syntagma s předchozím atributem (předchozími atributy) [Oravec, Bajzíkova 1984, s. 138].

1.3 Základní charakteristika přívlastku neshodného

Přívlastek neshodný (inkongruentní atribut) je komponent substantivní fráze, který rozvíjí konstitutivní člen této fráze – řídicí substantivum, aniž by se mu přizpůsoboval v pádu, čísle či rodu – např.: *довідник з української мови, немає довідника з української мови.*

Dlužno říci, že celá skupina přívlastků neshodných je vyčleněna na základě ryze formálních, morfologických kritérií (absence shody v morfologických kategoriích substantiva). Diferenciace atributů na shodné a neshodné nemůže být založena na sémantickém jádru, což dokazují stejné kongruentní a inkongruentní interpretace jednoho a téhož sdělení (*хата з дерева – дерев'яна хата*). I přes řadu sémanticky paralelních konstrukcí se shodnými atributy jsou atributy neshodné schopny vyjádřit daleko více významových odstínů, a to ze dvou hlavních důvodů:

- 1) Ze strukturálního aspektu lze přívlastky neshodné téměř neomezeně rozvíjet (jak přívlastky shodnými či neshodnými, tak jinými větnými členy) a dodávat jim novou sémantickou náplň, např.: *розклад восьми публічних слухань справ на першу половину 2012 року.* V tomto příkladu je holé slovní spojení substantiva s atributem *розклад слухань* rozvíto dalšími sedmi atributy.
- 2) Substantivní fráze s neshodnými atributy jsou deriváty větných propozic či predikativních spojení, což je zvláště zřetelné u konstrukcí s dominujícími deverbativními dějovými substantivy - např. substantivní fráze *робота з врегулювання питань щодо стандартів якості* představuje interpretaci propozice primárně vyjádřené větnou konstrukcí: *Це робота, яка полягає в тому, що будуть регулюватися питання, які стосуються стандартів, що забезпечують якість.* Komponenty větných struktur jsou formálně podrobeny syntaktické kondenzací a nominalizací, avšak sémantika sdělení zůstává identická. Rozvíte derivované přívlastky neshodné i přes ztrátu

některých verbálních kategorií (např. čas, vid) jsou schopny vyjádřit stejné propozice jako jejich primární větné ekvivalenty, z čehož zejména vyplývá jejich sémantická (a také formálně-syntaktická) různorodost.

Ukrajiniština, stejně jako čeština, polština, ruština a většina dalších slovanských jazyků, je jazyk flektivní. Právě z hlediska morfologické flexe lze vyčlenit typ přívlastku neshodného (což by v analytických, neflektivních jazycích dost dobře nebylo možné). Pro flektivní jazyky platí, že do větné struktury velmi nerady přijímají nesklonné komponenty (je-li to možné, snaží se je adaptovat – např. *працювати з фейсбуком*).

Přívlastek neshodný se většinou skládá z ohebných komponentů (dalších substantiv, které však v rámci nominalizace ustrnuly v určitém tvaru (*меморіал жертвам Голодомору, на меморіалі жертвам Голодомору*). Tyto nesklonné konstrukce nelze zahrnout do věty přímo, nýbrž jen v rámci substantivní fráze (*меморіал жертвам Голодомору*), která je vložena do věty jako celek. Jen tato substantivní fráze vcelku, která je navenek reprezentována svým konstitutivním členem – substantivem, může vystupovat jako plnohodnotný větný člen (podmět, předmět/ objekt, subjekt). Nesklonné komponenty této fráze – atributy jsou pouze komplementy substantiva a nelze je klást na úroveň jiných, tzv. vedlejších větných členů, které jsou ve vztahu přímo s verbem finitem (např. *Я відпочивав зі своїми друзями*).

Přívlastek neshodný však lze vyjádřit také neohebnými komponenty - adverbii, infinitivem, nesklonnými osobními zájmeny, výjimečně substantivem postrádajícím flexi, např.: *весілля по-американськи, бажання відстоювати свої права, її допомога, штани хакі*). Někteří lingvisté zařazují tyto atributy do skupiny tzv. přívlastků bez shody [Flídrová, Žaža 2005, s. 70]. Nutno však podotknout, že z hlediska formálně-syntaktického vztahu k dominujícímu substantivu není mezi atributy neshodnými a tzv. bez shody žádný rozdíl. Atributy bez shody se nemohou nikdy přizpůsobit dominantnímu substantivu, protože: 1) jsou neohebné, 2) se substantivem nemají žádné společné morfologické kategorie. Stejný názor sdílí i autoři akademické české mluvnice [Daneš, Grepl a kol. 1987, s. 126]. Proto i my tyto typy přívlastků budeme považovat za neshodné.

1.3.1 Klasifikace přívlastků neshodných, klasifikační kritéria

Jak již bylo řečeno, přívlastky neshodné jsou z formálně gramatického i sémantického hlediska nesmírně různorodé. Stejně různorodé bývají i pokusy o jejich klasifikaci.

Klasické akademické gramatiky [Виноградов 1960], [Кореčný 1962], [Šmilauer 1966], [Klemensiewicz 1968]¹ klasifikují přívlastky neshodné podle formálně-syntaktického způsobu vyjádření (např. přívlastek vyjádřený substantivem v bezpředložkovém pádu – genitivu, dativu, v předložkovém pádu, adverbium, infinitivem atd.). Jednotlivé kategorie vyčleněné podle tohoto kritéria jsou pak rozděleny podle sémantiky vztahu mezi atributem a dominujícím substantivem, přičemž jsou kombinovány kategorie gramatické s kategoriemi sémantickými – např. genitiv původce děje – subjektivní atd.²).

Publikace pracující s valenčním přístupem nerozlišují přívlastek neshodný vůbec. Pouze v akademické mluvnici češtiny [Daneš, Grepl a kol. 1987, s. 126] stojí zmínka, že jde o nejobecnější kritérium třídění přívlastků, které je důležité především pro slovosledné postavení atributu. Jak již bylo zmíněno, z nových učebnic se pouze tato akademická mluvnice češtiny snaží o přehledné roztržidění atributů, které by vyhovovalo novým koncepcím v lingvistice. Akademická mluvnice polského jazyka [Topolińska 1984] však nahlíží na atributy z téhož aspektu a obě díla se vzájemně doplňují. Autoři obou mluvnic správně poznali rozdíl mezi přívlastky u substantiv předmětné povahy (determinační) a substantiv s významem děje, vlastnosti – většinou deverbativních a deadjektivních (valenční). I když např. Šmilauer uvádí [Šmilauer 1966, s. 179], že tzv. genitiv objektový (např. *stvoření světa*) pochází ze slovního spojení se slovesem (*stvořit svět*), zařazuje tuto kategorii mezi jiné genitivy (explikativní, partitivní) na stejné klasifikační úrovni, bez ohledu na to, že tyto genitivní atributy stojí při zcela odlišných substantivech, se kterými je pojí zcela odlišný atributivní vztah a dané substantivní fráze vznikly ze zcela jiných primárních struktur.

¹ V polské gramatické tradici neexistuje diferenciaci přívlastků na shodné a neshodné, ale morfologické způsoby jejich vyjádření jsou analogické, tudíž i koncepce popisu atributů, které se neshodují se substantivem, je podobná.

² Se sémantickou kategorizací genitivů se setkáme u Šmilauera [1966] a Kopečného [1962], Grepla a Karlíka [1986] – tudíž českých autorů pracujících s formálně-syntaktickým přístupem k popisu věty. Ruské, ukrajinské a polské mluvnice specifikují pouze atributivní vztah, neroztržidují morfologické kategorie podle sémantické role, jakou hrají v atributivních spojeních.

Z hlediska funkční diferenciacie přívlastků je totiž zcela zásadním kritériem to, jaký druh substantiva rozvíjí. Z tohoto aspektu lze vyčlenit tři základní kategorie neshodných atributů, které budou základem i pro naši klasifikaci:

- **Atributy u substantiv s významem děje, vlastnosti (deverbativních, deadjektivních) -**

substantivní fráze představují přímou transformaci (nominalizaci) větné propozice, např.:

- *Хтось збирає та досліджує цінний матеріал → збирання та дослідження цінного матеріалу;*
- *Ми затвердили порядок, за яким військослужбовці застосують зброю → затвердження порядку застосування зброї військослужбовцями;*
- *Державний апарат корумпований та роздутий → корумпованість і роздутість державного апарату.*

Ve výše uvedených příkladech jsou v nominalizovaných frázích dominující substantiva deverbativního a deadjektivního původu, přičemž si zčásti uchovávají valenční rámce původního slovesa resp. adjektiva. Přívlastky zde nejsou realizací samostatné propozice, nýbrž participanty v intencním poli deverbativa resp. deadjektiva. Valenční potenciál původních sloves a adjektiv je transformací oslaben, avšak i tak jsou některé pozice obligatorní. Ve větě *Хтось збирає та досліджує матеріал* jsou obě slovesa dvouvalenční a pozice agentu i patientu musí být obsazena. V nominalizované substantivní frázi *збирання та дослідження матеріалу* musí zůstat zachována pozice patientu (při vypuštění atributu *матеріалу* bude fráze eliptická).

U původního verba finita však nemusí stát pouze substantiva, nýbrž i adverbia a slovesa v infinitivní formě (např. *Ми подорожуємо назад; Він бажає добитися більшого*). Po nominalizaci se verbum finitum mění v deverbativní substantivum a původní slovesný komplement se stává obligatorním komplementem substantiva v podobě neshodného atributu (*подорож назад; бажання добитися більшого*). Problematikou nominalizace a nezbytnosti obsazení valenčních pozic nominalizovaného substantiva se budeme zabývat v další části práce.

- **Atributy u substantiv s významem předmětu**

Tento typ atributů je realizací samostatné propozice, která blíže označuje dominující substantivum. Každý jazyk má mechanismy, které umožňují konvenční redukci vyjádření propozice. Ztráta informace, která odlišuje substantivní interpretaci propozice od větné, spočívá ve vynechání (ztrátě) temporální a modální informace [Topolińska 1984, s. 347], např.:

- *стереотип, що ця тема є табу¹ → стереотип табу на цю тему;*
- *пам'ятник, який присвячений жертвам¹, які були спричинені радянською окупацією² → пам'ятник жертвам радянської окупації*
- *в рейтингах, які вказують/порівнюють зірок¹, які найгірше одягаються² → в рейтингах найгірше одягнених зірок.*

Jednotlivé doplňkové propozice jsme si očíslovali. V prvním příkladu doplňková propozice příjemce sdělení informuje, že stereotyp, o němž byla řeč, spočívá v tom, že toto téma je tabu. V dalším příkladu máme již doplňkové propozice dvě. První z nich tvrdí, že dříve zmíněný pomník byl/je (absence temporální informace) věnován (nějakým) obětem a druhá, že zmíněné oběti způsobila sovětská okupace. Stejně tak ve třetím příkladu první doplňková propozice sděluje, že žebříčky, o nichž byla řeč uvádějí/hodnotí (či uváděly/hodnotily) nějaké (hudební) hvězdy a druhá informuje, že zmíněné hudební hvězdy se oblékají nejhůř.

Redukce propozic u nedějových substantiv není tak povrchově zřetelná jako transformace (nominalizace) v případě substantivních frází s dominujícími deverbativy/deadjektivy a běžný příjemce ji nevnímá (oproti např. frázi *читання книжки*, kde je každému jasné, že daná fráze vznikla z věty *Хтось читає книжку*). Pomůckou zde bývá parafráze dané propozice.

• **Atributy kvantitativní**

Tento typ atributů vyjadřuje kvantitativní hodnocení dominujícího subjektu a je vyjádřen především číslovkami základními či řadovými, které se s dominujícím substantivem (je-li v nepřímém pádu) shodují v pádu a zároveň mu diktují formu plurálu (nejde tedy o klasickou hypotaxi), např.: *Спартак підходить без трьох гравців* – atribut *трьох* přijímá od substantiva formu genitivu, ale zároveň mu diktuje formu plurálu. V nominativu atributy vyjádřené číslovkami základními

один, два přejímají od substantiva kategorii rodu a zároveň mu diktují formu singuláru, resp. plurálu. Atributy vyjádřené číslovkami druhovými v nominativu diktují substantivu formu plurálu, ale zároveň se mu přizpůsobují v kategorii rodu (životnosti/neživotnosti), např. *дві дівчини, двоє хлопців, чотири столи, четверо дітей*. Tento vzájemný vztah nelze nazvat podřadností, proto tento typ přívlastku někteří lingvisté považují za zvláštní druh – kvantitativní přívlastek. Např. M. Kubík [1974, s. 72] hovoří o nedělitelném spojení číslovky a substantiva.

Problematické je také kvantitativní atributivní spojení, kdy míru či množství vyjadřuje jiné substantivum, např.: *літр молока, кілограм кукурудзи, бочка пива, натовп людей*. V. Šmilauer [1966, s. 176] genitivní členy fráze považuje za atributy vyjádřené tzv. genitivem partitivním. Avšak problémem je, že člen vyjadřující množství se přesunul do role dominujícího členu. Z. Klemensiewicz [1968, s. 62] mluví o formální podřazenosti a sémantické nadřazenosti. Všechny výše uvedené typy kvantitativní atributy (i vyjádřené číslovkami základními) pak nazývá tzv. obrácenými. Mluvnice češtiny [Daneš, Grepl a kol. 1987, s. 126] považuje pádový tvar substantiva označujícího počítaný předmět nikoli za genitiv, nýbrž zvláštní tvar numerativ. Naopak autoři Anotace k Pražskému závislostnímu korpusu, kteří pracují s funkčně-generativním přístupem (FGD) k popisu české skladby [Mikulová a kol. 2005, s. 559] přidělují takovým doplněním funktor MAT¹ (materiál, partitiv). S tímto přístupem budeme při popisu konstrukcí tohoto typu pracovat i my. Problematika slovních spojení číslovek se substantivy souvisí zejména se shodnými adjektivy, proto se jí v této práci nebudeme blíže zabývat.

1.4 Metody popisu a srovnávání jazykového materiálu

Cílem této práce (jak bylo uvedeno již v úvodu) není pouze synchronní popis excerpovaných neshodných atributů v jednom jazyce (v našem případě ukrajinštině) a uvedení jejich ekvivalentů v jazyce druhém. Hlavním účelem našeho výzkumu je popsat, jakým způsobem jsou povrchově (formálně gramatickými prostředky) realizovány hloubkové struktury – myšlenkové obsahy ve čtyřech příbuzných jazycích – ukrajinském, ruském, českém a polském, z nichž ukrajinský a ruský náleží k východoslovanské podskupině, zatímco český a polský k západoslovanské.

¹ Funktor MAT (materiál, partitiv) je funktor pro aktant substantiv, který označuje obsah (osoby, věci, látku, materiál aj.) kontejneru vyjádřeného řídicím substantivem [Mikulová a kol. 2005, s. 559].

R. Sternemann [1983, s. 153] rozlišuje mezi jednostranným a oboustranným (vícestranným) přístupem ke srovnávací analýze jazyků.

U jednostranného přístupu je výchozím bodem jeden ze srovnávaných jazyků. Srovnání dvou jazyků se provádí způsobem výchozí jazyk → cílový jazyk. Z výchozího jazyka je extrahován systém pojmů, který je poté za účelem komparativní analýzy aplikován na druhý jazyk (např.: *přívlastek neshodný vyjádřený substantivem v instrumentálu v ukrajinštině* → *přívlastek vyjádřený substantivem v instrumentálu v češtině – jaké jsou shody a jaké rozdíly?* Nebo: *konstrukce s předložkou „на“ v ruštině* → *jaké jsou jejich ekvivalenty v polštině?* atd.). Výhodou tohoto přístupu je systematizovaný a jednoznačný pojmový aparát (např. gramatické kategorie, podkategorie apod.) Jeho hlavní nevýhodou je, že při jeho uplatnění lze srovnávat pouze v jednom směru (obraz druhého jazyka v zrcadle prvního).

U vícestranného přístupu je základem pro srovnávání určitý třetí element (tzv. tertium comparationis) – jistý mimojazykový pojem, jev či myšlenkový obsah, který není těsně spjat s žádným ze srovnávaných jazyků a je dedukčně formulován určitým metajazykem. Komparativní analýza pak spočívá ve zkoumání způsobů vyjádření tohoto elementu v různých jazycích (např.: *formálně gramatické vyjádření příčiny události v ukrajinštině, v češtině, ruštině a polštině*). Výhodou tohoto přístupu je zejména skutečnost, že při srovnávací analýze jsou si všechny jazyky rovnocenné. Také zde odpadá problém, jak popsat kategorie druhého jazyka, které ve výchozím jazyce neexistují (např. ukrajinské a polské konstrukce na *-no*, *-to*, např.: *дім збудовано*, v češtině neexistují).

Rozlišování mezi jednostranným a vícestranným přístupem zhruba odpovídá rozdílu mezi sémasiologickým a onomasiologickým přístupem [Кочерган 2006, s. 81]. Při sémasiologickém přístupu jsou fakta analyzována směrem od formy k obsahu, onomasiologický přístup zkoumá materiál od obsahu směrem k formě.

Vzhledem k zaměření naší práce bylo nutné zvolit vícestranný, onomasiologický přístup. Opodstatněnost této volby ilustrujeme na následujícím příkladu:

Máme k dispozici ukrajinskou strukturu $S_{\text{NOM}} - 3 + S_{\text{GEN}}$ a potřebujeme zjistit její ekvivalenty např. v češtině. Po sémantické analýze zjistíme, že jí v češtině mohou odpovídat stejné, ale také rozdílné konstrukce, např.: *меблі з дерева – nábytek ze dřeva, виїзд з Києва – výjezd z Kyjeva*, ale: *змагання з плавання X závody v plavání, роботу з демонтажу X demontážní práce, комісія з журналістики X komise pro*

žurnalistiku. Nyní je potřeba popsat, za jakých okolností (sémantických) jsou dané konstrukce rozdílné. Totéž by bylo potřeba provést při srovnání ukrajinštiny s ostatními dvěma jazyky. Výsledkem by bylo neustálé opakování stejných myšlenkových obsahů. U onomasiologického přístupu pracujeme s určitým obsahem formulovaným prostřednictvím metajazyka, např. *zřetel* – v jaké oblasti, či oboru, z jakého hlediska platí či působí entita vyjádřená řídicím substantivem? V ukrajinštině lze tento sémantický obsah formálně vyjádřit pomocí $S_{\text{NOM}} - \text{з} + S_{\text{GEN}}$ (*комісія з журналістики*), v ruštině pomocí $S_{\text{NOM}} - \text{по} + S_{\text{DAT}}$, v češtině $S_{\text{NOM}} - \text{pro} + S_{\text{ACC}}$ atd.

Pro sémantický popis mimojazykové, tzv. hloubkové struktury bylo potřeba najít vhodný metajazyk. Z množství různých koncepcí byla nakonec zvolena terminologie funkčního generativního popisu.

Funkční generativní popis (FGP) je pojmový rámec pro systematický popis jazykového systému uplatňující závislostní syntax. Teorii začal vyvíjet Petr Sgall v 60. letech minulého století [srov. Sgall 1967], který byl inspirován teoriemi N. Chomského a zároveň ovlivňován tradicemi Pražského lingvistického kroužku a strukturalismu. FGP se skládá ze složky generativní a složek překladových. Úkolem generativní složky je vymezit (generovat) správné „podkladové“ zápisy (tektogramatické reprezentace) vět, které se hodí jako vstup pro sémanticko-pragmatickou interpretaci, vyžadující aparát intenzionální logiky. Tektogramatické reprezentace vět jsou zápisem jejich jazykového významu (významové stavby věty, hloubkové struktury). Překladové složky (pomocí aparátu zásobníkových automatů) převádějí (neboli překládají) tyto zápisy na zápisy odpovídajících rovin nižších. FGP je tedy stratifikačním (několikarovinovým) přístupem k popisu jazyka [Kolářová 2010, s. 31-32]. V současné době s FGP pracují přední čeští lingvisté, např. J. Panevová, E. Hajičová, P. Sgall, srov. např. [Panevová 1980, 1999, 2000, 2002], [Sgall 1967, 1998], [Hajičová, Panevová, Sgall 2002a, 2002b], autoři Pražského závislostního korpusu (PDT) [Mikulová a kol. 2005] nebo autoři Valenčního slovníku českých sloves [VALLEX 2008].

Právě v popisu nevětných konstrukcí a jejich elementů jako tektogramatické reprezentace hloubkové struktury (jazykového významu) v různých jazycích spočívá náš výzkum. Pojmový aparát FGP jsme zvolili z několika důvodů:

- Je vhodný k pojmenování hloubkové struktury a jednotlivých myšlenkových obsahů nejen v rámci věty, ale také substantivní fráze,

kteřou se v této práci zabýváme (na rozdíl např. od terminologie F. Daneše a Z. Hlavsy [1987], která je vhodnější k popisu věty).

- V rámci FGP jsou řešeny a pojmenovány (kategorizovány) také sémantické vztahy mezi primárními substantivy, což je pro problematiku přívlastků nesmírně důležité.
- Jednotlivé sémantické kategorie jsou ve FGP zevšeobecněny, tzn., lze si vystačit s omezeným počtem termínů (např. APP znamená obecně přináležitost, pod kterou si lze představit příslušnost k instituci, příbuzenský vztah k někomu, vlastnický vztah apod. – u všech hlavních kategorií lze vyčlenit další sémantické subkategorie, které se však všechny nacházejí v jedné sémantické množině).
- Pojmový aparát FGP je jednoznačný a zkratky pro jednotlivé významy (odvozené z anglických slov) jsou v textu a jazykové analýze snadno identifikovatelné – je zřetelně rozlišen metajazyk od jazykového materiálu.

Jednotlivé sémantické množiny jsme v naší práci v duchu FGP pojmenovali jako funktory (v hloubkové struktuře plní určitou sémantickou funkci). Každý z funktorů (a jejich subfuntorů) má v jednotlivých jazycích svou povrchovou realizaci, která je popsána pomocí standardní gramatické terminologie (např.: funktor DIR2 /směr – kudy/ může být v ukrajinštině povrchově realizován pomocí substantiva v bezpředložkovém instrumentálu /S_{INSTR}/).

V rámci popisu jazykového materiálu jsme vyčlenili celkem 32 funktorů (jejich úplný seznam viz tabulka č. 9), z nichž 5 plní roli aktantů v intencním poli deverbativ (povrchově jsou realizovány jako valenční atributy), 21 plní sémantickou roli okolnostních doplnění (času, místa, způsobu, kauzálních vztahů) u deverbativ i primárních substantiv a 6 funktorů je ryze substantivních (mohou rozvíjet pouze primární substantiva a nikdy nejsou valenční). Záměrně jsme vynechali některé funktory uvedené např. v Anotaci k Pražskému závislostnímu korpusu [Mikulová a kol. 2005] nebo Valenčním slovníku českých sloves [VALLEX 2008]

Dle rozdělení funktorů je členěna také praktická část naší práce. První kapitola bude pojednávat o valenčních attributech – aktantech (ACT, PAT, ADDR, EFF a ORIG) jako komplementech deverbativních substantiv.

Druhá kapitola se bude věnovat okolnostním doplněním (21 funktorů rozdělených do 5 množin – času, místa, kauzální, způsobu a specifické – primárně slovesné), která mohou rozvíjet jak deverbativní, tak primární substantiva.

Poslední kapitola práce bude analyzovat povrchová vyjádření specifických substantivních funktorů, které mohou rozvíjet pouze primární substantiva. Z frekvenčního hlediska se jedná o nejčastější, „typické“ přívlastky neshodné, např. *střecha domu* apod.

Za každou velkou kapitolou bude umístěno stručné shrnutí výsledků analýzy jazykového materiálu – zejména z komparativního hlediska.

U každého funktoru budou na prvním místě uvedeny vždy příslušné povrchové realizace v ukrajinštině a následně realizace v ostatních jazycích, přičemž budou sledovány zejména rozdíly v povrchovém vyjádření jednotlivých funktorů.

2. Atributy - aktanty v substantivních frázích s deverbativními substantivy (DS)

2.1 Valenční a nevalenční atributy v substantivní frázi

Chceme-li charakter a funkci přívlastků neshodných zkoumat hlouběji, je pro nás zcela zásadní, jaký typ substantiva rozvíjejí. Přitom je nutné zkoumat substantivní frázi, mnohdy větu jako celek. V mnoha případech nelze atributivní spojení (řídící substantivum + atribut) vyjmout z kontextu věty a zkoumat jej zvlášť, aniž bychom zjednodušili či deformovali jejich sémantickou charakteristiku. Toto tvrzení platí zejména pro atributy, které jsou komplementy deverbativních či deadjektivních substantiv. Pro příklad srovnajme:

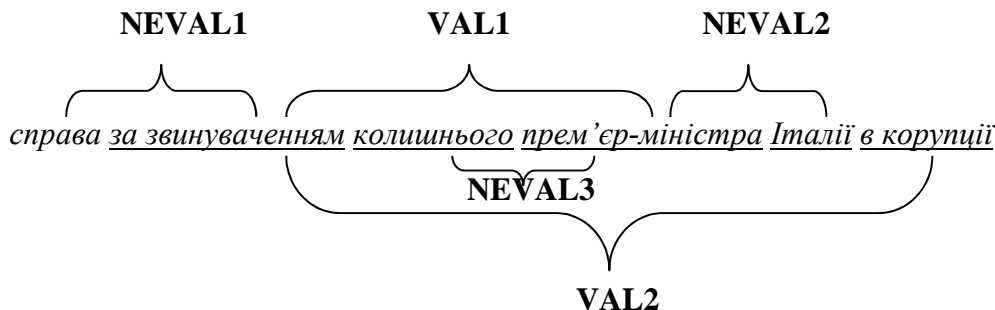
1. *Уряд підтримав пропозицію збільшити **допомогу дітям-сиротам**.*
2. *Лікарі не надають всю необхідну **допомогу громадянам України**.*
3. *Міліція перешкоджала **передачі допомоги працівникам інституту**.*

V prvním příkladu se jedná o atributivní konstrukci, která je sémanticky autonomní, tj. může být bez problémů vyčleněna z věty bez ztráty významu. Atribut zde plní roli adresáta děje vyjádřeného deverbativním substantivem (*допомагати* → *допомога*). Ve druhém případě slovní spojení *громадянам України* není klasickým atributem, jelikož se nevztahuje pouze k substantivu *допомога*, nýbrž i k negovanému *Ві не надають*. V tomto případě hovoříme o tzv. složeném (analytickém) predikátu,

který lze (byť se ztrátou kvalifikátorů) nahradit finitním tvarem slovesa (*не надають допомогу громадянам України* → *не допоможуть громадянам України*). Problematikou analytických predikátů s DS se budeme podrobněji zabývat v dalších kapitolách. Třetí příklad ilustruje již složitější strukturu se dvěma deverbativními substantivy, kde atribut *працівникам інституту* není determinován substantivem *допомога*, nýbrž substantivem *передача* a plní roli adresáta v jeho intenčním poli. I deverbativní substantivum *допомога* je participantem v intenčním poli substantiva *передача*, kde plní roli patientu. Zároveň ztrácí svou procesuální, dějovou charakteristiku a získává význam předmětu, který lze někomu předat.

Naopak atributivní konstrukce s dominujícími substantivy předmětné povahy (s atributy vyjádřenými bezpředložkovým genitivem) vykazují mnohem větší míru sémantické samostatnosti (např. *громадяни України, двері будинку*).

Nyní již víme, že atributivní vztah u deverbativních (resp. deadjektivních) substantiv je zcela odlišný od atributivního vztahu u substantiv předmětné povahy. Složitě substantivní fráze zpravidla obsahují oba typy těchto vztahů. Atributivní vztahy uvnitř substantivní fráze ilustruje následující příklad:

Zkratka NEVAL označuje nevalenční atributivní vztah, zkratka VAL vztah valenční, který je dán intencí dominujícího DS. Každý z těchto typů vztahů lze dále sémanticky definovat:

- NEVAL1 - atribut čistě explikativní¹ (rozvíjí substantivum velmi všeobecného významu a je v dané frázi nezbytný)
- NEVAL2 – atribut relační² (vyjadřuje další sémantickou informaci pomocí odkazu na jiný předmět, není nezbytný)
- NEVAL3 - shodný adjektivní atribut¹ - doplňkový, neobligatorní kvalifikátor substantiva *прем'єр-міністр*

¹ Ve FGD je tomuto atributu přiřazen funktor RSTR

² Ve FGD je tomuto atributu přiřazen funktor APP

- VAL1 – atribut valenční, který plní roli adresáta (ADDR) v intenčním poli DS (původní konstrukce: *хтось звинувачує прем'єр-міністра в корупції* – АСТ, ADDR, PAT)
- VAL2 – atribut valenční, který v intenčním poli DS plní roli pacientu.

2.1.1 Hierarchie valenčních a nevalenčních atributivních vztahů uvnitř substantivní fráze

Většina substantivních frází obsahuje jak deverbativní, tak primární substantiva. Výše uvedený příklad znázorňuje typy vztahů mezi nimi. Uvedené vztahy (NEVAL1, NEVAL2, VAL1, VAL2) však nejsou na stejné úrovni, ale mají svou hierarchii. Tu můžeme znázornit pomocí následujícího schématu:

справа

за звинуваченням
прем'єр-міністра
колишнього Італії в корупції

DS plní často zároveň funkci řídicího substantiva i atributu. Jako řídicí substantivum otevírají pozice pro atributy – participanty ve svém intenčním poli a jako atribut jsou dominována jiným substantivem – primárním nebo rovněž deverbativním. Uvedeme příklady:

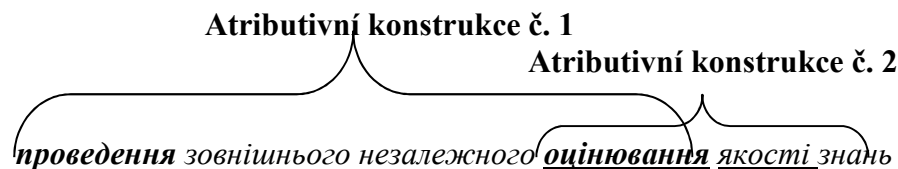
- *жорсткі **правила** отримання шенгенської візи*
- *основні **підсумки** розвитку країни*

První příklad ilustruje nevalenční vztah, který je syntaktickou kondenzací výchozí větné struktury s jedním slovesem: *жорсткі правила, за якими отримують / можна отримати шенгенську візу*. Ve druhém příkladu se jedná o konstrukci se dvěma deverbativy – výchozí strukturou tedy musela být konstrukce se dvěma slovesy – *хтось в основному підсумував, як розвивається країна*. Konstrukce s více DS jsou v ukrajinském publicistickém stylu běžné a všeobecně lze říci, že míra syntaktické kondenzace textu (a s ní i počet DS v jedné konstrukci) stoupá spolu s jeho odborností.

Atributivní konstrukce s primárními substantivy se vyznačují strukturální uzavřeností, neotevírají místo dalším strukturám. Např. strukturu *зміцнення армії* lze obohatit jinými shodnými i neshodnými atributy, ale vždy půjde o jednu strukturu,

¹ Tento atribut plní funkci restrikce významu řídicího substantiva – funktor RSTR

např.: *вкрай необхідне **зміцнення** армії Української Народної Республіки*. Zato atributivní konstrukce s deverbativními resp. deadjektivními substantivy v roli atributu otevírají další intenční pole iniciované tímto atributem, např.:

Z uvedeného příkladu je zřejmé, že u syntagmat s větším počtem deverbativ je PAT (DS) první konstrukce vždy dominujícím DS druhé, hierarchicky nižší konstrukce. Participant vyjádřený pomocí DS nazýváme v této práci participantem propoziční povahy (zde např. PAT_{PPP}) a hierarchicky nižší konstrukci pak závislou substantivní frází. Tímto způsobem mohou hypoteticky vznikat složité, vzájemně se prolínající konstrukce, např.: *відкладення спроби проведення незалежного оцінювання якості знань*. Takto složité konstrukce jsou čistě hypotetické, jelikož přílišné nakupení deverbativ snižuje srozumitelnost textu a je stylisticky nevhodné.

V následující části práce podrobíme analýze atributivní konstrukce s primárními i deverbativními substantivy excerpované z ukrajinských publicistických textů. Neklademe si za cíl úplný popis všech potenciálně možných konstrukcí, nýbrž pouze konstrukcí, s nimiž se v publicistických textech setkáváme nejčastěji. U atributů rozvíjejících deverbativa budeme vycházet z intenčních struktur dominujících substantiv, u nevalenčních atributů se naopak zaměříme na typy propozic, které interpretují. Pro větší systematičnost budeme analyzovat zvlášť atributy - aktanty u DS, atributy – volná doplnění u DS a PS a atributy, které rozvíjejí pouze primární substantiva. Všechny typy atributivních konstrukcí budeme srovnávat také s ekvivalentními konstrukcemi z jiných slovanských jazyků (českého, polského a ruského).

2.2 Nejčastější typy deverbativních substantiv v ukrajinštině

2.2.1 Rozdělení DS podle sémantiky

Deverbativní substantiva, která jsou rozvíjena atributy, nepředstavují sémanticky stejnorodou množinu. Právě naopak, jsou stejně různorodá, jako slovesa,

z nichž byla derivována. Pokud jde o typy atributivních konstrukcí, které na sebe dokážou vázat, lze vyčlenit dvě základní sémantické skupiny deverbativních substantiv (dále jen DS):

- DS s dějovým významem (*проведення, зміцнення, підписання, поява*)
- DS s nedějovým významem (*підсумок, згода, підробка, облаштування*)

DS s dějovým významem jsou sémanticky nejbližší původnímu slovesu, z něž byla utvořena, většinou vyjadřují děj jako probíhající proces, jsou většinou schopna rozlišit slovesný vid (*знижування – зниження*) a mají téměř 100% schopnost vázat na sebe atributy valenční povahy (*вживання запропонованих заходів*). Velmi častá je zde obligatornost atributů vyjadřujících patiens v intenčním poli DS (**ефективне використання X ефективно використання засобів*). Souhlasíme s J. Panevovou [2002, s. 29], že všechny valenční členy substantiv jsou na povrchu vypustitelné beze ztráty gramatičnosti, avšak v hloubkové struktuře je vypustit nelze bez toho, aniž by dané aktanty vycházely z kontextu. Panevová zde uplatňuje metodu tzv. dialogového testu, např.: a) *Перша частина піде ліворуч*; b) *Яка частина? Частина чого?*; a): **Я не знаю*. Při záporné odpovědi je pro zachování sémantické úplnosti sdělení komplementace nutná, jakkoli se z gramatického hlediska jedná o správnou konstrukci.

DS s nedějovým významem vykazují větší stupeň substantivizace a ačkoli byla derivována ze sloves, nejsou již recipienty vnímána jako děj. O tom, zda DS má význam děje či nikoli, lze často rozhodnout pouze podle kontextu. Srov.:

- *після оголошення спікером попередніх підсумків голосування;*
- *оголошення на дошці.*

V prvním případě se jedná o dějové DS, které na sebe váže atributy valenční povahy (*спікер – agens; підсумки – patiens*). Naopak ve druhém případě DS *оголошення* označuje objekt předmětné povahy a váže na sebe atribut nevalenčního charakteru. Tento atribut vyjadřuje samostatnou propozici (volné doplnění místa) – *оголошення, яке уміщене (висить, знаходиться) на дошці*.

Pojem dějových a nedějových DS úzce souvisí s Kuryłowiczovým [1936] rozlišováním derivace na syntaktickou a lexikální. Při syntaktické derivaci se mění pouze syntaktická funkce slova, nikoli jeho sémantika (typicky Vf → dějové DS, např.: *вдихати дим → вдихання диму*) U konstrukcí se syntakticky derivovanými (dějovými) DS dochází k pravidelným (typickým) posunům v povrchových realizacích participantů [Kolářová 2010, s. 39] – např.: PAT (S_{ACC}) → PAT (S_{GEN}). Naopak u

čistě lexikální derivace, např.: *відділення поштового зв'язку Києва* již nenajdeme ani jeden z participantů primárního slovesa *відділити* (*хтось відділив щось від чогось* – ACT, PAT, ORIG).

Výše uvedené příklady ilustrují typické, nesporné, „učebnicové“ případy syntaktického a lexikálního derivátu (dějového a nedějového DS). Ve skutečnosti je však hranice mezi první a druhou skupinou derivátů velmi neostrá, existuje řada sporných případů, např.: *На облаштування квартири він витратив багато коштів*. Substantivum *облаштування* lze chápat jako plně substantivovaný termín předmětného významu nebo jako děj, proces – *облаштувати квартиру*. Kolářová [2010, s. 40-42] hovoří o takzvaném sémantickém posunu dějových substantiv k substantivnímu použití. Nebudeme zde hlouběji zkoumat derivační teorie – to ostatně ani není cílem naší práce, jen uvedeme tezi Kolářové, která tvrdí, že spolu s posunem k substantivnímu užití DS dochází k postupnému „mizení“ aktantů z intenčního pole DS. Nejdříve mizí aktanty sémanticky více vymezené – adresát (ADDR), agens (ACT) a posledním stupněm k plné substantivaci DS je odstranění pacientu (PAT). Odstraněním všech aktantů je potlačena veškerá dějovost DS (děj není nikým vykonáván a k ničemu nesměruje) a takové DS k sobě váže již pouze atributy nevalenční povahy. Postupný přechod k substantivnímu užití DS ilustruje následující příklad:

- 1) *оголошення президентом (ACT) війни (PAT) всім вільним і патріотичним громадянам України (ADDR)*;
- 2) *після оголошення президентом (ACT) інформації (PAT) про потужне стихійне лихо*;
- 3) *оголошення рішення (PAT) та набрання ним законної сили*;
- 4) *безкоштовні оголошення в газетах*

Ve čtvrtém příkladu se již jedná o plně lexikální derivaci – atributy u substantiva *оголошення* jsou již zcela nezávazné a lze je libovolně nahradit jinými atributy, které jsou formálně i sémanticky zcela odlišné, např.:

- *оголошення з кожного куточка України*;
- *оголошення приватних та юридичних осіб*;
- *Волинські оголошення* apod.

Posun k substantivnímu užití DS se projevuje také významovým posunem některých jeho participantů (např. srov.: ADDR → PAT: *сварка із сусідами (ADDR) за подвір'я (PAT) → сварка із сусідами (PAT) на подвір'ї (LOC)*^{OPT}. Zatímco

v prvním příkladu dějové DS nazývá proces, který má konkrétního adresáta a cíl (oba atributy jsou obligatorní), po malém významovém posunu (zevšeobecnění) se jedná již pouze o děj, událost – adresát se mění v pacienta a atribut vyjadřující místo děje lze z konstrukce vypustit.

Míru dějovosti toho či jiného DS nelze nijak obecně definovat, je potřeba jej vždy posuzovat v rámci širší souvislosti. Při určování, zda se jedná o substantivum dějové či nedějové (nebo posuzování míry jeho dějovosti a nezbytnosti jeho atributů) si lze vždy pomoci parafrází – je-li DS dějové, musí být jeho sémantická struktura a struktura se základovým slovesem synonymní, např.:

- *на забезпечення ними незахищених верств населення передбачено...*
- *на те, щоб вони забезпечили незахищені верстви населення, передбачено...*

Až dosud jsme pracovali s tezí, že valenční atributy na sebe vážou dějová substantiva (syntaktické deriváty). Existují však i deverbativní substantiva, která nevyjadřují přímo proces či děj, avšak jejich atributy mohou být také do jisté míry valenční. P. Piřha [1981 a 1984] uvádí také jiné typy DS, které na sebe mohou vázat atributy valenční povahy:

- DS vyjadřující výsledek děje (*виріб, пропозиція, підтвердження, рішення*)
- DS vyjadřující činitelská jména (*радник, організатор, носій*)
- DS vyjadřující nástroj (*вкрутка, мішалка, мийка*)

S. Riznyk [2009, s. 84] dále zavádí kategorii deverbativ s významem místa, způsobu děje či materiálu, pomocí něž děj probíhá (např.: *столярня, креслярня, робітня, складальня; прядиво, начинка, протрава*), avšak tato kategorie pro nás není z hlediska atributů zajímavá, proto se jí nebudeme dále zabývat.

Podle Kolářové [2010, s. 45] dochází u činitelských jmen k zabudování aktantu s významem agentu (např. *вчитель – той, хто вчить*). Činitelská jména si mohou uchovávat valenční doplnění (atribut) s významem pacientu ve formě bezpředložkového genitivu či instrumentálu, např.: **UA:** *працівники барів*, **RU:** *заведуючий торговим отделом*.

U výsledků děje (tzv. artefaktů) dochází k zabudování pacientu (PAT) či efektu (EFF). Třída výsledků děje je otevřená a nesmírně široká. Pro tuto skupinu DS neexistuje žádná specifická přípona, pomocí níž by byla vytvářena (*замовлення,*

заява, рішення, колотнеча, допомога, оповідання, підтвердження). Pro jejich valenční chování jsou typické změny typu valenčního doplnění, stov. např.

- *рішення проблеми* (PAT) *політиками* (ACT) = dějové DS
- *раціональні рішення політиків* (AUTH)^{OPT} *спричиняють нераціональні наслідки* = artefakt

Při významovém posunu děj → výsledek děje dochází nejen ke změně gramatické formy atributu ($S_{INST} \rightarrow S_{GEN}$), ale také k posunu jeho sémantiky – z obligatorního patientu se stává volné, neobligatorní doplnění (autorství).

U pojmenování nástrojů dochází podle Kolářové [2010, s. 47] k zabudování volného doplnění s významem prostředek děje (MEANS), např. *мішалка* → *знаряддя, яким мішають бетон*. U některých názvů nástrojů se může zachovat původní patiens základového slovesa, např. *обігрівати повітря* → *обігрівач повітря*.

Zatímco DS nazývající nástroje se vyskytují v publicistickém stylu jen zřídka a jsou specifická pro styl odborný, činitelská jména a artefakty jsou v novinových článcích vysoce frekventovaná.

V rámci analýzy jazykového materiálu se zaměříme na atributy deverbativ s dějovým významem, neboť právě struktury s DS a jejich valenčními doplněními jsou z hlediska synchronního popisu nejpestřejší a zároveň poskytují cenný materiál pro komparativní výzkum. Atributy u artefaktů budou popsány v rámci substantivních funktořů v posledních kapitolách této práce.

2.2.2 Rozdělení DS podle formy

Deverbativní substantiva jsou derivována ze sloves pomocí různých typů sufixů (např. *-нн(-я)*; *-енн(-я)*; *-інн(-я)*; *-б(-а)*; *-к(-а) -∅*; *-∅(-а)*). Jednotlivé typy derivátů však nejsou morfosyntakticky stejnorodé. Od některých sloves lze tvořit více typů derivátů, od jiných pouze jeden, např. stov.: *перевіряти* → *перевіряння*, *перевірка*; *виглядати* → *виглядання*, *вигляд*; *читати* → *читання*, **читба*

Deverbativa vyjadřující děj a výsledek děje jsou derivována ze sloves pomocí stejných sufixů, zatímco deverbativa pro označení činitelských jmen (nomina agentis) a nástrojů (případně místa děje) mohou mít své specifické sufixy. Pozornost jazykovědců se v současné době upíná zejména k výzkumu deverbativ vyjadřujících děj.

L. Stehlíková ve své práci [2010] vyčleňuje na základě morfosyntaktických vlastností dvě základní skupiny českých DS:

- DS₁ zakončená segmentem *-ní(Ø) / -tí(Ø)*;
- DS₂ zakončená segmentem *-b(-a), -k(-a), -ost(-Ø)*.

Každá z těchto skupin DS má své specifické morfosyntaktické rysy.

Stejný způsob diferenciaci DS uplatňují také jiní čeští jazykovědci [Grepl, Karlík 1998, s. 177; Karlík, Nübler 1998, s. 106, 107]. V. Kolářová [2010, s. 51] rozlišuje mezi DS verbálními (derivovaná sufixy *-ěn / en*, resp. *-án- / an-* nebo *-t-*) a dějovými (derivovaná jinými sufixy včetně nulového).

Tento princip klasifikace primárně dějových DS lze (s jistými úpravami) aplikovat i na jiné slovanské jazyky. Cílem naší práce je zejména výzkum vlastností atributů u dějových substantiv, avšak pro úplnost popisu zde uvedeme všechny typy ukrajinských deverbativ - veškerá DS excerpovaná z ukrajinských textů tedy rozdělíme na 4 základní skupiny:

- DS₁ – primárně dějová DS zakončená segmenty *-ння, -ття*
- DS₂ – primárně dějová zakončená jinými segmenty
- DS₃ – deverbativa na označení činitelských jmen
- DS₄ – deverbativa na označení prostředků činnosti, nástrojů.

Základní rozdíly mezi dvěma typy primárně dějových DS by se daly shrnout do následujících bodů:

- DS₁ vyjadřují primárně děj, proces, vykazují mnohem menší míru substantivního použití než DS₂, DS₁ na sebe proto vážou daleko více obligatorních valenčních atributů (doplnění) než DS₂
- DS₁ dokážou na rozdíl od DS₂ rozlišit slovesný vid původního základového slovesa, z něhož byla derivována (*прославлення - прославляння*);
- Při derivaci struktur s DS₁ ze základových větných struktur dochází nejčastěji k typickým posunům povrchových realizací participantů (např. S_{ACC} → S_{GEN} – *споживати молоко → споживання молока*), zatímco u derivace DS₂ jsou tyto posuny daleko rozmanitější a zpravidla se nabízí více možností (např.: *довіра людям – довіра до людей*).
- Supletivnost DS₂ oproti DS₁ – jak uvádí Stehlíková [2010, s. 55], jenom u DS₂ může dojít k nahrazování systémově očekávaných tvarů tvary derivovaných z jiných kořenů/kmenů slov, srov. např.:

V_{INF}: *кохати*; DS₁: *кохання*; DS₂: **кохба* (místo toho: *любов*)

Frekvence použití DS₁ a DS₂ i syntaktické vlastnosti těchto typů substantiv se v ukrajinštině a češtině (resp. polštině) značně liší, proto na ukrajinštinu mnohdy nelze aplikovat teze českých lingvistů, vyplývající ze synchronního zkoumání českých deverbativ. Tématem naší práce není výzkum a podrobný popis morfosyntaktických vlastností všech typů DS, ale vzhledem k jejich těsné provázanosti s problematikou atributů se jimi budeme zabývat i nadále.

Následující tabulka uvádí nejčastější typy DS v ukrajinštině a jejich české, polské a ruské slovtvorné ekvivalenty (částečně byla použita klasifikace ukrajinských deverbativ S. Riznyka [2009, s. 75 – 85])

DS ₁			
ukrajinština	čeština	polština	ruština
- <i>нн-я</i> (<i>очікування, створення, носіння</i>)	- <i>ní</i> (<i>očekávání, stvoření, pošení</i>)	- <i>nie</i> (<i>oczekiwanie, noszenie, stworzenie</i>)	- <i>ние</i> (<i>ожидание, создание,</i>
- <i>тт-я</i> (<i>відкриття, прийняття, здобуття</i>)	- <i>tí</i> (<i>odkrytí, přijetí, dobytí</i>)	- <i>cie</i> (<i>odkrycie, przyjęcie, zdobycie</i>)	- <i>тие</i> (<i>открытие, принятие, добытие</i>)
DS ₂			
- \emptyset (<i>maskulina</i>) (<i>приїзд, вибір, наріст</i>)	- \emptyset (<i>maskulina</i>) (<i>příjezd, výběr, nárůst</i>)	- \emptyset (<i>maskulina</i>) (<i>przyjazd, wybór, wzrost</i>)	- \emptyset (<i>maskulina</i>) (<i>приезд, выбор, нарост</i>)
- \emptyset (<i>feminina</i>) (<i>поява, допомога, спроба</i>)	- \emptyset (<i>feminina</i>) (<i>útěcha, nástraha, úleva</i>)	- \emptyset (<i>feminina</i>) (<i>pociecha, zniewaga, ulga</i>)	- \emptyset (<i>feminina</i>) (<i>замена, оплата, растрата</i>)
- \emptyset (<i>feminina zakončená souhláskou</i>) (<i>любов,</i>)	- \emptyset (<i>feminina zakončená souhláskou</i>) (<i>ромос,</i>)	- \emptyset (<i>feminina zakončená souhláskou</i>) (<i>ромос,</i> <i>рогоń,</i>)	- \emptyset (<i>feminina zakončená souhláskou</i>) (<i>помощь, любовь, опись</i>)
- <i>от-а</i> (<i>дрімота, гризота, скорбота</i>)	- <i>ota-</i> (<i>dřímota, robota</i>)	- <i>ota-</i> (<i>robota – jediné nalezené slovo</i>)	- <i>от-а</i> (<i>дремота, хрипота, зевота</i>)
- <i>б-а (-об-а)</i> (<i>ворожба, лічба, жалоба</i>)	- <i>b-а (-об-а)</i> (<i>orba, plavba, honitba</i>)	- <i>b-а (-об-а)</i> (<i>żaloba, wróżba, próba</i>)	- <i>б-а (-об-а)</i> (<i>резьба, борьба, мольба</i>)
- <i>нин-а</i> (<i>блуканина, стрілянина, грюканина</i>)	- <i>nin-а</i> (<i>splácanina, vidina, slátanina</i>)	- <i>nin-а</i> (<i>strzelanina, gadanina, bieganina</i>)	--
- <i>ництв-о</i> (<i>будівництво, виробництво,</i>)	- <i>nictv-í</i> (<i>proroctví, spoluvlastnictví, soudnictví</i>)	- <i>nictw-o</i> (<i>przewodnictwo, rozbójnictwo,</i>)	POUZE - <i>ств-о</i> (<i>баловство, производство,</i>)

<i>керівництво</i>)		<i>wykańczalnictwo</i>)	<i>устройство</i>)
-і-я (-ці-я, -иці-я, -аці-я) (комбінація, композиція, ілюстрація)	-e (-c-e, -ac-e, -ic-e) (<i>kombinace, kompozice, ilustrace</i>)	-cj-a (-cj-a, -uscj-a, -icj-a) (<i>kombinacja, kompozycja, ilustracja</i>)	-і-я (-ці-я, -иці-я, -аці-я) (комбінація, композиція, ілюстрація)
DS₃			
-ник (представник, вибірник, в'язальник)	-ník (<i>vlastník, služebník, pomocník</i>)	-ník (<i>skarbnik, biesiadnik, pomocnik</i>)	POUZE -щик (выборщик, вязальщик, постановщик)
-ач (випалювач, готувач, зварювач)	-ač (<i>vazač, prodavač, udavač</i>)	---	---
-ар (-яр) (пекар, маляр, різьбяр)	-ař, -iř (<i>pekař, malíř, řezbář, kreslíř</i>)	-arz, -erz (<i>malarz, grabarz, szlifierz</i>)	-ар, -арь (-яр) (пекарь, маляр)
-атор (ілюстратор, комбінатор, публікатор)	-átor (<i>agitátor, informátor, inovátor</i>)	-ator (<i>agitator, informator, likwidator</i>)	-атор (ілюстратор, комбінатор, публікатор)
-ер (майстер, колекціонер, монтер)	-ér (<i>montér, importér, speditér</i>)	-er (<i>monter, reporter, importer</i>)	-ер(ёр) (мастер, колекціонер, монтер)
-ниц-я (-льниц-я, -вниц-я) (гаптувальниця, мереживниця, в'язальниця)	-ic-e (-lnic-e, -v-nic-e) (<i>dělnice, bojovnice, pomocnice</i>)	-ic-a (-lnic-a, -w-nic-a) (<i>robotnica, žalobnica, czarownica</i>)	-ниц-а (-льниц-а, -щниц-а) (вышивальщица, учительница, кружевница)
DS₄			
-к-а (-ачк-а, -івк-а, -лк-а) (збивачка, карбівка, копачка)	-ka (-ačk-a, -ičk-a) (<i>sbíječka, vrtačka, chladnička</i>)	-ka (-wk-a, -ark-a, -lk-a) (<i>kołyska, lodówka wiertarka, pralka</i>)	---
-л-о (довбало, клепало, прясло)	-dl-o (<i>šídlo, mýdlo, stavidlo</i>)	-dl-o (<i>mydło, wahadło, poidło</i>)	-л-о (мыло, прясло, сверло)
- Ø (пробій, свердел, струг)	- Ø (<i>lis, náboj, zbraň</i>)	- Ø (<i>młot, kologniot, broń</i>)	- Ø (пробой, бурав, струг)
-ак (тесак, дряпак, писак)	-ák (<i>tesák, vrták, škrabák</i>)	-ak (<i>skrobak, kliniak, przebijak</i>)	-ак (тесак)

Tabulka č. 1 – Přehled nejčastějších typů DS v ukrajinštině, češtině, polštině a ruštině

DS₁ jsou ve všech výše uvedených jazycích primárně dějová, avšak mají i své sekundární významy, velmi vzácná jsou pak DS₁, která dvou dějovost ztratila. Shodně s M. Jelínkem [1974, s. 24] tak lze tato substantiva rozdělit na:

- a) DS₁ s pouze dějovým významem (отримання, розпізнавання, прославляння);

- b) DS₁ s významem dějovým i nedějovým (*видання книжки письменником X перше видання з помилками; питання від наших читачів щодо реформування галузі X питання демаркації кордону*;

2.3 Valenční atributy u DS s významem děje

2.3.1 Typy valenčních doplňení DS

Při výzkumu excerpovaného jazykového materiálu se zaměříme na atributy u DS₁ čili verbálních substantiv, a to ze tří hlavních důvodů:

- DS₁ jsou v ukrajinštině nejfrekventovanějšími typy deverbativ.
- DS₁ mají oproti DS₂ vždy dějový význam a vždy mají svůj valenční rámec odvoditelný od valenčního rámce základového slovesa.
- Substantivní fráze s DS₁ a jejich struktura (počty obligatorních aktantů, slovosled jednotlivých aktantů a volných doplňení apod.) jsou z komparativního hlediska zajímavější a snadněji uchopitelné, než fráze s dominujícím DS₂, kde jsou zejména patienty povrchově vyjádřeny množstvím předložkových konstrukcí (často s více možnostmi vyjádření)¹.

V další části této práce budeme uvádět typ DS (DS₁ / DS₂) pouze tehdy, bude-li to z nějakého důvodu nezbytné (např. neexistence ekvivalentu typu DS₁ ve druhém jazyce apod.).

Atributy u dějových DS plní role participantů v intenčním poli těchto DS a závisí na jejich valenčním potenciálu. Dějová DS mohou být:

- jednovalenční (ACT) – *шуміння моря, мерехтіння вітряних турбін*;
- dvouvalenční (ACT – PAT) – *виконання всіх процедур обома сторонами*;
- třívalenční (ACT – ADDR – PAT) *звинувачення міліцією громадянина Коваленка у керуванні в нетверезому стані*

I když v ukrajinštině existují až pětivalenční slovesa, jejich deriváty – DS v praxi nikdy tak široké struktury nevytvářejí, např.: **перевезення робітниками товару трактором з Одеси до Білгорода* (ACT – PAT – DIR1 – DIR3 – MEANS). Valenční potenciál DS obecně je však oproti Vf značně oslaben, a proto se nejčastěji setkáváme s jedním, občas dvěma, výjimečně třemi valenčními atributy.

¹ Primárním cílem naší práce není úplný sémantický popis předložkových konstrukcí se substantivy ve všech zkoumaných jazycích a výzkum jejich dubletních tvarů – tato problematika by mohla být svým rozsahem tématem samostatné disertační práce. Pro úplnost uvedeme, že podrobným synchronním popisem českých deverbativ typu DS₂ a jejich komplementů se zabýval J. Novotný ve své monografii [1980].

Atributy u DS lze v duchu funkčního generativního popisu (FGP) a podle Valenčního slovníku českých sloves [2008, s. 42] rozdělit na:

- 1) aktanty (ACT, PAT, ADDR, ORIG, EFF)
- 2) volná doplnění (místo, čas, způsob a jiné sémantické odstíny – viz tab. č. 2):

čas TWHEN (temp. when) TSIN (temp. since when) TTILL (temp. till) THL (temp. how long) TFHL (temp. for how long) THO (temp. how often) TPAR (temp. parallel) TFRWH (temp. from when) TOWH (temp. to when)	kdy? odkdy? dokdy? jak dlouho? na jak dlouho? jak často? ze kdy? na kdy?	<i>loni, napřesrok</i> <i>od té doby co...</i> <i>až do, dokud ne, než</i> <i>četl půl hodiny</i> <i>na dva dny</i> <i>často, mnohokrát</i> <i>během, zatímco</i> <i>Z dětství si nepamatuji nic.</i> <i>Přelož výuku na pátek.</i>
místo DIR1 (direction-from) DIR2 (dir.-which way) DIR3 (dir.-wh.to) LOC (locative)	odkud? kudy? kam? kde	<i>prošli lesem</i> <i>jednám uvnitř koalice</i>
příčina, důsledek AIM (aim) CAUS (cause) COND (condition) CONFR (confrontation) CNCS (concession) CTERF (counterfactual) INTT (intent)	účel příčina podmínka reálná konfrontace přípustka irreálná podmínka záměr	<i>aby, pro něco</i> <i>(jest)-li, jestliže, když, až</i> <i>zatímco, kdežto</i> <i>ačkoli</i> <i>kdyby</i> <i>šel se koupat</i>
způsob ACMP (accompaniment) ATT (attitude) BEN (benefactive, -tory) CPR (comparison) CRIT (criterion) EXT (extent) DIFF (difference) HER (heritage) MANN (manner) MEANS (means) NORM (norm) REG (regard)	doprovod postojové benefaktiv porovnání kritérium, měřítko míra rozdíl dědictví způsob prostředek norma zřetel	<i>s, bez</i> <i>s radostí, vhodně, právem</i> <i>pro koho, proti komu</i> <i>než, jako, stejně jako</i> <i>podle něj, ve smyslu</i> <i>velmi, trochu</i> <i>oč</i> <i>po otci</i> <i>ústně; psát česky</i> <i>psát rukou, na stroji, tužkou</i> <i>ve shodě s, podle (pravidla)</i> <i>vzhledem, k, bez ohledu na</i>
RESL (result) RESTR (restriction) SUBS (substitution)	účinek omezení zastoupení	<i>opálen do hněda</i> <i>kromě, mimo</i> <i>místo koho-čeho</i>
další COM PL (complement) DPHR (dep. part of phraseme) ETHD (ethical dative) FPHR (foreign phrase) INTF (intensification) MOD (adverbial of modality) PREC (ref. to preceding text) RHEM (rhematizer)	doplněk část frazému volný dativ cizí fráze navazovací element	<i>Děti nám nechodí včas.</i> <i>To Karel ještě nepřišel?</i> <i>asi, možná</i> <i>tedy, naopak, tudíž, totiž</i> <i>i, také, jenom, nejen, vůbec</i>

Tabulka č. 2 – Volná doplnění převzatá z Valenčního slovníku českých sloves (VALLEX)

Valenční vztah atributů, které představují volná doplnění valenčního rámce, k dominujícímu DS jsou je mnohem volnější než vztah atributů, které představují aktanty.

Nejtypičtější atributivní konstrukce s řídicím DS obsahují jeden atribut vyjadřující patiens, poměrně časté jsou také konstrukce s vyjádřeným agentem bez patientu nebo konstrukce s agentem i patientem. U všech těchto konstrukcí se mohou vyskytnout různá doplnění. V následujících kapitolách se budeme zabývat způsoby povrchového vyjádření jednotlivých intenčních struktur DS v ukrajinských publicistických textech a srovnávat je s povrchovými vyjádřeními v jiných slovanských jazycích (českém, polském a ruském). Při komparaci tedy uplatníme onomaziologický přístup (od obsahu k formě), srov. např. [Кочерган 2006, s. 81].

2.3.2 Atributivní konstrukce s dějovými DS z komparativního hlediska

Z komparativního aspektu je důležité, jakou pozici zaujímá konstrukce s DS v rámci celé věty. To platí obzvlášť pro DS s dějovým významem. Jelikož atributivní konstrukce s dějovými deverbativními substantivy vyjadřují děj či proces, jejich gramatická formalizace může být v jednotlivých slovanských jazycích odlišná. J. V. Bečka [1992, s. 234-235] pracuje s pojmem syntaktické kondenzace sdělení, přičemž rozlišuje čtyři stupně této kondenzace:

- 1. souřadný vztah vět – *Учасники симпозиуму вже закінчили дискусію, пішли на завод і оглянули нову автоматичну лінію.*¹
- 2. podřadný vztah vět – *Коли учасники симпозиуму закінчили дискусію, пішли на завод, щоб оглянути нову автоматичну лінію.*
- 3. polovětná vazba s přechodníkem či infinitivem – *Закінчивши дискусію, учасники симпозиуму пішли на завод оглянути нову автоматичну лінію.*
- 4. nevětná vazba nominální (dějové podstatné jméno) – *Після закінчення дискусії учасники симпозиуму пішли на завод для огляду нової автоматичної лінії.*

Pro náš komparativní výzkum je zásadní čtvrtý, nevětný způsob syntaktické kondenzace (nominalizace) a především pak mechanismy možné dekonenzace sdělení při překladu do jednotlivých slovanských jazyků. Tématem dekonenzace ruských nevětných vazeb s deverbativními substantivy při překladu do češtiny se

¹ Překlad konstrukcí do ukrajinštiny vlastní

zabývala M. Dubjaková ve své práci *Užití ruských deverbativ v předložkové vazbě* [2008]. Podle Dubjakové [2008, s. 56] existují při překladu nominálních konstrukcí čtyři důvody užití dekonkondenzace sdělení:

- důvody obsahové (sémantické – např. pro vyjádření účelu používá čeština spíše vedlejší větu, srov.: ...*проведенных с целью снижения потерь*... → *uskutečněných proto, aby bylo umožněno snížit ztráty*...)
- důvody strukturní (např. problematika větné struktury s interpozičním slovosledem, srov.: *Карл настаивал на прибавлении к этой формуле слов*... → *Karel trval na tom, aby se k této formuli přidala slova*...)
- důvody lexikální (specifické ruské předložky, pro něž čeština nemá ekvivalent, např. srov.: *С учетом всех потерь*... → *Uváží-li se všechny ztráty*...)
- důvody stylistické (např. nutnost použít dvě po sobě jdoucí deverbativa, což je stylisticky nežádoucí, srov.: *как раз в момент восстания* → **v okamžiku vypuknutí povstání; v okamžiku, kdy vypuklo povstání*.)

Z výše uvedeného vyplývá, že pokud z komparativního aspektu zkoumáme způsoby nevětného vyjádření děje v rámci substantivních frází, je nutné posuzovat celé větné či nevětné konstrukce, nikoli pouze atributivní konstrukce DS – atribut. Proto budeme v naší práci nejen analyzovat jednoduché substantivní fráze (*проведения* *масових акцій*), ale také zkoumat jejich sémantickou funkci v rámci hierarchicky vyšších struktur (nadřazených substantivních frází nebo vět), např.: *ускладнення руху транспорту через проведення масових акцій* (v tomto případě závislá substantivní fráze *проведения масових акцій* plní sémantickou roli kauzálního funktoru příčiny – CAUS).

2.4 Patiens jako atribut DS

Atributivní konstrukce s vyjádřeným patientem v publicistických textech nejčastější, a to ve všech zkoumaných jazycích. U dvouvalenčních a vícevalenčních deverbativ je ve většině případů vyjádřen právě pouze patiens (PAT) – objekt, na nějž je směřován děj. Gramatickou formalizací atributu je pak substantivum v bezpředložkovém genitivu (S_{GEN}), zřídka v bezpředložkovém dativu či instrumentálu (S_{DAT}, S_{INSTR}), poměrně často pak v předložkovém genitivu, dativu, akuzativu či instrumentálu (Praep S_{GEN}, S_{DAT}, Praep S_{ACC}, S_{INST}) např.: *уси держави* (ACT) *світу*

визнали незалежність (PAT) України → визнання незалежності (PAT) України.

Z morfosyntaktického hlediska toto substantivum může být:

- a) **primární:** *зміцнення армії, виконання наших бюджетних програм, прославляння нацистів і фашистів*
- b) **deverbativní¹** (DS₁ nebo DS₂): *проведення зовнішнього незалежного оцінювання якості знань; з урахуванням споживання електроенергії в лютому 2012-го; звинувачення в крадіжці російського газу;*
- c) **deadjektivní:** *підвищення заборгованості суспільства; формування національної свідомості народу*

Zvláštní skupinou jsou pak atributy – patienty vyjádřené **infinitem** (*прохання не критикувати новорічного привітання президента; спільне зобов'язання вжити подальших технічних заходів*). Konstrukcemi s infinitivem se budeme zabývat zvlášť v kapitole II.D.4 Patiens u modálních DS (DS_{MOD}).

Vzhledem k tomu, že patiens (totéž lze říci o agentu) je sémanticky nejméně vyhraněný aktant v intenčním poli deverbativ, provedeme jeho klasifikaci nikoli na základě sémantických, ale strukturních kritérií. Předpokládáme totiž, že povrchové vyjádření PAT je ve všech zkoumaných jazycích do jisté míry identické (zejména pokud jde o vyjádření pomocí S_{GEN}), proto bychom při případném vyčlenění sémantických subkategorií PAT byli nuceni konstatovat, že většina z těchto subkategorií má ve všech jazycích shodnou povrchovou realizaci.

V následujících podkapitolách tedy proanalyzujeme nejčastější strukturní modely s PAT v ukrajinštině a porovnáme je s analogickými modely v ostatních zkoumaných jazycích.

2.4.1 Realizace pomocí struktury DS – S_{GEN} (PAT)

Substantivní fráze s dominujícím DS a atributem vyjádřeným primárním substantivem v bezpředložkovém genitivu představují nejjednodušší a také nejfrekventovanější model struktury s vyjádřeným patientem, např.:

- *Зберігання радіоактивних відходів дуже складне;*
- *У четвер відбулося затвердження тексту угоди*
- *Міністри говорили про спрощення візового режиму.*

Vyjadřovat agens přímo v atributivní konstrukci většinou není nezbytné, neboť důraz je kladen na samotnou činnost (DS) a objekt, který je touto činností zasažen

¹ Aktanty a volná doplnění vyjádřená deverbativy a deadjektivy plní roli tzv. participantů propoziční povahy (PPP).

(PAT). Agens je účastníkům komunikačního aktu znám z kontextu (je uveden jinde v textu) nebo je v jejich všeobecném povědomí (tuto skutečnost lze vždy zjistit pomocí již zmíněného dialogového testu). Neshodný atribut bývá většinou doplněn kvalifikátorem (funktory APP, RSTR nebo DES¹) v podobě shodného či neshodného atributu, který jej konkretizuje, uvádí jeho doplňkové vlastnosti nebo jej vyčleňuje ze skupiny stejnorodých pojmů, např.: *покарання окремих людей; дотримання свободи слова*. Rozvito může být i dominující DS – antepoziční adjektivní přívlastek shodný zde však není kvalifikátorem, nýbrž vyjadřuje způsob děje (MANN), např.: *прикладі дуже вибіркового (MANN) застосування закону про корупцію* (derivace z primární struktury: *закон про корупцію був застосований дуже вибірково*).

Celá substantivní fráze tohoto typu pak v rámci věty plní roli agentu či patientu propoziční povahy (závislá substantivní fráze) v intenční struktuře Vf, např.: *Облада не контролює {ведення мисливського господарства} (PAT); {Споживання молока} (ACT) стало майже наполовину меншим*.

Ekvivalenty struktury DS – S_{GEN} (PAT):

- **CZ:** *Kalousek trvá na schválení úspor (PAT); vdechování škodlivin nemusí být příčinou...; naším vkladem bude i posílení logistiky (PAT); developer vám často nabídne i vyřízení hypotéky (PAT)*
- **PL:** *załoga apelowała o zachowanie spokoju (PAT); utworzenie sprawnego systemu (PAT) opieki nad małymi dziećmi; zdecydowanie częściej posiadanie korzeni (PAT) kresowych deklarują mieszkańcy...; niebezpieczne przesuwanie etycznych granic (PAT)*
- **RUS:** *потребление газа (PAT) как топлива будет быстро расти; грубое нарушение правил (PAT) дорожного движения; в отделениях проводится полное обследование организма (PAT); вдыхание выхлопных газов (PAT) провоцирует болезнь сердца*

Z výše uvedených příkladů je zřejmé, že struktura DS - S_{GEN} (PAT) se vyskytuje ve všech zkoumaných jazycích a většinu příkladů tohoto typu lze z ukrajinštiny do jiných zkoumaných jazyků přeložit pomocí analogické konstrukce.

¹ Funktory – volná doplnění primárních, nedeverbativních substantiv - viz kapitola 4. Specifické funkory u primárních substantiv.

Rozdíly spočívají občas jen ve formě dějového DS (DS₁ nebo DS₂), což ilustruje následující tabulka:

UA	RUS	CZ	PL
<i>ви́рощування <u>ко́ріє</u></i>	<i>выра́щивание <u>ко́ров</u></i>	<i>chov/chování <u>krav</u></i>	<i>hodowanie/hodowla <u>krów</u></i>
<i>споживання <u>моло́ка</u></i>	<i>потре́бление <u>моло́ка</u></i>	<i>spotřeba <u>mléka</u></i>	<i>spożycie <u>mleka</u></i>
<i>виховання <u>Оксани</u></i>	<i>воспита́ние <u>Оксаны</u></i>	<i>výchova <u>Oksany</u></i>	<i>wychowanie <u>Oksany</u></i>
<i>знання <u>мови</u></i>	<i>знание <u>языка</u></i>	<i>znalost <u>jazyka</u></i>	<i>znajomość <u>języka</u></i>
<i>обстеження <u>мі́сця</u> <u>загибелі</u></i>	<i>обсле́дование <u>места</u> <u>гибели</u></i>	<i>průzkum <u>místa úmrtí</u></i>	<i>badanie <u>miejsca śmierci</u></i>
<i>контролювання <u>кордо́ну</u></i>	<i>контро́ль/ контроли́рование <u>границы</u></i>	<i>kontrola <u>hranice</u></i>	<i>kontrola/kontrolowanie <u>granicy</u></i>
<i>постачання <u>сет–</u> <u>топ–боксів</u></i>	<i>поста́вка <u>сет-топ–</u> <u>боксов</u></i>	<i>dođávka/dođávání <u>set top boxů</u></i>	<i>dostawa/dostarczanie <u>set-top boksów</u></i>

Tabulka č. 3 – Příklady typů DS (DS₁ / DS₂) v jednotlivých jazycích

Tvary ekvivalentů v tabulce jsou pouze orientační, neboť v mnoha případech lze, v závislosti na kontextu, použít dubleta (např. *kontrola/kontrolování hranice*, *spożycie/spożywanie mleka* atd.) Primárním cílem naší práce není výzkum typů DS a jejich použití, proto se nebudeme danou problematikou hlouběji zabývat. Z analýzy jazykového materiálu však vyplývá, že dějová deverbativní substantiva ukončená na *-ня, -ття* (resp. *-ние, тие*) jsou v ukrajinštině a ruštině daleko častější než v česká DS ukončená na *-ní, -tí* a také mají univerzálnější využití. Zatímco v češtině tato DS vyjadřují nejčastěji probíhající děj, neukončený proces (*vychování/vychovávání, chování, spotřebovávání, prozkoumání/prozkoumávání*) a mají své ekvivalenty s nižším stupněm procesualnosti (*prozkoumávání – průzkum*), v ukrajinštině často žádná taková alternativa neexistuje (*обстеження – *обстежка; споживання – *споживка*). Typy používaných DS se ukrajinština v mnoha případech liší také od ruštiny, srov. např. *блокування дверей – блокировка двери; паркування автомобіля – парковка автомобиля*. Polština, pokud jde o frekvenci používání DS₁ (*-nie, -cie*), zaujímá místo mezi ruštinou a češtinou.

Z hlediska atributů je důležité, že ve všech zkoumaných jazycích při nominalizaci větné konstrukce dochází k pravidelnému posunu v povrchové (gramatické) realizaci patientu: PAT (S_{ACC}) → PAT (S_{GEN}).

Dubleta s infinitivem:

Nominální konstrukci s dominujícím DS₁ a substantivním atributem v roli patientu lze v ukrajinštině, ruštině a češtině nahradit konstrukcí s infinitivem, a to v případě, že tato konstrukce plní roli agenta (ACT) v rámci věty a stojí před verbo-nominálním predikátem (v ukrajinštině a ruštině není sloveso *бути/быть* v povrchové struktuře vyjádřeno), srov.:

UA: *Куріння сигарет дуже небезпечно./ Курити сигарети дуже небезпечно.*

RUS: *Курение сигарет очень опасно./ Курить сигареты очень опасно.*

CZ: *Кouření cigaret je velmi nebezpečné. /Kouřit cigarety je velmi nebezpečné.*

PL: *Palenie papierosów jest bardzo niebezpieczne. *Palić papierosy jest...*

V polštině je tato variantnost nepřipustná.

2.4.2 Realizace pomoci struktury DS – PRON_{GEN} (PAT)

• **Konstrukce se vztažným zájmenem**

Patiens v intencním poli dějového DS nemusí být vyjádřen vždy konkrétním názvem. Je-li patiens pojmenován v předchozí části věty, může být v substantivní frázi s DS zastoupen odkazovacím slovem – vztažným zájmenem, např.:

- *кордон ЄС та Шенгенської зони, в **облаштування** якого (PAT) вкладено...*
- *відродження польської держави, формальне **проголошення** якої (PAT) відбулося*
- *вимоги, **недоптримання** та **незабезпечення** яких (PAT) супроводжують не тільки порушення*

Atribut tedy v tomto případě neoznačuje patiens přímo, nýbrž pomocí odkazu na předmět či pojem (antecedent) konkrétně definovaný jinde v textu. V ukrajinštině tuto roli plní vztažné zájmeno *який*, které je vůči řídícímu DS v postpozici. Ekvivalenty v jiných jazycích jsou následující:

- **CZ:** *Odhlédněme od Eura, jehož (PAT) **přijetí** není na pořadu dne; ...ceny Apollo, jejíž (PAT) **vyhlášení** už proběhlo,...; předpisy, za jejichž (PAT) **nedodržení** můžete dostat pokutu;*
- **PL:** *subiektywne stanowisko, którego (PAT) **przyjęcie** odrzuca możliwość... oprócz poprawek, których (PAT) **odrzuconie** rekomenduje komisja; prawdziwa*

*teza, której (PAT) **odrzucenie** powoduje całkowitą destrukcję...; obwieszczenia, których (PAT) **ogłoszenie** jest wymagane przez ustawy; W ramach umowy, **podpisanie** której (PAT) jest zaplanowane...*

- **RUS:** *остров станет частью исламского государства, **провозглашение** которого (PAT) ожидалось...; К информации, **получение** которой (PAT) ограничено Благодаря контрактам, **подписание** которых (PAT) состоялось в Северодвинске;*

Z výše uvedených ekvivalentů je zřejmé, že v češtině roli atributu – odkazovacího slova plní antepoziční zájmeno vztažné *jenž*, v ruštině postpoziční vztažné zájmeno *который* a v polštině vztažné zájmeno *który*, které se ve většině případů nachází před dominujícím DS, avšak lze se s ním setkat také v postpozici (viz příklady). Postpoziční odkazovací slovo (vztažné zájmeno) je častější v předložkových vazbách, např.: *oświadczenie, na **podpisanie** którego *namówiła mnie...* Antepoziční vztažné zájmeno je charakteristické pro úřední či odborný styl, postpoziční pak pro styly méně formální (méně odborné články v publicistice a hovorový styl).*

• **Konstrukce s ukazovacím zájmenem**

Atribut v roli patientu může být v ukrajinštině vyjádřen i pomocí ukazovacího zájmena *цей*. Ukazovací zájmeno rovněž označuje patiens pomocí odkazu na antecedent, který se nachází jinde v textu, např.:

- *але й зміг би забезпечити **недопущення** цього (PAT) в майбутньому;*
- ***підтвердження** цього (PAT) знайдено у волинському буритині;*
- *законопроект передбачає, що **заперечення** цього (PAT) може каратися;*
- *для **виправлення** цього (PAT) потрібно ще багато років*

Ukazovací zájmeno zde zastupuje jistý abstraktní fakt a celá konstrukce je bez větného rámce neúplná (např.: ***виправлення** цього – чого???)* K tomu, aby byla konstrukce sémanticky úplná a autonomní bez větného rámce, je potřeba za ukazovací zájmeno dosadit slovo z kontextu nebo jej nahradit substitutem *факт*, např.: ***недопущення** цього *факту* у майбутньому.* Tím ovšem dochází i k posunu sémantické struktury uvnitř konstrukce – substantivum *факт* nyní plní roli patientu a ukazovací zájmeno *цей* se přesouvá do role neobligatorního volného doplnění (s funktorem RSTR).

Ekvivalenty v jiných jazycích jsou následující:

- **CZ:** *potvrzením této skutečnosti* (PAT) byla i návštěva předsedy...; *potvrzením toho* (PAT) byl i negativní výsledek jednání; *popření tohoto faktu* (PAT) je základním omylem
- **PL:** *na potwierdzenie tego faktu* (PAT) zostały wydane dokumenty; *jako potwierdzenie tego* (PAT) nasza firma w trakcie swojej działalności otrzymała licznę...; *zaprzeczeniem tego* (PAT) jest powyższy artykuł; *každé zaprzeczenie tego faktu* (PAT) sprowadza życie do absurdu bezsensu
- **RUS:** *в подтверждение этого* (PAT) можно сказать то, что он был...; *никто пока ничего не говорил, ни в подтверждение, ни в отрицание этого* (PAT); *наиболее очевидным проявлением этого* (PAT) являются ...;

Po analýze různých příkladů bylo zjištěno, že ruština používá konstrukce s ukazovacím zájmenem (*этом*) v roli patientu ve stejných kontextech a stejně často jako ukrajinština. V češtině a polštině je situace odlišná. Se samotnými ukazovacími zájmeny (*ten, tento*) v roli patientu u DS se setkáváme velmi zřídka, většinou v situaci, je-li DS součástí verbonominálního predikátu, např.: *potvrzením toho bylo podepsání...*; *potwierdzeniem tego było podpisanie...* V češtině je stylisticky vhodnější vždy vyjádřit patiens konkrétnějším výrazem, např.: *potvrzením této skutečnosti bylo podepsání...*

2.4.3 Realizace pomocí struktury DS – substantivum v nestrukturních (sémantických) pádech

Drtivá většina atributů u dějových DS, které vyjadřují patiens má gramatickou formu bezpředložkového genitivu a typickou derivaci Vf – S_{ACC} → DS₁ – S_{GEN} (*закрити cecію* → *закриття cecії*). Avšak patiens u dějového DS₁ nemusí být vyjádřen pouze bezpředložkovým genitivem.

V souvislosti s typickými gramatickými posuny při transformaci povrchové, formální struktury výpovědi rozlišuje P. Karlík [2000b, s. 170-189] mezi tzv. strukturními (syntaktickými) a nestrukturními (sémantickými) pády. Tuto klasifikaci přejímají např. i V. Kolářová [2010] a L. Kuljovská [2006]:

- Strukturní (syntaktický) pád je závislý na svém morfologickém okolí, při transformaci větné propozice na nevětnou (nominalizaci) dochází k jeho změně (typicky Vf – S_{ACC} → DS₁ – S_{GEN}). Jediným strukturním pádem u konstrukcí

s DS je bezpředložkový genitiv (*знання мови*), všechny ostatní jsou nestrukturní;

- Nestrukturní (sémantické, lexikální) pády jsou vůči morfologickému okolí rezistentní - tuto množinu tvoří pády lexikální / idiosynkratické, které jsou selektovány významem lexému a s ním inherentně spjaty [Kuljovská 2006, s. 27-28]. Tyto pády se při nominalizaci nemění, např.: *система, яка керує електродвигуном* → *система керування електродвигуном*; *втручатися у внутрішні справи* → *втручання у внутрішні справи*.

Atribut v roli patientu u deverbativ typu DS₁ může být v ukrajinštině vyjádřen těmito nestrukturními pády:

- bezpředložkovým dativem (*служіння суспільству*)
- bezpředložkovým instrumentálem (*керування кафедрою*)
- předložkovým genitivem (*справедливе ставлення до студентів*)
- předložkovým akuzativem (*сподівання на краще*)
- předložkovým instrumentálem (*поводження з радіоактивними відходами*)

2.4.3.1 Realizace pomocí struktury DS – S_{DAT} (PAT)

Atribut – patiens vyjádřený substantivem v bezpředložkovém dativu není u DS příliš častý, neboť jen malá část ukrajinských dvouvalenčních sloves má dativní valenci. Dativ je většinou vyhrazen pro recipienta, adresáta (ADDR) u třívalenčních rámců, např.: *передання релігійним громадам* (ADDR) *об`єктів культурної спадщини* (PAT). U třívalenčních rámců DS v ukrajinštině je vždy důležitější PAT než ADDR, čili sémantická struktura, v níž by byl realizován pouze ADDR, je sémanticky neúplná: např. srov.:

- *публічне обіцяння винагороди* (PAT) *учасникам* (ADDR);
- *публічне обіцяння винагороди* (PAT);
- **публічне обіцяння учасникам* (ADDR) – обіцяння чого???

Mezi dějová dvouvalenční DS₁, která na sebe vážou dativní atributy v roli patientu, patří v ukrajinštině např. *служіння, сприяння, довіряння*:

- *Ідея служіння народові* (PAT);
- *Сприяння реформі* (PAT) *вторинної медичної допомоги в Україні*.
- *довіряння наївним казкам* (PAT)

V některých případech je dativní valence dvouvalenčních DS pouze méně frekventovanou alternativou k valenci genitivní. Příkladem budiž DS *благословення*:

- *Апостольське благословення всім учасникам* (PAT) *цих святкових подій*.

Daleko častější jsou však konstrukce s genitivním patientem (*благословення випускників* (PAT) *Академії сухопутних військ*).

I v ostatních zkoumaných jazycích se dvouvalenční DS s dativní valencí nacházejí na periférii, nicméně i zde jsou rozdíly ve frekvenci použití těchto vazeb, srov.:

- **CZ:** *požehnání lidem postiženým zemětřesením; možnosti EU v oblasti přizpůsobování se klimatickým změnám; důvěřování počítači v domácí síti; porozumění potřebám cizinců ze třetích zemí*
- **PL:** *komunistyczne służenie dobru* (PAT) *obywatelskiemu; sprzyjanie rozwojowi* (PAT) *sportu*
- **RUS:** *содействие оперативному внедрению* (PAT) *новых технологий; полтора века служения народу* (PAT); *доверие президенту, премьеру и партиям* (PAT) *на 17 ноября*

Patiens vyjádřený bezpředložkovým dativem u DS je ve všech čtyřech jazycích velmi vzácným jevem. Z našeho výzkumu vyplývá, že nejmarginalnější roli hraje v polštině. V polštině dativ slouží jako komplement v drtivé většině u třívalenčních sloves (resp. DS) dávání, např.: *przekazanie Prezydentowi Kielc Wojciechowi Lubawskiemu* (ADDR) *przewodnictwa w Radzie UE*. Také v ruštině jsou dvouvalenční DS₁ s dativní valencí velmi vzácná a obvykle mají alternativy v podobě frekventovanějších DS₂¹: *служение/служба народу*.

Naopak nejfrekventovanější jsou konstrukce s dativním patientem v češtině, která má ze všech zkoumaných jazyků nejvíce dvouvalenčních sloves (a tím také DS) s dativní valencí, srov. např.:

CZ	UA	PL	RUS
<i>porozumění</i> (DAT)	<i>розуміння</i> (GEN)	<i>zrozumienie</i> (GEN)	<i>понимание</i> (GEN)
<i>пřizpůsobení se</i> (DAT)	<i>приспосовання</i> (до + GEN)	<i>przystosowanie się</i> (do + GEN)	<i>приспособление</i> (к + DAT, для + GEN)
<i>ubližování</i> (DAT)	<i>кривдження</i> (GEN)	<i>krzywdzienie</i> (GEN)	<i>обижание</i> (GEN)

Tabulka č. 4 – Srovnání českých DS s dativní valencí s jejich ekvivalenty v ostatních jazycích

¹ V ruštině se setkáme s typem DS₁, který v ukrajinštině a ostatních zkoumaných jazycích nenajdeme, a sice DS ukončenými na *-u-e*, např.: *доверие, содействие, путешествие*.

Dativní atribut v roli patientu jak v ukrajinštině, tak i v dalších třech jazycích vyjadřuje osobu či předmět, na nějž směřuje děj vyjádřený DS (stejně jako v případě genitivního patientu). Rozdíl mezi dativním a genitivním patientem v roli atributu spočívá podle Příruční mluvnice češtiny [2008, s. 429] v tom, že dativní předmět je pevněji svázán s významem: obecně řečeno, zpravidla označuje objekt, ke kterému děj vyjádřený slovesem směřuje a který má z děje prospěch nebo nepospěch.

2.4.3.2 Realizace pomocí struktury DS – S_{INSTR} (PAT)

Patiens jako komplement DS lze v ukrajinštině vyjádřit také pomocí substantiva v bezpředložkovém instrumentálu. Stejně jako u bezpředložkového dativu, ani v tomto případě se nejedná o vyjádření typické. Instrumentální patiens se v ukrajinštině vyskytuje u DS derivovaných ze sloves s instrumentální valencí, např. *керувати розкладкою робочого місця → керування розкладкою (PAT) робочого місця.*

Ukrajinská slovesa s instrumentální valencí vyjadřují nejčastěji:

- vládu, moc nad něčím (*керувати, командувати, завідувати, управляти, володіти*)
- osobní postoj k objektu (*марити, дорожити, захоплюватися, цікавитися, пишатися, милуватися*)
- pohyb, fyzickou manipulaci objektem (*ворушити, хитати, кидати, замахуватися, жестикулювати, розводити*)

Avšak příslušné deriváty – DS a příslušné substantivní fráze s DS + S_{INSTR} nelze tvořit od všech těchto sloves, např.: *У Тимошенко продовжують марити новою газовою угодою. → *марення новою газовою угодою.* Jiné derivované konstrukce DS + S_{INSTR} se objevují velmi zřídka, např.:

- *жестикулювання руками простежуємо у чоловіків удвічі частіше, ніж у жінок*

Mezi typické konstrukce s instrumentálním patientem, se kterými se setkáme v současném ukrajinském tisku, lze zařadit např.:

- *рівні володіння англійською мовою (PAT);*
- *управління персоналом (PAT) і економіка праці;*

- *Чому зацікавлення спіритизмом (PAT) таке повсюдне?*¹
- *маніпулювання цінами (PAT) під час здійснення операції з цінними паперами*

Podobná DS s instrumentální valencí najdeme také v ruštině a polštině, zatímco v češtině se instrumentální patienty vyskytují většinou u DS vyjadřujících pohyb či manipulaci předmětem, srov. např.:

- **CZ:** *nejedná se o bezduché mávání rukama (PAT) a korání pohama (PAT); javascript a pohybování objektem (PAT); díky tomu je otáčení volantem (PAT) plynulejší; disponování cizím majetkem bez vlastní odpovědnosti²*
- **PL:** *efektywnie zarządzanie tymi dokumentami (PAT); Starosta może wydać decyzje stwierdzająca władanie gruntem (PAT); duże zainteresowanie wycieczkami (PAT) w sezonie letnim; BBC oskarżone o manipulowanie głosowaniem (PAT) w Iranie; Oświadczenie o posiadanych prawie do dysponowania nieruchomością (PAT)*
- **RUS:** *управление эффективностью деятельности; сертификат о владении английским языком (PAT); Ханами – традиционное любование цветами (PAT); психотехнологии гипнотического манипулирования сознанием (PAT); основу учебного варианта брасса составляют движения ногами (PAT)³*

Z uvedených příkladů a provedené analýzy našeho materiálu vyplývá, že nejrozšířenější je struktura DS – S_{INSTR} (PAT) v polském jazyce, kde může atribut vyjadřovat ovládaný předmět, předmět zájmu, postoj mluvčího i předmět, jímž někdo nebo něco pohybuje. Podobnou úlohu hraje instrumentální patiens i v ukrajinských a ruských větách. Ukrajinská, ruská a polská DS vyjadřující vládnutí, moc nad něčím, ovládnutí něčeho, mají často společnou instrumentální valenci.

Jiná je situace v českém jazyce. Instrumentální patiens v českých větách se vyskytuje pouze u DS s významem pohybu něčím, instrumentální atribut tedy vyjadřuje předmět, jímž se (i v přeneseném významu) nějak pohybuje. I zde se však jedná pouze o méně frekventovanou alternativu k jiným typům formálně-gramatických

¹ Deverbativní substantivum *зацікавлення* se však častěji pojí s předložkovými konstrukcemi – *зацікавлення у чомусь; зацікавлення до чогось* a ve většině případů vyžaduje agenta (kdo se zajímá o co), např.: *Росія не виявляє зацікавлення до мовного питання в Україні.*

² Patiens vyjádřený bezpředložkovým instrumentálem je však u českých DS pohybu pouze alternativou k frekventovanějším, předložkovým či genitivním vazbám (*pohybování s objektem, otáčení volantu, disponování s cizím majetkem* atd.)

³ ale *бросание букета* (nikoli *букетом*); zatímco *ритмичное шевеление губами/губ*

povrchových vyjádření (*otáčení s objektivem/otáčení objektivu/otáčení objektivem*). U jiných výše uvedených sémantických typů DS je komplementace instrumentálním patientem vyloučena (*ovládání jazyka, řízení personálu*).

2.4.3.3 Realizace pomocí struktury DS – Praep S (PAT)

Patientní atribut může být v ukrajinštině, jakož i ve všech ostatních zkoumaných jazycích, vyjádřen substantivem v předložkových pádech. V ukrajinštině se jedná o předložkový genitiv a předložkový akuzativ. Ruština, čeština umožňují vyjádřit patiens také pomocí předložkového dativu.

U dějových DS₁ (na rozdíl od DS₂) mohou předložkové atributivní vazby být přímými deriváty primárních struktur v rámci věty, srov.: *більшість українців дуже погано ставиться до правоохоронців* → *погане ставлення (українців) до правоохоронців*; *хтось втручається у внутрішні справи суверенної країни* → *втручання у внутрішні справи суверенної країни*. V případě derivovaných struktur s DS₂ toto pravidlo vždy neplatí, srov.: *довіряти соціальним інституціям* → *довіра до соціальних інституцій* (zatímco DS₁: *довіряння соціальним інституціям*).

Všeobecně lze říci, že předložkové vazby u dějových DS₁ nejsou jevem typickým, spíš naopak - mnohdy jejich přítomnost či absence rozhoduje o dějovosti či nedějovosti DS ukončených segmentem *–ння, –ття*, srov.: *подання податкової звітності X подання про розгляд даного питання група депутатів внесла заздалегідь*. V prvním případě jde o dějové DS, ve druhém případě je dominující substantivum typickým příkladem artefaktu¹ (výsledku děje, nikoli děje samotného). Předložkové konstrukce nominalizovaných derivátů jsou, shodně s Karlíkovou modifikovanou valenční teorií [Karlík 2000, s. 179], idiosynkratické – jsou inherentně spjaty se samotnou lexíí a nemění se. S touto lexíí (resp. primárním infinitivním tvarem slovesa) pak mohou být uvedeny ve slovníku.

Při analýze excerpovaného materiálu se budeme zabývat pouze předložkovými konstrukcemi (PAT) v rámci struktur s řídicím DS₁ (z důvodů uvedených na začátku kapitoly II.C.1 Typy valenčních doplnění DS).

¹ Výsledek lidské činnosti. Tento termín používají čeští lingvisté, např. V. Kolářová [2005].

Struktury DS – Praep - S_{GEN} (PAT)

Struktury tohoto typu se objevují v ukrajinštině jen u některých deverbativ a patiens ve formě předložkového genitivu vyjadřuje objekt citového vztahu či postoje agenta. Jako jediná předložka se používá *до*, která odpovídá polské předložce *do*, české předložce *k/ke*, a ruské *к/ко* (které se ovšem pojí s dativem). Např.: *Гайди Клум зізналася у кохання до свого охоронця; день милосердя і співчуття до всіх, хто в кайданах*. Konstrukce s předložkou *до* + S_{GEN} se vyskytují častěji u derivátů v podobě DS₂ – *любити дітей → любов до дітей*.

V polštině a ruštině se konstrukce DS₁ – Praep - S_{GEN} / S_{DAT} vyskytují ještě vzácněji a pojí se jen s ojedinelými DS:

- **PL:** *nowe podejście do zamówień publicznych; odczuwam ogromne współczucie do młodego człowieka (PAT), który...; zamiłowanie do czystości (PAT) doprowadziło ją do śmierci*
- **RUS:** *сочувствие к журавлям (PAT) открылило президента; плохое отношение к женщине (PAT) будет обсуждаться в Бельгии; Луценко своим поведением демонстрирует пренебрежение к суду (PAT)*

V češtině nelze tvořit konstrukce s dějovými DS₁ a patientním atributem v předložkovém dativu s předložkou *k*, která je přesným ekvivalentem ukrajinské předložky *до*. Tyto sémanticky ekvivalentní konstrukce lze tvořit pouze s dominujícími DS₂ nebo jejichmi synonymy, např.: *vztah k člověku, láska k bližnímu, postoj k problému*.

Výše uvedené konstrukce DS₁ – Praep - S_{GEN} / S_{DAT} s patientním atributem však nelze sémanticky ztotožňovat s formálně identickými konstrukcemi, u nichž však atribut neplní roli atributu, nýbrž je syntaktickou kondenzací sekundární propozice, např.:

- **UA:** *пояснення до протоколу* - výchozí strukturou nebylo *пояснити протокол*, nýbrž *пояснити проблеми, (незрозумілі) речи, які стосуються протоколу*. V těchto případech již nelze DS₁ považovat za dějové, nýbrž za artefakt.

Zcela analogicky lze nahlížet na ekvivalentní konstrukce v ostatních zkoumaných jazycích:

CZ: *Vysvětlení k pracovnímu návrhu;*

PL: *Wyjaśnienia do obowiązujących aktów prawnych;*

RUS: *Объяснение к защите данных*;

V těchto konstrukcích s artefakty (výsledky děje) lze předložku *до/до/к/к* nahradit sémanticky identickými předložkami *щодо, стосовно, відносно / ohledně, vůči / со до, одноśnie / относительно, по*. Konstrukcemi s těmito předložkami se budeme podrobněji zabývat v příslušné kapitole (IV. Specifické funktoři u primárních substantiv).

Struktury DS – Praep - S_{Acc} (PAT)

Konstrukce s DS a patientními atributy v předložkovém akuzativu jsou v ukrajinštině, jakož i v ostatních zkoumaných jazycích, deriváty formálně identických větných struktur, tj. struktur se slovesy, která vyžadují doplnění v podobě substantiva v předložkovém akuzativu, např.: *погани також вірували в існування Вищої Сили → вірування (поган) в існування Вищої Сили*.

Jako předložky slouží v ukrajinštině *в/у*, a *про*, z nichž však každá plní zcela jinou sémantickou funkci.

Struktury s předložkou *в/у* a *на* jsou v ukrajinštině naprostou vzácností a pojí se pouze s velmi nečetnými DS, jako jsou např. již zmíněná *вірування* nebo *сподівання*, např.: *Смільві сподівання в епоху Обами* (u deverbativ vyjadřujících naději se však častěji vyskytuje předložka *на*, např.: *новий рік - це завжди сподівання на краще життя та долю*) – čili stejně jako v češtině [Novotný 1980, s. 92] vyjadřují předmět děje u dějových substantiv s významem přesvědčení o platnosti děje. Ovšem čeština v těchto konstrukcích použije v drtivé většině případů dominující DS₂ nebo jeho nedeverbativní ekvivalenty, např. *víra v Boha; naděje v lepší zítřky*. Dominující dějová DS₁ typu *věření, doufání* jsou v češtině v konstrukcích tohoto typu naprostou vzácností a v publicistických textech se s nimi téměř nesetkáme. I v polštině a ruštině je použití DS₁ spíš vzácností, např.: PL: *wierzenia w zabobony*, ale *nadzieje na lepszą przyszłość*; RUS: *верование в демонов*, ale *надежда на лучшее*.

U struktur s předložkou *про* (které v ostatních zkoumaných jazycích odpovídá předložka *о*) vyjadřuje patientní atribut konkrétní či abstraktní předmět obsahu dějových deverbativ s významem mluvení (sdělování informací), např.: *безперервні розповіді про досягнення і успіхи*. U deverbativ s významem myšlení se však může, stejně jako v češtině vyskytnout i alternativní předložka *над*, která však

atribut sémanticky posouvá do role předmětu působícího hnutí myslí [Novotný 1980, s. 90], např.: *людські роздуми над суспільним устроєм* – srov. **CZ:** *na přemýšlení nad tragickou koncovkou nemají Slavia ani Hradec Králové čas*. Jinak se v češtině, polštině a ruštině v sémanticky identických strukturách s deverbativy myšlení a mluvení objevuje většinou předložka *o* + S_{LOC}, srov.: **CZ:** *jejich povídání o africkém kontinentu* (PAT) *bylo uzavřeno kvízem*, **PL:** *mówienie o policyjnej prowokacji* (PAT) *to przesada; partykularyzm i myślenie o własnym prywatnym interesie* (PAT); **RUS:** *экономическое думание о политике* (PAT); *рассказывание о рынке* (PAT) *с оттенком иронии*

Je zajímavostí, že české DS₁ *myšlení* a DS₂ *myšlenka* se, na rozdíl od jiných zkoumaných slovanských jazyků, pojí s předložkou *na*, nikoli *o*. Atribut pak získává spíše význam dějem zasaženého předmětu (či osoby) než předmětu obsahu dějového deverbativa. Absenci tohoto sémantického odstínu však kompenzují DS₁ *přemýšlení*, vzácněji pak *rozmyšlení*, která se již pojí s předložkou *o*, avšak nemají své ekvivalenty v podobě DS₂ - **přemyšlenky*, **rozmyšlenky*.

Konstrukce typu DS₁ – *npo/o* – S_{ACC/LOC} se však ve všech zkoumaných jazycích vyskytují velmi vzácně. Deverbativa s významem myšlení/mluvení jsou většinou typu DS₂, např.: **UA:** *думки про майбутнє* (PAT), **CZ:** *rozhovory o budoucnosti* (PAT) *naší země*, **PL:** *myśli o nowoczesnym biznesie* (PAT); **RUS:** *наши мысли о противоположном поле* (PAT).

Z našeho výzkumu patientních atributů v předložkových pádech u DS₁ vyplývá, že konstrukce tohoto typu zaujímají nejen v ukrajinštině, ale i v ostatních zkoumaných jazycích jednoznačně marginální roli. Zejména pak v češtině se tyto konstrukce nevyskytují téměř vůbec a ekvivalentem ukrajinského DS₁ je zde téměř vždy DS₂, např.: *вірування поган* – *víra pohanů*, *сподівання на краще майбутнє* – *naděje na lepší budoucnost*.

2.4.4 Patiens u modálních DS (DS_{MOD})

Nominalizované deriváty lze v ukrajinštině tvořit také z neplnovýznamových sloves se sémantikou modalit, která musí být obligatorně rozvíta plnovýznamovým slovesem v infinitivu, např.: *Єврона* (ACT) *бажає* (V_{MOD}) *бачити* (V_{INF} - PAT_{PPP}¹) *Україну* (PAT) *енергетичним хабом* (EFF), nebo dalším substantivem

¹ PAT_{PPP} – patiens plnící roli participantu propoziční povahy (je zároveň řídicím elementem závislé substantivní fráze)

(deverbativním, deadjektivním či primárním) v bezpředložkovém genitivu, např.: *Україна (ACT) бажає (V_{MOD}) іноземних інвестицій (PAT)*.

Také modální deverbativa (DS_{MOD}) typu *бажання, прагнення, хотіння, уміння, охота* a jejich negované formy *небажання, нехотіння, невміння (брак бажання, відсутність охоти)* musí být obligatorně rozvíta slovesem v infinitivu (patientem - participantem propoziční povahy) nebo substantivem (primárním nebo deadjektivním, nikdy ne deverbativním), např.:

- *бажання влади (ACT) контролювати (PAT_{PPP}) бізнес (PAT); непереборне хотіння здійснити (PAT_{PPP}) неможливе; уміння пов'язувати (PAT_{PPP}) теоретичні знання з практикою; незламне бажання чесності (PAT) і правди (PAT); прагнення оригінальності (PAT) має глибоке коріння у природі людини*

Negované formy modálních deverbativ se tvoří synteticky přidáním prefixu *не-* nebo analytickým způsobem - pomocnými slovy *брак, відсутність*, např.:

- *форексні клуби розгойдують валютний ринок через небажання йти (PAT_{PPP}) з ринку (DIR1) маржинальної торгівлі; брак уміння застосовувати (PAT_{PPP}) одержані знання (PAT); відсутність бажання особисто спілкуватися (PAT_{PPP}) з політиками (PAT)*

Patienty vyjádřené slovesem v infinitivu jsou participanty propoziční povahy (PAT_{PPP}), které zároveň plní roli řídicího slova závislé struktury s vlastními aktanty a volnými doplněními, např.: *бажання влади (ACT) {контролювати (PAT_{PPP}) бізнес (PAT)}*.

Při negaci DS_{MOD} se struktura fráze a forma patientu obvykle nemění. Odlišné syntaktické vlastnosti jsme však zaznamenali u DS *прагнення* a jeho negovaných forem *брак прагнення, відсутність прагнення* – zatímco bez negace může být toto DS rozvíto pomocí V_{INF} i konstrukce *до + S_{GEN}*, jeho negovaná podoba bývá rozvíta většinou pomocí konstrukce *до + DS_{GEN}*, např.: *брак прагнення до захоплення (PAT_{PPP}) чужого (PAT) і підкорення (PAT_{PPP}) інших народів (PAT); відсутність прагнення до прояву (PAT_{PPP}) ініціативи (PAT) у спілкуванні (REG)*.

V ruštině je struktura frází s modálními deverbativy identická jako v ukrajinštině, a to i u negovaných DS_{MOD}, např.:

- *желание властей перенести (PAT_{PPP}) детскую площадку в Ветке; это хотение жить (PAT_{PPP}) и радоваться (PAT_{PPP}) жизни; недостаток умения пользоваться (PAT_{PPP}) автомобилем в разных ситуациях;*

нехватка желания играть (PAT_{PPP}) и *бороться* (PAT_{PPP}); *вице-мэр Смоленска уволился из-за нежелания танцевать* (PAT_{PPP}) *на корпоративе вместе с мэром*

V polštině se modální deverbativa (většinou typu DS₂), na rozdíl od ukrajinštiny, ruštiny a češtiny nikdy nepojí s infinitivním tvarem slovesa, nýbrž s předložkovou konstrukcí *do* + S_{GEN} (PAT) nebo méně často se S_{GEN} (zejména u DS *chęć* a *pragnienie*). Negace DS_{MOD} se provádí analyticky pomocí výrazu *brak*, v menší míře potom také pomocí prefixu *nie-* (např. *niechęć*):

- *chęć do szukania* (PAT_{PPP}) *kompromisu; dążenie do osiągnięcia* (PAT_{PPP}) *celu; problemy z powodu braku chęci współpracy* (PAT_{PPP}); *pragnienie życia* (PAT_{PPP}) *w świecie uporządkowanym; brak pragnienia miłości* (PAT_{PPP}); *zaburzenia psychiczne na skutek niechęci do jedzenia* (PAT_{PPP})

Polské substantivní fráze s DS_{MOD} v roli aktantů s kauzální sémantikou (viz kapitola III.D Kauzální funktoři), např.: *problemy z powodu {braku chęci (CAUS¹) współpracy (PAT)}* mají stejnou strukturu jako jejich ukrajinštině a ruské ekvivalenty.

V češtině se povrchové vyjádření PAT u DS_{MOD} od všech ostatních jazyků do značné míry liší. PAT_{PPP} je sice (stejně jako v ukrajinštině a ruštině) vyjádřen infinitivním tvarem plnovýznamového slovesa, např. *odhodlání plnit* (PAT_{PPP}) *závazky*, avšak z komparativního hlediska čeština dává obecně přednost vyjádření modality pomocí V_F před realizací pomocí jejich nominalizovaných derivátů, a to zejména v případech, kdy fráze s modálním elementem plní roli aktantu s kauzální sémantikou, srov. např.:

- **UA:** *Лисичанський завод закрився через небажання* (CAUS) *росіян інвестувати в Україну.*
- **RUS:** *Лисичанский завод закрылся из-за нежелания* (CAUS) *россиян инвестировать в Украину.*
- **PL:** *Łysycański zakład został zamknięty z powodu niechęci* (CAUS) *Rosjan do inwestowania na Ukrainie.*
- **CZ:** *Lysyčanský podnik byl uzavřen z toho důvodu, že* (CAUS) *Rusové nejsou ochotni investovat do Ukrajiny.*

Čeština se od ostatních zkoumaných jazyků liší také tím, že u DS_{MOD} netvoří negované formy pomocí prefixu *ne-* ani pomocí pomocných substantiv, (např.:

¹ Funktor příčiny (viz kapitola III.D.1 Funktor CAUS (příčina))

*neodhodláni, *neumění, *netouha; *neexistence odhodláni), nýbrž pomocí slovesných adjektiv, např.: *chybějící touha zvítězit*.

Jeli-české DS_{MOD} rozvito nedeverbativním substantivem, tj., nemá-li patiens propoziční povahu, je PAT vyjádřen pomocí předložkové konstrukce *po* + S_{LOC} nebo *o* + S_{ACC} (nikdy pomocí S_{GEN} jako v ukrajinštině, ruštině a polštině), např.: *v mladých lidech je **touha** po pravdě, svobodě; snaha o originalitu*.

2.4.5 Dílčí shrnutí u PAT

Při analýze excerpovaného materiálu jsme zjistili, že nejčastějším způsobem povrchového vyjádření PAT u DS je ve všech jazycích S_{GEN}. Ukrajinské struktury DS - S_{GEN} (PAT) mají v ostatních jazycích v drtivé většině případů identické ekvivalenty. V rámci substantivní fráze najdeme odlišnosti spíše u řídicího substantiva, které bývá zejména v češtině často typu DS₂. Jediný významnější rozdíl v rámci této struktury najdeme v případě, že konstrukce DS - S_{GEN} (PAT) plní roli ACT v rámci věty – polština zde, na rozdíl od ostatních jazyků, neumožňuje dubletní vyjádření pomocí konstrukce s infinitivem (srov. např.: **CZ:** *kouřit cigarety je velmi nebezpečné* X **PL:** *palenie papierosów jest niebezpieczne; *palić papierosy jest niebezpieczne*).

Větší strukturální rozdíly jsme našli u konstrukcí s PAT vyjádřeným pomocí vztažného nebo ukazovacího zájmena. V ruštině a ukrajinštině se vztažné zájmeno *який / который* (PAT) nachází vůči ŘS v postpozici, např.: *кордон, в облаштуванні якого вкладено...* V polštině může vztažné zájmeno (PAT) stát v postpozici i antepozici, zatímco český ekvivalent *jenž* (PAT) pouze v antepozici vůči ŘS (např.: *cena, jejíž vyhlášení...*). Pro ukrajinštinu a ruštinu je také specifická povrchová realizace PAT pomocí samotného ukazovacího zájmena *це / это*, se kterou se v češtině a polštině téměř nesetkáme (srov. např.: **UA:** *підтвердження цього знайдено...* X **PL:** *każde zaprzeczenie tego faktu sprowadza...; potwierzením této skutečnosti byla...*)

Patienty vyjádřené S_{DAT} jsou nejčastější v češtině, neboť právě čeština má ze všech zkoumaných jazyků nejvíce DS s dativní valencí, srov.: **CZ:** *porozumění (DAT), přizpůsobení se (DAT), ubližování (DAT)* X **UA:** *зрозуміння (GEN), пристосування (до + GEN), кривдження (GEN)*. Čeština má však naopak ze všech jazyků nejméně PAT vyjádřených S_{INSTR}, neboť česká deverbativa se sémantikou vlády nad něčím nebo osobního postoje k objektu (na rozdíl od ostatních jazyků)

nemají nikdy instrumentální valenci, srov. např.: **UA:** *зацікавлення спіритизмом*; **PL:** *zarządzenie dokumentami*; **RUS:** *управление эфективностью* X **CZ:** *zájem o spiritismus, řízení dokumentů*.

U PAT vyjádřených pomocí Praep S se setkáme s rozdíly v použitých předložkách. Rozdíly mezi ukrajinštinou a ruštinou spočívají v použitých konstrukcích: $\kappa + S_{DAT}$ a $o + S_{LOC}$ (**RUS**) X $\partial o + S_{GEN}$ a $npo + S_{ACC}$ (**UA**). Čeština se zase odlišuje od ostatních jazyků použitím předložkové vazby $na + S_{ACC}$ u DS myšlení (ostatní jazyky používají konstrukci ($o + S_{GEN}$ resp. $npo + S_{ACC}$)).

PAT_{PPP} u modálních deverbativ mohou být v ukrajinštině, stejně jako v ruštině a češtině vyjádřeny infinitivním tvarem plnovýznamového slovesa. V ruštině jsou patienty u DS_{MOD} povrchově realizovány identicky jako v ukrajinštině. Naopak v polštině nemůže být PAT nikdy vyjádřen infinitivem, nýbrž pomocí konstrukce $do + S_{GEN}$ nebo samotným S_{GEN} (a to i DS, což není možné v žádném z dalších zkoumaných jazyků, např.: *pragnienie życia w święcie...*). Čeština se od ostatních jazyků liší odlišným způsobem negace DS_{MOD} pomocí slovesných adjektiv (srov.: **PL:** *brak pragnienia*, **CZ:** *chybějící touha*) a také neexistencí doplnění DS_{MOD} formou S_{GEN} (srov. **UA:** *бажання правди* X **CZ:** *touha po pravdě*).

2.5 Agens (ACT) jako atribut DS

2.5.1 Obligatornost agentu

Agens (také aktor, actor – ACT nebo konatel) je v primární větné struktuře vykonavatel děje, nositel nějaké vlastnosti nebo hybatel dějem – osoba nebo také konkrétní či abstraktní předmět který skrze děj (vyjádřený slovesem) působí na cíl zasažený dějem čili patiens (např.: *наше суспільство (ACT) споживає більше м'яса (PAT), ніж у 50-ті роки*). V nominálních strukturách derivovaných z dvou a vícevalenčních sloves však agens nemusí být a často nebývá vůbec vyjádřen, neboť je příjemci sdělení znám z širšího kontextu či jinak logicky vyplývá ze souvislosti – *споживання м'яса (PAT) (суспільством)(ACT)^{OPT} стало більшим ніж...* Agentní atribut je v tomto případě důležitý pouze v případě, že bychom chtěli všeobecný výraz *суспільство* blíže specifikovat, např.: *споживання м'яса суспільством України* nebo zasadit výpověď do neznámého či logicky jinak neodvoditelného kontextu, např.: *споживання м'яса собаками*. Proto u dvou a vícevalenčních deverbativních substantiv bývají oba aktanty – agens i patiens jen málokdy vyjádřeny zároveň. Tuto

tezi podporuje i Novotný ve své monografii [Novotný 1980, s. 83-84], když uvádí, že v jazykových projevech nemusejí být — a většinou také nejsou — obě pozice obsazeny. V hovorovém stylu (jak českém, tak ukrajinském) se v rámci substantivní fráze s vyjádřeným ACT i PAT téměř nesetkáme (a pokud ano, bývá agens povrchově vyjádřen posesivním adjektivem či pronominem – čili z formálně gramatického hlediska jde o přívlastek shodný), avšak ukrajinský publicistický (a také odborný) styl ve snaze o maximální možnou kondenzaci sdělení používá dané konstrukce relativně často, např.: *після виконання всіх внутрішніх процедур (PAT) обома сторонами (ACT)*.

U konstrukcí s vyjádřeným agentem je za účelem diferenciacie sémantické povahy řídicího deverbativního substantiva nutno rozlišovat, zda je toto DS jednovalenční či vícevalenční. Jednovalenční DS nemají ve svém intenčním poli místo pro patiens a agens musí být tedy vyjádřen vždy, např.: *на сьогодні відомо про зникнення документів; на горіщі це тепло від дихання худоби; це може призвести до виникнення міжхребцевої грижі*. U jednovalenčních DS také neexistují pochybnosti, zda se jedná o DS dějové – deverbativum v tomto případě vyjadřuje vždy děj, proces či stav a jeho agentní atribut pak konatele tohoto děje či nositele stavu, např.: *шинка і ковбаси подешевшали → здешевшавння ковбас та шинки; чисельність населення впала → падіння чисельності населення*. U dvou a vícevalenčních DS, která mají ve svém intenčním poli obligatorní patiens, je nevyjádření tohoto patientu vždy známkou oslabení míry dějovosti těchto substantiv, která se poté stávají spíše artefakty (výsledky děje), byť jejich morfosyntaktické vlastnosti zůstávají identické jako u dějových DS. Např. v konstrukci: *У випадку замовлення замовником (ACT), або його співробітниками (ACT) послуг (PAT) je* dominující DS typicky dějové, zatímco v konstrukci bez patientu: *замовлення співробітників (AUTH)¹ не надсилаються до офісу* je dominující substantivum již typickým artefaktem – tzn. výsledkem děje.

Rovněž aktant ACT budeme vzhledem k jeho sémantické různorodosti klasifikovat podle způsobu jeho povrchového vyjádření.

¹ Substantivní funktor AUTH – autorství (viz kapitola IV.2)

2.5.2 Způsoby vyjádření agentu u DS

Atribut u DS plnící roli agentu může být v ukrajinštině povrchově vyjádřen následujícími formálně gramatickými prostředky:

- **postponovaným substantivem v bezpředložkovém genitivu** – tento způsob vyjádření agentu se objevuje:
 - u jednovalenčných DS, např.: *жовтіння паперу; мерехтіння зірок; твердження бетону; квакання жаб; скрипіння стільця.*
 - u dvouvalenčných DS, je-li patientní atribut vyjádřen jiným pádem než genitivem, např.: *захоплення студентів (ACT) фотографією (PAT); сподівання людей (ACT) на захист (PAT) і допомогу (PAT); вірування поган (ACT) в існування (PAT) Вищої Сили.*
- **postponovaným substantivem či zájmenem v bezpředložkovém instrumentálu** – bezpředložkovým instrumentálem se vyjadřuje agentní atribut u dvou a vícevalenčných DS, je-li patiens vyjádřen bezpředložkovým genitivem, např.: *прийняття депутатами (ACT) нового закону (PAT); розорення провінції (PAT) столичною знаттю (ACT); передання ними (ACT) хабарів (PAT) голові (ADDR) Львівського апеляційного адміністративного суду.* Z příkladů je zřejmé, že atribut vyjadřující agens může v ukrajinštině stát v interpozici mezi DS a PAT, jedná se o tzv. interpoziční slovosled, který čeští rusisté [Bauer, Mrázek, Žaža 1966, s. 272] nazývají „обмыкание“¹ Tento slovosled¹ je typický pro ruský, ukrajinský a polský odborný a publicistický styl, nicméně v češtině je nepřipustný. Povrchově realizovaný agens u tří a vícevalenčných DS je však naprostou výjimkou – nahromadění atributů (participantů) snižuje srozumitelnost textu.
- **shodným, anteponovaným adjektivem** – shodné agentní atributy se vyskytují u jednovalenčných DS. Spolu se S. Riznykem [2009, s. 95] lze tvrdit, že se jedná o transformáty konstrukcí s neshodnými atributy, které vyjadřují životný agens, např.: *голосіння жінок, чаклування шамана, бекання кіз* →

¹ Interpozičním slovosledem se budeme dále podrobně zabývat v rámci analýzy povrchových vyjádření různých funktořů.

жіноче (ACT) *голосіння*, *шаманове* (ACT) *чаклування*, *козяче* (ACT) *бекання*. Obě varianty jsou si sémanticky blízké, nicméně, jak uvádí S. Riznyk, při transformaci neshodného, genitivního agentního atributu na shodný agentní atribut vyjádřený shodným adjektivem dochází k oslabení predikativní dějovosti deverbativa a zároveň k posílení jeho předmětné sémantické složky. Agentní atributy vyjádřené postponovaným substantivem navíc dokáží vyjádřit jemnější a přesnější sémantické odstíny, neboť je lze libovolně rozvíjet dalšími adjektivními atributy, např.: *куряче кудкудакання X кудкудакання сполоханих курей*.

- **sekundární, složenou předložkou + substantivem v genitivu** – poměrně častý typ atributivních konstrukcí v publicistických textech, který se však vyskytuje spíše u DS₂, nikoli DS₁. Konstrukce s DS₁ jsou v tomto případě sporadické. Použitím konstrukce *з боку* se dosahuje větší srozumitelnosti v atributivních konstrukcích s větším počtem vyjádřených participantů, např.: *порушення закону* (PAT) *з боку міліції* (ACT)

Komparativní zkoumání povrchového vyjádření agentu v substantivních frázích je velmi zajímavé téma, neboť formálně-gramatický způsob jeho vyjádření (zejména pak u vícevalenčních DS) se v jednotlivých zkoumaných jazycích do značné míry liší.

2.5.3 Realizace pomocí struktur DS – S_{GEN} (ACT)

2.5.3.1 Struktury s jednovalenčními DS (pouze ACT)

Tento způsob gramatické formalizace agentu, jak již bylo řečeno, je v ukrajinštině nejtypičtější u jednovalenčních DS, např.: *божевоління абсолютно здорових людей* (ACT); *жебракуння дітей* (ACT) *на Закарпатті*, přičemž v mnohých případech mají takto vyjádřené agentní atributy plnohodnotné ekvivalenty v podobě shodných atributů vyjádřených shodným adjektivem, např.: *дитяче* (ACT) *жебракуння в області зменилося*.

Jednovalenční DS z hlediska valenčního doplnění lze rozdělit na:

- DS, u nichž musí být vždy znám agens, který však nemusí být vyjádřen pouze atributem (ať už substantivním nebo adjektivním), nýbrž může být znám z širšího větného kontextu, srov.:
 - *Чого чекати від головування Ірландії (ACT) в ЄС?*
 - *українське (ACT) головування в ОБСЄ*
 - *Головування в ЄС переходить до Кіпру (ACT).*

Ve třetím příkladu je agens vyjádřen v rámci predikativní fráze (z formálně-gramatického hlediska se jedná o předmět), zatímco atribut *в ЄС* je neobligatorní, volné doplnění (LOC).

Substantivní agentní atribut je obligatorní zejména u DS, která vyjadřují:

- barevnou škálu nebo změnu barvy, např.: *час жовтіння листя (ACT); червоніння людей (ACT) в незручних ситуаціях; чорніння срібла (ACT)*
- změnu podoby, fyzického skupenství, stavu atd., zintenzivnění určité vlastnosti, např.: *гіркнення жирів (ACT); збліднення шкірних покривів (ACT); першопричиною черствіння хліба (ACT) є...*

DS vyjadřující jakoukoli změnu stavu vždy potřebují doplnění v podobě levého aktantu (agenta), jehož se změna stavu týká. U eliptických vyjádření musí být agens znám z užšího (větného) či širšího kontextu (např. je vyjádřen jinde v textu). U DS vyjadřující tyto sémantické odstíny jsme se nesetkali s adjektivním shodným atributem, i když teoreticky možný je (např. *маміне почервоніння*). Deverbativní substantiva vyjadřující změnu stavu mají kromě obligatorního atributu ještě jednu specifickou vlastnost, a sice že podle Kuryłowiczovy [1936] teorie vznikají pouze syntaktickou derivací (DS₁), čili s agenty – nositeli změny stavu se nikdy nesetkáme u DS₂. Stejná je situace i v ostatních zkoumaných jazycích, jak ukazuje následující tabulka:

UA	CZ	PL	RUS
<i>жовтіння <u>листя</u>;</i>	<i>žloutnutí <u>listí</u>;</i>	<i>żółknięcie <u>liści</u>;</i>	<i>желтение</i>
<i>чорніння <u>срібла</u>;</i>	<i>černání <u>stříbra</u>;</i>	<i>czernienie <u>srebra</u>;</i>	<i>листьев;</i>
<i>гіркнення <u>жирів</u></i>	<i>hořknutí <u>tuků</u></i>	<i>gorzknienie</i>	<i>почернение</i>
		<i><u>tluszczów</u></i>	<i><u>серебра</u>;</i>
			<i>прогоркание <u>жиров</u></i>

Tabulka č. 5 – ACT u DS se sémantikou změny stavu

Agentní atribut je obligatorní také u jednovalenčních DS₁ vyjadřující výkon nějaké konkrétní funkce, např.: *подія сталася за директорування професора*

Теодора Рибака; В часі **ректорування** Лазаренка, 1961 р., відбулося... Dlužno však říci, že s DS s touto sémantikou se v ukrajinských publicistických textech setkáme velmi zřídka. V češtině se analogické ekvivalenty (*za dob ředitelování / rektorování pana Nováka*) vyskytují jen v hovorovém stylu, zatímco v polské publicistice najdeme tyto konstrukce častěji, např.: *w okresie dyrektorowania pana Makucha dokonano kilku doniosłych przedsięwzięć; jeszcze za czasów rektorowania pana rektora Maksymiliana Pazdana...* Naopak v ruštině jsou analogické konstrukce s DS₁ vyloučeny. Ekvivalentem DS₁ zde může být pouze DS₂ se sufixem –ств-, např.: *... поэтому имелись в виду результаты директорства Светланы Берзиной.*

Agens nelze vypustit ani u jednovalenčních DS₁, vyjadřujících existenci životní proces – informace, že něco (ACT) existuje, žije, je zcela zásadní, např.: *виживання раку* (ACT) *у першу чергу залежить від; життєдіяльність як процес існування та самореалізації індивіда* (ACT); *це може призвести до виникнення міжхребцевої грижі* (ACT). Také zde nemusí být agens vyjádřen pouze formou atributu v rámci konkrétního substantivního syntagmatu, nýbrž může být znám z jiného syntagmatu či širšího kontextu, např.: *приспосування організмів* (ACT) *до умов існування.*

- DS s neobligatorním agentem – některá jednovalenční DS mají ještě tu specifickou vlastnost, že si mohou uchovat svou dějovost, aniž by na sebe obligatorně vázala agentní atributy – jedná se především o substantiva vyjadřující děj, proces, u něž není podstatné, kdo jej provádí (a konkrétní agens nemusí být znám ani z kontextu), např.: *і мова йде не лише про нескінченне куховарення; мотиви та стимули ефективного господарювання.* Jelikož se však naše práce zabývá primárně atributy, nikoli deverbativy, nebudeme se tímto tématem hlouběji zabývat.

2.5.3.2 Struktury s dvouvalenčními a vícevalenčními DS (ACT+PAT/DIR)

Substantivní agentní atribut v bezpředložkovém genitivu se u dějových, dvouvalenčních a vícevalenčních DS vyskytuje pouze tam, kde je patiens, případně jiný obligatorní aktant, vyjádřen jinou gramatickou formou než genitivem, např.: *захоплення дослідників* (ACT) *природним розумом* (PAT) *і талантом* (PAT) *автора; повернення Мазени* (ACT) *з Варшави* (DIR1)^{OBL} *до України* (DIR3)^{OBL}

U dvou a vícevalenčních DS, které na sebe mohou vázat agentní i pacientní atributy zároveň, vyvstává otázka, do jaké míry je vyjádření agentu nezbytné. Agenty v intenčním poli DS jsou všeobecně daleko méně obligatorní než patienty. V. Kolářová [2010, s. 40-42] tvrdí, že spolu s posunem k substantivnímu užití DS dochází k postupnému „mizení“ aktantů z intenčního pole DS. Nejdříve mizí aktanty sémanticky více vymezené – adresát (ADDR), agens (ACT) a posledním stupněm k plné substantivaci DS je odstranění patientu (PAT). Zde je nutno doplnit, že výše uvedené beze zbytku platí pro DS s genitivními patienty a instrumentálními agenty (např. *оголошення парламентом (ACT_{INSTR}) вотуму (PAT_{GEN}) довіри... → оголошення вотуму (PAT_{GEN}) довіри... → безкоштовні оголошення у газетах (LOC)^{OPT}*). Poslední z uvedených DS – bez patientu je již čistým artefaktem bez valenčních atributů. Výše uvedené tvrzení však zcela neplatí u DS s jinými než genitivními patienty (zejména instrumentálními), derivovanými především z reflexivních sloves s významem citového vztahu k něčemu, kde může být patients vypuštěn, aniž by DS ztratilo svůj dějový charakter (který může být oslaben, ale nezmizí zcela) – agens je v tom případě zcela obligatorní, např.: *озлобленість і невдоволення українців (ACT) може спровокувати бунт; завдання із захоплення вчених (ACT) покладали на унікальну частину збройних сил Великої Британії*. Nutno však dodat, že v mnoha případech je PAT vyjádřen jinak než substantivním atributem v instrumentálu nebo je snadno odvoditelný z kontextu, např.: *ювелірні експерименти (PAT) Лебедєва викликали захоплення вчених (ACT) різних країн*, takže se strukturami jen s agentem a zcela neznámým patientem se setkáme jen zřídka.

V ostatních zkoumaných jazycích najdeme v případě genitivního agentu následující ekvivalenty, např.:

- **CZ:** *požehnání papeže (ACT) všem lidem (PAT) dobré vůle; znechucení lidí (ACT) politikou (PAT) přesáhlo únosnou mez; vstoupení České republiky (ACT) do Evropské unie (DIR3)^{OBL}*
- **PL:** *rozczarowanie studentów (ACT) bazą (PAT1), jakością (PAT2) wykładów...; zachwycenie ludzi (ACT) nieprzewidywalnymi, fascynującymi i nowatorskimi kompilacjami (PAT); Kierowanie ruchem drogowym (PAT) przez osobę uprawnioną (ACT);*

- **RUS:** *свободное владение студентов (ACT) английским языком (PAT); в последнее время интерес исследователей (ACT) к проблеме ...; патриарх будет испрашивать благословения Божия на служение президента (ACT) Отечеству (PAT1) и народу (PAT2)*

Z hlediska gramatické formalizace můžeme tedy ukrajinské struktury se S_{GEN} (ACT) u dvou a vícevalenčních DS rozdělit na několik typů:

- **Тип ч. 1 - DS – S_{GEN} (ACT) – S_{INSTR} (PAT):**
зацікавлення дітей духовими, естетичними і художніми цінностями; політики пояснюють це відсутністю зацікавлення громадян текстами програм
- **Тип ч. 2 - DS – S_{GEN} (ACT) – S_{DAT} (PAT):**
не без сприяння влади Стельмашенкові вдалося знайти кошти для будівництва...; патріарх буде просити благословення Божого на служіння президента Батьківщині і народу
- **Тип ч. 3 - DS – S_{GEN} (ACT) – $Praep S_{GEN, ACC, INSTR}$ (PAT):**
ставлення жителів Івано-Франківської та Львівської областей до реконструкції Олеської площі; сподівання людей на захист і допомогу; необережне поводження громадян з вогнем
- **Тип ч. 4 - DS_1 – S_{GEN} (ACT) – $Praep S_{GEN, ACC, INSTR}$ (DIR1, DIR2, DIR3):**
прибуття делегатів на фотоконгрес у Ліоні; віддалення України від демократії; проходження такої діри поруч із Землею відбувається приблизно раз на 100 тисяч років

Morfosyntaktickou a sémantickou charakteristikou negenitivních patientů (tedy patientů vyjádřených substantivy v nestrukturních či sémantických pádech) jsme se již zabývali v kapitole 2.4.3 a jejích podkapitolách. Nyní se zaměříme na to, jaké z těchto typů patientů lze kombinovat s genitivními agenty, jimž se věnuje tato podkapitola, a uplatníme srovnávací hledisko.

Realizace pomocí struktury DS – S_{GEN} (ACT) – S_{INSTR} (PAT)

Struktury s bezpředložkovým genitivním agentem a bezpředložkovým instrumentálním patientem se v ukrajinštině vyskytují výhradně v situacích, kdy

dominující DS (derivát slovesa s instrumentální valencí) vyjadřuje emoční vztah agenta k pacientu a celá nominální konstrukce je derivátem verbonominálního predikátu, např.:

- *люди (ε) зацікавлені історією → зацікавлення людей історією;*
- *вчені (ε) захоплені новим відкриттям → захоплення вчених новим відкриттям;*
- *українці (ε) обурені новаціями Укрзалізниці → обурення українців новаціями Укрзалізниці.*

U jiných sémantických typů DS s instrumentálními patienty nelze agens bezpředložkovým genitivem vyjádřit a je nutno použít jiný způsob, srov.:

- *влада погано керує держмайном → *погане керування влади держмайном;*
- *японці милуються сакурою → *милування японців сакурою;*
- *діти жестикулюють руками → *жестикулювання дітей руками*

Ve výše uvedených situacích je nutné agens buď vyjádřit v širším kontextu, např.: *ось чому цього року влада наполегливо просить японців (ACT) не забувати про багатовікову традицію милування сакурою (PAT) nebo použít předložkovou konstrukci, u níž však již patientní atribut nelze považovat za valenční (např. жестикулювання руками (PAT) у дітей (ACT) – fráze у дітей je již realizací sekundární propozice, např. – *яке простежується, з яким можна зустрітися у дітей*).*

Struktury s bezpředložkovým genitivním agentem a bezpředložkovým instrumentálním patientem v ostatních jazycích:

UA	CZ	PL	RUS
<i>захоплення <u>вчених</u> відкриттям</i>	<i><u>nadšení vědců</u> z objevu / pro <u>objev</u></i>	<i><u>zachwycenie ludzi</u> <u>osobą Jezusa</u></i>	<i><u>увлечение ученых</u> <u>открытием</u></i>
<i>обурення <u>українців</u> <u>новаціями</u> Укрзалізниці</i>	<i><u>roboření lidí</u> <u>nad amnestií</u></i>	<i><u>oburzenie ludzi z</u> <u>powodu wysokich</u> <u>pensji</u></i>	<i><u>возмущение</u> <u>граждан</u> <u>гигантскими</u> <u>суммами</u> <u>квартплат</u></i>

Tabulka č. 6 – Ekvivalenty ukrajinské konstrukce S_G (ACT) – S_{INSTR} (PAT)

Konstrukce DS – S_{GEN} (ACT) – S_{INSTR} (PAT) se mohou vyskytovat v ukrajinštině, ruštině a polštině, i když ani v jednom z jazyků nejsou příliš frekventované a lze je nahradit různými jinými ekvivalenty, např. srov.: *обурення громадян діями Національного банку – обурення громадян з приводу дії...* Vzhledem k tomu, že mohou být derivovány pouze z verbonominálních konstrukcí se slovesem majícím instrumentální valenci, je jejich množina v ukrajinštině a ruštině značně omezena.

V polštině byly konstrukce tohoto typu nalezeny pouze u DS₁ (s instrumentální valencí) *zainteresowanie* a *zachwycenie*. V češtině se s těmito konstrukcemi nesetkáme vůbec, neboť česká DS₁ s instrumentálními patienty vyjadřují pouze pohyb či manipulaci, a jejich kombinace s agenty v bezpředložkovém genitivu není proto všeobecně možná, např.: **pohybování dětí končetinami*, **manipulování násilníka obětí*, *disponování podnikatele cizím majetkem*.

Realizace pomocí struktury DS – S_{GEN} (ACT) – S_{DAT} (PAT):

Jak již bylo uvedeno v kapitole 2.4.3.1, konstrukce s dativními patienty jsou v ukrajinštině všeobecně málo rozšířené, neboť zde existuje jen velmi malé spektrum syntakticky derivovaných deverbativních substantiv s dativní valencí. V těchto konstrukcích však zpravidla nebývá agens v rámci substantivní fráze vůbec vyjádřen, protože je buď znám z širšího S_{GEN} (ACT) – S_{DAT} (PAT) kontextu, např.: *Державний (ACT) фонд сприяння молодіжному житловому будівництву (PAT) (держжава сприяє будівництву житла)*, nebo je agens příliš všeobecný, a tudíž jej nelze přesně specifikovat, např.: *ідея служіння народові (PAT)*. Konstrukce s genitivním agentem a dativním patientem jsou v ukrajinštině teoreticky možné, ale vyskytují se velmi zřídka, např.: *не без сприяння влади (ACT) Стельмашенкові (PAT) вдалося знайти кошти для будівництва...* Agens zde vyjadřuje konatele činnosti, z níž má patiens nějaký prospěch. Z hlediska stylistiky jsou tyto konstrukce nevhodné, neboť míra syntaktické kondenzace snižuje srozumitelnost sdělení. Lepší je použít predikativní konstrukci, např.: *Також завдяки тому, що влада сприяла Стельмашенкові, вдалося знайти кошти*.

V ruštině je situace obdobná jako v ukrajinštině. Konstrukce s genitivním agentem a dativním patientem v rámci jedné substantivní fráze najdeme tam, kde je důležitá úspora místa a snaha vyjádřit maximum informací minimem výrazových

prostředků – např. v nadpisech: *Меджлис оценил **действие** власти* (ACT) *крымскотатарскому народу* (PAT). Vzájemný sémantický vztah mezi agentem a patientem je stejný jako v ukrajinštině.

Čeština má ze všech zkoumaných jazyků nejvíce DS s dativní valencí. Kolářová ve své práci [2005, s. 190] uvádí některé příklady DS₁ s dativní valencí z Pražského závislostního korpusu (PDT) i s počtem jejich výskytů: *nadbíhání (1), napomáhání (3), naslouchání (1), otevření se (2), podbízení se (1), podřizení se (2), (ne)porozumění (9), předcházení (1), předsedování (1), přibližování se (2), přizpůsobení se (1), přizpůsobování se (3), rozumění (1), vyhnutí se (1), vyhýbání se (1), zadostiučinění (1), zamezení (2)*; avšak konstrukce s genitivním agentem zde nezmiňuje. Uvedená DS s dativní valencí jsou velmi sémanticky různorodá, nicméně předem lze vyloučit konstrukce s genitivním agentem u zvratných tvarů, např.: **přibližování se České republiky evropským standardům*. Docela dvojznačně v tomto kontextu působí příklad z ČNK – *po válce začal dlouhý a postupný proces hospodářského **přibližování** jižní Evropy jádru*, kde není zcela jednoznačné, zda aktant Evropa plní roli agenta (hybatele děje) nebo adresáta, tedy objektu, na nějž je směřován děj.

Při naší excerpci z českých publicistických textů jsme našli pouze jeden příklad S_{GEN} (ACT) + S_{DAT} (PAT): *Senát je jevištěm **nadbíhání** ČSSD (ACT) spojencům (PAT) z KSČM*, i když hypoteticky lze vytvořit i jiné, analogické konstrukce, např. ***naslouchání** prezidenta (ACT) občanům (PAT)*. V češtině tedy podobné konstrukce tvořit lze, avšak jejich reálné využití je mizivé. V drtivé většině případů je agens vyjádřen anteponovaným posesivním adjektivem či posesivním pronominem, např.: *prezidentovo (ACT) **naslouchání** občanům (PAT); jeho (ACT) **napomáhání** zločinu (PAT)*.

Naopak v polštině najdeme jen minimum DS₁ s dativní valencí (*sprzyjanie, służenie*). V publicistických textech ani v Korpusu polského jazyka (IPI PAN) však nenacházíme doklady o kombinaci těchto deverbativ s genitivními agenty. Naopak agens v těchto sémantických kontextech může být vyjádřen předložkovou konstrukcí *przez* + S_{ACC}, která je v polštině pro vyjádření agentu typická, např. ***sprzyjanie** przez polityków (ACT) fundamentalizmom (PAT)*. Substantivum zde může být nahrazeno pronominem se zachováním formálně-gramatické stavby celé konstrukce, např.: *...agenturalność Wałęsy, lecz także **służenie** przez niego (ACT) interesom (PAT) Rosji*. Sémantika agentu jako hybatele děje, z něhož má patiens nějaký prospěch, je

zde zachována. Polský agent v předložkovém akuzativu je ekvivalent ukrajinského, ruského a českého agentu v bezpředložkovém instrumentálu, nicméně ani v jednom z těchto jazyků nelze instrumentální agens v tomto kontextu použít, srov.: UA: **служіння президентом Батьківщині і народу*; RUS: **codeйствие властью крымскотатарскому народу*; CZ: **nadbíhání spojencům Českou stranou sociálně demokratickou*.

Polským agentem v předložkovém akuzativu, stejně jako související problematikou interpozičního slovosledu se budeme zabývat v následujících podkapitolách.

Realizace pomoci struktury DS – S_{GEN} (ACT) – Praep S_{GEN, ACC, INSTR} (PAT)

V ukrajinských konstrukcích s patientem v předložkovém pádu se genitivní agens objevuje běžněji než v kombinaci s patienty v bezpředložkových pádech, např.:

- *громадські організації вивчали ставлення людей (ACT) до судової системи (PAT)*
- *великі сподівання політиків (ACT) на соціологічні дослідження (PAT) вгамовують самі ж соціологи*
- *попри позитивне голосування німецького парламенту (ACT) за виділення (PAT) чергового траншу допомоги...*
- *і саме наполягання Меркель (ACT) на участі (PAT) Німеччини в цій авантюрі...*

Sémantika jednotlivých patientních atributů v předložkových pádech již byla popsána v kapitole 2.4.3.3. Otázka nyní zní, které předložkové konstrukce lze kombinovat s genitivními agenty. Z excerpovaných příkladů je zjevné, že nominální vazby s genitivními agenty a patienty v předložkových pádech jsou vytvářeny za účelem syntaktické kondenzace sdělení, což je jev typický pro odborný a publicistický styl. V hovorovém a uměleckém stylu je taková míra syntaktické kondenzace většinou nevhodná – sdělení je potřeba dekonenzovat. Dekonzaci lze provést u jednoho nebo obou aktantů (ACT, PAT), např.:

- **originální konstrukce:** *попри позитивне голосування парламенту (ACT) за виділення (PAT) допомоги...*
- **konstrukce s dekonenzovaným agentem:** *хоча й парламент (ACT) голосував за виділення допомоги...*

- **konstrukce z dekonzenzovaným patientem:** *попри позитивне голосування парламенту (ACT) за те, щоб виділити/виділили допомогу (PAT)*
- **konstrukce s dekonzenzovaným agentem i patientem:** *хоча й парламент (ACT) голосував за те, щоб виділити/виділили допомогу (PAT)...*

Syntaktickou kondenzací a dekonzenzací sdělení se ve svých pracích zabývají mj. J. Píša [1960], J. V. Bečka [1973, 1992] či M. Dubjaková [2008]. Z hlediska problematiky atributů je pro nás důležité, že konstrukce s genitivními agenty a patienty v předložkových vazbách (tedy konstrukce s nejvyšší mírou kondenzace) jsou v ukrajinském publicistickém stylu běžné. Frekvence výskytu genitivních agentů pak závisí na konkrétním sémantickém typu patientní konstrukce. Nejčastěji se S_{GEN} (ACT) vyskytují společně s těmito Praep S (PAT):

- S_{GEN} (ACT) – до S_{GEN} (PAT) = agens je subjektem, který má k patientu nějaký postoj, citový vztah, např.: *добре ставлення, співчуття лікаря до хворого посилює дію найдосконаліших препаратів.*
- S_{GEN} (ACT) – за S_{ACC} (PAT) / проти S_{GEN} (PAT) = agens je subjektem, který vyjadřuje svůj souhlas či nesouhlas s patientem, např.: *голосування депутатів за недовіру уряду; чергова сесія міської ради розпочалася під акомпанемент протестування журналістів Буковини проти законопроекту...*
- S_{GEN} (ACT) – з S_{INSTR} (PAT) = agens je subjektem, který k patientu má nějaký postoj vyjádřený konkrétními činy, chováním: *через необережне поводження людей з вогнем горять надвірні...*

Ukrajinský postnominální genitivní agens u DS se v kombinaci s patientem vyjádřeným předložkovými konstrukcemi vyskytuje daleko častěji než v kombinaci s patientem v bezpředložkových pádech, ale ani zde není nějak vysoce frekventovaný. Na základě analýzy lze říci, že se většinou pojí jen s několika typickými DS₁, jako jsou např.: *ставлення, голосування*. U valné většiny příkladů pak pozice agentu zůstává neobsazena.

V ruštině postnominální genitivní agens najdeme v tomto případě také většinou jen u typických DS₁ vyjadřujících citový vztah nebo postoj, např.: *Как складывается*

отношение людей (ACT) *к бизнесу?* (PAT); *это также подрывает доверие граждан* (ACT) *к судебной системе* (PAT). Typická je tedy dativní konstrukce s předložkou *к*.

V češtině se postnominální genitivní agens pojí většinou s DS₂, zejména pokud jde o deverbativa vyjadřující citový vztah – např.: *postoj lidí* (ACT) *k práci* (PAT); *vztah člověka* (ACT) *k přírodě* (PAT). Patiens je zde realizován předložkovou konstrukcí s dativem, avšak ani to není pravidlo (srov. např.: *stát vydělal na soucitu lidí* (ACT) *s oběťmi* (PAT) *katastrofy*. U DS₁ byl tento typ agentu nalezen pouze u deverbativ vyjadřujících konkrétní činy vůči patientu, např.: *nelidské chování lidí* (ACT) *k těmto tvorům* (PAT).

V polštině, podobně jako v ukrajinštině a ruštině, najdeme postnominální genitivní agens pouze u několika DS₁ vyjadřujících vztah či postoj, např.: *walka o zaufanie ludzi* (ACT) *do paragrafów* (PAT); *stereotypowe podejście pracowników* (ACT) *samorządów do osoby* (PAT) *bezrobotnej*; *nastawienie ludzi* (ACT) *do rezultatów* (PAT) *badání*. Pokud jde o vyjádření souhlasu/nesouhlasu, je nutné použít zcela jinou formálně-gramatickou strukturu s interpozičním předložkovým akuzativem (ACT): DS₁ - *przez* S_{ACC} (ACT) – *za* S_{INSTR} (PAT), např.: *głosowanie przez posłów* (ACT) *PO i SLD za kolejnymi ustawami* (PAT).

Struktury DS – S_{GEN} (ACT) – Praep S (PAT) mohou být tedy realizovány ve všech zkoumaných jazycích, ve všech jazycích jsou gramaticky správné, nicméně genitivní agens má v jednotlivých jazycích rozdílnou frekvenci využití. V ukrajinštině, ruštině a polštině se vyskytuje nejčastěji u úzkého kruhu typických lexémů s významem citového vztahu agenta k patientu (*ставлення, відношення, співчуття; отношение, доверие; podejście, nastawienie* apod.) - tento vztah je pak vyjádřen předložkou *до/до/к*. V češtině jsou deverbativa vyjadřující cit či postoj derivována lexikálně – čili jde o DS₂ (*vztah, postoj* atd.). U českých DS₁ byla agentně-patientní struktura tohoto typu nalezena pouze u DS *chování*.

V sémantickém kontextu vztahu či postoje agenta k patientu lze primární předložky *до/до/к* nahradit sekundárními předložkami: UA: *щодо*; CZ: *vůči*; PL: *wobec*, např.:

- UA: *думка громадян України щодо її вступу до ЄС*
- PL: *Jakie jest podejście kościoła wobec homoseksualistów?*
- CZ: *chování sovětských vojáků vůči německým civilistům*

V ruštině nebyly při analýze nalezeny žádné příklady struktury DS₁ – S_{GEN} (ACT) – *относительно* S_{GEN} (PAT).

V češtině je genitivní agens - je-li neshodným atributem vyjádřen již *patiens* - obecně nahrazován agentem v gramatické formě posesivního adjektiva či pronomina. V případě, že agens i *patiens* jsou vyjádřeny inkongruentními tvaty či konstrukcemi konstrukcí, bývá genitivní agens stylisticky těžkopádnější, srov.:

- *postoj prezidenta ke globálnímu oteplování*¹ (lepší je napsat *prezidentův* (ACT) *postoj ke globálnímu oteplování* (PAT), *prezident* (ACT) *vyjádřil svůj postoj ke globálnímu oteplování* (PAT)).

Plní-li v češtině roli genitivního agentu příjmení, může se tento agent zcela výjimečně ocitnout v antepozici, např.: *Vědci musí prozkoumat Palewského* (ACT) *postoj k Napoleonovi*. (PAT). Tato pozice genitivního agentu je v ostatních zkoumaných jazycích nepřipustná.

Realizace pomocí struktury DS₁ – S_{GEN} (ACT) – Praep S (DIR1, DIR2, DIR3)

Agens v bezpředložkovém genitivu najdeme rovněž u struktur bez *patientu*, a to jako komplement deverbativ s významem pohybu, která ve svém intenčním poli obligatorně vyžadují volná doplnění s významem místa (DIR1, DIR2, DIR3 – odpovědi na otázku: *звідки? кудю? куди?*), např. *Рішення прискорити повернення президента* (ACT) *на батьківщину* (DIR3). Těmito konstrukcemi se budeme podrobněji zabývat v kapitole o volných doplněních s významem místa.

Polské struktury s anteponovaným agentem S_{GEN} (ACT) – DS₁ – (Praep) S_{GEN,DAT, INSTR} (PAT)

V polštině se (na rozdíl od ostatních jazyků) setkáme rovněž s anteponovaným genitivním agentem, např.:

- *Czy zmieniło się pana* (ACT) *myślenie o pisaniu* (PAT) *po publikacji jednej z najpopularniejszych pana książek?*

V publicistickém stylu se s touto konstrukcí však setkáme v drtivé většině právě u lexémů *pan*, *pani*, *państwo*, což jsou přesné ekvivalenty ukrajinské, české a ruské zdvořilostní formy *ви / вы / вы*. Genitivní tvar agentu pak v polštině alternuje s posesivním adjektivem *pański* a má analogické využití a vlastnosti jako posesivní

¹ Vlastní příklady

adjektiva (ACT) při absenci vykání, např.: *Czy zmieniło się twoje/jego/jej/wasze (ACT) myślenie o pisaniu* – slov. UA: *Чи змінився ваш (ACT) погляд на писання...*

Z. Topolińska [1984, s. 366] uvádí v roli anteponovaného agenta i jiné výrazy, přičemž sugeruje, že o tom, zda bude použit anteponovaný genitivní agent nebo postponovaný agent v předložkové konstrukci *przez* + S_{ACC}, může rozhodovat přítomnost či absence anaforického operátora *to*, např.:

- *I wtedy zaczęło się to Jana (ACT) codzienne **krytykowanie** Hanki i Basi (PAT).*
- *I wtedy zaczęło się codzienne **krytykowanie** Hanki i Basi (PAT) *przez* Jana.*

Nicméně ani zde, dle našeho názoru, není pozice S_{GEN} (ACT) v kontextu ostatních jazyků ničím výjimečným, neboť genitivní tvary substantiv v polštině téměř zcela nahradily původní posesivní adjektiva, která jsou v moderním polském jazyce již archaická, slov.: *Jurkowe* (arch.) *chrapanie X chrapanie Jurka, Jurka chrapanie, matczyny* (arch.) *placz X placz matki, matki placz*. Do češtiny, kde je použití posesivních tvarů nejméně frekventovanější, bychom tedy podobné konstrukce přeložili posesivem, např.: *Tehdy začalo Janovo (ACT) každodenní **kritizování** Hanky a Báry (ACT).*

Anteponovaný agens (s výjimkou výše uvedených zdvořilostních výrazů *pan, pani, państwo*) patří v polštině do sféry hovorového jazyka, o čemž jsme se přesvědčili v excerpce z náhodných internetových zdrojů, např.:

- *Mi Pana dyrektora (ACT) **pondejście** do spraw szkolnych (PAT) *odpowiadalo, przynajmniej wiadomo było kto jest uczniem a kto nauczycielem.**

V publicistických textech jsme se s podobnými konstrukcemi nesetkali, proto pro náš další výzkum nemají větší význam.

2.5.4 Struktury s instrumentálním agentem – S_{INSTR}, PRON_{INST} (ACT)

Agens v bezpředložkovém instrumentálu se vyskytuje v ukrajinských, českých a ruských nominalizovaných konstrukcích. V polštině nelze agens instrumentálem vyjádřit, ekvivalentnímu vyjádření pomocí předložkového genitivu se věnujeme v následující kapitole.

Instrumentální agens musí být vyjádřen vždy společně s patientem, nikdy se nemůže objevit samostatně, slov. např.:

- *держустанова, що контролює **дотримання громадянами** (ACT) податкового законодавства (PAT)*

versus:

- * *держустанова, що контролює **дотримання громадянами** (ACT)*

Shodně s tzv. dialogovým testem Panevové [2002, s. 29] zde nelze patients vypustit, aniž by došlo k ztrátě logiky výpovědi (*дотримання чого? Чого громадяни повинні дотримуватися?*). Vysvětlení tohoto jevu přinášejí Karlík s Nüblerem [1998, s. 108-112]. Struktury s instrumentálními agenty totiž označují za deriváty nikoli aktivních větných konstrukcí, nýbrž větných konstrukcí pasivních (čili podle této teorie bude výše uvedená fráze přímým derivátem pasivní konstrukce: *держустанова, що контролює, щоб податкове законодавство було дотримуване громадянами*). Karlík s Nüblerem tedy sugerují u tohoto typu nominalizace dva stupně transformace – pasivní (větnou) a nominalizační (deaktualizační). Z uvedených skutečností vyplývá také hierarchie pozic v nominalizované struktuře. Zatímco ve větě je nejvyšší valenční pozice obsazena S_{NOM} (v tradiční gramatice podmět, zde plnící roli PAT), v nominalizované konstrukci bude na nejvyšší příčce pozice, která ze S_{NOM} (PAT) vychází – čili S_{GEN} (PAT): *податкове законодавство дотримується громадянами → дотримання громадянами* (2.) *податкового законодавства* (1.)

Jedinou výjimku, pokud jde o obligatornost patientů, tvoří nominální konstrukce se slovesy typu *вимагати, потребувати* + DS, např.:

- **UA:** *Рішення (...) є остаточними й не вимагають **затвердження органами державної влади**.*
- **CZ:** *některé praktické úkony, jako je např. vysílání vojsk do zahraničí, vyžadují **schválení Senátem**.*

Nicméně v tomto případě se jedná verbononimální konstrukce, které lze snadno nahradit pasivními konstrukcemi větnými (*не мусять бути затверджені органами, musí být schváleny Senátem*), nejedná se tedy o typickou nominální konstrukci s atributy.

Z výše uvedené teorie Karlíka a Nüblera vyplývá také restrikce v oblasti formálně gramatického vyjádření patientu, který musí mít v ukrajinštině, češtině a ruštině formu bezpředložkového genitivu. Agentní atribut v bezpředložkovém instrumentálu může být tedy vyjádřen:

A) V ukrajinštině a ruštině:

- **Substantivem (S_{INSTR})**, např.:
 - **UA:** *Наступним кроком має стати підписання сторонами (ACT) угоди (PAT)...*
 - **RUS:** *Подписание президентом (ACT) России Дмитрием Медведевым указов (PAT) о признании суверенитетов...*
- **Pronominem (PRON_{INSTR})**, např.:
 - **UA:** *приписи суб'єктам господарювання щодо проведення ними (ACT) демонтажу (PAT) об'єктів;*
 - **RUS:** *Уголовное дело в отношении А.Мирузаева за совершение им (ACT) указанных преступлений (PAT)*

B) V češtině:

- **Pouze S_{INSTR}**, např.: *vyhlášení výsledků (PAT) moderátorem (ACT) večera Ondřejem Hejmov.*

V češtině nelze S_{INSTR} (ACT) nahradit PRON_{INSTR} (ACT). Například struktura **podepsání dokumentu jím* je gramaticky nepřipustná, třebaže primární větná pasivní struktura, ač neobvyklá, neodporuje českým gramatickým pravidlům: *dokument byl podepsán jím, samotným...*

Stejně tak je v češtině nepřipustný tzv. **interpoziční slovosled** (běžný v ukrajinštině, ruštině i polštině), kdy instrumentální agens zaujímá místo mezi řídicím deverbativem a genitivním patientem, tzn.: DS – S_{INSTR}/ PRON_{INSTR} (ACT) – S_{GEN} (PAT), např. **schválení poslanci zákona* (srov.: UA: *наслідком затвердження депутатами відповідної схеми стане будівництво...*). Právě absence interpozičního slovosledu (nejen v této, ale i dalších nominalizovaných strukturách) je jedním z nejdůležitějších rysů, které na této rovině odlišují češtinu od ostatních zkoumaných jazyků.

Instrumentální agens může v ukrajinštině a ruštině zaujímat stejnou pozici jako v češtině - čili postpozici vůči genitivnímu patientu, např.: *Прийняття закону (PAT) парламентом (ACT) не означає, що закон ідеально врегулює певні правовідносини*. Se strukturami DS – S_{GEN} (PAT) - S_{INSTR} (ACT) jsme se při excerpci setkali zhruba stejně často jako se strukturami interpozičními. O použití postpozice nebo interpozice agentu rozhoduje několik faktorů:

- **Faktor stylistický** - interpoziční instrumentální agens je typický pro texty s vysokou mírou syntaktické kondenzace, nejčastěji se s ním setkáváme v právnických textech, v zákonech apod. V publicistice se vyskytuje právě

nejčastěji v člancích s právní, politickou či finanční tematikou a nachází se v adjacenní postpozici vůči typickým výrazům, jako jsou např. *підписання, прийняття, виконання, затвердження, запровадження, створення, введення* (v ruštině např.: *подписание, исполнение, внедрение, создание*). Některá deverbativa se mohou vyskytovat také v negované formě, např.:

- **UA:** *Непідписання Президентом України Віктором Ющенком указу про позачергові парламентські вибори означає...*
- **RUS:** *Неоднократное неисполнение работником трудовых обязанностей без уважительных причин трудовое законодательство считает...*

- **Faktor sémantický** – je-li PAT tvořen celou strukturou výrazů (s dominujícím S_{GEN} a mnohdy hierarchickým uspořádáním jednotek), pro příjemce sdělení již není snadné identifikovat agens čili původce, iniciátora děje, např. ve větě:

- *Дотримання людьми (ACT) PAT єдиних і загальних моральних принципів робить поведінку них передбачуваною.*

by umístění agentu až za patientní strukturu snižovalo srozumitelnost textu. Posunutí instrumentálního agentu – iniciátora děje do bezprostřední blízkosti deverbativa - výrazu označujícího děj je tak určitým návratem k nejpřirozenějšímu a perцепčně nejjednoduššímu modelu výchozí (ať už aktivní či pasivní) větné konstrukce S_{NOM} (ACT) - V_f – S_{ACC} (PAT) (*Люди дотримуються єдиних і загальних моральних принципів, що робить їх поведінку...*) resp. S_{NOM} (PAT) – V_f PAS – S_{INSTR} (ACT) – (*єдині і загальні моральні принципи дотримуються людьми*). V obou případech stojí agens přímo u děje, jež iniciuje či uskutečňuje, proto jeho přesunutí o několik lexémů doprava (a vzdálení od lexému označujícího děj) v důsledku nominalizace ztěžuje srozumitelnost sdělení. To může být tak jeden z důvodů, proč se v českých publicistických textech ve složitějších nominálních strukturách s agentem téměř nesetkáme – interpozice nepřipadá v úvahu a postpozice narušuje sémantiku sdělení. V ukrajinských a ruských textech se tedy s postponovaným instrumentálním agentem setkáme častěji v konstrukcích s jednoduchým nebo jen minimálně rozvitým (či zmnoženým)

patientem, např.: *У Грузії він застосовується лише після розгляду і прийняття закону (PAT) парламентом (ACT).*

- Faktor syntaktický – struktury s deverbativy a instrumentálními agenty většinou nebývají syntakticky izolované, nýbrž jsou součástí složitějších konstrukcí (nejčastěji plní roli některého z kauzálních funktorů¹ u hierarchicky vyšších konstrukcí) s vysokou mírou syntaktické kondenzace (v tradiční syntaxi se jednalo o roli tzv. druhého slovesa [srov. Skalička, 1943, str. 10-11]). Deverbativa se zde používají nejčastěji:

- a) v kombinaci s nevlastními předložkami (např.: *за умови дотримання; у випадку невідписання, на основі прийняття; внаслідок порушення; у разі запровадження* atd.). Touto problematikou se zabýval i J. Píša [1960, s. 267-270], který uvádí, že v nominálních vazbách je obsahová zřetelnost vztahů podporována kontextem, je však dána i předložkami, jak původními, tak složenými (složené převládají). V případě, že je řídicí deverbativum součástí syntaktického kondenzátu s nevlastními předložkami, bývá agent (je-li vyjádřen) také v interpozici, např.:

- **UA:** *У разі запровадження Росією ембарго на українські сири...*
- **RUS:** *Такая ответственность может наступить в случае подписания президентом незаконных указов о...*

- b) jako sekundární sloveso v adjacenty postpozici vůči slovesu primárnímu – řídicí DS je pak participantem propoziční povahy (PPP) v intenčním poli primárního slovesa a celá nominální konstrukce (i s hierarchicky nižším agentem) pak plní roli patientu v tomto intenčním poli, např.:

- *Експерти (ACT₁) виключають (primární V_f)*
- PAT₁ { *прийняття (DS – role sekund. slovesa) парламентом (ACT₂)* }
 { *проекту (PAT₂) держбюджету на 2013 рік.* }

I v tomto případě se setkáváme častěji s agentem v interpozici, např.:

- *Будь-яка держава передбачає виконання громадянами законів, тобто позитивного права;*

¹ Kauzálními funktoři (CAUS, AIM, COND) se budeme podrobněji zabývat v příslušných kapitolách.

DS v roli PPP se může nacházet v předložkové konstrukci s vlastními předložkami, daná předložková konstrukce může být doplněna ještě kvalifikátorem (QUAL), zde EXT (míra):

- *Ягленд сподівається на **виконання** Україною рішень Євросуду; Ярославський сподівається на повне (EXT) **виконання** новими власниками "Металіста" домовленостей...*

V ukrajinštině a ruštině (na rozdíl od češtiny) lze vyjádřit agens také **zájmenem v bezpředložkovém instrumentálu**. Na rozdíl od substantiva však musí toto zájmeno vždy stát v adjacenní (přiléhající) postpozici vůči DS, čili v interpozici mezi DS a PAT, např.:

- **UA:** *Паспорти громадянина України таким особам видаються лише після **припинення** ними іноземного громадянства; громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі **здійснення** ним підприємницької діяльності.*
- **RUS:** *исполнение ими обязанностей при обслуживании инвесторов; Виноградов убежден, **создание** им мемуаров поможет избежать в будущем...*

S agentem v podobě PRON_{INSTR} se v ukrajinštině a ruštině setkáváme nejvíce v odborném stylu (právní a ekonomické texty, znění zákonů), odkud proniká do publicistiky velmi zřídka (obvykle jen do článků s podobnou tematikou). Rozdílem ve formálním vyjádření mezi ukrajinštinou a ruštinou je pouze v absenci tzv. *etymologického n¹*, které se v ruštině (stejně jako v češtině) používá pouze po primárních předložkách. Použití pronominálního agentu je vynuceno absencí kategorie osoby u deverbativa – při jeho vynechání by mohlo dojít k nejednoznačné interpretaci sdělení, např.: **Паспорти таким особам видаються лише після припинення іноземного громадянства* (otázka zní: *хто кому припинить громадянство?*). Pronominální instrumentální agens má (s ohledem na oblast svého využití) většinou formu 3. osoby plurálu (zastupuje substantiva jako: *особи, громадяни, організації, суб'єкти* atd.), méně často 3. osoby singuláru maskulina (*громадянин, комітет, ліквідатор, суд* atd.) nebo 3. osoby singuláru feminina (*служба, особа, держава* atd.), jiné formy zcela výjimečně. V češtině není použití

¹ Tento termín uvádí M. Dokulil [1973, s. 144-153] v článku Mluvnice češtiny pro Seveřany

pronominálního instrumentálního agentu možné (z důvodu vyžadované interpozice) a ani nutné. Složité nominální vazby (jejichž součástí jsou PRON_{INSTR} (PAT) se do češtiny překládají větnými konstrukcemi *після припинення ними іноземного громадянства* → *poté, co je zrušeno cizí občanství*. Agens je tedy vyjádřen mikrovalenčně - verbální flexí.

Při excerpce textů nemohla být ponechána bez povšimnutí výrazně vyšší frekvence použití instrumentálních agentů v ruštině a ukrajinštině oproti češtině. Zatímco v ukrajinštině a ruštině se struktury se S_{INSTR} (ACT) vyskytují v publicistickém stylu poměrně běžně (přestože jejich využití v hovorovém jazyce je prakticky rovno nule), v češtině je téměř nenajdeme. Již jsme uvedli jednu hypotézu, která zdůvodňuje malý výskyt S_{INSTR} (ACT) tím, že čeština nezná interpozici agentu a tím je eliminováno jeho využití ve složitějších konstrukcích z důvodu srozumitelnosti. Porovnejme následující příklady:

- 1) **Po **schválení zákona** (PAT) o vytvoření Národní lidové armády parlamentem (ACT ??) čekala poslance...*¹
- 2) * *Po **schválení zákona** o půjčce a pronájmu Kongresem USA (ACT??) přejde povinnost úhrady na...*²
- 3) ****Schválením** zákona o registrovaném partnerství osob stejného pohlaví parlamentem (ACT??) postoupila Česká republika do vyšších civilizačních pater.*³

Z uvedených příkladů je zřejmé, že za rozvitou či zmnoženou patientní strukturu již nelze vložit agens. V prvním příkladu obsahuje patientní struktura další DS₁ (PPP), kvůli němuž by byla interpretace agentu nejednoznačná (*parlament schválil zákon nebo vytvoří armádu?*). Ve druhém případě jsou součástí patientní struktury dvě DS₂. Vzhledem k tomu, že tato DS₂ nemají ve své intenční struktuře vyjádřen patiens ani adresát (*půjčka a pronájem čeho/komu?*) lze instrumentální agens již logicky (avšak nikoli automaticky, bez uvažování) přiřadit k řídicímu DS₁ - daná struktura je však stylisticky těžkopádná a nevhodná. Ve třetím příkladu neobsahuje patientní struktura žádné deverbativum, ale bezproblémové asociaci a interpretaci agentu brání jeho příliš velká vzdálenost od řídicího DS₁.

¹ Příklad z ČNK, uměle doplněný instrumentálním agentem

² Totéž

³ Totéž

Dalším důvodem, proč je v češtině využití instrumentálních agentů oproti ostatním zkoumaným jazykům tak omezeno, je skutečnost, že ukrajinština a ruština používají daleko více nevětných vazeb s převážně sekundárními předložkami a deverbativy, případně struktury se dvěma deverbativy v rámci jedné nominální fráze (z nichž jedno, hierarchicky nižší, plní roli kauzálního funktoru a řídicího elementu závislé substantivní fráze). Tuto skutečnost můžeme doložit několika ukrajinskými a ruskými příklady s překlady do češtiny, v nichž je většinou nutné provést dekonkondenzaci sdělení (komplexně se této problematice věnovala např. Dubjaková [2008] ve své diplomové práci):

UA: *За умови **дотримання** людьми гігієнічних правил...*

CZ: *Pokud lidé dodržují pravidla hygieny...*

UA: *У разі **непідписання** Президентом Бюджетного кодексу...*

CZ: *V případě, že prezident nepodepíše zákon o rozpočtu...*

RUS: *При подтверждении **неисполнения** исполнителями своих обязательств...*

CZ: *Bude-li potvrzeno, že vykonavatelé nesplnili své závazky...*

V češtině se tedy s instrumentálním agentem setkáme jen výjimečně, i když konstrukce typu: *psaní dopisu Petrem, uvaření oběda maminkou* apod. jsou gramaticky správné. Zde se však uplatňuje stylistické kritérium, které tyto deriváty pasivních větných konstrukcí umožňuje použít pouze v odborném stylu (nebo stylu úředním, jehož prvky pronikají i do stylu novin), a to ještě pouze v omezeném rozsahu, např.: *Při nedávném **jmenování** nových soudců prezidentem republiky připadli do Ústí tři*. Novotný ve své monografii [1980, s. 80-81] uvádí, že instrumentál může být v druhé pozici u původce životného i neživotného. V jazykových projevech zůstává však pozice instrumentálem často neobsazena. Příčinu vidí Novotný mimo jiné i v uplatnění stylistického zřetele, aby substantivní valenční struktura nebyla přetížena. Dále uvádí celou řadu příkladů struktur se S_{INSTR} (ACT), ovšem s upozorněním, že jde pouze o hledisko systémové (konstrukce s DS₂, jako jsou *chvála mateřštiny spisovatelů, **přejímka** zboží zaměstnanci* atd.). Novotný dále tvrdí, že s S_{INSTR} (ACT) alternuje struktura *od* S_{GEN} (ACT), např.: ***průzkum** země od geologů*. Tuto tezi však zde nelze využít – jednak se týká pouze struktur s DS₂ (nelze říci **zkoumání země od geologů*) a jednak zde Novotný uvádí některé příklady,

u nichž bychom atributy označili spíše za volná doplnění ORIG – původu, např.: *sběr železného šrotu* (PAT) *od obyvatelstva* (ORIG nikoli ACT) – zde je výrazně otevřena, byť neobsazena pozice pro instrumentální agens. Novotný [1980, s. 82] si však správně všímá, že pokud je instrumentální agens neživotný, dochází zde k významovému posunu od původce děje k prostředku, tedy ACT → MEANS (např.: *převpravování lidí autobusy*).

2.5.5 Polský agens v předložkovém akuzativu – *przez* S_{ACC} / PRON_{ACC} (ACT)

Jak jsme již uvedli v kapitole 2.5.4, v polštině nelze vyjádřit agens instrumentální formou substantiva. Přímým ekvivalentem ukrajinského, českého a ruského S_{INSTR} (ACT) je zde konstrukce s předložkou *przez* a substantivem (popř. zájmenem) v akuzativu.

Výchozí pasivní větné konstrukce s *przez* S_{ACC} (ACT) (pro naše potřeby si jej nazveme akuzativním agentem) odpovídají konstrukcím germánským, srov. např.:

- **PL:** *Ta książka została napisana przez Szekspira* (ACT).
- **DE:** *Das Buch wurde von Shakespeare* (ACT) *geschrieben*.
- **EN:** *The book was written by Shakespeare* (ACT).

V polštině (i hovorové) jsou pasivní větné konstrukce daleko frekventovanější než v ostatních zkoumaných jazycích. Srov. příklady z polského hovorového jazyka a jejich české ekvivalenty:

- **PL:** *Jeżeli zostałeś potrącony przez samochód, to masz prawo...*
- **CZ:** *Pokud tě srazilo auto, máš právo...*
- **PL:** *Zostałeś kiedyś pobity przez dziecko?*¹
- **CZ:** *Zbilo tě někdy dítě?*

Je tedy logické, že i nominalizované deriváty pasivních větných konstrukcí jsou v polštině daleko rozšířenější než v ostatních zkoumaných jazycích, kde hrají spíše okrajovější roli a oblast jejich využití se omezuje většinou na odborné texty. V polštině je navíc využití akuzativního agentu daleko širší než ukrajinských, českých a ruských agentů instrumentálních. Polský akuzativní agens totiž může být součástí také struktur s instrumentálními či dativními patienty, což je u S_{INSTR} (ACT) v ostatních jazycích vyloučeno, srov.:

- **PL:** *kierowanie przez osoby fizyczne działalnością gospodarczą*

¹ Dané polské příklady byly excerpovány z internetových diskuzí, překlady do češtiny jsou vlastní.

- **UA:** *управління (*фізичними особами) підприємницькою діяльністю*
- **PL:** *Na tym polega sprzyjanie przez Najwyższą Izbę Kontroli obecnej koalicji.*
- **RUS:** *В этом заключается содействие (*Верховной контрольной палатой) современной коалиции.*

Polské akuzativní agenty jsou tedy v publicistických textech naprosto běžné a s ukrajinskými a ruskými instrumentálními agenty je pojí několik společných vlastností:

1) Mohou stát v interpozici mezi DS₁ a S_{GEN} (PAT), např.:

- *W 2001 r. inspektorzy stwierdzili niewykonanie przez pracodawców (ACT) 56% prawomocnych wyroków (PAT) sądów pracy.*

S akuzativními agenty v interpozici se setkáváme spíše v odbornějších textech (právo, finance, politika), i když ani to není podmínkou, např. konstrukce: *...którego konserwacji podjęli się po zalaniu przez powódź (ACT) opolskiego księgozbioru (PAT)* je převzata z běžného zpravodajství. Zde jsou však uplatněna stylistická kritéria – zařazení patientu na konec konstrukci jej sémanticky akcentuje (srov. čes.: *poté, co povodeň zatopila opolskou knihovnu*). Čím je text odbornější, tím je výskyt interpozičních agentů četnější, např.: *Wprowadzający produkt do obrotu powinien zapewnić spełnienie przez produkt wymagań ochrony środowiska.*

2) Mohou být součástí složitých syntaktických kondenzátů s nevlastními předložkami a často i negovanými deverbativy, srov. např.:

- **PL:** *W razie niedotrzymania przez Pragę zobowiązań...*
- **UA:** *У разі недотримання Прагою обов'язків...*
- **RUS:** *В случае несоблюдения Прагой обязанностей...*
- **PL:** *Pod warunkiem przestrzegania przez niego wszystkich postanowień...*
- **UA:** *За умови дотримання ним усіх положень...*
- **RUS:** *При условии соблюдения им всех положений...*

V češtině, jak již bylo řečeno nelze podobné konstrukce s deverbativy tvořit – je nutné provést dekonduzaci na vedlejší věty podmínkové, příčinné, přívlastkové atd., např.: *Nedodrží-li Praha závazky...; Za podmínky/pod podmínkou, že dodrží veškerá ustanovení...*

Rozdílem oproti ukrajinštině a ruštině je (kromě již výše uvedeného) schopnost polských deverbativ s agenty vyjadřovat reflexivitu, např.: *Ta sytuacja dotyczy znalezienia się przez hierarchę (ACT) w stanie ekskomuniki (LOC).*

Polské akuzativní agenty bývají zcela běžně vyjádřeny neživotnými substantivy, což v ostatních jazycích není obvyklé, např.: *Niesprawność termostatu objawiła się trudnościami w osiągnięciu właściwej temperatury* (PAT) *przez silnik* (ACT).

Polské pasivní větné konstrukce a jejich nominalizované deriváty s agenty ve formě *przez* S_{ACC} jsou jedním z nejvýraznějších formálně-gramatických znaků, kterými se polština odlišuje od ostatních zkoumaných jazyků. Nominální struktury s těmito agenty jsou paradoxně bližší ukrajinštině a ruštině (interpozice, konstrukce s nevlastními předložkami) jakožto východoslovanským jazykům, než češtině, která patří do stejné jazykové podskupiny.

2.5.6 Agens vyjádřený předložkovými konstrukcemi

Agens lze ve všech zkoumaných jazycích vyjádřit také předložkovými konstrukcemi s genitivem, které do jisté míry alternují s agenty v bezpředložkovém instrumentálu (v polštině pak s agenty v předložkovém akuzativu). Právě tyto typy agentů jsou v publicistickém stylu velmi běžné a používají se všude tam, kde je nutno vyjádřit původce děje, konatele, kterého z různých důvodů nelze vyjádřit instrumentálem. K povrchové realizaci agentu se tedy používají následující konstrukce:

- **UA:** *з боку* + S_{GEN}, např.: *порушення правил* (PAT) *дорожнього руху з боку пішоходів* (ACT)
- **RUS:** *со стороны* + S_{GEN}, např.: *это закончилось кадровыми репрессиями и давлением со стороны руководства* (ACT) *цеха.*
- **CZ:** *ze strany* + S_{GEN}, např.: *chceme se vyvarovat postupného chátrání objektů* (PAT), *případně i poškození ze strany vandalů* (ACT)
od + S_{GEN}, např.: *Šéf KSČM Filip přeje komunistické mládeži méně pronásledování od státních úřadů* (ACT)
- **PL:** *ze strony* + S_{GEN}, např.: *inspektor czuł się urażony słabo skrywanym lekceważeniem ze strony wojskowych* (ACT)

Agens vyjádřený předložkovou konstrukcí obecně vykazuje menší sémantickou spjatost s deverbativem a mnohdy jej lze zcela vypustit. Právě proto se častěji pojí s deverbativy typu DS₂, které jsou sémanticky samostatnější (srov.: *контролювання*

(DS₁) *товарів* (PAT) *державною адміністрацією* (ACT) *Х контроль*
(DS₂) *товарів* (PAT) *з боку державної адміністрації* (ACT).

Агенси в предложковой конструкции již nemusí být vnímán jako přímý, konkrétní vykonavatel děje, nýbrž jako širší kontext, oblast, strana, odkud děj vychází. Proto v těchto případech agentem bývají neživotná substantiva označující instituce, skupinu lidí, stát apod., např.: *вибачення з боку правоохоронців*, *звинувачення з боку США/Пентагону*, *порушення з боку міліції* atd.

Použitím предложковой vazby se eliminuje také omezení možného počtu elementů patientní konstrukce, srov. např.:

- *Пролунали звинувачення* {*Української Греко-Католицької Церкви*} (PAT) *з боку Римокатолицької церкви* (ACT)
- * *Пролунали звинувачення* {*Української Греко-Католицької Церкви*} (PAT) *Римокатолицькою церквою* (ACT)

Ve druhém případě má patientní struktura již příliš mnoho elementů a použitím další bezpředložkové konstrukce by došlo k přetížení celé nominální konstrukce a tím také ke snížení srozumitelnosti sdělení. Jelikož umístění agentu v предложkové vazbě není příliš eliminováno počtem elementů v patientní konstrukci, stojí agens v drtivé většině případů po patientu, nikoli v interpozici, jako je tomu u agentů vyjádřených instrumentálem. Nicméně, velmi zřídka (u velmi složitých patientních konstrukcí) se setkáme i s предложkovými agenty v interpozici, např.: *На тлі нещодавнього вибачення з боку Ізраїлю* (ACT) {*за загибель дев'яти турецьких громадян внаслідок штурму "Маві Мармари"*} (PAT).

U dvou a vícevalenčních deverbativ si agens v предложkové vazbě uchovává svůj, byť oslabený, valenční charakter. Avšak za zcela nevalenční je potřeba považovat agenty v предложkových vazbách u jednovalenčních deverbativ, které vyžadují agenty v bezpředložkovém genitivu, např.: *Існування тортур* (ACT) *з боку української міліції та її безкарність підтверджує і Європейський суд з прав людини*. Zde je konstrukce *з боку української міліції* již sekundární, nevalenční propozicí (*тортур, яке чинить українська міліція*).

V češtině instrumentální agens, jak uvádí např. Novotný [1980, s. 110], alternuje s konstrukcí *od* + S_{GEN}, avšak ta u DS₁ podléhá četným restrikcím – nejčastěji se používá u verbonominálních spojení typu: *zažít nepochopení od* + S_{GEN}, *vysloužit si pohrdání od* + S_{GEN}, *dočkat se opovržení od* + S_{GEN}, např.: *...o mladých letech spisovatele Aloise Jiráska, kdy musel zažívat těžká příkoří, zkoušky a*

nepochopení od litomyšlských a státních úřadů (ACT). Nicméně v tomto kontextu *od* + S_{GEN} (ACT) alternuje s častějším S_{GEN} (ACT), např.: *Monumentální opera Aida naráží na nepochopení lidí* (ACT). V českých konstrukcích s *od* + S_{GEN} (ACT) se také nesetkáme s vyjádřeným patientem v rámci nominální konstrukce (bez toho, aby dominující DS bylo přímým patientním atributem hierarchicky vyššího V_F), srov. např.: *Žena snášela **týrán** od manžela* (ACT) *přes dva roky*. X ****Týrán** dětí* (PAT) ~~*od matky/od matek*~~ (ACT) *je trestné*.

S konstrukcí *ze strany* se v české publicistice setkáváme běžně – valenční charakter agentu je zde poněkud oslaben a stejně jako v ukrajinštině je agens vnímán více jako směr, odkud děj vychází (zevšeobecnění), např.: *odpověď na vlašnou reakci Evropanů na předchozí **varování** ze strany prezidenta Bushe* (ACT); *Značná část emocionální síly Maovy revoluce se odvozovala od pocitu nerovného **zacházení a ponižování** ze strany zahraničních mocností* (ACT). Řídící DS je v těchto konstrukcích obvykle atributem jiného substantiva, je tedy tzv. participantem propoziční povahy. U konstrukcí *ze strany* + S_{GEN} (PAT) lze v rámci nominální fráze bez omezení vyjádřit agens i patiens, např.: *Lidi, kteří (...) holdují (...) zásadě pravdivého **informování** veřejnosti* (PAT) *ze strany politiků a policie* (ACT).

V polštině konstrukce *ze strony* + S_{GEN} (ACT) konkuruje další vysoce frekventované předložkové konstrukci *przez* + S_{ACC}, např. srov.: *wypowiedzenie umowy ze strony pracownika X wypowiedzenie umowy przez pracownika*. Obě konstrukce se v Polském národním korpusu vyskytují v podobných kontextech s podobnou frekvencí, proto nelze přesně definovat kritéria pro jeden či druhý způsob vyjádření agentu. Agens typu *ze strony* + S_{GEN} (ACT) bývá častěji v postpozici vůči patientu, ale ani to (stejně jako v ukrajinštině a ruštině) není pravidlem, např.: *Stale **informowanie** ze strony sklepu* (ACT) *o stopniu* (PAT) *zaawansowania realizacji...*

V polštině (na rozdíl od češtiny) nikdy nelze vyjádřit agens předložkovou konstrukcí *od* + S_{GEN}, např.: **niezrozumienie od partnera*.

2.5.7 Dílčí shrnutí u ACT

Způsoby povrchového vyjádření agentu se v jednotlivých zkoumaných jazycích do značné míry liší, zejména pokud se jedná o ACT realizovaný pomocí S_{INSTR} nebo PRON_{INSTR}. Rozdíly však najdeme i u ACT vyjádřeného S_{GEN}. V

ukrajinštině a ruštině lze agens povrchově realizovat pomocí S_{GEN} , S_{INSTR} , $PRON_{INSTR}$ nebo také Praep S.

Zcela shodné je ve všech jazycích vyjádření ACT pomocí postponovaného S_{GEN} u jednovalenčních DS (např.: **UA:** *жовтіння листя*; **RUS:** *желтение листьев*; **PL:** *żółknięcie liści*; **CZ:** *žloutnutí listí*. V polštině a výjimečně v češtině (jedná-li se o příjmení) může S_{GEN} (ACT) stát také v antepozici vůči ŘS, např. **CZ:** *Palewského **postoj** k Napoleonovi*; **PL:** *czy zmieniło się pana (ACT) **myślenie** o pisaniu*. V polštině se však jedná spíše o substituci za nepoužívaná posesivní adjektiva. Polský antepoziční S_{GEN} (ACT) alternuje s postpozicičním Praep S_{ACC} (ACT) – o použití jedné či druhé formy rozhoduje přítomnost nebo absence anaforického operátora *to*, srov. např.: *wtedy zaczęło się to Jana (ACT) **krytykowanie** Hanki (PAT) X wtedy zaczęło się **krytykowanie** Hanki (PAT) przez Jana*. V češtině je S_{GEN} (ACT) u dvou a vícevalenčních DS všeobecně nahrazován ADJ_{POS} (ACT), srov. např.: ***postoj** prezidenta (ACT) ke globálnímu oteplování X prezidentův (ACT) **postoj** ke globálnímu oteplování*.

Ještě větší rozdíly najdeme u instrumentálních agentů. V ukrajinštině a ruštině jsou S_{INSTR} (ACT) nejrozšířenější, v češtině se nacházejí spíše na jazykové periférii a polština instrumentální vyjádření agentu neumožňuje vůbec – ekvivalentem (byť s jinými vlastnostmi) je zde konstrukce *przez* + S_{ACC} (ACT). Ukrajinské a ruské S_{INSTR} (ACT) se liší od českých nejen vyšší frekvencí využití, ale také možnou interpozicí ACT mezi DS a PAT, např.: **UA:** ***підписання** сторонами (ACT) узгоди (PAT)*; **RU:** ***подписание** президентом (ACT) указов (PAT) X **CZ:** ***podepsání** zákona (PAT) prezidentem (ACT)*. Důvod sporadického využití S_{INSTR} (ACT) v českých konstrukcích spatřujeme v tom, že čeština nezná interpozici agentu a tím je eliminováno využití ACT ve složitějších frázích z důvodu srozumitelnosti. Například v doslovném překladu ukrajinské fráze: ***дотримання** людьми (ACT) єдиних і загальних моральних принципів (PAT)* do češtiny (s posunutím ACT do postpozice), tedy: ***dodržení** jediných a všeobecných morálních zásad (PAT) lidmi (ACT)*, je agens od ŘS natolik vzdálen, že se sdělení nachází na hranici srozumitelnosti, a proto jej nelze takto formulovat. Dalším důvodem vyšší frekvence výskytu S_{INSTR} v ukrajinštině a ruštině je hojné využití závislých substantivních frází se sekundárními předložkami a řídicími deverbativy v kauzálních sémantických rolích, které jsou češtině cizí, srov. např.: **RU:** ***при умови** соблюдения сторонами всех положений* X **CZ:** ***dodrží-li****

strany všechna ustanovení. V ukrajinštině a ruštině lze agens vyjádřit také pomocí PRON_{INSTR} (pouze interponovaného), což je v češtině vyloučeno.

Polskými ekvivalenty S_{INSTR} (ACT), PRON_{INSTR} (ACT) jsou konstrukce *przez* + S_{ACC} (ACT) a *przez* + PRON_{INSTR} (ACT). S ukrajinskými a ruskými instrumentálními agenty mají společný interpoziční slovosled, ale liší se vyšší univerzálností využití – např. polské akuzativní agenty mohou součástí také struktur s instrumentálními či dativními patienty, což je u S_{INSTR} (ACT) v ostatních jazycích vyloučeno, srov. např.: **PL: *kierowanie przez osoby fizyczne działalnością gospodarczą*** X **UA: *управління (*фізичними особами) підприємницькою діяльністю***. Polské akuzativní agenty mohou být vyjádřeny neživotnými substantivy, což v ostatních jazycích není obvyklé, např.: *trudności w osiągnięciu właściwej temperatury* (PAT) *przez silnik* (ACT). V oblasti předložkového vyjádření ACT jsme našli rozdíl mezi polštinou a češtinou – v polštině nelze agens nikdy vyjádřit předložkovou konstrukcí *od* + S_{GEN}, nýbrž pouze analyticky: *ze strony* + S_{GEN}, např.: **CZ: *nepochopení od partnera*** X **PL: *niezrozumienie ze strony partnera***.

2.6 Adresát (ADDR) jako atribut DS

Adresát (zkratka ADDR) je v primární větné i v derivované (nominalizované) struktuře aktant, který zpravidla zastává sémantickou roli příjemce určité konkrétní či abstraktní věci (informace, sdělení) - (PAT), která byla předána (sdělena) původním vlastníkem či donorem – agentem (ACT), srov. např.: [Němec 2012, s. 30]. Adresát nemusí být pouze příjemcem, ale také aktantem, kterému je určitá věc odebírána, který je něčeho zbavován. Adresát je typickým aktantem v intencním poli tzv. sloves (a jejich nominalizovaných derivátů) myšlení/ mluvení a dávání (s tímto rozdělením pracují např. F. Daneš se Z. Hlavsou [1981] či V. Kolářová [2004, 2005, 2010], podobné sémantické kategorie deverbativ vyděluje i S. Riznyk [2009, s. 109].

Existuje však i druhá sémantická podkategorie adresátů s významem partnera či soupeře při určité činnosti, např.: ***розмова з дівчиною*** (ADDR) ***про майбутнє*** (PAT), ***це давня боротьба з Росією (проти Росії)*** (ADDR) ***за українські землі*** (PAT). Tato sémantické podkategorie adresátů je však v ukrajinštině (na rozdíl od

češtiny – srov. *hraní si s dětmi* (ADDR) *na schovávanou* (PAT)¹, nekonečné *hádání s partnerem* (ADDR) *o majetek* (PAT) velmi vzácná a pojí se pouze s DS₂ (viz výše uvedené příklady). Pokud má v ukrajinštině adresát sémantiku soupeře, může být *patiens* (věc, ideál, o který se bojuje) vyjádřen pouze konstrukcí s předložkou *za* (*боротьба проти татар за волю*) na rozdíl od češtiny, která rozlišuje *boj o něco/boj za něco*.² Každá s konstrukcí má pak v češtině vlastní valenční rámec.

V češtině a polštině jsou struktury DS – Praep S_{INSTR} (ADDR) – Praep S_{ACC/GEN} (PAT) zcela běžné a budeme se jimi zabývat v příslušné podkapitole.

2.6.1 Adresát u DS dávání a mluvení

Sémantická kategorie deverbativ s všeobecným významem „dávání“ seskupuje DS vyjadřující přenesení (převod vlastnictví) jisté konkrétní věci (PAT) z agenta na adresáta nebo naopak. Můžeme zde zařadit např.: *видавання, виділення, виплачування, надіслання, вручення, нагороджування, удостоєння, передання, пропонування* atd.

Sémantická kategorie deverbativ s všeobecným významem „mluvení/sdělení/myšlení“ seskupuje DS vyjadřující předání jisté informace či myšlenky (PAT) od agenta adresátovi. Těchto deverbativ typu DS₁ je v ukrajinštině jen omezený počet, jedná se např. o DS: *інформування, розповідання, викладання, пояснення, розказування* atd.

Adresát je v ukrajinštině v drtivé většině případů vyjádřen substantivem (popř. pronominem) v bezpředložkovém dativu:

- *Видача готівки* (PAT) *клієнтам* (ADDR) *проводиться через видаткову касу*;
- *Початком цього виховання є розказування дітям* (ADDR) *казок* (PAT)

Stejně tak i v češtině, ruštině a polštině je u DS dávání a mluvení nejčastějším formálně gramatickým prostředkem pro vyjádření adresáta použití bezpředložkového dativu:

¹ Novotný [1980, s. 116] uvádí u deverbativa *hra* doplnění *s děvčaty* jako valenční (v našem chápání ADDR), zatímco ve Valenčním slovníku českých sloves [2008] je u slovesa *hrát si* pozice *s kým* definována jako volné doplnění ACOMP (doprovod).

² Na tuto skutečnost upozornil R. Němec [2012, s. 115], který uvádí, že: „Zatímco v případě užití předložky *o* se jedná spíše o soutěžení, o soupeření dvou či více zúčastněných stran, kde si lze představit vítěze a poraženého, např.: *Fotbalisté bojují/se bijou o míč/první cenu*, v případě předložky *za* se jedná spíše o společný cíl či o vyjádření společného úhlu pohledu na věc, srov.: *Bojovat za mír. Za jasnější zítřky* atp.“

- **CZ:** *poskytnutí krátkodobého bezpečného ubytování (PAT) matkám (ADDR) s nezletilými dětmi;*
- **RUS:** *решение вопросов, связанных с выплатами компенсаций (PAT) жителям (ADDR) Чечни;*
- **PL:** *Porządek obrad przewiduje wręczenie wszystkim radnym (ADDR) zaświadczeń (PAT) Wojewódzkiej Komisji*

Adresát v nestrukturním (sémantickém) pádu, kterým je bezpředložkový dativ, nemění při transformaci svou gramatickou formu (*банк видає готівку клієнтам; хтось розказує дітям казки*) U některých DS (derivovaných z netranzitivních sloves) jsou však adresáty v základové větě vyjádřeny strukturním pádem – bezpředložkovým akuzativem, proto u nich dochází k typickým posunům v povrchovém vyjádření $S_{ACC} \rightarrow S_{GEN}$, např.:

- *хтось інформує громадськість (ADDR) про результати (PAT) роботи \rightarrow інформування громадськості (ADDR) про результати (PAT) роботи.*

Genitivní adresát se v ukrajinštině vyskytuje u DS (derivovaných z netranzitivních sloves) mluvení/sdělení: *інформування, повідомлення, попередження* a také u DS *позбавлення*. Také u ostatních jazyků se s genitivními adresáty setkáme u DS mluvení:

- **CZ:** *informování, varování, odrazení, poctění, vyznamenání* atd.
- **RUS:** *информирование, сообщение, предупреждение* atd.
- **PL:** *informowanie, ostrzeżenie, osądzenie, odstraszenie* atd.

Kromě specifických posunů může při transformaci ze sloves s akuzativním adresátem (např. *попередити пасажирів про можливе ускладнення*) dojít i posunům nespécifickým $S_{ACC} \rightarrow S_{DAT}$ (popř. $S_{ACC} \rightarrow$ Praep S_{GEN}). Touto problematikou se zabývala již v šedesátých letech H. Prouzová [1969, s. 260-261], která analyzovala česká slovní spojení typu *upozornit cestující \rightarrow upozornění cestujícím* a dospěla k závěru, že 3. pád se vyskytuje velmi často ve spojení se jmény označujícími něco (zpravidla nikoli konkrétního), co lze někomu dát, poskytnout.

S podobnými případy se setkáme (i když ne tak často jako v češtině) i v ukrajinštině. Bepředložkovému dativu zde však konkuruje vysoce frekventovaný předložkový genitiv, např. *це запитання політикам з обох таборів, але попередження для пасажирів; запитання до знавців Хмельницької області; прохання до неї не перешкоджати). Problematiku nespécifických posunů hlouběji*

analyzovala V. Kolářová [2004, s. 121], která za hlavní faktor podporující tyto posuny považuje tendenci vyhnout se strukturní homonymii adnominálního genitivu u substantiv odvozených od sloves mluvení. Tato homonymie je podle ní umocněna ještě tím, že jak agens, tak adresát jsou životné. Se stejným důvodem se podle A. Jirsové [1966, s. 76] používá u deverbativ předložková vazba: „Jedním z činitelů, kteří působí na použití předložkové vazby u dějového jména je snaha vyhnout se formálnímu splynutí podmětového a předmětového genitivu.“

Naopak v polštině se se specifickým posunem $S_{ACC} \rightarrow S_{DAT}$ nesetkáme nikdy, adresát musí být v tomto případě vyjádřen vždy konstrukcí *dla* + S_{GEN} , slov. např.: **ostrzeżenie kierowcom – ostrzeżenie dla kierowców*.

U ukrajinských DS utvořených od sloves dávání nebo mluvení s dativní valencí se s adresátem vyjádřeným předložkovým genitivem nesetkáme. S. Riznyk [2009, s. 112] sice uvádí, že adresát může být v ukrajinštině vyjádřen také konstrukcí s předložkou *для*, avšak v příkladu, na němž danou tezi dokumentuje, se nejedná o adresáta, nýbrž benefaktora: *бронювання місць (PAT) для гостей (BEN)*. Sloveso *бронювати* (a tím i jeho derivát) je dvouvalenční a ve svém valenčním rámci neobsahuje adresáta. Hranice mezi adresátem a benefaktorem (které mohou být navíc vyjádřeny shodným gramatickým prostředkem – bezpředložkovým dativem) je velmi tenká a vždy je potřeba vycházet z valenčního rámce základového slovesa. O rozlišení adresáta a benefaktora budeme blíže pojednávat v kapitole 3.6.1 o volném doplnění – benefaktoru na str. 190.

2.6.1.1 Obligatornost adresáta a ostatních aktantů ve valenčním rámci

U třívalenčních DS mluvení a dávání se poměrně zřídka setkáme s obsazením všech aktantů v jejich valenčním rámci. Nejméně frekventovaný a nejsnáze vypustitelný je agens (blíže o této problematice pojednáváme v následující podkapitole). Druhým nejčastěji nevyjádřeným aktantem je právě adresát (např. *передання листа, видача довідки* apod.). O povrchové vypustitelnosti adresátu rozhoduje tzv. dialogový test (viz kapitola II.B.1). Platí však pravidlo, že dativní adresát nemůže být vyjádřen, není-li zároveň vyjádřen i *patiens* (např.: **розіслання людям, *передання йому*). Při nevyjádření *patientu* ztrácí DS jakoukoli dějovou sémantiku (*оголошення у газеті*). V následující kapitole popíšeme situace, kdy jsou vyjádřeny všechny tři aktanty.

2.6.1.2 Možnost povrchového vyjádření všech aktantů (ACT, PAT, ADDR)

Transformace celého syntagmatu z větného na nevětný probíhá stejným způsobem jako u dvouvalenčních DS, avšak, jak podotýká S. Riznyk [2009, s. 111], subjekt z primární větne struktury (agens) se transformuje do instrumentální formy jen velmi zřídka. Ve strukturách s vyjádřeným adresátem se s agentem téměř nesetkáme, a pokud ano, většinou u DS dávání (výjimkou byl nalezený příklad s DS *пропонування*). V ukrajinštině, ruštině a češtině jde ve většině případů o odborné texty (polština používá podobné konstrukce častěji) s vysokou mírou syntaktické kondenzace. Instrumentální agens pak stojí interpozici mezi DS a S_{GEN} (PAT), např.:

- *з належними доказами передачі суб'єктом (ACT) владних повноважень (PAT) відповідачу (ADDR)*

nebo v interpozici mezi S_{DAT} (ADDR) a S_{GEN} (PAT) – je-li adresát vyjádřen zájmenem:

- *це надання або пропонування йому (ADDR) конкурентом (ACT) постачальника (PAT)*

Ve druhém případě vzniká konstrukce se dvěma interponovanými komponenty, srov. např.:

- **RUS:** *покупатель обязан оплатить товар непосредственно до или после передачи ему (ADDR) продавцом (ACT) товара (PAT); фильм о (...) вручении президентом (ACT) Никсоном высшей награды (PAT) страны, ордена Свободы, Дюку Эллингтону (ADDR) за его вклад...*
- **PL:** *... rektorzy mieli starać się o przekazanie im (ADDR) przez ministra (ACT) niektórych uprawnień (PAT); ...poprzedzająca wręczenie przez burmistrza (ACT) przedstawicielom (ADDR) młodzieży symbolicznego klucza (PAT) do miasta.*

V našem jazykovém materiálu jsme se v ukrajinských, ruských a polských konstrukcích se všemi vyjádřenými aktanty nesetkali s tím, že by agens zaujímal poslední pozici po pacientu a adresátovi. Stejně jako u dvouaktantových konstrukcí bývá umístěn v těsné postpozici za řídicím deverbativem. Výjimkou jsou situace, kdy je adresát vyjádřen zájmenem – v tom případě stojí agens těsně za nimi.

Adresát vyjádřený substantivem v dativu může v rámci nominálního syntagmatu zaujímat libovolnou pozici - čili se lze setkat se strukturami:

- a) DS – S_{DAT} (ADDR) – S_{INST} (ACT) - S_{GEN} (PAT);
- b) DS – S_{INST} (ACT) - S_{DAT} (ADDR) – S_{GEN} (PAT);
- c) DS – S_{INST} (ACT) - S_{GEN} (PAT) - S_{DAT} (ADDR).

Adresát vyjádřený zájmenem v dativu umožňuje pouze jednu strukturu:

DS – PRON_{DAT} (ADDR) – S_{INST} (ACT) - S_{GEN} (PAT);

Zcela jiná je situace v češtině. V českých publicistických textech se setkáme s největším množstvím konstrukcí s dativními adresáty (vzhledem k největšímu počtu DS s dativní valencí), nicméně zdaleka zde nepanuje taková svoboda povrchového vyjádření a umístění jednotlivých aktantů. Jak již bylo uvedeno v předchozích kapitolách, čeština neumožňuje interpoziční slovosled. V češtině totiž téměř bez výjimky platí slovosledné pravidlo, které definovala např. Uhlířová [1987, s. 40], že „vztahuje-li se k jednomu řídicímu podstatnému jménu několik neshodných přívlastků, stojí nejbližší k němu ten, který je vyjádřen podstatným jménem v druhém pádě. Za ním následují ostatní přívlastky, vyjádřené jiným prostým pádem nebo předložkovou konstrukcí.“

Pokud jde konkrétně o strukturu se všemi povrchově vyjádřenými aktanty, lze se s ní setkat (i když vzácně) u DS dávání. V. Kolářová [2005, s. 76] v tomto případě uvádí dvě možnosti slovosledu (na příkladech z ČNK):

- ... *nesmí dopustit (...) **najímání** obecních bytů (PAT) jejich nájemníky (ACT) třetím osobám (ADDR) za...*
- ...*v příslušných oblastech telekomunikační sítě pro komerční **poskytování služeb** (PAT) cizím právním subjektům (ADDR) specializovanou organizační jednotkou...(ACT)*

Jiné slovosledné postavení aktantů čeština v tomto případě neumožňuje. Stejně tak v češtině nelze vyjádřit adresáta pomocí zájmena, např.: **komerční poskytování jim služeb specializovanou jednotkou; *komerční poskytování služeb jim specializovanou jednotkou*. Pokud jde o DS mluvení, v ČNK nebyl nalezen ani jediný příklad, v němž by byly zastoupeny všechny aktanty.

Z analýzy materiálu vyplývá, že ukrajinština, ruština a polština, pokud jde o struktury ACT + ADDR + PAT mnoho společných rysů (např. slovosled, možnost vyjádřit adresát pomocí zájmena), které tyto jazyky společně odlišují od češtiny.

Při srovnání ukrajinských konstrukcí s ruskými spočívá hlavní rozdíl spíše v typu samotného DS než ve slovosledném postavení a povrchovém vyjádření aktantů. V ruštině mají substantiva dávání a mluvení častěji formu DS₂, srov. např.:

UA	RUS
<i>передання, передавання</i>	<i>передача</i>
<i>видання, видавання</i>	<i>выдача</i>
<i>розіслання</i>	<i>рассылка</i>
<i>переказування</i>	<i>перевод</i>
<i>диктування</i>	<i>диктовка</i>

Tabulka č. 7 – Srovnání ukrajinských DS dávání a mluvení s ruskými

Vyšší frekvence ruských deverbativ zakončených na *-ка* (a jiných DS₂ konkurujících tradičním DS zakončeným na *-ние*) se netýká pouze deverbativ dávání či mluvení, ale všech dějových substantiv obecně. Autoři Srovnávací mluvnice ukrajinštiny a ruštiny [Озерова (ed.) 2003, s. 58] vysvětlují tuto skutečnost tím, že substantiva ukončená na *-ка* jsou z historického pohledu v ruštině inovací, kterou ostatní slovanské jazyky (včetně ukrajinštiny) neznaly. V ukrajinštině se produktivita tohoto slovo tvorného sufixu začala zvyšovat poměrně nedávno pod vlivem ruštiny, a to v oblasti odborné terminologie (*оранка, плавка, чистка*). V ruštině proto mají DS₂ častěji dějový charakter než jejich formální ukrajinské ekvivalenty a jejich valenční pozice mohou být plně obsazeny, např.: *рассылка им писем как по интернету, так и почтой*).

Jak bylo již řečeno, polské struktury ACT + ADDR + PAT se z formálního hlediska příliš neliší od ukrajinských a ruských (s výjimkou agentu vyjádřeného předložkovým akuzativem), odlišnost však spočívá ve frekvenci jejich využití a stylistickém charakteru. Polština totiž tyto konstrukce hojně využívá nejen ve vysoce odborných textech, ale i v běžné publicistice, např.: *uroczyste **przekazanie** przez modelarzy z Ligi Obrony Kraju modelu samolotu typu Liberator uczniom Szkoły Podstawowej w Ostrowie; **przekazanie** przez tegoż Schreibera obecnemu przewodniczącemu CDU Wolfgangowi Schauble 100 tysięcy marek; **wydawanie** przez komisję jednemu wyborcy więcej niż jednej karty do głosowania.*

Naopak v češtině jsou struktury s vyjádřenými ACT + ADDR + PAT naprostou raritou a jsou stylisticky přetíženy.

2.6.2 Adresát s významem partnera či soupeře

Tyto adresáty, ač patří do jedné velké kategorie ADDR spolu s klasickými dativními doplněními deverbativ dávání a mluvení, mají poněkud jinou sémantiku. ADDR tohoto typu již nejsou jen pasivními příjemci určité věci či informace, ale na ději, aktivní činnosti se spolupodílejí. V příkladu s DS₂: *переговори з терористами* (ADDR) *про звільнення* (PAT) *заручників* je adresát *терористи* nejen pouhým příjemcem sdělení, prosby, či žádosti, ale také aktivním účastníkem děje. Mezi agentem a adresátem tedy vzniká reciproční vztah. Všechny adresáty tohoto typu jsou v ukrajinštině vyjádřeny předložkovou konstrukcí *з* + S_{INSTR} / *проти* + S_{GEN}. Adresáty tohoto typu jsou v ukrajinštině (oproti češtině nebo polštině) málo frekventované. Nejčastěji se pojí s třívalenčními DS₂ s významem mluvení, vyjednávání nebo boje o něco/za něco. U DS₁ se s nimi nesetkáme, jelikož syntaktická derivace (v souladu s Kuryłowiczovou [1936] teorií) ze sloves, která ve svém valenčním rámci tyto adresáty obsahují, je v ukrajinštině neproduktivní (např.: *боротися* → *боротьба* / **борення*, **боріння*; *розмовляти* → *розмова* / **розмовляння*; *сваритися* → *сварка* / **сварення*, **сваріння*). Stejně tak v ruštině se adresáty s reciproční sémantikou vyskytují jen u DS₂. Naopak v češtině a polštině mohou tvořit konstrukce s oběma typy deverbativ, srov. např.:

- **UA:** *переговори з Тегераном про участь у будівництві цієї гідроелектростанції; безкомпромісна боротьба з ворогом за свободу свого народу набувала конкретних форм;*
- **RUS:** *После этого Минприроды ведёт безуспешную борьбу с регионом за отзыв лицензии; Теперь идут переговоры с актерами о их гонорарах;*
- **CZ:** *Okamžitě zahájíme jednání s finančním úřadem o jeho přestěhování; Ve sporu se svými konkurentkami o práci v divadle získává Kiki rychle převahu.*
- **PL:** *złe stopnie w szkole, klótnia z rodzicami o strój; mnie chodzi o dzielenie się z kimś wiedzą o pańskim postanowieniu; W każdej dzielnicy powinna odbyć się dyskusja z mieszkańcami na temat bezpieczeństwa.*

Použité předložky u PAT závisí plně na sémantické relaci mezi DS a patientem (tyto relace byly popsány v kapitole o patientu). Je-li vyjádřen agens, má vždy formu bezpředložkového genitivu (případně posesivního zájmena), např.: *розмова хлопця*

(ACT) з дівчиною (ADDR) про майбутнє (PAT), (його розмова з дівчиною про майбутнє).

Na rozdíl od struktur s dativními adresáty lze v těchto konstrukcích bez ztráty gramatičnosti vypustit kterýkoli z aktantů (*переговори міліції з терористами про звільнення заручників, переговори міліції про звільнення заручників, переговори з терористами про звільнення заручників, переговори про звільнення заручників*). Tato skutečnost svědčí o větší sémantické samostatnosti aktantů (zejména adresáta) v předložkových vazbách.

Také slovosled v rámci nominálního syntagmatu se zde liší od konstrukcí s dativními adresáty. Ve všech zkoumaných jazycích musí agens stát vždy v těsné postpozici za řídícím DS, po něm následuje adresát a nakonec patiens, čili: DS_(1,2) – S_{GEN} (ACT) – Praep S (ADDR) – Praep S (PAT). Pouze patiens s adresátem si mohou vyměnit pozice, ale přílišná vzdálenost adresáta od řídícího DS (při rozvité struktuře patientu) je stylisticky nevhodná, např.: *переговори о гонорарах с актерами увенчались успехом* versus: **переговори про участь у будівництві цієї гідроелектростанції з Тегераном*. Jiné změny slovosledu nejsou možné, a to ani v jednom ze zkoumaných jazyků.

2.6.3 Adresát u DS s významem odebrání, zbavování

Adresáty tohoto typu, které se ve zkoumaných jazycích pojí jen s několika DS, mají význam aktantů, jimž je odebrána nějaké konkrétní či abstraktní věc (PAT) nebo které jsou něčeho (PAT) zbavovány. V ukrajinštině se tyto adresáty pojí s DS₁ *позбавлення, відбирання/відібрання, відняття* a v menší míře také s DS₂ *крадіжка*.

DS *позбавлення* je utvořeno od nepřechodného slovesa *позбавити* (*когось чогось*), které ve svém valenčním rámci obsahuje dva aktanty v bezpředložkovém genitivu. Tato netypická struktura je zachována i po transformaci, takže ve všech zkoumaných jazycích v rámci atributivní konstrukce vzniká posloupnost dvou bezpředložkových genivů, což je jev naprosto vzácný, např.:

- **UA:** *МЗС здивоване реакцією Заходу на позбавлення Власенка (ADDR) мандату (PAT);*
- **RUS:** *как решается вопрос о лишении судьи (ADDR) неприкосновенности (PAT)*

- **CZ:** *Soud jedná o **zbavení** rodičovských práv (PAT) matky (ADDR) Kláry Mauzerové;*
- **PL:** ***pozbawienie** ich (ADDR) funkcji (PAT) publicznych jest możliwe tylko w przypadku...*

V polštině, ukrajinštině a ruštině se sémantika zbavení někoho něčeho vyjadřuje naprosto stejnými formálně-gramatickými prostředky. Čeština se odlišuje jiným slovosledným postavením aktantů (1. PAT, 2. ADDR), což bylo zjištěno po analýze všech dostupných příkladů z ČNK. V češtině také nelze adresáta vyjádřit osobním zájmenem (což vyplývá ze slovosledu – osobní zájmeno nemůže nikdy stát po pacientu).

Adresát s významem aktantu, jemuž je něco odebíráno či kradeno, se v ukrajinštině a ruštině vyjadřuje pomocí předložkové konstrukce s genitivem, nikoli pomocí bezpředložkového dativu, jako je tomu v češtině a polštině, srov. např.:

- **UA:** ***kradějka** у громадян (ADDR) права (PAT) обирати Президента; рішення про **відібрання** у них (ADDR) дітей (PAT); **kradějka** речей (PAT) у пасажирів (ADDR) сталася на станції метро "Хрещатик"*
- **RUS:** *был затронут вопрос об организации **отнятия** у буржуазии (ADDR) оружия (PAT); фактическое **отобрание** у народа (ADDR) этого права (PAT) является...; **отобрания** этой вещи (PAT) у должника (ADDR) и передачи ее кредитору;*
- **PL:** ***odebranie** Polsce (ADDR) Górnego Śląska (PAT); równocześnie go ogranicza przez **odjęcie** mu (ADDR) prawa (PAT) do kontroli...; chociażby poprzez **odebranie** części uprawnień (PAT) Krajowej Radzie (ADDR) Radiofonii;*
- **CZ:** *po **odejmutí** československého občanství (PAT) jejímu bratrovi (ADDR)...; **znemožnění** studia (PAT) dětem (ADDR), **odebrání** cestovních pasů (PAT) celé rodině (ADDR); k definitivnímu **odnětí** nemovitého a movitého majetku (PAT) nepřátelům (ADDR) národa...*

Ukrajinština a ruština má tedy společné vyjádření adresáta tohoto typu pomocí předložky *у* + S_{GEN}. S polštinou má společný slovosled, ale ta zase používá (stejně jako čeština) k vyjádření této sémantické kategorie bezpředložkový dativ. České konstrukce se pak od ukrajinských a ruských ekvivalentů liší jak slovosledem, tak morfoloogickým vyjádřením adresáta.

2.6.4 Dílčí shrnutí u ADDR

Adresát u DS dávání a mluvení je ve všech zkoumaných jazycích vyjádřen shodnými formálními prostředky – pomocí S_{DAT} , u některých DS (derivovaných z netranzitivních sloves) pak S_{GEN} .

Při nominalizaci větné struktury může v ukrajinštině, ruštině a češtině dojít k nesespecifickým posunům v povrchové realizaci adresátu: $S_{ACC} \rightarrow S_{DAT}$ (popř. $S_{ACC} \rightarrow$ Praep S_{GEN}), např.: **CZ**: *upozornit cestující* \rightarrow **upozornění** *cestujícím*; **UA**: *запитати політиків з обох таборів* \rightarrow *це запитання* *політикам з обох таборів*. Ve všech jazycích pak při specifickém posunu vyjádření adresátu pomocí S_{DAT} (ADDR) alternuje s konstrukcemi Praep S (ADDR), např.: **RU**: *вопрос к политикам, вопрос для политиков*; **CZ**: *upozornění pro cestující; dotaz na politiky*. V polštině se se specifickým posunem $S_{ACC} \rightarrow S_{DAT}$ nesetkáme nikdy, adresát musí být v tomto případě vyjádřen vždy konstrukcí *dla* + S_{GEN} , srov. např.: **ostrzeżenie kierowcom – ostrzeżenie dla kierowców*.

Adresát lze v ukrajinštině, ruštině a polštině vyjádřit také pomocí $PRON_{DAT}$, což čeština neumožňuje (zájmeno nelze zařadit až po PAT a interpoziční slovosled je v češtině vyloučený), srov. např. **UA**: *передання йому листа*; **PL**: *przekazanie mi artykułu* X **CZ**: **předání mu dopisu, *předání dopisu mu/jemu*.

Zatímco v ukrajinštině a ruštině se u DS dávání a mluvení poměrně často (a v polštině pak velmi často) setkáváme se strukturami s povrchově vyjádřenými třemi aktanty – ACT, PAT, ADDR, v češtině jsou tyto struktury zcela ojedinělé. Důvodem tohoto omezení je v češtině malá volnost slovosledu v rámci těchto konstrukcí. V ukrajinštině, ruštině a polštině se setkáme s následujícími posloupnostmi jednotlivých aktantů: 1) DS – S_{DAT} (ADDR) – S_{INST} (ACT) – S_{GEN} (PAT); 2) DS – S_{INST} (ACT) – S_{DAT} (ADDR) – S_{GEN} (PAT); 3) DS – S_{INST} (ACT) – S_{GEN} (PAT) – S_{DAT} (ADDR). V češtině nelze použít ani jednu z možností – setkali jsme se pouze se slovosledem: DS – S_{GEN} (PAT) – S_{DAT} (ADDR) – S_{INST} (ACT), např.: *poskytování služeb právním subjektům specializovanou jednotkou* nebo zcela výjimečně s DS – S_{GEN} (PAT) – S_{INST} (ACT) – S_{DAT} (ADDR), např.: *najímání obecních bytů jejich nájemníky třetím osobám*. Slovosledné postavení aktantů v konstrukcích s adresátem je jedním z nejtypičtějších rysů, kterým se čeština odlišuje od ostatních zkoumaných jazyků. Polské struktury ACT + ADDR + PAT se z formálního hlediska příliš neliší od

ukrajinských a ruských (s výjimkou agentu vyjádřeného předložkovým akuzativem), ale na rozdíl od jmenovaných dvou jazyků jsou využívány daleko častěji, a to i v méně odborných textech, např.: *przekazanie przez modelarzy (ACT) z Ligi Obrony Kraju modelu (PAT) samolotu typu Liberator uczniom (ADDR) Szkoły Podstawowej*. Ruština se od ukrajinštiny liší pouze typem DS dávání či mluvení – zatímco ukrajinština používá DS₁, v ruštině převažují DS₂, např.: **UA:** *розіслання, переказування, диктування*; **RU:** *рассылка, перевод, диктовка*.

Struktury s adresáty u DS s významem zbavení někoho něčeho umožňují ve všech jazycích posloupnost dvou předložkových genitivů, což je jinak jev velmi vzácný, např.: *позбавлення Власенка (ADDR) мандата (PAT)*. Adresát s významem aktantu, jemuž je něco odebráno či kradeno, se v ukrajinštině a ruštině vyjadřují předložkovou konstrukcí s genitivem, nikoli pomocí bezpředložkového dativu, jako je tomu v češtině a polštině, srov. např.: **UA:** *вкрадення у громадян (ADDR) права (PAT)*; **RU:** *отняття у буржуазии (ADDR) оружия (PAT)*; **PL:** *odebranie Polsce (ADDR) Górnego Śląska (PAT)*. Čeština má v tomto případě s polštinou společné dativní vyjádření ADDR, ale ode všech jazyků se liší slovosledem aktantů – DS – S_{GEN} (PAT) - S_{DAT} (ADDR), např.: *odebrání dětí matce*.

2.7 Výsledek děje (EFF) jako atribut DS

Výsledek děje (EFF – effect) je funktor pro aktant, který odpovídá kognitivní roli výsledku děje. EFF přiřazujeme tehdy, má-li sloveso (substantivum, adjektivum) alespoň tři aktanty [Mikulová a kol. 2005, s. 447]. U aktantu EFF lze vyčlenit množství sémantických subkategorií, my zde uvedeme jen ty nejdůležitější a nejfrekventovanější (svou kategorizaci provedeme s přihlédnutím k rozdělení EFF v Anotátorské příručce k Pražskému závislostnímu korpusu [Mikulová a kol. 2005, s. 447 – 449], které je však zaměřeno na struktury se slovesy). Aktant EFF tedy může vyjadřovat:

1) Konečný stav u DS vyjadřujících změnu z jednoho stavu do jiného:

- *переробка карбюратора (PAT) на інжектор (EFF)*;
- *перекладання текстів (PAT) з англійської та німецької мов (ORIG) на українську (EFF)*;
- *Для самотійного перефарбування з брюнетки (ORIG) в блондинку (EFF) краще використовувати професійні засоби*.

2) **Okolnost, vůči níž se nějak zachází s předmětem v pozici PAT:**

- *порівняння України (PAT) з найбільшими європейськими країнами (EFF);*
- *Охорона докільця (PAT) від промислових відходів (EFF), що містять фенол;*
- *засади захисту господарюючих суб'єктів (підприємців) і споживачів (PAT) від недобросовісної конкуренції (EFF)*

3) **Vlastnost nebo stav, které má PAT za jistého děje nebo které se mu jistým dějem přisuzují**

a) u konkrétních činností:

- *У США вважають, що розділення Ради (PAT) на дві частини (EFF) не пішло Україні на користь.*
- *Апофеозом стала незабутня сцена розрізання BMW (PAT) навпіл (EFF) за допомогою циркулярних пилок.*
- *Після обрання Президентом (EFF) Януковича (PAT) Донецьку область охопила хвиля злочинності.*

b) u abstraktních činností (myšlení, vnímání):

- *визнання всіх правил (PAT) адресованими (EFF) лише посадовим особам;*
- *Пізнання сутності держави передбачає не тільки знання історії її виникнення та розвитку, а й знання її (PAT) як суспільного явища (EFF).*
- *В усякому разі, вказівка на Рубінштейна (PAT) як на автора (EFF) пісні правильне.*

Z uvedených příkladů vyplývá, že stejně různorodé jako sémantické odstíny u funktoru EFF jsou i způsoby jeho povrchového vyjádření. Atribut – aktant vyjadřující výsledek děje bývá v ukrajinštině vyjádřen vždy sémantickým pádem, jelikož S_{GEN} je vždy vyhrazeno pro patiens. Typickým způsobem vyjádření EFF jsou předložkové konstrukce, konstrukce se spojkou *як* nebo bezpředložkový instrumentál.

2.7.1 Aktant EFF s významem konečného stavu

V této sémantické subkategorii se funktor EFF nachází v intenčním poli deverbativ (častěji DS₂ než DS₁) se sémantikou změny, proměny něčeho v něco, nahrazení něčeho něčím atd. Způsob povrchového vyjádření celé konstrukce se pak odvíjí od skutečnosti, zda se jedná o modifikaci (proměnu) patientu nebo jeho substituci (nahrazení). Podle toho lze rozlišit:

A) EFF s významem konečného stavu PAT po modifikaci

Aktant EFF se většinou vyskytuje v páru s aktantem ORIG (není to však podmínkou), který vyjadřuje původní stav patientu před modifikací. V těchto konstrukcích musí být vyjádřen patiens (pokud není jednoznačně odvoditelný z kontextu). EFF je často stavěn do opozice vůči ORIG a prostředkem pro vyjádření této opozice je často shodný adjektivní atribut – proto je v těchto případech nutno považovat konstrukce Adj+S (ORIG)/(EFF) za jeden nedílný celek. Funktor EFF je zde, stejně jako ORIG, vyjádřen předložkovou konstrukcí:

з + S_{GEN} (ORIG) – на/у/в + S_{ACC} / до + S_{GEN} (EFF) - коли відбулася перебудова економіки (PAT) з адміністративної (ORIG) до ринкової моделі (EFF); перетворення об'єкта (PAT) "Укриття" на екологічно безпечну систему (EFF) розв'язуватиметься...

V ostatních jazycích je situace podobná, liší se jen použité předložky a frekvence jejich výskytu v povrchovém vyjádření EFF:

- **CZ:** *Odpůrci vlády v Afghánistánu včera učinili další krok k přeměně své země* (PAT) na "druhý Irák" (EFF); *tedy s úsilím o proměnu českého etnického národa* (PAT) do národa občanského a multikulturního (EFF); *Proměny prostoru* (PAT) z pláže (ORIG) na nemocnici, na vězení a obýváky (EFF)
- **RUS:** *способ преобразования централизованной сетевой базы* (PAT) данных из традиционно одноканальной (ORIG) в многоканальную систему (EFF); *преобразование стадиона* (PAT) в спортивный туристический центр (EFF); *Выпуск этого элемента был связан с переработкой ильменита и отходов его* (PAT) *переработки* на титан (EFF).
- **PL:** *wyłaczenie drogi leśnej do Ziemkówki i przekształcenie jej* (PAT) w drogę gminną (EFF); *przemiana z ustroju totalitarnego i zależnego* (ORIG) w

państwo demokratyczne (EFF); *Czeka nas remont dachu i przeróbka kotłowni* (PAT) *z węglowej* (ORIG) *na olejową* (EFF).

Po analýze excerpovaného materiálu bylo zjištěno, že použití konkrétní předložky při vyjádření EFF v daném jazyce závisí zejména na typu DS, přičemž se uplatňuje zejména stylistický faktor. Např. české DS *proměna* se nejčastěji pojí s předložkou *v*, zatímco DS *přeměna* zase s předložkou *na*. Avšak tyto předložky lze při zachování gramatické správnosti libovolně kombinovat. Totéž lze říci o výběru předložek v ostatních jazycích: UA: *на/у,в*; RUS: *на/в*; PL: *na/w*. V ukrajinštině a češtině se u vyjádření EFF výjimečně vyskytne předložka *do/do* (viz výše uvedené příklady), kterou jsme v ruštině ani polštině v tomto kontextu nenašli.

Pokud jde o ostatní aktanty v rámci konstrukce s vyjádřeným EFF, v praxi jsme se nikdy nesetkali s potenciálním instrumentálním agentem. *Patiens* lze v ukrajinštině, ruštině a polštině vyjádřit interponovaným osobním zájmenem, což v češtině není možné (ekvivalentem je anteponované posesivní zájmeno), např.:

- **UA:** *швидке заселення Місяця та перетворення його* (PAT) *на центр секс-туризму*;
- **RUS:** *решение о преобразовании его* (PAT) *в рабочий орган Совета глав субъектов Российской Федерации*;
- **PL:** *albo likwidacja Senatu, albo przekształcenie go* (PAT) *w izbę samorządowo-gospodarczą*;
- **CZ:** *A tato malá změna stačila na jeho* (PAT) *proměnu* *v nebezpečnou látku*.

Je-li modifikace patientu myšlena jako postupný proces (nikoli jednorázová změna), bývá v ukrajinštině použita kombinace párových předložek *від* + *S_{GEN}* (ORIG) – *до* + *S_{GEN}* (EFF), např.: *Україна повинна пройти глибинні перетворення від системи державного управління* (ORIG), *що була ефективною за умов тоталітарної держави, до такої* (EFF), *що...* Podobné konstrukce lze tvořit i v ruštině (pouze předložka *до* je nahrazena ekvivalentní *к*), např.: *данное преобразование от одной кривой* (ORIG) *к другой* (EFF) *должно выполняться...*, a také v češtině a polštině.

B) EFF s významem konečného stavu PAT po substituci

Aktant EFF zde vyjadřuje stav patientu: 1) po jeho nahrazení alternativou nebo 2) po jeho pozbytí náhradou za jinou hodnotu (výměna, směna). Společným

rysem těchto dvou valenčních rámců (a vlastností, která odlišuje tuto sémantickou podmnožinu od předchozí) je absence origa (původu) v intenční struktuře DS. V prvním případě je v ukrajinštině povrchovým způsobem vyjádření bezpředložkový instrumentál nebo konstrukce *na* + S_{ACC}, např.:

- *заміна традиційних енергоресурсів* (PAT) *альтернативними джерелами* (EFF) *енергії*; *заміна неефективних світильників і ламп* (PAT) *на більш економічні* (EFF)

Ve druhém případě se pro vyjádření EFF používá typická konstrukce *na* + S_{ACC}, např.:

- *У яку суму обійдеться обмін "радянських" прав* (PAT) *на нові* (EFF)? *обмін доларів* (PAT) *на гривні* (EFF)

V ruštině se v tomto případě používají stejné morfologické prostředky vyjádření EFF jako v ukrajinštině, např.:

- *массовое замещение российских товаров* (PAT) *иностранными аналогами* (EFF); *...можно было только заменой старого суда* (PAT) *новой судебной системой* (EFF); *садовод заранее произведёт замену грунта* (PAT) *на более плодородный* (EFF).

V češtině a polštině je situace odlišná. V českých konstrukcích s DS vyjadřujících sémantiku nahrazení (např. *nahrazení*, *vystřídání*, *záměna*, *kompenzace* atd.) je EFF vyjádřen téměř výhradně bezpředložkovým instrumentálem, např.: *O úplném nahrazení papírových padesátikorun kovovými* (EFF) *ale centrální banka zatím neuvažuje*. Valenční slovník českých sloves [VALLEX 2008, s. 107] sice u slovesa *nahradit* uvádí funktor EFF vyjádřený předložkovou konstrukcí *za* + S_{ACC} (resp. tato konstrukce zde alternuje s bezpředložkovým instrumentálem), nicméně u derivovaných DS jsme se s touto povrchovou realizací EFF nesetkali (**nahrazení papírových padesátikorun za kovové /padesátikoruny/*). Pokud jde o DS s významem výměny či směny, bývá EFF v češtině vyjádřen konstrukcí *za* + S_{ACC}, např.: *až poté se začalo zabývat výměnou socialismu* (PAT) *za tržní systém* (EFF). S efektem vyjádřeným konstrukcí *na* + S_{ACC} se v češtině setkáme většinou jen v kontextu směny peněz, např.: *čerpání hotovostního úvěru, jeho směna na eura* (EFF) *a koupě vysněného automobilu*.

V polštině je EFF u DS s významem nahrazení (*zastąpienie*) vyjádřen buď bezpředložkovým instrumentálem (jako v UA, RUS a CZ) nebo specifickou

polskou konstrukcí *przez* + S_{ACC} (která byla popsána již v souvislosti s realizací agentu), např.: *zastąpienie zwrotu* (PAT) *potocznego określeniem* (EFF) *prawnym*; *zastąpienie szerokich foteli* (PAT) *przez węższe krzesła* (EFF). U DS₂ s významem nahrazení je použita konstrukce s předložkou *na*, např.: *zamiana płacy etatowej* (PAT) *na płacę kontraktową* (EFF). Stejná předložka je použita také pro vyjádření EFF u DS s významem výměny, např.: *wymiana pieców* (PAT) *na centralne ogrzewanie* (EFF).

2.7.2 EFF jako okolnost, vůči níž se nějak zachází s patientem

V této sémantické subkategorii se funktor EFF nachází v intenčním poli DS se sémantikou aktivního působení na patiens a EFF plní roli zdůvodňující nebo vysvětlující okolnosti, proč je s patientem takto zacházeno, např.:

MANN – způsob aktivního působení	DS – aktivní působení na PAT	PAT – objekt, který je chráněn	EFF – okolnost opodstatňující dané zacházení (ochranu)
----------------------------------	------------------------------	--------------------------------	--

- *Соціальный захист громадян від безробіття*

Aktant EFF má nejčastěji roli okolnosti či předmětu (ať už abstraktního, nebo konkrétního):

a) s nímž je patiens konfrontován, např.:

- *Росіяни вибачилися за порівняння Шевченка (PAT) з Гітлером (EFF); це спосіб розуміння іншого через усвідомлене або несвідоме уподібнення його (PAT) характеристикам (EFF) самого суб'єкта; Головний санлікар Росії знайшов прирівняння українців (PAT) до тварин (EFF)*

b) proti němuž je patiens chráněn, např.:

- *охорона міста (PAT) від варварів та винищення (EFF) християнства; захист будинку (PAT) від атмосферних опадів (EFF); оборона держави (PAT) від посягань (EFF) зовнішніх противників*

Způsoby vyjádření této sémantické subkategorie EFF se v jednotlivých jazycích liší pouze použitými předložkami popř. spojky (v ukrajinštině a ruštině lze použít ještě bezpředložkový dativ). Přehled možných způsobů vyjádření EFF je uveden v následující tabulce:

EFF	RUS	CZ	PL
konfrontace	<i>С - сравнение сборной с другими командами</i>	<i>S - srovnání cen se Západem</i>	<i>Z - porównanie ich z innymi fragmentami</i>
	<i>DAT - уподобление музыки полету птицы</i>	<i>A - porovnání tisku stejných dokumentů a obrázků</i>	<i>I - porównanie Cracovii i Proszowianki</i>
	<i>И - сравнение России и Запада</i>	<i>K - přirovnání ekologie ku třešničce na dortu</i>	<i>DO - porównanie jej do czerwonej róży; przyrównanie kogoś do zbrodniarza</i>
ochrana	<i>ОТ - охрана лесов от пожаров; защита компьютеров от вирусных атак</i>	<i>ПРЭД - ochrana území před záplavami</i>	<i>PRZED - obrona odbiorky przed treściami naruszającymi...</i>
		<i>PROTI - ochrana pokožky proti UV záření</i>	<i>PRZECIW¹ - system ochrony przeciw pleśni w domu i łazience</i>

Tabulka č. 8 – Vyjádření EFF jako okolnosti v ruštině, češtině a polštině

Z tabulky je patrné, že ruština má v této sémantické subkategorii shodné prostředky povrchového vyjádření EFF jako ukrajinština, totéž (s výjimkou uvedenou v poznámce pod čarou) lze říci o češtině a polštině. České předložky a spojky *s*, *a*, *k*, *před* odpovídají ve stejných kontextech polským ekvivalentům *z*, *i*, *do*, *przed*. Polština se od češtiny odlišuje vyšším valenčním potenciálem deverbativa *porównanie*, které může mít ve svém valenčním rámci jak konstrukci *z*+*S_{INSTR}*, tak i konstrukci *do*+*S_{GEN}*.

¹ EFF s významem okolnosti, proti níž je potřeba se bránit, vyjádřený konstrukcí *przeciw* + *S_{DAT}*, má v polštině omezenější využití než v češtině a nelze jej tedy považovat za shodný ekvivalent příslušné české konstrukce *proti* + *S_{DAT}* (viz tabulka). Primární slovesa *chronić*, *bronić*, *zabezpieczać* atd. totiž nemají ve svém valenčním rámci *przeciw* + *S_{DAT}* (EFF), nýbrž *przed* + *S_{INSTR}* (EFF). DS *ochrona*, *obrona*, *zabezpieczenie* atd. již téměř ztratila svůj dějový charakter, což se projevuje právě změnou předložkové konstrukce u aktantu EFF a především absencí PAT v takto vyjádřené nominální struktuře – *patiens* zde nelze povrchově vyjádřit, např.: **ochrona budynku przeciw przegrzaniu*. DS *ochrona* je tedy již substantivovaný předmět, systém, který má syntakticky stejné využití jako nedeverbativní substantiva, např.: *środek przeciw owadom (owadobójczy)*; *preparaty przeciw wszawicy i świerzbowi* atd.

Reciprocita při srovnávání

U EFF s významem předmětu (okolnosti), s nímž je něco srovnáváno, se často setkáváme s recipročním srovnáváním, kdy je předmět A srovnáván s předmětem B a předmět B zároveň konfrontován s předmětem A. Sémantika EFF je pak v každém z jazyků zabudována ve speciálních konstrukcích, např.:

- **UA:** *порівняння між собою* (EFF_{RECIPR}) *фармакологічних засобів* (PAT); *Часто запитують про порівняння тих чи інших курортів* (PAT) *один з одним* (EFF_{RECIPR}).
- **RUS:** *это сравнение между собой* (EFF_{RECIPR}) *двух отрицательных чисел* (PAT); *сравнение их* (PAT) *друг с другом* (EFF_{RECIPR}) *неминуемо приведет к конкуренции*;
- **CZ:** *vzájemné (RECIPR) srovnání výsledků* (PAT) *mezi jednotlivými úřady* (EFF); *vzájemné (RECIPR) srovnání různých zemí* (PAT, EFF)
- **PL:** *porównanie ze sobą* (EFF_{RECIPR}) *dwóch różnych Kredytów Hipotecznych* (PAT); *bezpośrednie porównanie między sobą* (EFF_{RECIPR}) *testowanych preparatów* (PAT); *wzajemne ((RECIPR) porównanie narodowych stereotypów* (PAT, EFF)

V ukrajinštině a ruštině je reciprocita vyjádřena pomocí předložkové konstrukce s předložkou *між/между* a *з/с* a odkazovacím slovem (zvrtné zájmeno *себе/себя* a číslovka *один/один* odkazovací substantivum *друг*). Reciproční konstrukce mohou stát v postpozici vůči patientu nebo v interpozici mezi DS a patientem. Konstrukce typu *взаємне порівняння, взаємопорівняння/взаимное сравнение, взаимосравнение* (druhé lemma navíc není zahrnuto ve slovníku) se objevují velmi zřídka a nepocházejí z důvěryhodných zdrojů (ani jeden příklad v rozsáhlém Národním korpusu ruského jazyka).

V češtině je reciprocita při srovnávání vyjádřena anteponovaným adjektivem *vzájemný*. EFF pak může být vyjádřen zvlášť (jedná-li se o okolnost srovnání) nebo může odpovídat PAT (jedná-li se o srovnání dvou stejných entit, např.: *srovnání různých zemí s různými zeměmi*). Konstrukce typu *porovnání/srovnání něčeho mezi sebou* byly nalezeny pouze v hovorových obrazech a v publicistických textech se nevyskytují.

V polštině lze reciprocitu při srovnávání vyjádřit (stejně jako v češtině) anteponovaným adjektivem *wzajemny*, nicméně častější jsou předložkové konstrukce

se zvrtným zájmenem *ze sobą* a *między sobą*, které ve všech analyzovaných příkladech stojí v interpozici mezi DS a PAT.

2.7.3 EFF jako vlastnost nebo stav, které má PAT za jistého děje nebo které se mu jistým dějem přisuzují¹

V této sémantické subkategorii se aktant EFF nachází v intenčním poli DS se sémantikou:

- a) cílevědomého, aktivního a konkrétního působení na patiens za účelem dosáhnout konkrétního cíle – EFF zde vyjadřuje právě tento cíl, jehož bylo dosaženo, např.: *змушення його* (PAT) *покинути* (EFF) *своє житло*
- b) přisuzování patientu nějaké vlastnosti prostřednictvím abstraktní činnosti (myšlení, vnímání) - EFF zde vyjadřuje vlastnost, která mu byla touto činností přisouzena, např.: *визнання себе* (PAT) *окреми́м наро́дом* (EFF), *зі своєю мовою*

A) EFF s významem cíle konkrétní činnosti

DS s významem konkrétního působení na PAT jsou sémanticky velmi různorodé, proto i způsobů povrchového vyjádření EFF je v tomto případě velmi mnoho. Uvedeme zde proto jen nejtypičtější obraty, s nimiž se setkáme v publicistických textech.

1) EFF jako prospěch, funkce, výhoda získaná v důsledku působení na životné PAT:

tato skupina aktantů EFF se pojí nejčastěji s DS s významem zvolení, jmenování, zaměstnání, angažování někoho, EFF pak vyjadřuje získanou funkci, např.:

- *Порошенко дав згоду на **призначення** його (PAT) міністром (EFF) економіки; **призначення** 23-річної регіоналки на посаду директора (EFF)*

Nejčastějším povrchovým způsobem vyjádření EFF je zde S_{INSTR}, avšak často se vyskytuje předložková konstrukce *на посаду/на пост*. V ruštině jsou možnosti povrchového vyjádření EFF identické, např.: *назначеніе Антон Орлова (PAT) вице-президентом (EFF); назначеніе его супруги (PAT) на престижну должность главы (EFF) отделения*. V češtině lze tuto

¹ Název této kategorie EFF byl převzat z Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu [Mikulová a kol. 2005, s. 447], názvy jejích subkategorií jsou vlastní.

subkategorii EFF povrchově vyjádřit také pomocí bezpředložkového instrumentálu, např.: **jmenování** *prince Liechtensteina* (PAT) *vyslancem* (EFF) v Petrohradě; **zvolení** *Francise Kennedyho* (PAT) *prezidentem* (EFF), avšak častěji se setkáme s analytickou konstrukcí s předložkou *do*, např.: *S návrhem na mé* (PAT) **jmenování** *do čela* (EFF) *LN přišel...*; *den* **jmenování** *Baracka Obamy* (PAT) *do funkce* (EFF). U DS s významem *někoho zaměstnat* se setkáme s konstrukcemi se spojkou *jako*, např.: *jmenování* *doktora* (PAT) *Romana Sýkory jako ředitele* (EFF) *této příspěvkové organizace*; **zaměstnání** *pracovníka* (PAT) *jako pomocné pracovní síly* (EFF). V polštině se nejčastěji setkáme s konstrukcí s předložkou *na*, např.: *wybranie* *pana Krzysztofa Śmieji* (PAT) *na stanowisko członka* (EFF) *Trybunału Stanu*. Bzpředložkový instrumentál je méně frekventovaný, ale také typický, např.: **mianowanie** *pana Radka Sikorskiego* (PAT) *podsekretarzem* (EFF) *stanu*. Stejně jako v češtině lze u DS s významem *zaměstnání* (*zatrudnienie*, *zaangażowanie* apod.) použít konstrukci s *jako*, např.: *Lipiec proponował mu zatrudnienie go* (PAT) *jako wiceszefa* (EFF) *COS*.

2) EFF jako stav - výsledek konkrétní činnosti provedené s neživotným PAT

tato skupina aktantů EFF je sémanticky (a také z hlediska povrchového vyjádření) nejroznorodější a vyjadřuje v podstatě všechny výsledné stavy, vzniklé v důsledku aktivní činnosti provedené s PAT, např.:

- **поєднання** *їх* (PAT) *у різноманітні цікаві комбінації* (EFF); **розподіл процесів** (PAT) *виробництва на окремі частини* (EFF); **залишення заяви** (PAT) *без розгляду* (EFF); **збереження запису** (PAT) *в оригінальному вигляді* (EFF)

V povrchovém vyjádření dominují předložkové konstrukce, a to jak v ukrajinštině, tak i ostatních zkoumaných jazycích. Z důvodu velkého množství předložkových konstrukcí s významem konečného stavu nebudeme zkoumat každou konstrukci zvlášť, všimneme si jen rozdílů ve vyjádření stavů po sjednocení a rozdělení PAT, jelikož tyto formulace jsou pro danou subkategorii EFF typické.

Stav po rozdělení PAT se v ukrajinštině, ruštině i polštině vyjadřuje předložkovou konstrukcí *na/na* + S_{ACC} , např.: **розділення** *мира на полюсы*; **podział** *terenu na parcele o powierzchni...* V češtině lze u DS se sémantikou

rozdělení (na menší skupiny) použit kromě výše uvedené konstrukce také vazbu s předložkou *do* + S_{GEN}, např.: **rozdělení** studentů do skupin.

Stav po sloučení/sjednocení PAT se v ukrajinštině, ruštině i polštině vyjadřuje předložkovou konstrukcí *в,у/w* + S_{ACC}, např.: **об'єднання** трьох движеній в одну партію; **połączenie** ich w zespoły szkół). V češtině lze u DS se sémantikou rozdělení vyjádřit EFF pouze pomocí konstrukce *do* + S_{GEN}, např. **spojení** několika datových vrstev do jedné.

B) EFF s významem přisouzené vlastnosti

Tato sémantická subkategorie EFF vyjadřuje vlastnost nebo stav, které jsou patientu přisouzeny na základě abstraktní (aktivní či pasivní) činnosti (vytvoření či vyslovení názoru, znalosti, hodnocení) vyvíjené agentem (ten však nebývá povrchově vyjádřen). Daná podskupina EFF se všeobecně pojí spíše se základovými slovesy, neboť jen málo z těchto sloves tvoří funkční substantivní deriváty (např. *вважати його ворогом* → **вважання¹ його ворогом*) V ukrajinských publicistických textech se setkáme např. s DS *визнання, сприймання, оцінювання, розцінювання, знання, вказання* apod.

U DS *визнання* je v ukrajinštině EFF vyjádřen substantivem, popř. adjektivem v bezpředložkovém instrumentálu, u všech ostatních deverbativ pak konstrukcí *як* + S_{GEN}, např.:

- **визнання рішення** (PAT) *суду* недійсними (EFF); **сприйняття ними** (ACT) Полтавщини й України (PAT) *в цілому тільки як постачальника* (EFF) *руди*; **роzcінювання** *злочинних дії* (PAT) *як умисного вбивства* (EFF)

EFF vyjádřený bezpředložkovým instrumentálem může v ukrajinštině stát v postpozici vůči patientu, ale také v interpozici mezi DS a PAT, např.: *правові наслідки* **визнання** недієздатною (EFF) *особи* (PAT), *яка склала...*

V ruštině jsou způsoby vyjádření této subkategorie EFF i jeho slovosledná postavení identická jako v ukrajinštině, např.: **признание** узбекского языка (PAT) *средством* (EFF) *локального общения*; **восприятие** Афганистана (PAT) *как центра* (EFF) *международного терроризма*.

¹ S tímto deverbativem se lze setkat pouze na internetu v neoficiálních zdrojích (např.: *Діагноз – вважання правильною очевидної «неправильності»*). Ukrajinské výkladové slovníky však toto deverbativum neobsahují a dané DS se nevyskytuje ani v námi excerpovaných publicistických textech. Stejná situace je u ruského DS *считание* (ve smyslu považování něko ho za něco).

V češtině je EFF u DS *považování, uznání, prohlášení* vyjádřen předložkovou konstrukcí *za* + S_{ACC}, nebo *jako* + S_{GEN} (u DS *považování* lze použít jen první z možností), např.: *zapomínání a považování věcí* (PAT) *za samozřejmé* (EFF); *uznání krajaňských Českých škol* (PAT) *bez hranic za právoplatné vzdělávací instituce* (EFF); *uznání Palestiny* (PAT) *jako státu* (EFF). Ostatní aktanty EFF se v češtině vyjadřují pouze pomocí konstrukce *jako* + S_{GEN}, např.: *vnímání politiky* (PAT) *jako otevřené služby* (EFF).

V polštině je povrchové vyjádření této sémantické subkategorie EFF identické jako v češtině, např.: *uważanie go* (PAT) *za przedstawiciela* (EFF) *innego typu klasy politycznej; uznanie bezrobocia* (PAT) *jako faktu* (EFF) *społecznego*. Rozdíl je pouze v tom, že polština umožňuje vyjádřit PAT pomocí osobního zájmena (viz předchozí příklad) a také v možné interpozici instrumentálního EFF mezi DS a PAT (společný rys s ukrajinštinou a ruštinou), např.: *uznanie za wystarczającą* (EFF) *odpowiedzi* (PAT) *na interpelację*.

2.7.4 Dílčí shrnutí u EFF

Výsledek děje bývá ve všech jazycích vždy vyjádřen sémantickým pádem (předložkovým nebo nepředložkovým), jelikož S_{GEN} je vždy vyhrazeno pro PAT. Funktor EFF je ryze sémantickým aktantem (v konstrukci jej lze vyčlenit pouze na základě sémantických kritérií), proto byla jeho kategorizace provedena na základě významových, nikoli strukturních parametrů.

EFF s významem konečného stavu po modifikaci se vyskytuje v páru s ORIG a je ve všech jazycích vyjádřen předložkovými konstrukcemi, např.: **UA:** *на/у/в* + S_{ACC} / *до* + S_{GEN} (EFF) - *перфарбування з брюнетки* (ORIG) *в блондинку* (EFF). V ostatních jazycích je situace podobná, liší se jen použité předložky a frekvence jejich výskytu v povrchovém vyjádření. V ukrajinštině a češtině lze v pro vyjádření konečného stavu po změně použít konstrukci *до/до* + S_{GEN}, což v ostatních jazycích není možné, např.: **UA:** *пербудова економіки* (PAT) *з адміністративної* (ORIG) *до ринкової моделі* (EFF); **CZ:** *proměna českého etnického národa* (ORIG) *do národa občanského* (EFF). Čeština se zde od ostatních jazyků liší také svým anteponovaným PAT (v podobě shodného PRON_{POS}) ve strukturách s EFF, např.: **UA:** *пертворення його* (PAT) *на центр* (EFF) *секс-туризму; CZ:* *změna stačila na jeho* (PAT) *proměnu v nebezpečnou látku* (EFF).

EFF s významem konečného stavu po nahrazení určitou alternativou má ve všech jazycích společné vyjádření pomocí S_{INSTR} , např.: *nahrazení papírových padesátikorun* (PAT) *kovovými* (EFF). V polštině s instrumentálem alternuje konstrukce *przez* + S_{ACC} , která se jinak používá pro vyjádření ACT. Konečný stav po nahrazení lze ve všech jazycích vyjádřit pomocí předložkových konstrukcí (UA, RU, PL: *na/na* + S_{ACC} X CZ: *za* + S_{ACC}).

Rozdíly v povrchovém vyjádření najdeme také u EFF s významem okolnosti, s níž je konfrontován nebo vůči níž je chráněn PAT. V případě konfrontace lze v ukrajinštině a ruštině vyjádřit EFF pomocí S_{DAT} , což v češtině a polštině není možné, např.: UA: *уподібнення його* (PAT) *характеристикам* (EFF) *самого суб'єкта*; RUS: *уподобление музыки* (PAT) *полету* (EFF) *птицы*. V případě ochrany ukrajinské a ruské konstrukci *від/ом* + S_{GEN} odpovídá polská konstrukce *przed* + S_{INSTR} . V češtině jsou u dané subkategorie EFF dvě možnosti vyjádření: *před* + S_{INSTR} (*ochrana před záplavami*) a *proti* + S_{GEN} (*ochrana proti UV záření*).

Při vzájemném srovnání předmětů používá ukrajinština analytické konstrukce *між собою* nebo *один з одним*, analogicky se reciprocita při srovnávání vyjadřuje i v ruštině (konstrukcemi *между собой* a *один с другим*). V polštině lze použít jak analytickou konstrukci *z sobą*, tak adjektivní vyjádření pomocí výrazu *wzajemny*. Konstrukce se sémantikou reciprocity (EFF) se může v ukrajinštině, ruštině a polštině nacházet v interpozici mezi DS a PAT, např.: RU: *сравнение между собой* (EFF_{RECIPR}) *двух отрицательных чисел*. Čeština umožňuje pouze adjektivní povrchové vyjádření této sémantiky.

Rozdíly v povrchovém vyjádření jsme našli také u EFF s významem přisouzené vlastnosti. Ukrajinština s ruštinou mohou v tomto případě použít S_{INSTR} , např.: UA: *визнання рішення* (PAT) *суду недійсними* (EFF); *признання узбекського язика* (PAT) *середством* (EFF) *локального общення*. Polština s češtinou používají pro tento kontext konstrukci *za* + S_{ACC} , přičemž v polštině se EFF může nacházet také v interpozici, např.: *uznanie za wystarczająca* (EFF) *odpowiedzi* (PAT) *na interpelację*.

2.8 Aktant původu (ORIG) jako atribut DS

ORIG (*origin*) je funktor pro aktant, který odpovídá kognitivní roli původu v širokém slova smyslu. Vyskytuje se u DS, která mají nejméně tři valenční pozice,

zcela typický je pak u DS čtyřvalenčních se sémantikou změny, proměny něčeho v něco (viz kapitola II.G.1). Funktor ORIG je také velmi častým volným doplněním nedeverbativních substantiv předmětné povahy (např. *стіл з дерева*). Jako aktant u DS může vyjadřovat:

A) Materiál, z něhož pochází (je vyhotoven) PAT:

- *виготовлення меблів* (PAT) *з масиву* (ORIG) *дуба, ясена, вільхи, хвої;*
- *затишний будинок з мрії перетворився на реальність завдяки технології інноваційного будівництва споруд* (PAT) *з клеєного бруса* (ORIG)

Tato sémantická subkategorie ORIG se vyskytuje častěji jako volné doplnění u nedeverbativních substantiv, kde je z nevětné konstrukce vypuštěno pasivní deverbativní adjektivum typu *виготовлений, зроблений, зварений, збудований* atd., např.: *будинок (збудований) з дерева*. Existuje jen málo DS, které mají ve svém intenčním poli aktant ORIG vyjadřující původní materiál. Mezi ně patří např.: *будування, варення, приготування* (např.: *приготування суші з лосося*). Jedná se výhradně o deverbativa typu DS₁, u nichž je materiál bezprostředně spojen se samotnou činností (nelze doplnit **приготування суші /зробленого, виготовленого/ з лосося*, jednalo by se o pleonasmus). U DS₂ typu *обробка (обробка матеріалів з кольорових металів)* již funktor ORIG neplní roli aktantu v intenčním poli DS, nýbrž volného doplnění nedeverbativního substantiva – patientu (v tomto případě substantiva *матеріали*). U této konstrukce lze již bez problému doplnit pasivní deverbativní adjektivum, např.: *обробка матеріалів (виготовлених) з кольорових металів*.

V ukrajinštině a také ve všech ostatních zkoumaných jazycích je aktant ORIG se sémantikou původního materiálu vyjádřen konstrukcí Praep S_{GEN} s předložkami *з, зі, із / из / z, ze*, srov. např.:

- **RUS:** *изготовление продуктов из мяса птицы;*
- **CZ:** *пříprava pokrmů z čerstvých potravin;*
- **PL:** *przygotowanie dań z półproduktów*

B) Původní stav PAT v konstrukcích s DS, která vyjadřují změnu, modifikaci:

- *У ході цих перемовин вона добилася зменшення суми* (PAT) *з 1,5 тисячі* (ORIG) *до тисячі доларів* (EFF).

- *Після підвищення податку (PAT) з 46 (ORIG) до 63 центів (EFF) спостерігалось зниження смертності на 29%.*
- *перекладання текстів (PAT) з англійської та німецької мов (ORIG) на українську (EFF)*

Touto sémantickou subkategorií ORIG jsme se již zabývali v rámci zkoumání aktantu EFF (kapitola II.G.1). V podstatě zde lze vyčlenit dva typy konstrukcí:

- a) **ORIG a EFF vyjadřují přesné hodnoty** (ORIG hodnotu původní a EFF hodnotu cílovou). Na vyjádření přesně vyčíslené změny se v ukrajinštině používá konstrukce *з + S_{GEN} (ORIG) – до S_{GEN} (EFF)*, např.: *зниження ставки (PAT) податку на додану вартість (ПДВ) з 20 (ORIG) до 17 % (EFF)*. I pokud je vyjádřen pouze EFF (častý případ), používá se konstrukce s předložkou *до*, např.: *Кириленко обіцяє підвищення зарплати (PAT) до 600 гривень (EFF)*. Konstrukce s předložkou *на* nevyjadřují aktant EFF, nýbrž volné doplnění DIFF (rozdíl – *о колік? на скільки?*), např.: *Підвищення зарплати (PAT) на 7 грн (DIFF) викличе економічний колапс*. Funktorem DIFF a způsobem jeho vyjádření se budeme zabývat v samostatné kapitole. V ruštině se původní přesná hodnota (ORIG) v konstrukcích tohoto typu vyjadřuje pomocí konstrukce *с/со + S_{GEN}* a cílová hodnota (EFF) stejně jako v ukrajinštině konstrukcí *до + S_{GEN}*, např.: *Тогда как снижение ставки НДС с 20 до 18% без отмены существующих льгот...* V polštině je ORIG vyjádřen pomocí *z + S_{GEN}* a EFF pak dvěma způsoby. Častější je konstrukce *do + S_{GEN}* (stejně jako v ukrajinštině), např.: *обniżenie stawki (PAT) maksymalnej з 700 zł (ORIG) до 60 zł (EFF)*, avšak vzácně se lze setkat i s konstrukcí *na + S_{ACC}*, která odpovídá českému povrchovému vyjádření EFF, např.: *Zgodnie z projektem nastąpi obniżenie stawki (PAT) з 19 (ORIG) на 18% (EFF), a stawek (PAT) 29 i 35 на 28% (EFF)*. Čeština umožňuje pouze konstrukci *z + S_{GEN} (ORIG) – na S_{ACC} (EFF)* a nepřipouští žádné alternativy, např.: *Němci teprve budou muset strávit zvýšení sazby (PAT) з 16 (ORIG) на 19 procent (EFF)*.

b) **ORIG a EFF vyjadřují původní resp. cílový stav PAT**

Aktant ORIG je v tomto případě ve všech zkoumaných jazycích vyjádřen pomocí předložkové konstrukce *з / uz / z + S_{GEN}*. Touto sémantickou kategorií ORIG a způsoby vyjádření EFF (předložkovými konstrukcemi v jednotlivých jazycích) jsme se zabývali již v kapitole II.G.1.

C) U DS dávání (přijetí) a mluvení původního vlastníka PAT

- *передання інформації (PAT) від банківських установ (ORIG) до органів (EFF) податкової служби;*
- *через отримання від ВАТ Газпром (ORIG) авансу (PAT) за послуги по транзиту, який...;*
- *позика грошей (PAT) у своїх громадян (ORIG) через випуск державних облігацій*
- *вимагання від нього пояснень стосовно джерел походження коштів*

Pro tuto sémantickou subkategorii je charakteristická životnost aktantu ORIG. Aktant zde vyjadřuje původního majitele či poskytovatele konkrétní či abstraktní věci (PAT), osobu (skupinu osob, organizaci, firmu, instituci apod.), na kterou se povrchově vyjádřený nebo nevyjádřený (častější případ) agens obrátil za účelem něco (PAT) získat. Dominujícím způsobem vyjádření tohoto typu ORIG je v ukrajinštině předložková konstrukce *від* + S_{GEN} (viz výše uvedené příklady). Předložka *від* může v některých případech alternovat s předložkou *у/в*, např.: *замовлення у виробника (ORIG) товарів (PAT), що цікавлять покупця*. Avšak tato předložka dodává celé konstrukci sémantický odstín místa (*де замовляються товари?*), čili jedná se o hraniční případ mezi aktantem ORIG a volným doplněním LOC (místo). Pokud jde o slovosledné postavení, může ORIG stát v postpozici vůči PAT nebo v interpozici mezi DS a PAT (stejně jako aktanty ACT, ADDR a EFF). V ostatních zkoumaných jazycích nenacházíme v povrchovém vyjádření této subkategorie EFF podstatnější rozdíly – používá se konstrukce s předložkou *om / od* a S_{GEN}, např.:

- **RUS:** *Повышение пенсионного возраста является одним из условий получения Украиной (ACT) нового транша кредита (PAT) от МВФ (ORIG).*
- **CZ:** *Každý má právo na získání informací (PAT) od orgánů (ORIG) veřejné správy.*
- **PL:** *okres wyczekiwania na otrzymanie zaświadczenia (PAT) od kierownika (ORIG) urzędu stanu cywilnego może dotyczyć...*

Tato kategorie ORIG se vyskytuje často také jako obligatorní doplnění původu u tzv. artefaktů – výsledků děje, např. *подарунок від батьків*, nebo jako volné doplnění u nedeverbativních substantiv, např.: *кредит від приватної особи*.

D) Původní celek při DS, která vyjadřují oddělení části od celku:

- *відрізання від капіталістичної системи шматка за шматком на користь СРСР*;
- *вибір найкращих моделей з цих колекцій*;
- *виділення частини квартири із спільної сумісної власності*

V této sémantické subkategorii vyjadřuje ORIG určitý původní celek, souhrn či skupinu entit, z nichž se odděluje či vyčleňuje PAT. Oddělení od celku může mít konkrétní či abstraktní charakter. DS mohou vyjadřovat celkovou separaci nebo vyčlenění z určité množiny, vyjmutí z jistých podmínek či okolností. O konkrétním sémantickém odstínu DS rozhoduje použitý prefix *від-* nebo *ви-*, např.:

- a) DS separace: *відділення, відрізання, відірвання, відокремлення, відрізнення*
- b) DS vyjmutí, vyčlenění: *виділення, вирвання, виокремлення, вирізання, вибір*

Nejčastějším způsobem povrchového vyjádření aktantu ORIG je *від* + S_{GEN} nebo *з, зі, із* + S_{GEN}. V případě že DS (resp. jeho primární sloveso) je vytvořeno pomocí prefixu *від-*, také u ORIG převažuje předložka *від*, např. *відокремлення церкви* (PAT) *від держави* (ORIG). Obsahuje-li derivované DS prefix *ви-*, převažuje u ORIG předložka *з, зі, із*, např.: *вирвання себе* (PAT) *з кайданів* (ORIG) *гніту і капіталістичного визиску; культурогенез як процес виокремлення людини* (PAT) *з природного простору* (ORIG). Stejný způsob povrchového vyjádření ORIG používají i ostatní zkoumané jazyky (s ekvivalentními prefixy a předložkami), např.:

- **RUS:** *С отделением Латвии от СССР* (ORIG) *были уничтожены все большие трудовые коллективы; выделение средств* (PAT) *из федерального бюджета* (ORIG);
- **CZ:** *odtržení myšlení* (PAT) *od počítačové sféry* (ORIG); *definitivní vyčlenění říše hub* (PAT) *z říše rostlin* (ORIG);
- **PL:** *odcięcie narkomana* (PAT) *od źródła* (ORIG) *narkotyków; wyjęcie z jego organizmu* (ORIG) *narządu* (PAT) *do przeszczepu*

Tato subkategorie ORIG se pojí pouze s deverbativními substantivy, v jejichž intenčním poli plní roli aktantu s významem původu.

2.8.1 Dílčí shrnutí u ORIG

Z provedené analýzy jazykového materiálu je zřejmé, že způsob vyjádření původu v jeho různých sémantických subkategoriích je ve všech čtyřech jazycích velmi podobný. ORIG je vždy vyjádřen předložkovou konstrukcí se S_{GEN} . Ukrajinština, polština a čeština používají dvě předložky – *з,зі,із/ze* a *від/od*. Kritéria pro výběr té či oné předložky jsou v těchto jazycích identická. V ruštině lze kromě výše uvedených použít ještě předložku *с/со*, pokud ORIG vyjadřuje původní, přesně vyčíslenou hodnotu, která je povrchově vyjádřena číslovkou základní nebo číslicí. Rozdíly lze vysledovat v konstrukcích s párovým funktorem EFF (konečná hodnota), který je v ukrajinštině a ruštině vyjádřen pomocí konstrukce $до + S_{GEN}$, např.: *зниження ставки (PAT) ПДВ з 20 (ORIG) до 17 % (EFF)*. V polštině lze použít konstrukce $do + S_{GEN}$ i $na + S_{ACC}$ (méně často), např.: *obniżenie stawki (PAT) maksymalnej з 700 zł (ORIG) do 60 zł (EFF); nastąpi obniżenie stawki (PAT) з 19 (ORIG) na 18% (EFF)*. Čeština umožňuje pouze konstrukci $z + S_{GEN}$ (ORIG) – $na S_{ACC}$ (EFF).

3. Atributy jako volná okolnostní doplnění u DS a primárních substantiv

3.1 Všeobecná charakteristika volných doplnění

Funkční generativní popis (FGD), na jehož základě analyzujeme náš jazykový materiál, rozlišuje doplnění na aktanty a volná doplnění (obligatorní a neobligatorní). FGD tak navazuje na L.Tesnière [1959], který odlišoval aktanty jako účastníky a cirkumstanty jako okolnostní určení děje.

Volná doplnění určují okolnosti, za kterých probíhá děj, a jsou na rozdíl od aktantů sémanticky distinktivní, jednoznačné. Podle autorů Valenčního slovníku českých sloves [VALLEX 2008, s. 18] mají následující charakteristické vlastnosti:

- omezení na slučitelnost slovesa s volnými doplněními nemají podle FGD z velké části syntaktický charakter;

- dané sloveso může být rozvíjeno jedním typem volného doplnění i více než jedenkrát (což neplatí u aktantů, které mohou být ve valenčním rámci vyjádřeny vždy jen jednou).

Volná doplnění bývají nejčastěji (obligatorní nebo fakultativní) komplementy deverbativních substantiv, avšak často se vyskytují jako fakultativní doplnění také u substantiv předmětné povahy, srov. např.:

- *оплата за электроэнергию* (RCMP¹); *жвавий рух мишеї* (ACT) *перед грозою* (TWHEN)
- *мито за м'ясний импорт* (RCMP); *запах перед грозою* (TWHEN)

V prvních dvou případech se jedná o volná doplnění DS (DS₂) – RCMP (náhrada) a TWHEN (čas-kdy). V dalších dvou příkladech se vyskytují stejné funktoři se stejnou sémantikou, které jsou však komplementy nedeverbativních, předmětných substantiv (dále jen PS – primární substantiva).

Ačkoli problematika okolnostních doplnění u DS, PS a jejich diferenciaci od doplnění slovesných z pohledu FGP nebyla ještě zcela zpracována a v podstatě se jí obšírněji věnuje pouze Anotace k Pražskému závislostnímu korpusu (PDT) [Mikulová a kol. 2005, s. 123-146], na základě poznatků z této publikace a vlastního excerpovaného materiálu lze říci, že některá volná doplnění se pojí pouze se slovesy, některá pouze se slovesy i DS a některá se všemi třemi typy řídicích členů. Naše práce se věnuje atributům – komplementům substantiv, proto nás budou zajímat pouze funktoři – volná doplnění, která se mohou v praxi stát komplementy DS a PS. Velké množství funktořů – volných doplnění může rozvíjet jak DS, tak i PS. Proto budou tyto funktoři u obou typů substantiv popsány v rámci jedné kapitoly, vyhneme se tak nutnosti opakovat zvlášť v podstatě totožné charakteristiky daných funktořů v různých kapitolách této práce.

3.1.1 Typy volných doplnění – funktořů u DS a PS

Přehled potenciálních funktořů – volných doplnění u DS a PS uvádí následující tabulka:²

Funktor	Význam	Příklad - DS	Příklad - PS
funktoři času			

¹ Tomuto funktoři nebude věnována samostatná kapitola, jelikož v substantivních frázích zaujímá marginální pozici.

² Pro přehlednost a názornost jsou podtržena jen daná volná doplnění, nikoli všechny neshodné atributy.

TWHEN	čas – kdy	<i>їх <u>приїзд</u> <u>уночі</u></i>	<i>Київ <u>уночі</u></i>
TSIN	čas – odkdy	<i><u>обчислення</u> <u>строку</u> з <u>моменту</u> <u>вручення</u> <u>тексту</u></i>	---
TTILL	čas – dokdy	<i><u>припинення</u> <u>діяльності</u> <u>до</u> <u>усунення</u> <u>недоліків</u></i>	---
TFHL	čas – na jak dlouho	<i><u>захист</u> <u>на</u> <u>решилу</u> <u>року</u></i>	<i><u>плани</u> <u>на</u> <u>наступний</u> <u>рік</u></i>
TFRWH	čas – ze kdy	<i><u>проведення</u> <u>капітального</u> <u>ремонту</u> <u>від</u> <u>учора</u> <u>рашнього</u> <u>дня</u></i>	<i><u>ніч</u> з <u>четверга</u> <u>на</u> <u>п'ятницю</u></i>
TPAR	čas – během čeho, současně s čím	<i><u>заворушення</u> <u>під</u> <u>час</u> <u>проведення</u> <u>спортивних</u> <u>заходів</u></i>	<i><u>проблеми</u> <u>під</u> <u>час</u> <u>вагітності</u></i>
TOWH	čas – na kdy	<i><u>перенесення</u> <u>саміту</u> <u>Україна-ЄС</u> <u>на</u> <u>наступний</u> <u>рік</u></i>	---
THL	čas – jak dlouho	<i><u>реконструкція</u> <u>блоків</u> <u>протягом</u> <u>п'яти</u> <u>років</u> з <u>моменту</u> <u>продажу</u> <u>акцій</u></i>	<i>свіжа <u>шкіра</u> <u>протягом</u> <u>усього</u> <u>дня</u></i>
funktory místa			
LOC	místo - kde	<i>комуністичне <u>панування</u> <u>в</u> <u>Україні</u></i>	<i><u>магазин</u> <u>на</u> <u>площі</u> <u>Мицькевича</u></i>
DIR1	směr - odkud	<i>його <u>повернення</u> з <u>державного</u> <u>візиту</u> до <u>Канади</u></i>	<i><u>вигляд</u> <u>зсередини</u></i>
DIR2	směr - kudy	<i><u>мандрівка</u> <u>Україною</u></i>	---
DIR3	směr - kam	<i><u>поїздка</u> <u>в</u> <u>Крим</u></i>	---
kauzální funktory			
AIM	účel, cíl, zamýšlený výsledek	<i><u>нагляд</u> за <u>банківською</u> <u>групою</u> з <u>метою</u> <u>забезпечення</u> <u>стабільності</u> <u>банківської</u> <u>системи</u></i>	<i><u>рідина</u> <u>для</u> <u>миття</u> <u>посуду</u></i>
CAUS	příčina	<i><u>підвищення</u> <u>цін</u> <u>внаслідок</u> <u>економічної</u> <u>кризи</u></i>	<i><u>смерть</u> <u>від</u> <u>голоду</u></i>
COND	podmínka	<i><u>позбавлення</u> <u>ліцензії</u> <u>у</u> <u>разі</u> <u>виявлення</u> <u>порушень</u></i>	---
funktory způsobu			
MANN	přímý způsob	<i><u>відтворення</u> <u>подій</u> <u>у</u> <u>вигляді</u> <u>графічних</u> <u>образів</u> у <u>тривимірному</u> <u>просторі</u></i>	<i><u>кава</u> <u>по-турецьки</u></i>
MEANS	prostředek	<i><u>покриття</u> <u>лаком</u> <u>підлоги</u></i>	---
ACMP	doprovod	<i><u>це</u> <u>не</u> <u>просто</u> <u>похід</u> з <u>рюкзаком</u> <u>та</u></i>	<i><u>Партія</u> <u>регіонів</u> <u>на</u> <u>чолі</u> з</i>

		<i>розкладання вогнища</i>	<i>Януковичем</i>
REG	<i>zřetel</i>	<i>змагання спортсменів-інвалідів з пауерліфтингу</i>	<i>доктор природничих наук</i>
specifické funktoxy			
BEN	<i>prospěch</i>	<i>бронювання квитків для груп студентів</i>	<i>площадка для дітей</i>

Tabulka č. 9 – Typy volných doplnění u deverbativních a primárních substantiv

V tabulce jsme uvedli pouze ty funktoxy, které rozvíjejí deverbativní nebo primární substantiva a které mohou být povrchově vyjádřeny morfologickými tvary, které se neshodují s morfologickými tvary řídicího substantiva (čili v tradičním chápání přívlastky neshodnými).

Z uvedených příkladů vyplývá, že drtivá většina volných doplnění u DS a PS je povrchově vyjádřena předložkovými konstrukcemi s vlastními (primárními) nebo nevlastními (sekundárními) předložkami. Pouze malá část volných doplnění může být povrchově vyjádřena nestrukturním pádem – instrumentálem nebo různými adverbii. Instrumentál jakožto sémantický pád ze své podstaty (již podle svého názvu) vyjadřuje prostředek děje nebo nástroj, s jehož pomocí děj probíhá. Použití adverbii je u DS a PS silně omezeno, jelikož při nominalizaci původní větné struktury se téměř všechna deadjektivní adverbia mění v adjektiva, srov. např.:

- *держави (ACT) реалізують структурні реформи (PAT) повільно (MANN) → повільна (MANN) реалізація державами (ACT) структурних реформ (PAT)*

Adverbium může podle autorů Anotace na analytické rovině k PDT [Hajičová, Sgall a kol. 1999, s. 134] převzít funkci atributu tehdy, je-li z úplné konstrukce vypuštěno adjektivum (většinou od slovesného pasiva – např. *platby požadované předem* → *platby předem*), které by dané adverbium řídilo (autoři anotace nazývají tento jev elipsou adjektiva mezi substantivem a adverbiem).

Při nominalizaci se však mohou v adjektiva transformovat také adverbia neadjektivního původu – tento proces probíhá ve všech zkoumaných jazycích, avšak s odlišnou frekvencí – v ruštině či ukrajinštině se s netransformovanými adverbiiálními atributy setkáme častěji než v češtině (např. u funktořů TWHEN, MANN), srov. např.:

- **UA:** *полювання включає в себе досить довгі переходи пішки (MANN); прихильниця поцілунків крадькома (MANN); блакитні очі мов небо влітку (TWHEN)*

- **RUS:** *кругосветное (DIR2) путешествие пешком (MANN); тихие и незрелые подростковые бунты и чтения украдкой (MANN) слепого самиздата (PAT); небо летом (TWHEN) в стени (LOC)*
- **CZ:** *пěší (MANN) пřechody hor (PAT), kradmé (MANN) nahlédnutí za oponu (DIR3) současné ruské slovesnosti; letní (TWHEN) nebe nad Berounem (LOC)*

Alternacemi adverbialního a adjektivního vyjádření atributů se budeme zabývat v rámci analýzy jednotlivých funktorů, kterých se to týká.

V následujících kapitolách se zaměříme na popis povrchového vyjádření funktorů času, místa, způsobu a kauzálních funktorů v ukrajinštině ve srovnání s ostatními analyzovanými jazyky. Vzhledem k nepřebornému množství předložkových konstrukcí neaspírujeme na úplnost jejich sémantického popisu, nýbrž se budeme snažit popsat a z komparativního hlediska analyzovat pouze ty struktury, které jsou v současném ukrajinském tisku nejfrekventovanější.

3.2 Funktory času a jejich vyjádření

Časové funktoři představují soubor sémanticky diferencovaných funktorů pro volná doplnění, která vyjadřují různé časové body nebo intervaly, k nimž se vztahuje obsah řídicího doplnění [Mikulová a kol. 2005, s. 453]. Rozlišení jednotlivých funktorů se provádí na základě otázky, na kterou odpovídají. Přehled všech časových funktorů a otázek na ně obsahuje tabulka v předchozí kapitole.

3.2.1 Funktor TWHEN (kdy?)

Volná doplnění TWHEN jsou ze všech časových funktorů nejčetnější. Slouží k časové lokalizaci dějů a stavů vyjádřených řídicím substantivem, proto rozvíjejí především DS, nicméně mohou plnit také roli atributů u PS, a to zejména jako levostranné neshodné přívlastky (interpoziční a antepoziční). Odpovídají na otázku *коли / когда / kdy / kiedy?* Jistý bod na časové ose pojmenují buď přímo, např.: *В опозиції не виключають проведення цього року (TWHEN) дострокових виборів (PAT), nebo pomocí odkazu na jinou událost (primární či sekundární předložka + vztažné slovo či syntagma propoziční povahy), např. *від'їзд після сніданку; їх (PAT) відправлення після {завершення строків реєстрації} (TWHEN).**

Způsoby povrchového vyjádření funktoru:

- Předložkové konstrukce s primárními předložkami:
 - *остання битва перед голосуванням* (TWHEN) в ООН; *перший візит після переобрання* (TWHEN) президентом США; *здійснення молитовної Хресної ходи у третю неділю* (TWHEN) Великого Посту; *імпорт газу в Україну через три роки* (TWHEN)
- Předložkové konstrukce se sekundárními předložkami:
 - з часу *обрання наприкінці 2010 року* (TWHEN) *секретарем Ужгородської міської ради*; *було досягнуто принципової згоди на проведення на початку наступного року* (TWHEN) *спільної презентації*; *уповільнення темпів економічного зростання в Європі протягом наступного року* (TWHEN)
- Konstrukce s adverbii:
 - Л.Черновецький підписав розпорядження про *проведення завтра* (TWHEN) *засідання Київради*; рішення про *проведення навесні* (TWHEN) *2013 року в Києві референдуму* буде винесено на сесію Київради

Funktory TWHEN časově lokalizují aktivní děj, proto rozvíjejí především V_F . U DS jsou doplnění TWHEN mnohem méně frekventovaná a kromě časového určení plní zejména roli odkazu na jinou událost, s níž má být děj (vyjádřený pomocí DS) asociován, např.: *То була остання* (DES) *зустріч перед приходом* (TWHEN) *до команди Миколи Павлова*. V konstrukcích tohoto typu (zejména s předložkami *перед*, *після*, *під час*), kde je řídicí deverbativum levostranně doplněno blíže vymezujícím funktorem DES¹, je funktor TWHEN na základě tzv. dialogového testu [Panevová 2002, s. 29] obligatorní – funktor DES zde musí být dále upřesněn (*Остання зустріч перед чим? Остання зустріч кого? Остання зустріч з ким? Чому остання зустріч?* Odpověď «я не знаю» je neakceptovatelná).

Konstrukce s adverbii (která vyjadřují TWHEN) jsou jako pravostranná doplnění DS velmi vzácné, neboť, jak jsme uvedli již na začátku kapitoly, adverbia (i

¹ Funktor RSTR je funktor pro volné doplnění, které popisuje, určuje vlastnosti řídicího substantiva. Funktor RSTR bývá nejčastěji povrchově vyjádřen pomocí shodného adjektivního atributu.

substantivního původu) se při nominalizaci mění na adjektiva, např.: *дивитися на Київ увечері* (TWHEN) → *вид на вечірній Київ; восени* (TWHEN) *небо буває блакитне* → *блакитне осінне* (TWHEN) *небо*. Adverbia, která stojí u DS či PS často rozvíjejí nikoli pouze substantivum, nýbrž také V_F, které se nachází jinde ve větě, např.: *Європейське інтелектуальне життя у середньовіччі* (TWHEN) *формулося* (V_F) *під впливом іспанської ісламської цивілізації*. V tomto případě není TWHEN typickým substantivním atributem.

Volné doplnění TWHEN vyjádřené předložkovou konstrukcí stojí často v interpozici mezi DS a dalšími aktanty či volnými doplněními - jako ve výše uvedeném příkladu, kde stojí v antepozici vůči volnému doplnění LOC (určení místa – kde) a aktantu PAT: *рішення про проведення навесні* (TWHEN) *2013 року в Києві* (LOC) *референдуму* (PAT) *буде винесено на сесію Київради*. Tento slovosled je typický pro odborný styl a odbornější publicistické texty, kde se projevuje snaha o ekonomii výrazových prostředků a tím také větší tendence k syntaktické kondenzaci sdělení. Pro tuto interpozici navrhuje zavést termín „pravostranná interpozice“ (atribut je v interpozici mezi pravostrannými doplněními řídicího substantiva).

Interpoziční atribut se sémantikou volného doplnění TWHEN však může stát také v antepozici vůči řídicímu substantivu – v těsné postpozici vůči adjektivnímu atributu (většinou s funktoem DES), např.: *Він навчався в найкращій* (DES) *моді* (TWHEN) *на Україні* (LOC) *православній* (DES) *школі в м. Острозі* (LOC). U slovosledu tohoto typu jsme vysledovali jistou hierarchii volných doplnění, kdy na prvním místě musí stát vždy doplnění časové, a teprve poté doplnění místa – konstrukce typu **найкраща на Україні моді школа* je negramatická. Pro interpozici atributu ilustrovanou v tomto odstavci navrhuje zavést termín „levostranná interpozice“ (atribut je v interpozici mezi levostrannými doplněními řídicího substantiva).

Levostranné interpoziční atributy s funktoem TWHEN jsou často vyjádřeny odkazovacími slovy či konstrukcemi, které mají své antecedenty buď explicitně vyjádřeny na jiných místech ve větě či textu, nebo je lze odvodit z kontextu. Mezi tato slova či konstrukce patří např.: *моді, на той час, в тих часах* apod., např.: *Навіть в Британії, яка лежала на межі відомого* (DES) *в тих часах* (TWHEN) *світу; 17 вересня 1989 року у Львові відбулася найбільша* (DES) *на той час* (TWHEN) *стотисячна демонстрація*. (TWHEN) V prvním příkladu je antecedent odvoditelný

z kontextu (celý článek pojednává o středověku), zatímco ve druhém je antecedentem přesný datový údaj, na který volné doplnění TWHEN odkazuje.

V ostatních zkoumaných jazycích je základní způsob povrchového vyjádření volného doplnění TWHEN velmi podobný, pokud jde o samotné předložkové konstrukce – liší se pouze použité předložky. Ukrajinština, ruština a polština mají také společný rys v podobě levostranné a pravostranné interpozice funktoru TWHEN. Naopak v češtině (jak zde bylo již mnohokrát zmíněno) je jakákoli interpozice jakéhokoli atributu vyloučena. Ukrajinské konstrukce s primárními předložkami (z nichž jsou nejfrekventovanější *у/в, перед, після, через/за*) mají v ruštině a polštině následující ekvivalenty, např.:

- **RUS:** *Поэтому неудивительно **волнение** Наташи перед этим событием (TWHEN), которое увеличивалось еще и тем, что...; Уже на **пресс-конференции** после официальной церемонии (TWHEN) Путин развил свою мысль; сообщение о планируемом **проведении** в конце сентября (TWHEN) второго российско-американского энергетического саммита*
- **PL:** *zaleca się **przeprowadzenie** przed rozpoczęciem (TWHEN) leczenia odpowiedniej diagnostyki; Celnicy udaremnili **największy** w tym roku (TWHEN) **przemyt** papierosów; możliwe jest również **zorganizowanie** po konferencji (TWHEN) bankietu; We Lwowie zaplanowano **największy** w historii (TWHEN) kongres ewangelików*

V češtině jsou pro vyjádření samotného bodu na časové ose použity analogické předložky jako v ostatních jazycích (např. *v neděli, za týden, po obřadu* atd.), avšak využití funktoru TWHEN u DS (z důvodu nepřípustnosti interpozice) je značně omezeno. Ukrajinské, ruské a polské struktury typu DS₁ – Praep S (TWHEN) – S_{GEN} (PAT) musí mít v češtině nutně odlišné ekvivalenty, neboť ani přesunutí atributu TWHEN do pozice za PAT není vždy zcela adekvátním řešením. Např. následující hypotetický příklad zní stylisticky značně neučesaně: *Zpráva o **provedení** konference o životním prostředí na konci září (TWHEN) byla přijata velmi kladně. Důvodem je rozvitá patientní konstrukce *konference o životním prostředí* a tím také velká vzdálenost atributu TWHEN od řídicího DS, což snižuje srozumitelnost textu. Problematika českého překladu složitých nominálních konstrukcí, kde je DS rozvito volnými doplněními času nebo je použito v kombinaci s předložkami s časovou sémantikou, přesahuje rámec této práce a byla již podrobně zpracována (v česko-*

ruském srovnávacím plánu) jinými autory.¹ Zjednodušeně lze říci, že čeština dává v této oblasti přednost větnému povrchovému vyjádření časové sémantiky, např.:

- **UA:** *після проведення у грудні 2011 року у Києві саміту;*
- **RUS:** *после проведения в декабре 2011 года в Киеве саммита;*
- **PL:** *po przeprowadzeniu w grudniu 2011 r. w Kijowie szczytu;*
- **CZ:** *poté, co se v prosinci 2011 uskutečnil v Kyjevě summit; po summitu, který proběhl v Kyjevě v prosinci 2011*

Pokud jde o české ekvivalenty levostranných interpozičních atributů se sémantikou TWHEN, mohou být použity tytéž morfologické prostředky (předložková konstrukce se substantivem, adverbium), pouze je nutno daný atribut TWHEN přesunout do pozice před adjektivní atribut s funktoem DES a případný další levostranný interpoziční atribut (nejčastěji s funktoem LOC) přemístit za řídicí substantivum, např.:

- **UA:** *найбільший (DES) modi (TWHEN) у світі (LOC) **телескоп;***
- **RUS:** *самый большой (DES) тогда (TWHEN) в мире (LOC) **телескоп;***
- **PL:** *największy (DES) wtedy (TWHEN) na świecie (LOC) **teleskop;***
- **CZ:** *tehdy (TWHEN) největší (DES) **teleskop na světě** (LOC)*

V češtině (na rozdíl od UA, RUS a PL) může tedy shodný adjektivní atribut (DES) stát pouze v těsné antepozici vůči řídicímu substantivu. Jakákoli interpozice dalších atributů (funktorů času a místa) je vyloučena.

3.2.2 Funktor TSIN (odkdy?)

Atribut s funktoem TSIN odpovídá na otázku *відколи, з якого часу / с якого часу, с каких пор / odkdy / od kiedy?* V roli substantivního doplnění se nevyskytuje příliš často, ale může rozvíjet deverbativní i primární substantiva. Ve všech zkoumaných jazycích lze funktoem TSIN povrchově vyjádřit pomocí předložkových konstrukcí, přičemž použité předložky většinou odpovídají otázce na daný atribut, např.:

- **UA:** *настання правоздатності з моменту (TSIN) народження і припинення – з моменту смерті особи; вона передбачає **набрання** ним чинності з 1 січня 2013 року (TSIN);*

¹ Viz např. [Bečka 1973, 1992], [Píša 1960], [Dubjaková 2008]

- **RUS:** *Бизнес-ланч с понедельника (TSIN) по пятницу; введение в действие с момента (TSIN) опубликования;*
- **CZ:** *možnost ubytování od června (TSIN) do září; jeho nabytí platnosti a účinnosti již dnem (TSIN) vyhlášení; u obchodního balíku garantuje Česká pošta doručení do 24 hodin od chvíle (TSIN) podání;*
- **PL:** *rozpoczęcie imprezy od godz. 18.00 (TSIN) w sali GOKiS; termin wykonania od dnia (TSIN) podpisania umowy; praca od poniedziałku (TSIN) do piatku*

Z uvedených příkladů je zřejmé, že každý z jazyků používá pro povrchové vyjádření funktoru TSIN konstrukci s primární předložkou.

V ukrajinštině by na otázku *відколи?* měla teoreticky existovat odpověď v podobě konstrukce s předložkou *від*, avšak v nominálních vazbách nebyl nalezen ani jeden příklad tohoto povrchového vyjádření (např.: *від учорашнього дня на автодорозі «Київ-Чоп» через складні погодні умови утворився затор → *утворення затору на автодорозі від учорашнього дня...*) Vysvětlit skutečnost, proč nelze u funktoru TSIN předložku *від* využít, lze podle našeho názoru tím, že u časových doplnění je již tato předložka rezervována pro funktor TFRWH (ze kdy?), např.: *рішення обласної ради від 21 грудня 2012 року* (TFRWH).

V češtině lze v primárních větných konstrukcích použít i adverbia typu *odjakživa, odedávna* atd., nicméně v nominalizovaných konstrukcích se již tato povrchová vyjádření TSIN nevyskytují. TSIN lze v češtině (v úředním stylu) povrchově vyjádřit i bezpředložkovým instrumentálem (*nabytí platnosti dnem...*) avšak zde se jedná o funktor na pomezí TSIN a TWHEN (lze se na něj zeptat otázkami *odkdy?* i *kdy?*).

3.2.3 Funktor TTILL (dokdy?)

Atribut s funktoem TTILL odpovídá na otázku *до коли, до якого часу, по який час / до якого времени, по какое время / dokdy / do kiedy?* Vyskytuje se buď v párové podobě s atributem TSIN (viz předchozí kapitola) nebo samostatně. Ve všech zkoumaných jazycích jej lze vyjádřit předložkovými konstrukcemi – použité předložky odpovídají otázce na daný atribut. V ukrajinštině a ruštině lze použít dvě předložky – *до* + S_{GEN} nebo *по* + S_{ACC}. Konstrukce s předložkou *до* jsou univerzálnější – používají se jak ve vazbách se samostatným funktoem TTILL, tak

v páru s funktoem TSIN, zatímco předložku *no* lze použít pouze v kombinaci s funktoem TSIN:

- **UA:** закінчення проекту до січня (TTILL) 2013 року; прийом хворих з понеділка до п'ятниці з 8.15 до 16.00 години (TTILL); ситуація на дорогах Києва з п'ятниці по понеділок (TTILL)
- **RUS:** отложение начала приема до начала (TTILL) следующего цикла; скидки с сентября до Нового года (TTILL); бесплатные экскурсии с сентября по декабрь (TTILL)

V češtině a polštině lze v nominálních, nevětných konstrukcích použít pouze vazby s předložkou *do*, např.:

- **CZ:** ukončení projektů do konce roku (TTILL) 2014; rozvrh kurzů od ledna do června (TTILL) 2013;
- **PL:** 11 tysięcy miejsc siedzących do początku (TTILL) sezonu; wyjazd za granicę od czerwca do września (TTILL)

3.2.4 Funktor TFHL (na jak dlouho?)

Atribut s funktoem TFHL udává délku trvání stavu, který je výsledkem platnosti děje vyjádřeného řídicím slovem [Mikulová a kol. 2005, s. 461], a odpovídá na otázku *na який час, на який строк / на какое время, на какой срок / na jak dlouho, na jakou dobu / na jaki czas, na jak długo?* Atributy tohoto typu rozvíjejí jak deverbativní, tak i primární substantiva. Povrchově jsou ve všech čtyřech jazycích vyjádřeny výhradně předložkovými konstrukcemi s dominující předložkou *na / na + S_{ACC}*, např.:

- **UA:** смачні страви на цілий день (TFHL); навчальні плани на наступний рік (TFHL); визначення бюджетної політики на наступний бюджетний період (TFHL);
- **RUS:** предварительный план на следующий месяц (TFHL); прогноз погоды на следующие два дня (TFHL); четкая постановка задач на самый ближайший период (TFHL);
- **CZ:** odhad tržeb na příští čtvrtletí (TFHL); velký horoskop na květen (TFHL); prodloužení závazku na další období (TFHL);
- **PL:** ocena perspektyw na najbliższy okres (TFHL); plany personalne na następny sezon (TFHL); magiczne wskazówki na grudzień (TFHL)

Z uvedených příkladů je zřejmé, že nejčastější způsob povrchového vyjádření funktoru TFHL s předložkou *na/na* je ve všech čtyřech jazycích identický.

V češtině lze, rozdíl od ostatních jazyků, tento funktor vyjádřit ještě alternativní konstrukcí s předložkou *pro* + S_{ACC}, např.: *královský balet a jeho plány pro novou sezonu* (TFHL). V ukrajinštině, ruštině a polštině existují sice konstrukce s předložkou *для / dla* + konkrétní časové období, nicméně v tomto případě se jedná spíše o povrchové vyjádření funktoru AIM (účel), který kromě řídicího substantiva nominální fráze rozvíjí také V_F, které se nachází jinde ve větě např.:

- **UA:** *у вересні починаємо (V_F) друкувати державне замовлення підручників для наступного року* (AIM);
- **RUS:** *Высокий показатель инфляции является (V_F) серьезным вызовом и для следующего года* (AIM).
- **PL:** *przeprowadzą (V_F) obliczenia dla następnego okresu rozliczeniowego*

Konstrukce typu **плани для наступного року / для следующего года / dla następnego roku* jsou v ukrajinštině, ruštině i polštině nepřipustné.

Funktor TFHL lze ve všech jazycích zřídka vyjádřit také nesklonnými adverbii, přičemž nejčastěji jsme se s tímto vyjádřením setkali v polštině, např.: *mieszkanie do wynajęcia krótko* (TFHL) i *dlugoterminowo* (TFHL) (srov. např. CZ: *byt ke krátkodobému* (TFHL) i *dlouhodobému* (TFHL) *pronájmu*). Rozdíly mezi polštinou a ostatními jazyky pak spočívají v podobě samotného adverbia – v češtině, ukrajinštině a ruštině došlo k vytvoření některých adverbii z původních předložkových konstrukcí (srov. např.: *навіки, назавжди, навеки, навсегда, навěky, навždy X na wieki, na zawsze*). V poslední době lze ve všech jazycích vysledovat vzrůstající tendenci slovního spojení PS + *назавжди / навсегда / навždy / na zawsze*, což podle našeho názoru může být kalka z anglické konstrukce PS + *forever*, např. EN: *Batman Forever*, RUS: *Бэтмен навсегда*, CZ: *Batman навždy*. V češtině se však přece jen projevuje větší tendence k eliminaci nevětných a nesklonných konstrukcí, srov. např.: UA: *Принцеса назавжди*; RUS: *Принцесса навсегда*; PL: *Księżniczka na zawsze X CZ: Navždy princeznou* – v češtině se daná konstrukce překládá eliptickou větnou konstrukcí s povrchově nevyjádřeným ACT a V_F (*ona je / ona se stává/stala navždy princeznou*).

I přes výše uvedené rozdíly v povrchovém vyjádření funktoru TFHL lze konstatovat, že atributy odpovídající na otázku *na jak dlouho?* bývají ve všech zkoumaných jazycích ve velké většině případů vyjádřeny identicky.

3.2.5 Funktor TFRWH (ze kdy?)

Atribut s funktoem TFRWH může v ukrajinštině i ostatních zkoumaných jazycích rozvíjet jak DS, tak i PS. Odpovídá na otázku *від коли, від якого числа, з коли – на коли / от когда, от якого числа, с когда – на когда / ze kdy, z jakého data / z kiedy, z którego dnia, z której pory roku?* U tohoto funktoru je potřeba rozlišovat dvě sémantické subkategorie:

- **TFRWH₁**¹ s časovým určením původu u PS (otázka: *ze kterého data, momentu, období?* atd.) – např.: *розпорядження від 29 травня 1995 р.* (TFRWH)
- **TFRWH₂** s časovým určením výchozího bodu u DS s významem procesu, přesunu něčeho (PAT), změny v čase (otázka *ze kdy na kdy?*). Toto doplnění bývá obligatorní u DS typu *перенесення* – povinně zde musí být vyjádřen i párový funktor TOWH (*na kdy*), např.: *перенесення пленарних засідань* (PAT) *парламенту з цього* (TFRWH) *на наступний тиждень* (TOWH); *сон з четверга* (TFRWH) *на п'ятницю* (TOWH).

Také v ruštině (stejně jako v ukrajinštině a na rozdíl od češtiny a polštiny) je sémantická diferenciacce TFRWH₁ a TFRWH₂ povrchově vyjádřena morfosyntaktickými prostředky (rozdílnými předložkami – *от/с*), např.: *в соответствии с Федеральным законом от 17 июля 1999 года* (TFRWH₁); *перенос занять* (PAT) *с понедельника* (TFRWH₂) *на среду* (TOWH).

V češtině a polštině jsou obě sémantické subkategorie funktoru TFRWH vyjádřeny stejnou předložkovou konstrukcí *z/ze + S_{GEN}*, např.:

- **CZ:** *neúspěšná jazyková nařízení z roku 1897* (TFRWH₁); *přesunutí schůze* (PAT) *z víkendu* (TFRWH₂) *na jiný pracovní den* (TOWH)
- **PL:** *Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia* (TFRWH₁) *14 marca 2013 r.*; *warunki drogowe w noc* *z niedzieli* (TFRWH₂) *na poniedziałek* (TOWH)

¹ Samotný název a zkratka funktoru TFRWH jsou převzaty z terminologie Pražského závislostního korpusu PDT [Mikulová a kol. 2005, str. 460], zatímco zkratky pro jednotlivé subkategorie (TFRWH₁ a TFRWH₂) jsou vlastní.

3.2.6 Funktor TOWH (na kdy?)

Atribut s funktorem TOWH odpovídá na otázku *на коли, на яке число, / на когда, на какое число / na kdy, na jaký den, období / na kiedy, na który dzień?* a může v ukrajinštině i ostatních zkoumaných jazycích rozvíjet:

- **DS s významem procesu, přesunu něčeho (PAT), změny v čase** (otázka *ze kdy na kdy?*), např.: *перенесення пленарних засідань (PAT) парламенту на наступний тиждень* (TOWH). Volné doplnění TOWH je u těchto DS více obligatorní než doplnění TFRWH (které může být povrchově vypuštěno), a proto se vyskytuje i samostatně (o problematice obligatornosti TFRWH viz předchozí kapitola).
- **DS s významem cíleného určení bodu na časové ose, plánování** (otázka *na kdy?*), např.: *призначення наступного засідання Верховної Ради на 29 листопада* (TOWH)
- **PS s významem časového úseku**, např.: *Турецька поліція у ніч на понеділок* (TOWH) *знову розганяла демонстрантів*. I zde platí, že funktor TOWH je více obligatorní než funktor TFRWH, a proto se může vyskytovat samostatně.

Ve všech zkoumaných jazycích je základním způsobem povrchového vyjádření funktoru TOWH předložková konstrukce *на / na + S_{ACC}*, např.: **RUS:** *перенос старта* (PAT) *на четверг* (TOWH); **CZ:** *odložení plánované schůzky* (PAT) *na druhou polovinu* (TOWH) *května*; **PL:** *przeniesienie zajęć* (PAT) *na jutro* (TOWH).

3.2.6.1 Subfunktor TOWH₂¹ s podmíněným časovým určením (na dobu, až/kdy...)

Existuje speciální sémantická subkategorie TOWH₂ u DS (s významem přesunu něčeho), která nevyjadřuje cílový bod přesunu v čase přímo, nýbrž jej podmiňuje uskutečněním jiného (sekundárního) děje. Formálním prostředkem vyjádření této subkategorie v ukrajinštině je předložková konstrukce *до + S_{GEN}*, např.:

¹ Zkratka TOWH₂ (resp. její dolní index) je vlastní.

sekundární děj vyjádřený DS
s funktoem RSTR

- *перенесення розгляду* (PAT) *справи до часу* (TOWH) {*винесення процесуального рішення*} ←

podmínka, za které bude platit TOWH

Sekundární děj může být v ukrajinštině vyjádřen:

- **DS s funktoem RSTR**¹, např.: *до часу* (TOWH) *вирішення* (RSTR) *спору*; *до часу* (TOWH₂) *виконання* (RSTR) *ним зобов'язань*; *до моменту* (TOWH₂) *виконання* (RSTR) *доручення довірителя*. Funktor TOWH₂ je zde vyjádřen substantivem s velmi obecným lexikálním významem času, které musí být sémanticky blíže upřesněno dalším výrazem (RSTR - *якого саме часу? якого саме моменту?*) Deverbativní substantivum s funktoem RSTR plní zároveň funkci řídicího substantiva závislé (sekundární) substantivní fráze (s vlastními aktanty a volnými doplněními).
- **DS – participantem propoziční povahy (dále jen DS_{PPP}) v intenčním poli základního DS**, např.:
 - *обмеження боржника* (PAT) *в праві* (REG)² *виїзду* (RSTR) *за межі* (DIR3) *України* (APP)³ *до* {*виконання* (TOWH₂) *ним* (ACT) *зобов'язань* (PAT)}⁴;
 - *рішення про розірвання шлюбу* (PAT) *до* {*вирішення* (TOWH₂) *питання* (PAT) *про розділ* (RSTR) *майна* (PAT)}

DS – atribut s funktoem TOWH₂ je participantem propoziční povahy v intenčním poli základního DS a zároveň řídicím substantivem závislé (sekundární) substantivní fráze s vlastními aktanty a volnými doplněními.

- **Vedlejší větou časovou s funktoem RSTR**, např. *Це може бути також відкладення поганої новини* (PAT) {*до часу* (TOWH₂), *коли її можна*

¹ Atributy s funktoem RSTR rozvíjejí substantiva (DS i PS) s velmi všeobecným významem a jsou proto obligatorní. Funktor RSTR je funktor pro volné doplnění, které blíže vymezuje řídicí substantivum.

² Doplnění s funktoem REG (zřetel) označuje, se zřetelem k čemu, vzhledem k čemu platí řídicí děj nebo vlastnost, čeho se týká, čím je omezen. Pomocným kritériem při určování funktoem REG jsou parafráze: „co se týká“, „vzhledem k čemu“, „z hlediska čeho“ [Mikulová a kol. 2005, s. 523]

³ Funktor APP (appurtenance) je funktor pro volné doplnění substantiv označující osobu nebo věc, ke které je osoba nebo věc vyjádřená řídicím substantivem ve vztahu přináležitosti [Mikulová a kol. 2005, s. 551]

⁴ Pomocí složených závorek v této práci vyčleňujeme závislou substantivní frázi nebo vedlejší větu.

«*поховати*»} (RSTR). Funktor TOWH₂ je zde povrchově vyjádřen substantivem velmi obecného lexikálního významu (*час, момент*), které je blíže identifikováno (*який саме час? який саме момент?* - RSTR) vedlejší větou časovou. Toto povrchové vyjádření funktoru TOWH₂ je v ukrajinštině charakteristické pro hovorový styl a v publicistice se s ním příliš nesetkáme.

V ruštině lze subfunktor TOWH₂ s podmíněným časovým určením vyjádřit podobně jako v ukrajinštině pomocí struktury: *до* + obecné časové určení (TOWH₂) + blíže vymezuující DS_{PPP} (RSTR), např.: *отложение решения (PAT) национальных органов до момента (TOWH₂) {вынесения (RSTR) решения Европейского суда}*. Stejně tak lze TOWH₂ vyjádřit pomocí struktury *до* + DS_{PPP}, např.: *отложение исполнения до {устранения (TOWH₂) указанных в законе помех}* nebo pomocí substantiva s všeobecnou časovou sémantikou a věty vedlejší časové, např.: *Это обстоятельство обуславливает иногда отложение допроса потерпевшего до момента (TOWH₂) {пока он более или менее не успокоится} (RSTR)*.

V polštině lze tento subfunktor povrchově vyjádřit pomocí substantivní fráze se strukturou *do/na* + obecné časové určení (TOWH₂) + blíže vymezuující DS (RSTR) – stejně jako v ukrajinštině a ruštině, např.: *odłożenie sprawy do chwili (TOWH₂) {powrotu (RSTR) ze zwolnienia lekarskiego pracownika}*. Na rozdíl od ukrajinštiny a ruštiny nelze v polštině TOWH₂ vyjádřit pomocí struktury *do* + DS_{PPP}, např.: **odłożenie sprawy do otrzymania decyzji*. Výjimkou jsou struktury s částicí *aż*, např.: *odłożenie ślubu aż do {urodzenia się dziecka}*. Také v polštině, stejně jako v ostatních zkoumaných jazycích, bývá daný subfunktor vyjádřen pomocí substantiva s všeobecnou časovou sémantikou (TOWH₂) a věty vedlejší časové (RSTR), např.: *odłożenie decyzji na moment (TOWH₂), {gdy Twoja sytuacja finansowa będzie lepsza} (RSTR)*.

Pokud jde o výběr mezi předložkami *do* a *na*, při zvolení konstrukce *do* + S_{GEN} dochází k sémantickému posunu celé fráze směrem k sémantice funktoru TTILL (*dokdy?*), čímž se zvyšuje procesuální charakteristika atributivní konstrukce, např.: *odłożenie sprawy do chwili (TOWH₂) powrotu...* - dokonavé deverbativní substantivum (DS^{PF}) lze nahradit nedokonavým (DS^{IMPF}) bez výraznější sémantické modifikace celé konstrukce – *odkładanie sprawy do chwili (TTILL) powrotu...* Naopak při použití předložky *na* může být použito jen DS^{PF}, vyjadřující jednorázovou, neprocesuální činnost, např.: *przesunięcie^{PF} terminu (PAT) {ujawnienia tych*

zobowiązania w budżecie} (RESTR) *na moment* (TOWH₂) {*wykupu obligacji przekazywanych przez Skarb Państwa*} (RESTR). Tím se polština liší od ukrajinštiny, kde je předložka *do* v tomto kontextu sémanticky neutrální (univerzální).

V češtině mají předložky *do* a *na* u tohoto subfunktoru stejnou sémanticky diferencující funkci jako v polštině. Přestože jsou sémantické hranice mezi oběma předložkovými konstrukcemi velmi neostře, autoři Anotace k PDT [Mikulová a kol. 2005, s. 468, 474] přiřazují oběma předložkovým konstrukcím rozdílné funktoři (TTILL a TOWH), např.: *odložení {zpracování (PAT) dávek} do doby* (TTILL), {*kdy je počítač méně vytížen*} (RESTR) versus *odložení této investice (PAT) na dobu* (TOWH), {*kdy bude jasněji*} (RESTR). My v této práci budeme konstrukcím s DS^{PF} a oběma předložkami v rámci zjednodušení přiřazovat subfunktor TOWH₂ (*na kdy?*), zatímco konstrukcím s DS^{IMPF} a (obligatorní) předložkou *do* funktoři TTILL (*dokdy?*), např. *oživování postiženého (PAT) do chvíle* (TTILL) {*příjezdu záchranné služby*} (RSTR).

Hlavní rozdíl mezi češtinou a ostatními zkoumanými jazyky v oblasti povrchového vyjádření funktoři TOWH₂ však nespočívá v použitých předložkách, nýbrž v typu rozvíjející (závislé) časové fráze (RSTR). I v češtině mohou být tyto fráze jak větného tak i substantivního typu, avšak použití substantivních frází s časovou sémantikou je velmi omezené, přirozenější je použít vedlejší věty, srov. např.:

- **UA:** *перенесення розгляду справи до часу винесення процесуального рішення; рішення про розірвання шлюбу до вирішення питання про розділ майна*
- **CZ:** *odklad projednání záležitosti do doby/na dobu, než/kdy bude vyneseno procesní rozhodnutí; rozhodnutí o rozvodu manželství do doby, než bude vyřešena otázka rozdělení majetku¹*

V prvním příkladu lze při překladu do češtiny substantivní frázi ještě hypoteticky použít (*odklad projednání záležitosti do doby vnesení procesního rozhodnutí*), ve druhém případě (s DS_{PPP}) však již nikoli (**rozhodnutí o rozvodu manželství do vyřešení otázky rozdělení majetku*). Nicméně i v prvním případě je použití vedlejší věty stylisticky vhodnější.

¹ Překlady vlastní

3.2.7 Funktor THL (jak dlouho?)

Atribut s funktoem THL odpovídá na otázku *як довго / как долго / jak dlouho / jak dlugo?* Ve všech zkoumaných jazycích rozvíjí většinou PS – v eliptických konstrukcích s vypuštěným slovesným adjektivem a typickými předložkami. Tyto konstrukce jsou oblíbené zejména v jazyce reklamy nebo v nadpisech článků, např.:

- **UA:** *Ідеальне гоління та здорова, доглянута **шкіра** протягом цілого дня* (THL); ***Шини** протягом усього року* (THL); ***Комфорт** з першої хвилини і протягом усього дня* (THL)
- **RUS:** *Отличный **пляж** в течение целого дня* (THL); *Лучшее **место** для отдыха в течение целого года* (THL); ***Завтрак** в течение всего дня* (THL)
- **CZ:** ***Zahrada** po celý rok* (THL); *Bezchybný **vzhled** po 24 hodin* (THL)! *Dokonalá **plet'** po celý den* (THL)
- **PL:** *Gładkie **nogi** przez całe lato* (THL); *Tanie **ogrzewanie** w Twoim domu przez cały rok* (THL); *Idealna **cera** przez cały dzień* (THL)!

Volná doplnění THL u primárních substantiv mají ve všech zkoumaných jazycích shodné povrchové vyjádření, liší se pochopitelně pouze použité předložky.

Atributy s funktoem THL najdeme (typicky v jazyce reklamy) také u neadjektivních substantiv (DAS) s povrchově realizovaným ACT (nositelem vlastnosti) nebo bez něj, např.: **UA:** ***Ефективність** протягом усього року* (THL) *ї довговічність для використання у місці*; **PL:** ***Ostrość** widzenia* (ACT) *i **komfort noszenia** (ACT) przez cały dzień* (THL). V češtině nejsou tyto konstrukce tak časté, neboť vlastnosti se vyjadřují většinou shodným adjektivem (např.: *pohodlné nošení po celý den*).

Zvláštním případem využití volných doplnění THL u PS jsou nadpisy v novinových článcích, kde se z hlediska úspory místa a maximální jazykové ekonomie upouští od povrchového vyjádření predikace, např. **PL:** *Okropne **mdłości** przez cały dzień* (THL), *co robić?*

U deverbativních substantiv se atributy s funktoem THL vyskytují velmi zřídka, neboť se jedná o typické doplnění procesu vyjádřeného v drtivé většině V_F. U větných konstrukcí odpovídá tento funktoer také na otázku *за який час / за jak dlouho?*, např.: *хтось прочитав книжку за 3 години*, nicméně tyto konstrukce v praxi netvoří nominalizované deriváty, např.: **прочитання книжки за 3 години*.

Při excerpci materiálu jsme našli pouze několik konstrukcí s DS a atributem THL, např.: **UA:** *реконструкція блоків (PAT) протягом п`яти років (THL) з моменту (TSIN) {продажу (RSTR) акцій}*; *відмінний захист протягом всього дня (THL)*; **PL:** *brak ubezpieczenia (ACT) komunikacyjnego OC przez dwa miesiące (THL)*; **CZ:** *ochrana majetku (PAT) po 24 hodin denně (THL)*.

Atribut s funktorem THL lze v několika případech vyjádřit i adverbii. Nejčastěji se jedná opět o vyjádření délky trvání (či otevírací doby) v reklamních nápisech apod., např.: **UA:** *Мобільний шиномонтаж цілодобово (THL) – робота без вихідних і перерв*; **PL:** *Weterynaria całodobowo (THL)*; **RUS:** *Доставка суши (PAT) на дом (DIR3) круглосуточно (THL)*; *Autoservis nonstop (THL)*. V těchto případech však vyvstává otázka, nakolik jsou tyto konstrukce ještě gramaticky správné (byť jsou poměrně frekventované), a nakolik se jedná pouze o izolovaná reklamní hesla bez možnosti využití v uceleném textu. Povrchové vyjádření funktoři THL pomocí adverbia je v každém případě netypické.

Po analýze jazykového materiálu lze říci, že atributy s funktorem THL (*jak dlouho?*) mají ve všech čtyřech jazycích podobnou frekvenci využití a identické povrchové vyjádření (pomocí předložkových konstrukcí - pouze s odlišnými předložkami).

3.2.8 Funktor TPAR (během čeho? současně s čím?)

Atribut s funktorem TPAR odpovídá na otázku *під час чого, одночасно з чим / в течение чего, одновременно с чем / během čeho, současně s čím / podczas czego, jednocześnie z czym?* a může rozvíjet jak primární, tak deverbativní substantiva. Atribut TPAR vyjadřuje:

- **stav věci, událost, okolnost, která platí po dobu, co se odehrává primární děj (vyjádřený DS)**, např.: *захист цивільного населення (PAT) під час війни (TPAR)* – v tomto případě se v ukrajinštině používá konstrukce se sekundární předložkou *під час* nebo *протягом*¹
- **další (sekundární) děj, který probíhá paralelně s primárním**, např.: *впровадження нових нормативів (PAT) разом із {проведенням (TPAR) модернізації}*. Sekundární děj je vyjádřen rovněž deverbativním

¹ Je-li předložka *протягом* použita s konkrétním časovým údajem, nikoli událostí, okolností, je nutno celé atributivní konstrukci přiřadit funktor THL (*jak dlouho*), např. *більш інтенсивне використання протягом усього року (THL)*.

substantivem (participantem propoziční povahy), které zároveň plní roli řídicího substantiva závislé substantivní fráze (s vlastními aktanty a volnými doplněními). V tomto případě ukrajinština používá předložkové konstrukce *одночасно з* + DS_{INSTR}, *під час* + DS_{GEN}, *разом з* + DS_{INSTR}. Závislou substantivní frází s funktorem TPAR lze v ukrajinštině v praxi dekonenzovat na vedlejší větu časovou, avšak v publicistických textech jsme se s tímto typem dekonenzace nesetkali, např.: *при проведенні інвентаризації (PAT) одночасно з {проведенням (TPAR) документальної ревізії} → проведення інвентаризації тоді, {коли проводиться ревізія}(TPAR).*

- **stav věcí, děj, proces, okolnost, do jejichž průběhu je časově situována konkrétní či abstraktní entita (PS, DAS¹),** např.: *проблеми під час вагітності (TPAR); правила безпеки під час грози (TPAR).* V tomto případě ukrajinština používá výhradně konstrukci s předložkou *під час*.
- **druhý děj či proces, který probíhá současně s prvním a je s ním hierarchicky na stejné úrovni,** např.: *ідея проведення одночасно президентських (PAT/TPAR) та парламентських дострокових виборів (PAT/TPAR)* – souřadící spojka *та* vyjadřuje stejnou hierarchickou úroveň patientu a atributu TPAR, proto lze oběma atributům přiřadit oba funktoři (*проведення президентських виборів* – PAT/TPAR) (*проведення парламентських дострокових виборів* – PAT/TPAR). O přítomnosti funktoři TPAR v hloubkové struktuře rozhoduje právě sémantický modifikátor – adverbium *одночасно*, bez něhož by se jednalo o obyčejný několikanásobný patiens, srov.: *ідея проведення президентських (PAT₁) та парламентських дострокових виборів (PAT₂).*

V ostatních zkoumaných jazycích je povrchový způsob vyjádření funktoři TPAR téměř identický, a to ve všech jeho výše uvedených sémantických subkategoriích, např.:

- **RUS:** *договор продажи недвижимости покупателю одновременно с передачей (TPAR) права собственности; проблемы во время*

¹ Deadjektivní substantivum

прорезывания (TPAR) зубов у малыша; *совершение одновременно злых* (PAT/TPAR) и *добрых поступков* (PAT/TPAR) в отношении людей

- **CZ:** *ochrana majetku během dědického řízení* (TPAR); *snížení spotřeby energie v budovách současně se zavedením* (TPAR) *energetických štítků; současné zavedení bezhotovostního* (PAT/TPAR) a *hotovostního eura* (PAT/TPAR)
- **PL:** *skandaliczne warunki podczas akcji* (TPAR) *pobierania krwi w Bytowie; możliwość realizacji takich ćwiczeń jednocześnie z organizacją* (TPAR) *praktycznych szkoleń; wprowadzenie jednocześnie w tym miejscu nowego stanowiska radcy* (PAT/TPAR) *prawnego oraz auditora* (PAT/TPAR).

Z analýzy excerpovaného materiálu jsme zjistili, že malé rozdíly v povrchovém vyjádření TPAR vykazuje pouze čeština, jejíž syntaktická struktura znemožňuje interpozici adverbia mezi DS a PAT (**zavedení současně bezhotovostního eura*). Místo toho se používá shodné adjektivum (*současné zavedení*) nebo adverbium v postpozici po PAT/TPAR (*současně, zároveň*). Druhé z uvedených adverbií však patří spíše do sféry hovorové češtiny (*zavedení hotovostního a zároveň bezhotovostního eura*).

3.2.9 Dílčí shrnutí u časových funktorů

Časové funktoři jsou ze všech volných doplnění nejpočetnější. Ve všech zkoumaných jazycích bývají vyjádřeny nejčastěji pomocí předložkových konstrukcí, zřídka pak pomocí adverbií.

Funktor TWHEN (kdy?) má ve všech zkoumaných jazycích podobnou povrchovou realizaci, pokud jde o použité předložkové konstrukce. Rozdíly jsou pouze ve struktuře substantivních frází – doplnění s TWHEN se v ukrajinštině, ruštině a polštině mohou nacházet v levostranné i pravostranné interpozici, např.: **UA:** *рішення про проведення навесні* (TWHEN) *2013 року в Києві* (LOC) *референдуму* (PAT); **PL:** *największy w historii* (TWHEN) *kongres ewangelików*. V levostranné interpozici (druhý příklad) stojí TWHEN většinou po adjektivu (s funktořem DES) v superlativu a před ŘS. V levostranné interpozici se nacházejí často odkazovací výrazy typu: **UA:** *modi, na той час*, **RU:** *тогда*, **PL:** *wtedy*. Českými ekvivalenty pravostranných interpozičních doplnění TWHEN bývají nejčastěji vedlejší věty časové, např. slov.: **RU:** *после проведения в декабре 2011 года в Киеве саммита X*

CZ: *poté, co se v prosinci 2011 uskutečnil v Kyjevě summit.* Českými ekvivalenty levostranných interpozičních doplnění jsou analogické výrazy, stojící v antepozici vůči adjektivu (DES), srov. např.: **PL:** *największy (DES) wtedy (TWHEN) na święcie (LOC) teleskop X CZ: tehdy (TWHEN) největší (DES) teleskop na světě (LOC).*

Pro povrchové vyjádření funktoru TSIN (odkdy?) používá ukrajinština konstrukci $з + S_{GEN}$, ruština pak ekvivalentní vazbu $с + S_{GEN}$. Konstrukce s předložkami *від / om* nelze použít, neboť jsou rezervovány pro funktor TFRWH (ze kdy?). Čeština s polštinou používají pro vyjádření TSIN konstrukci *od + S_{GEN}*.

Funktor TTILL je v ukrajinštině a ruštině vyjádřen buď konstrukcí $до + S_{GEN}$ (je-li TTILL použit samostatně nebo v páru s TSIN) nebo $по + S_{ACC}$ (pouze v kombinaci s TSIN), srov. např.: **UA:** *закінчення проекту до січня (TTILL) X ситуація на дорогах з н'ятниці по понеділок (TTILL).* V češtině a polštině se používá konstrukce *do + S_{GEN}*.

Funktor TFHL (na jak dlouho?) je ve všech ve všech čtyřech jazycích vyjádřen předložkovými konstrukcemi s dominující předložkou *na / na + S_{ACC}*. V češtině (na rozdíl od ostatních jazyků) lze TFHL povrchově vyjádřit ještě pomocí $pro + S_{ACC}$, např.: *královský balet a jeho plány pro novou sezonu (TFHL).* V polštině byly nalezeny specifická vyjádření TFHL pomocí adverbí, např.: *mieszkanie do wynajęcia krótko (TFHL) i długoterminowo (TFHL),* se kterými jsme se v jiných jazycích nesetkali.

U funktoru TFRWH (ze kdy?) rozlišují ukrajinština s ruštinou dvě subkategorie s rozdílným povrchovým vyjádřením. U časového určení původu (ze kterého data?) používají konstrukci $від / om + S_{GEN}$ (např.: *розпорядження від 29 травня 1995 р.*), naopak u výchozího bodu na časové ose u DS s významem procesu se používá $з/с + S_{GEN}$, např.: *перенесення пленарних засідань (PAT) парламенту з цього (TFRWH) на наступний тиждень.* V češtině a polštině jsou obě sémantické subkategorie funktoru TFRWH vyjádřeny stejnou předložkovou konstrukcí $z/ze + S_{GEN}$.

Základní povrchovou realizací časového funktoru TOWH (na kdy?) je ve všech jazycích předložková konstrukce $na / na + S_{ACC}$. Vyjadruje-li TOWH podmíněné časové určení (*na dobu, až/kdy...*), bývá v ukrajinštině vyjádřen konstrukcemi $до часу (TOWH) + DS_{GEN - PPP} (RSTR)$; $до моменту (TOWH) + DS_{GEN - PPP} (RSTR)$, např.: *до часу вирішення спору.* Další možností realizace této kategorie TOWH je $до + DS_{GEN - PPP}$, např.: *обмеження боржника (PAT) до виконання (TOWH) ним (ACT) зобов'язань.* Obě z uvedených možností povrchového vyjádření jsou možné také

v ruštině, v polštině je naopak nepřijatelná druhá možnost, např.: **odłożenie sprawy do otrzymania decyzji*. Českými ekvivalenty TOWH se sémantikou podmíněného časového určení bývají vedlejší věty časové, např.: **odklad** projednání záležitosti do doby/na dobu, než/kdy bude vyneseno procesní rozhodnutí.

Funktor THL (jak dlouho?) bývá v ukrajinštině vyjádřen konstrukcí *протягом* + S_{GEN} a je komplementem většinou nedeverbativních substantiv (např.: *здорова, доглянута шкiра протягом цілого дня*). V ostatních jazycích najdeme konstrukce s ekvivalentními předložkami. Atribut s funktoem THL lze v několika případech vyjádřit i adverbii. Nejčastěji se jedná opět o vyjádření délky trvání (či otevírací doby) v reklamních nápisích apod., např.: **UA**: *Мобільний шиномонтаж цілодобово* (THL) – *робота без вихідних і перерв*; **PL**: *Weterynaria całodobowo* (THL); **RUS**: *Доставка суши (PAT) на дом (DIR3) круглосуточно*.

Funktor TPAR (během čeho, současně s čím?) bývá v ukrajinštině často povrchově realizován pomocí konstrukcí *разом із* + DS_{INSTR} - PPP, *одночасно з* + DS_{INSTR} - PPP, kterým v ostatních jazycích odpovídají analogická vyjádření. Malé rozdíly v povrchovém vyjádření TPAR vykazuje pouze čeština, označuje-li TPAR druhý děj či proces, který probíhá současně s prvním a je s ním hierarchicky na stejné úrovni. V ukrajinštině je tato sémantika vyjádřena modifikátorem v podobě interpozičního adverbia. Čeština místo toho používá shodné adjektivum, srov. např.: **UA**: *проведення одночасно президентських та парламентських дострокових виборів*, **CZ**: *současné provedení prezidentských a předčasných parlamentních voleb*.

3.3 Funktory místa

Funktory místa představují soubor sémanticky diferencovaných funktořů pro volná doplnění, která označují v širokém smyslu místo (umístění nebo směr v prostoru), k němuž se vztahuje obsah řídicího slova. Jednotlivé funktoři jsou od sebe odlišeny podle toho, na jakou otázku po určení místa odpovídají [Mikulová a kol. 2005, s. 475]

3.3.1 Funktor LOC (kde?)

Funktor LOC je základním funktoem místa, který lokalizuje děj, proces, abstraktní či konkrétní předmět, rozvíjí všechny typy substantiv a odpovídá na otázku *de / zde / kde / gdzie?* Možnosti povrchového vyjádření LOC (v ukrajinštině i

ostatních zkoumaných jazycích) jsou nesmírně široké, neboť v předložkových konstrukcích lze teoreticky použít všechny předložky, pomocí nichž se lokalizuje umístění něčeho v prostoru:

- **primární:** *на, під, над, за, біля, у/в, між, перед* atd.
- **sekundární:** *близько, далеко від, усередині, напроти, уздовж* atd.

Atributy s funktorem LOC vyjádřené předložkovými konstrukcemi jsou typické tím, že se mohou v jedné substantivní frázi vyskytnout i několikrát, např.:

- *відкриття у Києві (LOC) найбільшого у Європі (LOC) супермаркету;*
- *погода в Україні (LOC) й у світі (LOC);*
- *проведення біля ГПУ (LOC) акцій та зібрань може привести до порушень громадського порядку*

Funktor LOC lze povrchově vyjádřit také různými adverbii, např.:

- *цікавий блог про фотографію, життя та все навкруги (LOC);*
- *у разі появи ризику виникнення де-небудь (LOC) ядерного конфлікту;*
- *можливість вільного придбання тут (LOC) нерухомості*

Atributy s funktorem LOC jsou obligatorní u některých DS s významem nacházení se někde, bydlení atd., např. *мешкання в студентських гуртожитках (LOC)^{OBL}*.

Z komparativního hlediska jsou předložkové konstrukce s funktorem LOC ve všech zkoumaných jazycích vyjádřeny zcela nebo téměř zcela identicky (např.: **UA:** *будинок на пляжі*; **RUS:** *дом на пляже*; **CZ:** *dům na pláži*; **PL:** *dom na plaży*), proto se jimi nebudeme dále zabývat.

Zajímá nás ovšem pozice funktoru LOC v rámci substantivní fráze, neboť slovosledné postavení tohoto volného doplnění se může v jednotlivých jazycích (zejména češtině) lišit. Volné doplnění LOC se může nacházet v interpozici – jak pravostranné, např.: *ми відзначаємо 90-ту річницю проведення у Києві (LOC) Українського національного конгресу (PAT)*, tak i levostranné, např.: *У Китаї померла найвища (DES) у світі (LOC) жінка*. O problematice levostranné a pravostranné interpozice blíže pojednáváme v souvislosti s funktorem TWHEN v kapitole III.B.1. Funktor LOC se z hlediska slovosledného postavení chová velice podobně jako TWHEN a oba funktoři bývají často společně levostrannými interpozičními doplněními řídicího substantiva, např.: *найвища тоді (TWHEN) в країні (LOC) посадова особа* (časový funktor stojí před funktorem místa). Rozdíl mezi oběma funktory z hlediska slovosledného postavení spočívá v tom, že v případě

funktoru LOC nemůže stát v levé interpozici odkazovací výraz typu *тут, там, у цьому місці* atd., např. **найвища тут/там будівля*. U funktoru TWHEN jsou odkazovací výrazy v levostranné interpozici zcela běžné, např.: *найвища (DES) тоді (TWHEN) будівля у світі*. V levostranné interpozici mohou stát jen LOC vyjádřené konstrukcemi s primárními předložkami *у/в, на*, konstrukce s ostatními předložkami v interpozici nebývají, např.: **найбільший за—Києвом супермаркет*. Pro pravostrannou iinterpozici LOC platí totéž jako pro pravostrannou interpozici TWHEN (viz příklady na začátku této kapitoly).

Slovosledné postavení funktoru LOC je v ruštině a polštině identické jako v ukrajinštině (s možností pravostranné i levostranné interpozice), např.: **RUS:** *Заявка на проведення в Москві (LOC) гей-парада (PAT) будет рассмотрена столичной мэрией. У Циона Хана самая большая (DES) в мире (LOC) семья. **PL:** wprowadzenie w Polsce (LOC) europskiej waluty; największa (DES) wtedy (TWHEN) w Polsce (LOC) fabryka samochodów osobowych i ciężarowych.*

V češtině je nutné, aby atribut LOC ve funkci pravostranného doplnění DS zaujímal pozici až po PAT, např.: ***pořádání** konference (PAT) v Brně (LOC) v hotelu (LOC) Voroněž*. Jako levostranné doplnění řídicího substantiva nemůže být funktor LOC v češtině nikdy vyjádřen interponovanou neshodnou předložkovou konstrukcí (**největší v Praze mrakodrap*). Levostranné doplnění (LOC) vyjádřené neshodnou předložkovou konstrukcí a umístěné v antepozici vůči shodnému adjektivu (DES) je sice možné, nicméně celá konstrukce tím získává jiné stylistické zabarvení (*v Praze největší mrakodrap* – LOC je sémanticky akcentován). Řešením je použití shodného adjektivního atributu – *největší (DES) pražský (LOC) mrakodrap*.

3.3.2 Funktor DIR1 (odkud?)

Atributy s funktorem DIR1 rozvíjejí zejména DS s významem pohybu, přesunu v prostoru a odpovídají na otázku *звідку / откуда / odkud / skąd?* Funktor vyjadřuje výchozí bod (konkrétní umístění či abstraktní bod), od kterého směřuje děj vyjádřený řídicím slovem [Mikulová a kol. 2005, s. 476]. Funktor DIR1 se nachází v intenčním poli některých DS pohybu s významem opuštění místa (*від'їзд, виїзд, відвезення, відведення*) nebo naopak návratu (*повернення*) nebo DS s významem odstranění něčeho odněkud (*усунення, видалення, викидання*). Výjimečně může DIR1 rozvíjet i PS, např.: ***земля з космосу** (elipsa DS – **вид** на землю з космосу)*.

Základním způsobem povrchového vyjádření tohoto funktoru je v ukrajinštině předložková konstrukce *з* + S_{GEN}, méně často pak *від* + S_{GEN} např.:

- *заява батьків на в'їзд у державу-сторону або виїзд з неї* (DIR1); *видалення з нього* (DIR1) *джерела* (PAT) *інфекції*; *процес повернення вкладів* (PAT) *із банків-банкрутів* (DIR1); *усунення Гітлера* (PAT) *від влади* (DIR1); *усунення на кілька років* (TFHL) *з державних посад* (DIR1) *комуністів* (PAT)

Někdy lze DIR1 vyjádřit také pomocí adverbii, např.:

- *Після повернення звітки* (DIR1) *1956-го* (TWHEN) *представники обох етносів узялися розбудовувати...*; *утеплення стін* (PAT) *зсередины* (DIR1); *При передачі двома руками* (MANN) *знизу* (DIR1) *слід виконувати деякий супровід м'яча руками.*

Z výše uvedených příkladů vyplývá, že atribut DIR3 může v ukrajinštině stát jak v interpozici mezi DS a PAT, tak postpozici vůči PAT. Totéž platí pro ruštinu a polštinu, např.: **RUS:** *удаление из воды* (DIR1) *железа и марганца* (PAT); *удаление файлов* (PAT) *из корзины* (DIR1). **PL:** *usunięcie z mieszkania* (DIR1) *sprawcy* (PAT) *przemocy*; *usunięcie drzew i krzewów* (PAT) *z terenu* (DIR1) *nieruchomości*. V češtině musí DIR1 stát vždy až v pozici po PAT.

Ruština (stejně jako čeština a na rozdíl od ukrajinštiny) rozlišuje mezi předložkami *из* (v češtině *z*) – u DS pohybu, např.: *возвращение из рая* (CZ: *návrat z ráje*), a *с/со* u DS s významem odstraňování něčeho z povrchu pryč, dolů, např.: *сбрасывание посуды с полок* (*shazování nádobí s poliček*). Je však nutno dodat, že použití konstrukcí *s* + S_{GEN} je v češtině velmi omezeno a předložka *s* je ve všech genitivních konstrukcích nahrazována předložkou *z* (ta také v uvedeném případě alternuje s předložkou *s* – čili gramaticky správná je i konstrukce *shazování nádobí z poliček*).¹ Naopak v ruštině je konstrukce *c* + S_{GEN} (DIR1) u DS pohybu z povrchu dolů důsledně používána. V současné polštině, stejně jako v ukrajinštině, předložka *s* vůbec neexistuje.

Také v ostatních jazycích lze DIR1 vyjádřit pomocí adverbii. V ruštině a polštině lze adverbia v roli DIR1 použít u všech DS s libovolným valenčním rámcem, např. **RUS:** *на возвращение оттуда* (DIR1) *требовались тысячелетия*; **PL:** *szansa na wyrzucenie stąd* (DIR1) *dworca* (PAT) *autobusowego i obskurnych*

¹ O tendenci vytlačování předložky *s* ve spojení s genitivem předložkou *z* svědčí mj. i skutečnost, že ještě v prvních poválečných Pravidlech českého pravopisu (nezměněný otisk vydání z roku 1941) [1946, s. XXVI] je jako jediná správná možnost v tomto kontextu uvedena předložka *s*.

sklepików (PAT). V češtině lze adverbium použít jen u DS, která ve svém intencním poli neobsahují PAT, např. *návrat odtud* (DIR1) *připomíná znovuzrození*. Adverbia (DIR1) ve strukturách s PAT jsou v češtině nepřipustná, a to jak v interpozici, tak v postpozici, např.: **odstranění odtud škůdců*, **odstranění škůdců odtud*.

3.3.3 Funktor DIR2 (kudy?)

Atributy s funktoem DIR2 vyjadřují prostor, který je dějem (vyjádřeným řídicím slovem) překonáván [Mikulová a kol. 2005, s. 478], a odpovídají na otázku *кудою, яким шляхом / каким путём, какой дорогой / kudy / którędy?* Funktor DIR2 rozvíjí substantiva (DS i PS) s významem:

- **aktivního překonávání prostoru (DS)**, např.: *мандрівки Україною* (DIR2); *спонтанна подорож Європою* (DIR2); *мандрування по Іспанії* (DIR2); *проїзд Києвом* (DIR2) *буде платним*; *прохід через дзвіницю Вірменського собору*
- **pasivního překonávání prostoru (něco někudy vede - PS)**, např.: *стежка лісом* (DIR2) *поступово набирає висоту*; *дерева уздовж центрального проспекту*; *об'їзний автобан навколо України* (DIR2)

Základními způsoby povrchového vyjádření DIR2 v ukrajinštině jsou bezpředložkový instrumentál substantiva a nejrůznější předložkové konstrukce. Z použitých předložek dominuje primární předložka *через*. Hojně jsou však zastoupeny i sekundární předložky, pomocí nichž je určitý předmět lokalizován nikoli v jednom bodě, nýbrž na jistém úseku (vede odněkud někam), např. *навколо*, *уздовж*, *обабіч* atd.

Konstrukce s funktoem DIR2 u PS bývají vždy eliptické (je vypuštěno sloveso nebo slovesné adjektivum), např.: **UA:** *дорога (яка веде) лісом, дерева (які ростуть) уздовж річки*, **RUS:** *тропинка (ведущая) через поле*, **CZ:** *přístupová cesta (vedoucí) skrz opevnění*, **PL:** *most (prowadzący) przez Wartę*.

S povrchovým vyjádřením DIR2 u DS pomocí adverbii jsme se setkali pouze v češtině a polštině, a to u odkazovacího výrazu *tedy/tudy*, např.: **PL:** *Przejazd tedy* (DIR2) *to istny koszmar*. **CZ:** *Průchod tudy* (DIR2) *je na vlastní nebezpečí*. V ruštině a také v polštině, se nepřímé udání trasy vyjadřuje analyticky (např.: **RUS:** *этою дорогой, другим путём*, **PL:** *inną drogą*). V ukrajinštině lze zvolit ze dvou možností, např.: *сюдою – цим шляхом, тудою – тим шляхом*. Všechna uvedená ukrajinská

adverbia však byla nalezena pouze u primárních V_F , nikoli u jejich nominálních derivátů. Nejsyntetičtější DIR2 u nepřímého udání trasy vyjadřuje čeština – pomocí adverbií *tudy, tamtudy, jinudy*.

Povrchové vyjádření DIR2 pomocí předložkových konstrukcí je ve všech čtyřech jazycích identické (liší se pouze použité předložky), proto se tímto způsobem realizace DIR2 nebudeme dále zabývat.

Z komparativního hlediska je zajímavé povrchové vyjádření DIR2 pomocí bezpředložkového instrumentálu. V ukrajinštině, ruštině a češtině je tato povrchová realizace funktoru zcela běžná, srov.: **UA:** *транзитний **проїзд** Україною*, **RUS:** *транзитный **проезд** Украиной*, **CZ:** *tranzitní **průjezd** Ukrajinou*. Naopak v polštině je použití S_{INSTR} u DIR2 silně omezeno, a to v podstatě jen na dva případy:

- S_{INSTR} (DIR2) v roli odkazovací konstrukce *tą drogą*, např.: *W dzień **przejscie** tą drogą (DIR2) mogłoby się skończyć tragicznie.*
- S_{INSTR} (DIR2) vyjadřující průchod, průnik skrz určitou bariéru, např.: ***Przejazd** tunelem (DIR2) pod Martwą Wisłą będzie bezpłatny; **przejazd** lasem (DIR2) miejskim do rezerwatu Redykajny.* V těchto případech S_{INSTR} alternuje s daleko frekventovanější předložkovou konstrukcí *przez* + S_{ACC} , např.: *opłaty za **przejazd** przez tunel (DIR2) Mont Blanc.*

Jakékoli jiné použití bezpředložkového instrumentálu pro povrchové vyjádření DIR2 je v polštině nepřípustné, např.: **podróżowanie Polską* (správná konstrukce: ***podróżowanie** po Polsce*), **przejazd Europą* (správná konstrukce: ***przejazd** przez Europę*).

3.3.4 Funktor DIR3 (kam?)

Atributy s funktorem DIR3 vyjadřují cílový bod, kam směřuje děj vyjádřený řídicím substantivem (u DS) nebo děj povrchově nevyjádřený (v eliptických konstrukcích s PS) a odpovídají na otázku *куди / куда / kam / dokąd?* Funktor DIR3 je součástí valenčního rámce některých DS s významem pohybu či aktivní činnosti, přičemž vyjadřuje dokončení tohoto pohybu resp. činnosti, např.: *приїзд, повернення, прикріплення, приліт, в'їзд, принесення, перенесення, перевезення, переведення* atd. Mnohé z uvedených deverbativ mají ve svém valenčním rámci také funktor DIR1, avšak z analýzy excerpovaného materiálu jsme zjistili, že DIR3 bývá u těchto DS

povrchově vyjádřen mnohem častěji než DIR1, což svědčí o jeho sémantické prioritě (důležitější je *kam* bylo něco umístěno než *odkud*).

Základním způsobem povrchového vyjádření funktoru DIR3 jsou v ukrajinštině konstrukce s předložkami *у/в* + S_{ACC}, *до* + S_{GEN}, *на* + S_{ACC}. Používají se také konstrukce se sekundárními předložkami, např.: *усередину* + S_{GEN}, *у напрямку* + S_{GEN}. Setkáme se i s primárními předložkami, které jsou jinak frekventovanější u funktoru LOC – rozdíl mezi oběma funktoři v těchto konstrukcích je povrchově vyjádřen pádem substantiva – o přítomnosti DIR3 svědčí vždy akuzativ substantiva, např.: *перебування під горою* (LOC) versus *приїзд під гору* (DIR3). Nejfrekventovanější jsou ovšem konstrukce s předložkami *у/в*, *до*, *на*, např.:

- *повернення в Україну* (DIR3) *до рідної домівки* (DIR3) *колись молодой дівчини* (ACT) *Євгенії Бабенко*; *приліт птахів* (ACT) *на місяць* (DIR3) *гніздування*; *прикріплення до повідомлень* (DIR3) *файлів* (PAT); *переведення на іншу роботу* (DIR3)

Z komparativního hlediska jsou právě předložkové konstrukce (resp. samotné primární předložky) ve vyjádření DIR3 tím, čím se jednotlivé jazyky vzájemně liší. Tím se funktor DIR3 také odlišuje od ostatních funktorů místa, jejichž povrchová vyjádření pomocí předložkových konstrukcí jsou ve zkoumaných jazycích téměř identická. Za účelem komparace je nutno vyčlenit následující sémantické subkategorie funktoru DIR3, který může vyjadřovat:

- **přesné místo ukončení pohybu**, např.: *його приїзд до Росії небажаний*; *навчальні поїздки в Європу*; *повернення на батьківщину*. Základním způsobem vyjádření této sémantické subkategorie v ukrajinštině je konstrukce *до* + S_{GEN}, která se vyskytuje až 4x častěji než synonymická konstrukce *у/в* + S_{ACC}¹. Předložka *на* se pojí se substantivy, s nimiž se vyskytuje i v konstrukci se sémantikou LOC (*життя на батьківщині* (LOC) → *повернення на батьківщину* (DIR3))², a to ve všech zkoumaných jazycích. V ruštině lze v této subkategorii použít pouze konstrukci *в* + S_{ACC}, např.: *прибытие поезда в Пузу*. V polštině a češtině lze naopak použít pouze předložku *do*, např. PL: *50 zł rabatu za przyprowadzenie nowego dziecka do naszej szkoły*, CZ: *příplutí Carpathie do New Yorku*

¹ Jde o odhadovaný násobek, k němuž jsme dospěli zadáváním synonymických konstrukcí s předložkami *до* a *у/в* do internetových vyhledávačů.

² Tato konstrukce je ve všech zkoumaných jazycích identická, proto již nebude dále zmiňována.

- **místo ukončení pohybu v blízkosti jmenovaného cíle**, např.: *Сьогодні очікується **прибуття під Раду 60 тисяч підприємців***. Sémantika DIR3 *k něčemu* se také v ruštině a polštině vyjadřuje pomocí předložkové konstrukce *pod/pod* + S_{ACC}, např. RUS: *путешествие из Петербурга под Москву*, PL: *Wisienką na tym ateńskim torcie może być sytuacja, jaką zastaliśmy po **przyjeździe pod hotel***. Na rozdíl od ostatních jazyků se v češtině v tomto kontextu používá předložka *k*, např.: *Ivana Vehovská byla po **příchodu k pokladně první na řadě***.
- **místo, k němuž bylo něco pohybem, aktivní činností připojeno**, např.: *цемент для **прикріплення ножів і виделок до ручок***. Také polština v tomto sémantickém kontextu použije předložku *do*, naopak v ruštině a češtině se setkáme s předložkou *к/k*, např.: PL: ***mocowanie telewizora do ściany***, RUS: ***прикрепление ссылки к изображению***, CZ: ***přípevnění torpého kabelu k potrubí***
- **nejzazší bod, kam až něco sahá (až po)**, např.: *вода до вікон першого поверху; У її мамі також було довге **волосся — до пояса***. Také v polštině lze v tomto sémantickém kontextu použít pouze předložku *do*, např.: ***włosy do ramion***. V ruštině lze volit mezi předložkami *do* a *po*, např.: *Как **отрастить косу до пояса?** Деловое **платье по колена***. Naopak v češtině lze použít jen předložku *po*, např.: ***vlasý po pás během chvílky***

Funktor DIR3 lze v ukrajinštině vyjádřit i pomocí několika adverbii, např.: ***дорога вгору*** (DIR3); ***Подорож куди-небудь*** (DIR3) *передбачає багато змін для організму людини*. Stejně jako ostatní funktoři místa, i DIR3 může být vyjádřen odkazovacím adverbium, které může stát v interpozici mezi DS a jiným aktantem (ACT nebo PAT), např.: *Зміни в університетській політиці і **повернення туди*** (DIR3) *колишніх співробітників* (ACT). S odkazovacími adverbii (DIR3) v interpozici se setkáme i v ruštině a polštině, např.: RUS: *На юге Таиланда **совершен теракт** накануне **приезда туди*** (DIR3) *премьер-министра* (ACT); ***odkrycia na Marsie** poprzez **wysłanie tam*** (DIR3) *sond* (PAT) *kosmicznych*. V češtině je povrchové vyjádření funktoři DIR3 pomocí odkazovacího adverbia *tam* nepřípustné.

3.3.5 Dílčí shrnutí u funktorů místa

Funktory místa jsou ve všech jazycích vyjádřeny pomocí předložkových konstrukcí, v menší míře pak prostřednictvím adverbii.

Povrchová realizace základního funktoru LOC (kde?) je ve všech jazycích velmi podobná, liší se pouze vyjádření některých dílčích významů (např. **CZ:** *dovolená u moře* X **UA:** *відпочинок на морі*). Rozdíly v povrchové realizaci LOC se týkají zejména slovosledu v rámci substantivní fráze. LOC se v ukrajinštině může nacházet v interpozici – jak pravostranné, např.: *річниця проведення у Києві* (LOC) *Українського національного конгресу* (PAT), tak i levostranné, např.: *найвища* (DES) *у світі* (LOC) *жінка*. Na rozdíl od funktoru TWHEN (kdy?) nemůže v levostranné interpozici stát nikdy odkazovací výraz např.: **найвища тут/там будівля*. V levostranné interpozici také bývají pouze konstrukce *y/v, na* + S_{LOC}, u ostatních předložkových vazeb je tato pozice vyloučena, např.: **найбільший за Києвом супермаркет*. Struktura substantivní fráze s LOC je v polštině a ruštině identická jako v ukrajinštině. Českým ekvivalentem pravostranného interpozičního LOC je postponovaný LOC (po PAT), např.: *pořádání konference* (PAT) *v Brně* (LOC) *v hotelu* (LOC) *Voroněž*, levostranný interpoziční LOC má v češtině ekvivalent v podobě shodného adjektiva, srov.: **RUS:** *самый большой в Праге небоскрёб* X **CZ:** *největší pražský mrakodrap*.

Funktor DIR1 (odkud?) je v ukrajinštině povrchově vyjádřen konstrukcí *з* + S_{GEN}, méně často pak *від* + S_{GEN}. Ruština a čeština pak používají také vazbu *с/з* + S_{GEN} u DS s významem odstraňování něčeho z povrchu pryč, dolů, např.: *сбрасывание посуды с полок* (*shazování nádobí s poliček*). Konstrukce *с* + S_{GEN} je však v češtině nahrazována progresivnější *z* + S_{GEN}. Atribut DIR3 může v ukrajinštině stát jak v interpozici mezi DS a PAT, tak postpozici vůči PAT. Totéž platí pro ruštinu a polštinu, např.: **RUS:** *удаление из воды* (DIR1) *железа и марганца* (PAT); *удаление файлов* (PAT) *из корзины* (DIR1). **PL:** *usunięcie z mieszkania* (DIR1) *sprawcy* (PAT) *przemocy*. V češtině může DIR1 zaujímat místo až po PAT. Ve všech jazycích lze DIR1 vyjádřit také pomocí adverbii, avšak v češtině pouze ve strukturách bez PAT, např. srov.: **PL:** *szansa na wyrzucenie stąd* (DIR1) *obskurnych sklepików* (PAT) X **CZ:** *návrat odtud* (DIR1) *připomíná znovuzrození* X **odstranění odtud škůdců, *odstranění škůdců odtud*.

Funktor DIR2 (kudy?) je ve všech jazycích vyjádřen identickými předložkovými konstrukcemi, např.: **UA, RUS:** *чepeз* + S_{ACC}, *но* + S_{LOC}; **PL:** *przez* + S_{ACC}, *po* + S_{LOC}; **CZ:** *přes* + S_{ACC}, *po* + S_{LOC}. Rozdíly jsme našli u realizace DIR2 pomocí S_{INSTR.} – v ukrajinštině, ruštině a češtině lze DIR2 takto realizovat bez omezení, v polštině pouze v případě, že se jedná o odkazovací konstrukci (např.: *ta droga*) nebo DIR2 vyjadřuje překonávání bariéry (např.: *przejazd tunelem*). V jiných případech S_{INSTR.} nelze použít, např.: **podrózowanie Polska*, **przejazd Europą*. S adverbialním vyjádřením DIR2 jsme se setkali pouze v češtině a polštině, např.: **CZ:** *Průchod tudy* (DIR2) *je na vlastní nebezpečí*. **PL:** *Przejazd tędy* (DIR2) *to istny koszmar*. V ukrajinštině a ruštině je tato sémantika vyjádřena analytickými konstrukcemi (např. **UA:** *чиєю дорогою*).

Funktor DIR3 (kam?) je v ukrajinštině povrchově realizován pomocí konstrukcí *y/в* + S_{ACC}, *до* + S_{GEN}, *на* + S_{ACC}. Vyjádření *y/в* + S_{ACC} a *до* + S_{GEN} jsou vzájemně kompatibilní, ale genitivní konstrukce se vyskytuje asi 4x častěji. V ruštině lze naopak použít pouze konstrukci *в* + S_{ACC}. Místo ukončení pohybu v blízkosti jmenovaného cíle se v ukrajinštině, ruštině a polštině vyjadřuje pomocí *нід/нод/под* + S_{ACC} (např. **UA:** *прибування нід Падоу*) Českým ekvivalentem je vazba *k* + S_{DAT} (*příjezd k parlamentu*). V ukrajinštině, ruštině a polštině se setkáme také s interpozičními odkazovacími adverbii (DIR3), např.: **PL:** *odkrycia na Marsie poprzez wysłanie tam* (DIR3) *sond* (PAT) *kosmicznych*. V češtině nelze funktor DIR3 pomocí odkazovacího adverbia *tam* vůbec vyjádřit.

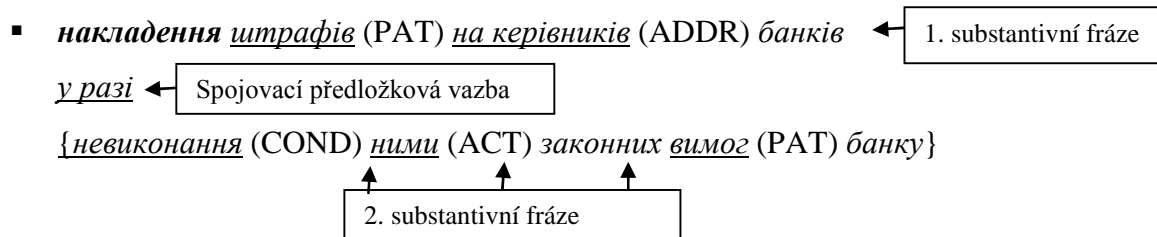
3.4 Kauzální funktoři

Atributy s kauzálními funktoři označují nějakou skutečnost, vzhledem k níž se objasňuje, vysvětluje děj vyjádřený řídicím substantivem (DS nebo PS). Tyto funktoři jsou vzájemně odlišeny podle typu vztahu mezi touto skutečností a dějem vyjádřeným řídicím substantivem, tj. podle toho, zda ona skutečnost vyjadřuje příčinu (CAUS), účel (AIM) nebo podmínku (COND)¹, [srov. Mikulová a kol. 2005, s. 487].

Pokud jde o povrchové vyjádření kauzálních funktořů, je nutno rozlišovat, který typ substantiv rozvíjejí (PS nebo DS/DAS) a také kterými substantivy jsou povrchově realizovány (PS nebo DS/DAS).

¹ Anotace k PDT uvádí ještě funktoři záměr (INTT) a přípustku (CNCS). Funktoru INTT resp. jeho sémantice se budeme věnovat v rámci kapitoly o funktoři AIM, funktor CNCS je důležitý jako slovesné, nikoli substantivní doplnění.

Je-li atribut s kauzálním funktorem vyjádřen deverbativem (tzn., jde o participant propoziční povahy) jako pravostranným doplněním řídicího substantiva, vzniká nová, sémanticky autonomní struktura s vlastním valenčním rámcem, kterou s tímto řídicím substantivem pojí pouze předložková vazba, a jinak se řídí vlastními pravidly (možné aktanty, volná doplnění, slovosledné postavení aktantů atd.), která již byla v této práci popsána. Jako příklad vezmeme povrchové vyjádření funktoru COND (podmínka):

Sémantika funktoru COND (*v případě, že se něco nestane; za podmínky, že se něco nestane*) je vyjádřena konstrukcí *у разі невиконання*, přičemž deverbativum *невиконання* již tvoří základ druhé, závislé substantivní fráze (*невиконання чого і ким?*). Tyto závislé substantivní fráze jsou u všech kauzálních funktorů strukturně identické, srov. např.:

- COND: *накладення штрафів у разі невиконання ними вимог*
- CAUS: *накладення штрафів внаслідок невиконання ними вимог*
- AIM: *накладення штрафів з метою виконання ними вимог*

Substantivní fráze obsahující kauzální funktoři mohou být komplementy nejen substantiv, ale také větných konstrukcí. Naše práce se sice věnuje komplementům substantiv, nikoli konstrukcí s V_F , ale uvedená skutečnost je důležitá z komparativního hlediska. V ukrajinštině, ruštině a polštině jsou totiž běžné konstrukce se strukturou:

- Sent – Praep {DS (CAUS, AIM, COND) – ACT^{OPT 1} - PAT}, např.:
- UA: *Прокуратура має намір закрити 24 клуби через {недотримання (CAUS) ними (ACT) правил (PAT) пожежної безпеки}*.
- RUS: *Прокуратура намеревается закрыть 24 клуба из-за {несоблюдения (CAUS) ими (ACT) правил (PAT) пожарной безопасности}*.

¹ Povrchové vyjádření ACT není v uvedených jazycích zcela běžné, častěji se vyskytují konstrukce jen s PAT, avšak ze srovnávacího hlediska je interpoziční ACT jedním z distinktivních rysů UA, RUS a PL, kterým se tyto jazyky odlišují od češtiny.

- **PL:** *Prokuratura zamierza zamknąć 24 kluby z powodu {niedotrzymania (CAUS) przez nich (ACT) regulaminu (PAT) przeciwpożarowego}.*

Čeština dává ve většině případů přednost vedlejší větě (příčinné, účelové, podmínkové), např.:

- **CZ:** *Prokuratura hodlá zavřít 24 klubů, protože nedodržely protipožární směrnice.*

Aktant ACT není nutno ve vedlejších větách vyjadřovat explicitně (makrovalenčně, pomocí samostatného výrazu), neboť je již vyjádřen mikrovalenčně formou morfologických kategorií slovesa (číslo, rod).

Ve všech čtyřech jazycích platí, že primárním způsobem realizace každého z kauzálních funktorů je vedlejší věta. Ukrajinština, ruština a polština však, na rozdíl od češtiny, v psaném projevu více tíhnou k nevětnému vyjádření (závislým substantivním frázím).

Závislé substantivní fráze mohou ve všech jazycích alternovat s větami vedlejšími (syntaktická dekonkondenzace sdělení) bez sémantických posunů, avšak pouze v případě, že rozvíjejí frázi s řídicím deverbativem. Komplementace primárního substantiva větou vedlejší je nepřijatelná, srov. např.:

- **UA:** *проблеми з приводу його шлюбу* → *проблеми, тому що він оженився
- **RUS:** *проблемы по поводу его брака* → *проблемы, потому что он женился
- **CZ:** *problémy kvůli jeho svatbě* → *problémy, protože se oženil
- **PL:** *problemy z powodu jego ślubu* → *problemy, ponieważ wziął ślub

Kauzální funktoři lze ve všech jazycích vyjádřit také předložkovými konstrukcemi s deadjektivy typu *можливість, необхідність, здатність* atd., která jsou také participanty propoziční povahy (mají svůj valenční rámec) a vytvářejí závislé substantivní fráze. O těchto deadjektivech v roli CAUS, AIM či COND budeme pojednávat v příslušných kapitolách, zde pouze uvedeme, že z komparativního hlediska se chovají stejně jako deverbativa. Závislé substantivní fráze s těmito DAS mohou být komplementy jak konstrukcí s DS, tak větných konstrukcí. Také zde platí, že čeština dává přednost vedlejším větám před závislými substantivními frázemi s těmito deadjektivy, srov. např.:

- **UA:** *Слідство у справі Щербаня припинено через неможливість допитати чоловіка Тимошенко і Лазаренка.*
- **CZ:** *Vyšetřování v případě Šcerbaně bylo zastaveno, jelikož není možné vyslechnout manžela Tymošenkové a Lazarenka.*

V následujících podkapitolách popíšeme sémantická specifika jednotlivých kauzálních funktorů a způsoby jejich povrchového vyjádření v analyzovaných jazycích.

3.4.1 Funktor CAUS (příčina)

Atributy s funktorem CAUS uvádějí příčinu děje či stavu, vyjádřeného řídicím substantivem. Odpovídají na otázku *з якої причини, з якого приводу / по якій причині / з якого приводу / з якого powodu?* Funktory CAUS rozvíjejí většinou DS (vysvětlují příčinu děje), ale lze se s nimi setkat i u abstraktních PS (např. *проблеми від надмірної ваги*) nebo deadjektivních substantiv (např.: *краса тіла завдяки скарбам природи*). U primárních substantiv předmětné povahy jsme se s funktory CAUS nesetkali.

Jediným způsobem povrchového vyjádření CAUS¹ jsou v ukrajinštině předložkové konstrukce s primárními předložkami *через, від, за* a řadou sekundárních předložek, např.: *завдяки, з приводу, на основі, унаслідок, заради, ради* atd., např.:

- *неналежне виконання службових обов'язків через несумлінне ставлення (CAUS) до них; масові захворювання від курячих яєць (CAUS); щорічні відпустки за бажанням (CAUS) працівника; радість з приводу чергової беатифікації (CAUS); територіальні зміни внаслідок Віденського конгресу (CAUS)*

Atributy s funktorem CAUS (zejména v konstrukcích s předložkou *через*) bývají velmi často deverbativní substantiva, participanty propoziční povahy, které plní zároveň roli řídicích substantiv závislé, někdy velmi rozvité substantivní fráze, např.: *загальні положення з приводу здійснення (CAUS) державними та комунальними підприємствами (АСТ) своїх повноважень (РАТ)}*.

V roli atributu s funktorem CAUS se často vyskytují deadjektiva typu *можливість, необхідність, здатність, спроможність, готовність, здібність*. Jak uvádí O. Vaščenko [Ващенко 2004, s. 91-92], tato deadjektiva mají konotační význam subjektivní modality, což má vliv na jejich valenční vlastnosti – tato DAS², kromě valenčních možností společných pro všechna substantiva, mají také schopnost pojit se se slovesy v infinitivu, např.: *можливість працювати, необхідність*

¹ Máme na mysli povrchové vyjádření CAUS v podobě neshodných atributů. Kromě toho lze CAUS vyjádřit také adjektivními atributy, které při nominalizaci vznikají z adverbii, např.: *колективізацію провели помилково (CAUS) / через помилку (CAUS) → помилкове (CAUS) проведення колективізації.*

² Deadjektivní substantiva

відпочивати, *здатність аналізувати* atd. Tato deadjektiva se ve funkci atributů CAUS vyskytují v kombinaci s předložkami *через*, *з приводу* a *внаслідок*, a to jak v základní, tak negované formě, např.:

- *припинення цивільно-правового договору через {неможливість (CAUS) його виконання}*; *ментальне здоров'я людини через {готовність (CAUS) до фізичної роботи}*; *їх делегітимізація внаслідок {неспроможності (CAUS) забезпечити елементарну логіку управлінських процесів}*

Z uvedených příkladů je zřejmé, že i deadjektiva ve funkci CAUS jsou participanty propoziční povahy (*люди є готові → готовність людей; виконання цього є неможливим → неможливість виконання*), které zároveň plní roli řídicího substantiva závislé substantivní fráze (s vlastními aktanty).

Při analýze jazykového materiálu jsme zjistili, že pokud deadjektivum (CAUS) rozvíjí DS, má tendenci na sebe vázat další deverbativum, nikoli infinitivní formu slovesa, např.: *загроза енергетичній безпеці держави через неможливість (CAUS) подальшого розвитку* (deadjektivum *неможливість* rozvíjí DS *загроза* a samo je rozvito DS *розвиток*). Naopak pokud deadjektivum rozvíjí V_F, bývá většinou samo rozvito infinitivem, např.: *Проблеми з отриманням коштів при народженні дитини виникли (V_F) також через неможливість (CAUS) отримати (V_{INF}) довідку про склад сім'ї*.

Ruština se z hlediska povrchového vyjádření funktoru CAUS liší od ukrajinštiny především použitými předložkovými vazbami, srov. např.:

UA	RUS
<i>проблеми через дешеві проекти</i>	<i>проблемы из-за дешевых проектов</i>
<i>любов через помилку</i>	<i>любовь по ошибке</i>
<i>трагедія з вини п'яного водія</i>	<i>трагедия по вине пьяного водителя</i>
<i>актор завдяки щасливому випадку Євгеній Євстигнєєв</i>	<i>актёр по счастливой случайности Евгений Евстигнеев</i>
<i>неможливість рішити наукове питання через брак відомостей</i>	<i>невозможность решить научный вопрос за недостатком сведений</i>
<i>вітання з нагоди ювілею</i>	<i>поздравления по случаю юбилея</i>
<i> нарада з приводу проведення EURO-2012</i>	<i>совещание по поводу проведения EURO-2012</i>

Tabulka č. 10 – Předložkové vazby pro vyjádření příčiny v ukrajinštině a ruštině

Z tabulky je zřejmé, že ruština používá pro povrchové vyjádření CAUS zcela jiné předložkové konstrukce než ukrajinština. Identická jsou pouze vyjádření

s předložkou *від/от*, např.: UA: *смерть від голоду*, RUS: *смерть от голода*. Jinak je ruská struktura substantivních frází s CAUS identická jako v ukrajinštině, včetně složitých konstrukcí s participanty propoziční povahy (DS a DAS), např.:

- *громадянська відповідальність причинившего вред¹ лица (ACT) из-за неисполнения (CAUS) им (ACT) установленной Законом об ОСАГО обязанности (PAT) по страхованию}; *продажа комнаты (PAT) из-за невозможности (CAUS) оформить договор дарения**

Také v polštině jsou jediným možným způsobem povrchového vyjádření CAUS v rámci substantivních frází předložkové konstrukce (s primárními i sekundárními předložkami: *przez, za, z powodu, w wyniku, na podstawie, dzięki* aj.). Struktura substantivních frází s CAUS vyjádřeným pomocí DS (participantu propoziční povahy) je stejná jako v ukrajinštině a ruštině, např.:

- *ryzyko jej **przerwania** w wyniku {niespełnienia (CAUS) przez oferenta (ACT) wymagań (PAT)}; **przerwanie stażu** (PAT) z powodu {podjęcia (CAUS) pracy (PAT)}*

Poněkud jiná je situace v případě, je-li k povrchovému vyjádření funktoru CAUS použito deadjektivum s významem subjektivní modality (např. *możliwość, zdolność, niezbędnosc* aj.). Tato deadjektiva mohou být v polštině rozvíta výhradně deverbativními substantivy, nikdy slovesem v infinitivu. Proto může substantivní fráze obsahovat až několik hierarchicky seřazených konstrukcí, např.:

- ***potwierdzenie teorii** przez{niemożliwość {znalezienia {jej zaprzeczenia}}}*

Uvedená substantivní fráze se skládá z celkem 4 sémanticky autonomních konstrukcí, což znamená, že obsahuje 4 valenční rámce:

- 1) ***potwierdzenie teorii** (PAT) przez niemożliwość (CAUS) znalezienia jej zaprzeczenia*
- 2) ***niemożliwość** znalezienia (ACT) jej zaprzeczenia*
- 3) ***znalezienia jej** zaprzeczenia (PAT)*
- 4) ***jej** (PAT) zaprzeczenia*

Natolik složité konstrukce nejsou v polštině příliš frekventované, ale právě díky častému používání kombinací DS – DAS_{MOD}² – DS je pro tento jazyk typické nahromadění většího množství deverbativ a tím také více valenčních rámců v jedné

¹ Pokud hovoříme o identické struktuře substantivní fráze, máme tím na mysli strukturu související s vyjádřením funktoru CAUS, nikoli jiné odchylky, jako např. v tomto případě: RUS: *причинившее вред лицо* X UA: *особа, яка завдала шкоди*.

² Deadjektivní substantivum s významem subjektivní modality

substantivní frázi. Podobně složitými polskými konstrukcemi se budeme zabývat také v rámci vyjádření funktoru AIM (účel).

V češtině je povrchové vyjádření funktoru CAUS ve srovnání s ostatními jazyky odlišné, a to jak na rovině morfologické (použité předložky/pády substantiva), tak i rovině syntaktické (struktura substantivních frází).

Na morfologické rovině se čeština odlišuje od ostatních jazyků zejména tím, že kromě předložkových konstrukcí (s předložkami *kvůli, z důvodu, v důsledku, z, pro, nad, díky, na základě, následkem, vlivem, vinou* atd.¹) umožňuje povrchové vyjádření CAUS (byť jen zřídka) také pomocí bezpředložkového instrumentálu, např.: *smrt hladem* (CAUS), *spáchání deliktu nesplněním* (CAUS) *povinnosti*. V primárních větných strukturách se S_{INSTR} (CAUS) používá zcela běžně, ale při nominalizaci dochází ve většině případů k morfologické transformaci atributu na předložkovou konstrukci, např.: *Nesplněním povinnosti* (CAUS) *podat DAP se dále vystavujete nebezpečí opakovaného uložení pokuty* → *nebezpečí opakovaného uložení pokuty v důsledku nesplnění* (CAUS) *povinnosti podat DAP*.

Na syntaktické rovině se čeština odlišuje tím, že v roli CAUS nepřipouští negovaná deadjektiva a závislé substantivní fráze. Namísto toho používá věty vedlejší, srov. např.:

- **UA:** *загроза енергетичній безпеці держави* (PAT) *через неможливість* (CAUS) *подальшого розвитку...*
- **CZ:** *hrozba pro energetickou bezpečnost země* (PAT) *kvůli tomu* (CAUS), {*že se nemůže dále rozvíjet*}...

Tendence k větnému vyjádření CAUS v češtině se projevuje zejména v případech, překládáme-li substantivní frázi (CAUS), která rozvíjí jak DS, tak V_F, srov. např.:

- *Генсек ООН Пан Гі Мун висловив* (V_F) *своє невдоволення з приводу* {*недотримання урядом та повстанцями Сирії плану про перемир'я*}.
- *Generální sekretář OSN Pan Ki-mun vyjádřil svou nespokojenost se* *syorskou vládou a povstanci*, {*jelikož nedodrželi plán příměří*}.

¹ Čeština je specifická také tím, že má ve srovnání s ostatními jazyky k dispozici největší množství předložek, kterými dokáže funktor CAUS povrchově vyjádřit.

3.4.2 Funktor AIM (účel)

Atributy s funktořem AIM vyjadřují cíl či zamýšlený výsledek, ke kterému směřuje děj vyjádřený řídicím substantivem a odpovídají na otázku *з якою метою / с какою целью, в каких целях / za jakým účelem / w jakim celu?* Funktory AIM mohou rozvíjet jak deverbativní, tak i primární substantiva. Jediným způsobem povrchového vyjádření AIM jsou v ukrajinštině konstrukce s primárními a sekundárními předložkami *для, задля, по, на, за, з метою*, např.:

- *внесення змін (PAT) до деяких законів (DIR3) України з метою {подолання (AIM) негативних наслідків (PAT) фінансової кризи}; відкладення розгляду (PAT) справи для {надання можливості (AIM) ознайомитися з матеріалами (PAT) справи}; підвищення акцизів (PAT) на пиво задля {збереження (AIM) життя (PAT) дітей};*

Atributy AIM u primárních substantiv vyjadřují účel konkrétního předmětu, k čemu byl tento předmět vyhotoven, k čemu slouží a také zamýšlený výsledek po jeho použití. Pro vyjádření této sémantické subkategorie AIM se v ukrajinštině a také ve všech ostatních jazycích používají konstrukce s primárními předložkami:

UA	RUS	CZ	PL
AIM je participantem propoziční povahy (k jaké činnosti je předmět určen)			
<i>засіб для миття вікон</i>	<i>средство для мытья окон</i>	<i>prostředek <u>na</u> mytí oken / k mytí oken / pro mytí oken</i>	<i>środek <u>do</u> mycia okien</i>
AIM není participantem propoziční povahy (pro jakou oblast využití je předmět určen)			
<i>акрилова емаль для вікон та дверей</i>	<i>акриловая эмаль для окон и дверей</i>	<i>akrylový lak <u>na</u> okna a dveře / pro okna a dveře</i>	<i>lakier akrylowy <u>do</u> okien i drzwi</i>
AIM není participantem propoziční povahy (zamýšlený výsledek, účinek)			
<i>лак для красивих нігтів</i>	<i>лак для красивых ногтей</i>	<i>lak <u>pro</u> krásné nehty</i>	<i>lakier <u>dla</u> pięknych paznokci</i>
<i>засіб проти комах /від комах</i>	<i>средство против насекомых / от насекомых</i>	<i>prostředek <u>proti</u> hmyzu</i>	<i>środek <u>przeciw</u> owadom / <u>na</u> owady</i>

Tabulka č. 11 – Vyjádření funktořu účelu u primárních substantiv

Z tabulky je zřejmé, že v ukrajinštině a ruštině je AIM u PS vyjádřen v drtivé většině případů konstrukcí s předložkou *для*. Pouze u vyjádření účelu ochrany či obrany před něčím je v těchto jazycích použita jiná předložka. V polštině je sémantika

předložkové konstrukce *dla* + S_{GEN} omezena na význam *ve prospěch věci*. Je tedy sémanticky více vyhraněna než ekvivalentní konstrukce v ostatních jazycích. O tom svědčí i její použití u funktorů ADDR (někdo něco přijímá ve svůj prospěch) a BEN (někdo má prospěch z nějaké činnosti, která je dělána pro něj). Čeština používá pro vyjádření AIM u PS největší množství předložek, které jsou sémanticky neurčité a mohou být použity u celé řady dalších funktorů.

Rozvíjí-li funktor AIM deverbativní substantivum resp. frázi s DS, používá ukrajinština k jeho povrchovému vyjádření konstrukce s předložkami *для, з метою, задля*, např.:

- *виклик електрика (PAT) для {усунення (AIM) неполадок (PAT)}*
- *звернення до Європейського Союзу (PAT) з метою {пояснення (AIM) нинішнього політичного стану (PAT) в Україні (LOC)}*
- *співпраця задля {захисту (AIM) прав (PAT) пацієнтів}*

Předložková konstrukce *з метою* se kromě DS pojí také s infinitivem. Pokud jde o výběr mezi DS a infinitivem, platí zde podobná tendence jako u funktoru CAUS – pokud atribut s funktoem AIM rozvíjí substantivní frázi s deverbativem, bývá sám vyjádřen DS, naopak pokud rozvíjí větnou konstrukci, může být vyjádřen také infinitivem, srov. např.:

- *створення комісії з метою проведення аналізу соціально-економічної ситуації versus Північна Корея проводила запуск балістичної ракети з метою провести її випробування*

Při analýze ruských, českých a polských ekvivalentů závislých substantivních frází s funktoem AIM jsme dospěli k závěru, že způsoby povrchové realizace funktoru AIM v těchto jazycích jsou velmi podobné. Dokonce i v češtině, v níž se jinak projevuje tendence k marginalizaci vyjádření funktorů pomocí závislé substantivní fráze, jsou konstrukce *za účelem* + DS/V_{INF} (AIM); *pro* + DS (AIM), např.:

- **CZ:** *dočasné převzetí osoby (PAT) z ciziny za účelem {provedení (AIM) procesních úkonů}; rozdílné zacházení pro {odstranění (AIM) důsledků (PAT) diskriminace}; obrušování kůže (PAT) za účelem odstranit (AIM) odumřelé buňky}*
- **RUS:** *сбор маркетинговой информации (PAT) для {проведения (AIM) исследований (PAT)}; обработка их персональных данных (PAT) в целях*

{проведения (AIM) конкурса (PAT)}; заказ теплохода (PAT) с целью
{провести (AIM) корпоративный вечер (PAT)}

- **PL:** stosowanie różnych środków (PAT) zapobiegawczych w celu
{niedopuszczenia (AIM) do wypadków (PAT)}; wybór biegłego rewidenta
(PAT) dla {przeprowadzenia (AIM) audytu (PAT)};

Polština se od ostatních jazyků liší tím, že v ní funktor AIM nikdy nelze vyjádřit infinitivem. V ruštině a v češtině platí při výběru mezi DS a infinitivem stejné kritérium jako v ukrajinštině. Pro češtinu je povrchové vyjádření tohoto funktoru výjimečné tím, že právě zde často používá v rámci jedné substantivní fráze více deverbativ (i typu DS₁), což je jev, který je v jiných sémantických kontextech považován za stylisticky nevhodný.

V polštině je z hlediska nahromadění deverbativ zajímavé DS *umożliwienie/unieвозмо́wienie* (AIM) a jeho závislé substantivní fráze. Jelikož při vyjádření AIM nelze v polštině použít infinitiv, vznikají celé řetězce deverbativ, např.: *podejmowanie odpowiednich czynności w celu umożliwienia nawiązania połączenia z urzędzeniem*. Podobně rozvíte konstrukce nejsou v polštině zcela běžné, ale jsou gramaticky správné.

Sémantickou potřídou funktoru AIM s vlastními způsoby povrchového vyjádření je subkategorie záměru.¹ Tato subkategorie vyjadřuje činnost nebo pohyb, úmyslně provedený za účelem dosáhnout nějakého cíle. Povrchově se tento subfunktor ve všech jazycích vyjadřuje konstrukcemi s primárními předložkami:

UA	RUS	CZ	PL
<i>ходіння <u>за покупками</u></i>	<i>хождение <u>за</u> <u>покупками</u></i>	<i>chození <u>na nákupy</u>;</i>	<i>chodzenie <u>na zakupy</u></i>

Tabulka č. 12 – Povrchové vyjádření záměru

Ve větých konstrukcích se v ukrajinštině k vyjádření záměru používá ještě předložka *no* (např.: *їти no воду*), ale v nominalizovaných strukturách jsme se s touto předložkou neseťkali. S konstrukcemi s předložkou *za* v roli AIM se v ukrajinštině a ruštině výjimečně setkáme i u PS, nejspíše v důsledku elipsy slovesa, např.: *стояти в черзі за м'ясом* → *черга за м'ясом*.

¹ Anotace k PDT [Mikulová a kol. 2005, s. 496-497] přiřazuje této subkategorii zvláštní funktor INTT (který definuje jako funktor pro takové volné doplnění, které vyjadřuje cíl, záměr, se kterým se uskutečňuje nějaký pohyb (přemístování) vyjádřený řídicím slovem). Vzhledem k tomu, že INTT je pouze podkategorií AIM a jako doplnění substantiv není natolik podstatný, budeme v této práci doplnění se sémantikou záměru přiřazovat funktor AIM.

3.4.3 Funktor COND (podmínka)

Atributy s funktorem COND vyjadřují podmínku, za které je možná realizace děje (nebo stavu) vyjádřeného řídicím substantivem. Rozvíjejí deverbativní i primární (sémanticky abstraktní) substantiva a odpovídají na otázku *за якої умови / при каком умови / за jakých podmínek, pod jakou podmínkou / pod jakim warunkiem, przy jakich warunkach / w razie czego?* V ukrajinských substantivních frázích může být funktor COND povrchově vyjádřen pomocí konstrukcí s primárními i sekundárními předložkami *при, за, за умови, у разі, на випадок*, např.:

- *Він пов'язаний з **можливістю витрат держави при {здійсненні (COND) нею платежів за запозиченими коштами}**; **проведення за таких умов (COND) судових процесів над лідерами демократичної опозиції**; я вважаю просто неприпустимим **проведення за таких обставин (COND) екзумації**; **розірвання трудового договору в разі {порушення (COND) працівником трудової дисципліни}**; **перелік необхідних речей на випадок стихійного лиха (COND)**; **небезпечні маневри за поганої погоди (COND)***

Z uvedených příkladů je zřejmé, že způsobů, jak povrchově vyjádřit funktor COND, je v ukrajinštině celá řada. Je-li atribut vyjádřen primárním substantivem (tzn., nemá-li propoziční povahu), bývá základním způsobem jeho realizace vazba *за* + S_{GEN} (*за дощу, за таких обставин*), méně často pak vazba *у/в* + S_{LOC} (*в таких умовах*).

Poměrně častým způsobem povrchového vyjádření COND je v ukrajinštině konstrukce s předložkou *при*, která je však poměrně problematičtější. Je-li předložka *при* použita v kombinaci s deverbativem, jedná se o vyjádření sémantiky na pomezí funktorů COND a TPAR – např. v konstrukci *витрати держави при здійсненні нею платежів за запозиченими коштами* může fráze *при здійсненні платежів* odpovídat jak na otázku *витрати держави за яких обставин?*, tak i na dotaz *витрати держави – коли? під час чого?* Konstrukce *при* + S_{DAT} (COND) se používá také při kalkování ruských frází s touto předložkou, např.: *при таких умовах, при таких/всіх обставинах* (srov. RUS: *при таких условиях, при таких/всех обстоятельствах*), které jsou ve spisovné ukrajinštině negramatické.¹

¹ Jedenáctidílný Slovník ukrajinského jazyka [СУМ-11, Том 7, 1976, s. 549] sice uvádí u předložky *при* také sémantiku podmínky, avšak až na předposledním místě, navíc uvedené příklady pocházejí ze starší ukrajinské krásné literatury a nepojí se s deverbativy, např.: *нема вже тії [тої] сили, що при здоров'ї мав* (Леонід Глібов, Вибр., 1951, 103); [Орест:] *При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий риск не страшний!* (Леся Українка, II, 1951, 28); *Зітхне стара, при нагоді розповівши Тоні щось із тієї давньої давнини* (Олесь Гончар, Тронка, 1963, 49); *Стеля од вітру сиплеться, а при воді зовсім розкисне* (Віталій Логвиненко, Давні рани, 1901, 110). Jediný příklad

Je-li funktor COND v ukrajinštině povrchově vyjádřen předložkovou vazbou s deverbativem (nebo PS s abstraktní sémantikou situace), nejčastěji se k jeho realizaci používají konstrukce *y pazi* + S_{GEN} (přímý ekvivalent polské konstrukce *w razie* + S_{GEN}) nebo *y випадку* + S_{GEN}, které sémanticky jednoznačně vyjadřují podmínku. Obě fráze jsou synonymy, avšak první z konstrukcí se používá častěji s deverbativy, druhá naopak s PS, např.: *щодо заповнення трудової книжки у випадку смерті (COND) працівника; страхові виплати у разі втрати (COND) годувальника*. Konstrukci *на випадок* + S_{GEN} lze považovat za případ na sémantickém pomezí funktorů COND a AIM, např.: *страхування на випадок безробіття – страхування у якому випадку, за яких обставин? (COND) / страхування за метою отримання грошей, коли людина стане безробітною (AIM)*.

V ruštině se podmínka vyjadřuje nejčastěji pomocí konstrukcí s primární předložkou *при* a sekundární předložkou *в случае*, např.:

- *диета при захворюванні желчного пухиря (COND); конвенція о допомозі в случає ядерної или радіаційної аварійної ситуації (COND)*

Struktura substantivní fráze s funktoem COND je v ruštině stejná jako v ukrajinštině.

V polštině je povrchové vyjádření funktoru COND pomocí konstrukce *przy* + S_{DAT} omezeno (používá se spíše v hovorovém stylu, i když to není pravidlem) a naprosto převažují konstrukce se sekundárními předložkami *w razie* / *w przypadku* + S_{GEN}, např.:

- *naprawienie szkody przy naruszeniu (COND) dóbr osobistych; postępowanie w razie ukażenia (COND) przez żmiję zygakowatą; ratownictwo w przypadku katastrofy (COND)*

Rozvíjejí-li ukrajinské předložkové vazby s deverbativy a deadjektivy typu *y pazi* + S_{GEN}, *y випадку* + S_{GEN} větné konstrukce, pojí se častěji se závislými substantivními frázemi než s větami vedlejšími (např. konstrukce typu: {*У pazi необхідності визначення причин втрати якості продукції*} *продавець зобов'язаний...* se používá častěji než: *У разі, {коли необхідно визначити причини втрати якості продукції} продавець зобов'язаний...*). Tím se také ukrajinština

z 2. poloviny 20. století obsahuje konstrukci *при нагоді*, která je z našeho pohledu považována spíše za vyjádření funktoru TWHEN. Proto novodobé konstrukce *при* + S_{DAT} (COND) považujeme spíše za syntaktické kalky z ruského jazyka.

spolu s ruštinou a polštinou liší od češtiny, která preferuje povrchové vyjádření COND pomocí vedlejší věty, srov. např.:

- **RUS:** *В случае необходимости определения причин потери качества продукции...*
- **PL:** *W razie konieczności ustalenia przyczyn spadku jakości produkcji...*
- **CZ:** *V případě, že je / Je-li nezbytné určit příčiny poklesu kvality výrobků, ...*

Čeština, ač upřednostňuje vyjádření v podobě vedlejších vět, nabízí u sekundární předložky v *případě* výběr mezi větným a nevětným vyjádřením podmínky (v *případě nezbytnosti provést* / v *případě, že je nezbytné provést*). Naopak v polštině u předložkových vazeb *w razie* / *w przypadku* + S_{GEN} možnost rozvíti vedlejší větou vůbec neexistuje, např.: **w razie, gdy jest konieczne ustalenie...*

V ukrajinštině a ruštině může odkazovací konstrukce s funktorem COND zcela vzácně stát v pravostranné interpozici mezi DS a PAT, např.:

- UA: *Особливістю **проведення** в таких умовах (COND) товарознавчих експертиз, є те, що...*
- RUS: ***Проведение** в таких условиях выбор в парламент является бесперспективным.*

V polštině (a samozřejmě ani v češtině) je interpozice odkazovací fráze s funktorem COND vyloučena.

3.4.4 Dílčí shrnutí u kauzálních funktorů

Povrchová vyjádření kauzálních funktorů jsou specifická zejména tím, že příčinu (CAUS), účel (AIM) a podmínku (COND) realizují pomocí předložkové vazby v kombinaci se závislou substantivní frází (je-li příčinou, účelem nebo podmínkou další děj), např.: UA: *накладення штрафів внаслідок {невиконання ними вимог} (CAUS); *накладення штрафів у разі {невиконання ними вимог} (COND); *накладення штрафів з метою {виконання ними вимог} (AIM). Kauzální funktoři mohou být komplementy nejen substantiv, ale také větných konstrukcí, např.: *прокуратура має намір закрити 24 клуби через {недотримання (CAUS) ними (ACT) правил (PAT) пожежної безпеки}. Funktoři s kauzální sémantikou mohou být realizováni také vazbami s modálními deadjektivy, např.: *слідство припинено через {неможливість допитати Лазаренка}.*****

Konstrukce se závislými substantivními frázemi jsou typické pro ukrajinštinu, ruštinu a polštinu. Čeština v případě CAUS a COND dává téměř vždy přednost větnému vyjádření, např.: **PL:** *w razie konieczności ustalenia* X **CZ:** *v případě, že je / je-li nezbytné určit...* V případě AIM je použití substantivních frází v češtině častější (pomocí konstrukcí *za účelem* + DS/V_{INF} (AIM); *pro* + DS (AIM)), např.: *dočasné převzetí osoby* (PAT) *z ciziny za účelem {provedení} (AIM) procesních úkonů*. V češtině, na rozdíl od ostatních jazyků nelze také použít předložkové konstrukce s negovanými modálními deadjektivy, např.: **UA:** *проблеми виникли через неможливість отримати довідку* X **CZ:** *problémy vznikly proto, že nebylo možné dostat potvrzení*.

Polština se od ostatních zkoumaných jazyků liší především neexistencí infinitivních doplnění v roli kauzálních funktořů. Řídící DS a DAS s modální sémantikou typu *możliwość*, *umożliwienie* apod. nikdy nelze rozvíjet infinitivem, např. srov.: **UA:** *нітвердження теорії через {неможливість знайти її заперечення}* X **PL:** *potwierdzenie teorii przez {niemożliwość znalezienia jej zaprzeczenia}*. V polštině nelze infinitiv použít ani u sekundárních předložek vyjadřujících účel, např.: *stosowanie środków* (PAT) *zapobiegawczych w celu {niedopuszczenia do wypadków}* (srov. např. **RUS:** *принятие превентивных мер с целью {избежать случаев}*). Proto se v polských substantivních frázích ve srovnání s ostatními jazyky setkáváme s největší kumulací deverbativ.

Ruština se v oblasti vyjádření kauzálních funktořů liší od ukrajinštiny použitými předložkovými vazbami, srov. např.: **UA:** *любов через помилку; трагедія з вини п'яного водія* X **RUS:** *любовь по ошибке; трагедия по вине пьяного водителя*).

U povrchového vyjádření podmínky (COND) byla nalezen rozdíl mezi polštinou a ostatními jazyky – v ukrajinštině, ruštině a češtině (byť ta upřednostňuje vyjádření v podobě vedlejších vět), se u sekundární předložky *v případě* nabízí výběr mezi větným a nevětným vyjádřením podmínky (např. **CZ:** *v případě nezbytnosti provést / v případě, že je nezbytné provést*). Naopak v polštině u předložkových vazeb *w razie* / *w przypadku* + S_{GEN} možnost rozvíjet vedlejší větou vůbec neexistuje, např.: **w razie, gdy jest konieczne ustalenie...*

Rozvíjí-li kauzální funktoři primární substantiva, najdeme rozdíly především v předložkových vazbách (zvláště u vyjádření AIM), srov. např.: **UA:** *засіб для*

миття вікон; RUS: средство для мытья окон X CZ: prostředek na mytí oken / k mytí oken / pro mytí oken.

3.5 Funktory způsobu

Atributy s funktoři způsobu označují široce chápaný způsob, jakým se realizuje děj vyjádřený řídicím substantivem. Způsob provedení činnosti lze z hlediska sémantického vyjádřit různě – přímo, srovnáním, uvedením prostředku, s jehož pomocí se děj uskutečňuje, vyjádřením hodnoticího kritéria apod. Na základě těchto sémantických variant ve vyjádření způsobového určení odlišujeme jednotlivé funktoři pro vyjádření způsobu – [srov. Mikulová a kol. 2005, s. 499].

3.5.1 Funktor MEANS (prostředek)

Atributy s funktořem MEANS vyjadřují způsob uvedením prostředku (případně životného prostředníka), pomocí něhož se uskutečňuje děj vyjádřený řídicím substantivem. Tyto atributy se pojí pouze s deverbativními substantivy se sémantikou děje nebo procesu a odpovídají na otázky: *за допомогою чого (кого), з використанням чого (кого) / посредством чего (кого), с использованием чего (кого) / pomocí čeho (koho), s využitím čeho (koho) / przy pomocy kogo, za pomocą czego, z wykorzystaniem czego, poprzez co?*

Funktor MEANS může vyjadřovat:

- **nástroj, nářadí, pomůcka, pomocí nichž je působeno na určitý předmět (PAT)**, např.: *вирубвання дерев сокирою (MEANS), затоплення корвета торпедою (MEANS), фарбування поверхні вікон і дверей білилом (MEANS), знебарвлення за допомогою сірки (MEANS), спосіб надування повітрям (MEANS) ліжка*

Základním způsobem povrchového vyjádření této sémantické subkategorie funktoři MEANS je ve všech čtyřech jazycích je primární substantivum v bezpředložkovém instrumentálu. Právě ve vyjádření nástroje spočívá hlavní sémantická úloha tohoto pádu, o čemž svědčí i jeho název.¹ S bezpředložkovým

¹ Latinský výraz *instrumentum* znamená *nářadí*, název pádu *instrumentalis* se do češtiny překládá jako *nástrojový*. Ukrajinské adjektivum *орудний (відмінок)* pochází z archaického slova *оружся (zbraň)*, ruské adjektivum *творительный (падеж)* ze slovesa *творить (něco vytvářet)*, polský výraz *narzędnik* (od slova *narzędzie – nástroj*) je pak doslovným překladem latinského *instrumentalis*.

instrumentálem ve všech jazycích alternují konstrukce se sekundárními předložkami, např.:

- **RUS:** *выдавливание букв и цифр прессом* (MEANS); *разделение смеси серы и железа с помощью магнита и воды* (MEANS); *оплата услуг связи посредством банковских карт* (MEANS)
 - **CZ:** *jádrové vrtání elektrickou vrtačkou* (MEANS); *analýza pomocí specializovaného softwaru* (MEANS); *výškové práce s pomocí¹ horolezecké techniky* (MEANS)
 - **PL:** *malowanie obrazów farbami* (MEANS) *akrylowymi oraz olejnymi*; *wykonanie otworu wiertniczego za pomocą wiertnicy* (MEANS)
- **dopravní prostředek, použitý k přesunu životné či neživotné entity (PAT)**, např.: *доставка товарів літаком* (MEANS), *перевезення вантажівками* (MEANS) *контейнерних вантажів*, *розвантаження вантажів за допомогою козлового крану* (MEANS)

V případě vyjádření dopravního prostředku pro přepravu osob (nebo jakéhokoli dopravního prostředku v tradičním slova smyslu) ve všech jazycích zcela dominuje bezpředložkový instrumentál nad předložkovými konstrukcemi. Je-li řeč o přepravě neživotných věcí (zejména stroji, které nejsou tradičními dopravními prostředky), je výskyt předložkových konstrukcí častější. Předložkové konstrukce jsou identické jako v předchozí sémantické subkategorii. Neshodné atributy zde mohou alternovat se shodnými adjektivními, např.: **UA:** *міжнародні автобусні* (MEANS) *перевезення пасажирів*; **RUS:** *железнодорожные* (MEANS) *перевозки грузов*; **CZ:** *automobilová* (MEANS) *přeprava drobných zásilek*; **PL:** *międzynarodowy kolejowy* (MEANS) *przewóz ładunków na terenie całej Europy i Azji*

¹ Česká předložková konstrukce *pomocí* + S_{GEN} v některých případech alternuje s konstrukcí *s pomocí* + S_{GEN}. Sémantickými rozdíly mezi těmito konstrukcemi se zabývalo již po první světové válce periodikum *Naše řeč* [1919, s. 58]. V rubrice *Hovorna* k tomu neznámý autor mj. uvádí: „Kdo překládá „s pomocí“ slovníku nebo něčeho jiného, překládá tak, že mu při tom podle potřeby slovník nebo jiný překlad pomáhá. Mínil-li se co takového, je-li pomoc nějaká jen průvodní částí děje, obyčejně se v češtině klade předložka. Kde pomoc nějaká je vlastním nástrojem k dosažení výsledku, byl by ovšem na místě 7. pád bez předložky.“ Předložková konstrukce *s pomocí* + S_{GEN} se dnes v češtině k povrchovému vyjádření MANN používá jen velmi zřídka, a to ještě často v rozporu s výše uvedeným pravidlem, o čemž svědčí i uvedený příklad.

- **životného prostředníka, zprostředkující organizaci, zprostředkující médium atd.**, např.: *ділова розмова по телефону* (MEANS); *порядок надсилання електронною поштою* (MEANS) *службових документів*; **продаж рухомого майна за посередництвом** (MEANS) *юридичної особи-комісонера; спілкування з країною через посередництво гіда* (MEANS)

Tato sémantická subkategorie MEANS vyjadřuje prostředníka (v konkrétní/abstraktní, životné/neživotné podobě), který přejímá činnost od agenta a vykonává ji za něj. Povrchové vyjádření této subkategorie pomocí bezpředložkového instrumentálu je ve všech jazycích silně omezeno na pouze několik tradičních spojení, srov. např.: *переказ грошей поштою*, ale *переказ грошей через банк/ за допомогою банку*¹. V rámci předložkových konstrukcí lze použít stejné předložky jako v předchozích subkategoriích, ale najdeme zde i několik předložek specifických, např.:

- **RUS:** *заказ цветов в Екатеринбурге при посредстве нашего магазина* (MEANS); *оплата ипотеки через офис* (MEANS) *МТС*; *управление своей страной через посредство свободно избранных представителей* (MEANS)
 - **CZ:** *пředání čestného občanství Janu Zelenkovi-Hajskému prostřednictvím jeho dvou synovců* (MEANS) *Ivana a Milana Zelenkových*; *При objednání květin přes naši firmu* (MEANS) *si můžete být jisti...*; *Forma vzkazu po spolužácích* (MEANS) *není vhodná ani platná.*
 - **PL:** *możliwość podłączenia się do sieci Internet poprzez² naszą firmę* (MEANS); *regulowanie płatności za pośrednictwem banków* (MEANS); *składanie wniosku przy pomocy doradcy* (MEANS)
- **aktivní činnost, jejímž prostřednictvím je možné splnit cíl děje vyjádřeného řídicím substantivem**, např.: *попереднє ознайомлення з об'єктом досвіду*

¹ Pokud by byl v tomto případě použit instrumentál, nejednalo by se o vyjádření funktoru MEANS, nýbrž agentu - ACT, např.: *переказ грошей* (PAT) *банком* (ACT). Slovo *пошта* v S_{INSTR} lze podle našeho názoru použít k vyjádření MEANS z toho důvodu, že z tradičního pohledu není *pošta* institucí, nýbrž prostředkem (rozvoz dopravními prostředky), médiem (tradiční, potrubní, elektronická pošta), pomocí něhož je něco někam přepravováno.

² Polská předložka *poprzez* nemá v ostatních zkoumaných jazycích analogii (srov. UA/RUS: *через*, CZ: *přes*). Použití specifické předložky u vyjádření funktoru MEANS je v polštině vynuceno tím, že konstrukce *przez* + S_{ACC} je již rezervována pro povrchové vyjádření agentu, srov. např.: *podłączenie się do sieci* (DIR3) *Internet poprzez naszą firmę* (MEANS) X *podłączenie się do sieci* (DIR3) *Internet przez naszą firmę* (ACT).

через {відвідування (MEANS) навчальних занять}; виховання у дошкільників поваги до праці через {ознайомлення (MEANS) з професіями}

V tomto případě vyjadřuje funktor MEANS sekundární činnost, jejímž prostřednictvím může probíhat činnost primární. MEANS je v ukrajinštině povrchově vyjádřen předložkovou konstrukcí s deverbativem – participantem propoziční povahy (dále rozvitým závislou substantivní frází). Také v ruštině a polštině je tato subkategorie MEANS vyjádřena předložkovými konstrukcemi a závislými substantivními frázemi s dominujícími deverbativy, např.:

- **RUS:** *защита права народа посредством {узурпации (MEANS) власти}; выявление одаренной молодежи через {проведение (MEANS) интеллектуальных конкурсов}*
- **PL:** *poprawa bezpieczeństwa drogowego poprzez {niedopuszczenie (MEANS) do ruchu pojazdów zagrażających zdrowiu}*

Čeština se v rámci povrchového vyjádření této subkategorie MEANS odlišuje od ostatních jazyků na morfologické i syntaktické rovině. Formálním morfologickým prostředkem vyjádření může sice být předložková konstrukce *skrze* + S_{ACC}, např.: *zvýšení kvality výuky dospělých s gramotnostními problémy skrze {zlepšení (MEANS) dovedností učitelů}*, ale daleko frekventovanější je povrchová realizace MEANS pomocí bezpředložkového instrumentálu, např.: *posílení spotřebitelů {zvýšením (MEANS) gramotnosti v oblasti finančních služeb}*. Zprostředkovatelskou činnost lze pomocí S_{INSTR} vyjádřit pouze v češtině, v ostatních jazycích je nutno použít výše zmíněné předložkové konstrukce. Ze syntaktického hlediska se čeština od ostatních jazyků liší tím, že danou subkategorii MEANS často vyjadřuje pomocí odkazovacího výrazu (PRON_{INSTR}) s antecedentem v podobě vedlejší věty, např.: *Cílem ASPnet by mělo být zlepšení kvality vzdělání tím (MEANS), {že bude dávat poskytovat nové učební materiály a testovat nové vyučovací praktiky}*.

3.5.2 Funktor REG (zřetel)

Atributy s funktorem REG vyjadřují způsob relativizováním platnosti děje, stavu nebo vlastnosti vyjádřených řídicím slovem, a to tak, že uvádí nějaký aspekt, vzhledem k němuž řídicí děj, informace nebo vlastnost platí/neplatí, nebo také obor činnosti či kritérium, bez něž by entita vyjádřená řídicím slovem neplatila nebo by

byla sémanticky neúplná, [srov. Mikulová a kol. 2005, s. 523]. Funktor REG rozvíjí jak DS, tak i PS. Atributy REG se sémantikou hlediska jsou výjimečné také tím, že často rozvíjejí adjektivum - relativizují vlastnost vyjádřenou tímto adjektivem, např. *найбільший за висотою, технічно справний стан*. Atributy REG odpovídají na otázku: *з якого погляду (аспекту), у якій галузі діяльності, стосовно чого, в рамках чого, у зв'язку з чим / с какой точки зрения (какого аспекта), в какой области деятельности, относительно чего, в рамках чего, в связи с чем / z jakého hlediska, v jaké oblasti činnosti, ohledně čeho, v rámci čeho, v souvislosti s čím / pod względem czego, w jakiej dziedzinie (w jakim zakresie czynności), w związku z czym?* Už jen kvantita možných dotazů, na které tento funktor odpovídá (a jejichž výčet není zdaleka kompletní), svědčí o velkém množství sémantických subkategorií REG a různorodých možnostech jeho povrchového vyjádření. Proto v naší práci uvedeme jen ty nejpoužívanější subkategorie a jejich formálně gramatické realizace. Funktor REG tedy může vyjadřovat:

- **hledisko, aspekt, vzhledem k němuž platí informace vyjádřená řídicím substantivem**, např.:

- *склад української лексики з погляду її походження* (REG); *ми побачимо тут три стабільні* (DES) *під оглядом демократії* (REG) *та економічно розвинуті держави – Німеччину, Швейцарію та Австрію; Жителька Соколова, вчитель за професією* (REG) *і краєзнавець за покликанням* (REG); *найвищий* (DES) *за розташуванням* (REG) *населений пункт в долині ріки;*

Společným jmenovatelem této sémantické subkategorie funktoru REG je explicitní vyjádření úhlu pohledu, z něhož lze posuzovat platnost informace, vyjádřené řídicím substantivem (v případě pravostranného doplnění) nebo řídicím adjektivem (v případě levostranného, interpozičního doplnění). V případě pochybností o příslušnosti atributu k této subkategorii (a obecně funktoru REG) si lze vždy výpomocí otázkou: *з погляду чого, з якого погляду / z hlediska čeho, z jakého hlediska?* Hlavními způsoby povrchového vyjádření této subkategorie REG jsou v ukrajinštině konstrukce se sekundárními předložkami *з погляду* + S_{GEN} ; *з* + ADJ_{GEN}^1 + *погляду*; *під оглядом* + S_{GEN} . Pod vlivem ruštiny získala na popularitě také konstrukce *з точки зору* + S_{GEN}^1 .

¹ Adjektivum zde plní roli sémanticky nosného elementu celé konstrukce, je její nedílnou součástí. To znamená, že adjektivu v této konstrukci není přidělen funktor RSTR, ale je považováno za integrální

Velmi časté je také povrchové vyjádření pomocí konstrukce *za* + S_{INSTR.}. Rozvíjí-li konstrukce tohoto typu životné substantivum, vyjadřuje čistě aspekt, je-li komplementem adjektiva (většinou superlativu s funktorem RESTR), získává sémantiku na pomezí aspektu a kritéria², srov. např. *водій за професією* (REG) X *Каліфорнія, найважливіший* (RESTR) *за економічною міццю* (REG) *штат США*. Je-li v ukrajinštině REG s významem hlediska (aspektu) komplementem deverbativního substantiva, nevyskytuje se (na rozdíl od jiných funktorů) v pravostranné interpozici (mezi ŘS a PAT), např.: *оцінювання навчальної діяльності* (PAT) *з психолого-педагогічного погляду* (REG) X **оцінювання з психолого-педагогічного погляду навчальної діяльності*.

Rozvíjí-li funktor REG čistě adjektivum (s funktorem DES), může být v ukrajinštině (stejně jako ve všech ostatních jazycích) vyjádřen také adverbium, např.: *відносно невеликий* (DES), *але економічно* (REG) *важливий* (DES) *для країни* (BEN³) *сектор міжнародного туризму*. Rozdíly mezi jednotlivými jazyky v oblasti adverbialního vyjádření REG spočívají v míře jeho využití a také ve slovosledném uspořádání komponentů doplnění substantiva, což ilustruje následující tabulka:

	UA		RUS	
	pozitiv/ komparativ	superlativ	pozitiv/komparativ	superlativ
Antepozice	ADV: <i>технічно</i> <i>справний стан</i> / <i>економічно</i> <i>вигідніший</i> <i>проект</i>	---	ADV: <i>технічески</i> <i>исправное</i> <i>состояние</i> / <i>економічески</i> <i>более</i> <i>выгодный проект</i>	---

součást formální realizace funktoru REG. Argumentem pro toto tvrzení je absolutní synonymičnost konstrukcí např.: *з погляду історії* a *з історичного погляду*. Analogické konstrukce s adjektivy najdeme i v ostatních zkoumaných jazycích, např.: RUS: *с исторической точки зрения*, CZ: *z historického hlediska*, PL: *z historycznego punktu widzenia, pod względem historycznym*.

¹ Konstrukce *з точки зору* je z hlediska spisovnosti problematická. Bezpochyby se jedná o přímý překlad – kalku ruské konstrukce *с точки зрения*. Autoři jedenáctidílného Slovníku ukrajinského jazyka [СУМ-11, Том 3, 1972, s. 576] uvádějí konstrukci jako spisovnou, gramaticky správnou, zatímco autoři novějších učebnic a příruček, např. [Азарова 2010, s. 70] ji nedoporučují používat a považují ji za nenormativní.

² Autoři Anotace k PDT [Mikulová a kol. 2005, s. 507] vyčleňují samostatný funktor CRIT (kritérium). V naší práci, za účelem zjednodušení a také z důvodu sémantické blízkosti obou funktorů (*z hlediska čeho?* – REG, *podle čeho, podle jakého kritéria* – CRIT), budeme povrchová vyjádření se sémantikou CRIT považovat za subfunktory REG.

³ BEN – benefaktor – funktor vyjadřující entitu, která má z dané činnosti či informace určitý prospěch

Interpozice	---	Розуе Рраер S: <i>найкращий за якістю хліб</i>	ADV: --- ¹ / <i>более выгодный экономически вариант</i>	Рраер S: <i>самый лучший по качеству хлеб</i> ADV: <i>самый выгодный экономически вариант</i>
Postpozice	---	---	---	---
	CZ		PL	
Antepozice	ADV: <i>technicky správný stav / ekonomicky výhodnější projekt/ S_{INSTR}: rozlohou malý stát/ zalidněné a rozlohou větší ostrovy</i>	ADV: <i>ekonomicky nejvýhodnější projekt/ S_{INSTR}: rozlohou největší obce České republiky</i>	---	---
Interpozice	---	---	ADV: <i>sprawny technicznie samochód/ zdecydowanie lepszy jakościowo obiektyw</i>	ADV: <i>najbardziej korzystny ekonomicznie wariant przedsięwzięcia</i>
Postpozice	---	---	ADV: <i>samochód sprawny technicznie/ ---</i>	ADV: <i>oferta najbardziej korzystna ekonomicznie</i>

Tabulka č. 13 - Povrchové vyjádření hlediska jako prostředku relativizace významu adjektiva

Z tabulky vyplývá, že nejméně možností, jak povrchově vyjádřit funktoř REG v roli komplementu adjektiva, má k dispozici ukrajinština. V ruštině se (na rozdíl od ukrajinštiny) často setkáváme s interpozičním adverbium (REG), a to jak u doplnění komparativní, tak i superlativní formy adjektiva. V češtině lze (na rozdíl od ostatních jazyků) REG vyjádřit také substantivem v instrumentálu, avšak daný atribut lze umístit pouze do antepozice vůči řídicímu adjektivu. Polština se od ostatních jazyků liší svou absencí antepozice REG, avšak jako jediný z jazyků může REG umístit do postpozice vůči řídicímu adjektivu.

¹ Při vyhledávání frází typu *выгодный экономически вариант* byly nalezeny pouze varianty s rozvířým adjektivem

V ruštině se subkategorie REG se sémantikou hlediska vyjadřuje pomocí konstrukce *с точки зрения* + S_{GEN} nebo konstrukcemi s předložkou *по*, přičemž struktura substantivní fráze je stejná jako v ukrajinštině, např.:

- *оценки с точки зрения восточной медицины; токарь по дереву, столяр по призванию, врач по профессии; самый большой (DES) по территории (REG) город мира; американец по происхождению (REG)*

Polština používá pro povrchové vyjádření tohoto subfunktoru REG buď konstrukce *z punktu widzenia* + S_{GEN}, *pod względem* + S_{GEN}, *co do* + S_{GEN} nebo adverbium (stejně jako čeština). Na rozdíl od češtiny se však atribut REG může nacházet v pravostranné¹ i levostranné interpozici, např.:

- *rozpatrywanie i realizacja pod względem finansowym (REG) wniosków; ocenianie z punktu widzenia wiary (REG) chrześcijańskiej współczesnego życia społecznego; najlepszy (DES) technicznie (REG) pojedynek stoczyli siatkarze kęckiej „dwójki”; Jest nawet coroczny konkurs na najlepszy Tea Room – najlepszy (DES) co do napoju, słodyczy i atmosfery (REG).*

Vyjadřuje-li funktor REG v polštině hledisko u primárního substantiva se sémantikou životné entity, je povrchově vyjádřen konstrukcí *z* + S_{GEN}, např.: *Bujak Zbigniew (ur. 1954), polityk, z zawodu (REG) elektryk; Polak z pochodzenia (REG) chce zostać prezydentem USA.*

Čeština může z analyzovaných jazyků danou subkategorii REG vyjádřit největším množstvím formálně gramatických prostředků. Kromě předložkových konstrukcí *z hlediska* + S_{GEN}, *z* + ADJ_{GEN} + *hlediska*, *z pohledu* + S_{GEN}, *z úhlu pohledu* + S_{GEN} lze použít také adverbium a bezpředložkový instrumentál (také viz tabulka), např.:

- *film z hlediska autorského práva (REG); hodnocení efektivity výuky z pohledu pedagogiky (REG); ústřední a rozměrově (REG) největší (DES) obraz, rozlohou (REG) malé (DES) Slovensko, původem (REG) Američan, původním (DES) povoláním (REG) učitel českého jazyka a literatury*

Formální vyjádření REG v podobě S_{INSTR} a ADV mohou v češtině v některých případech vzájemně alternovat, např.: *původem učitel / původně učitel*, avšak vždy platí, že pokud je REG rozvit adjektivem nebo pronominem (DES), musí být povrchově vyjádřen substantivem v instrumentálu, srov.: např.: *svou* (DES)

¹ Případy pravostranné interpozice u subfunktoru REG se sémantikou aspektu jsou však poměrně vzácné a nejčastěji se vyskytují v odborném, nikoli publicistickém stylu.

velikostí (REG) *velmi vhodný pro začátečníky* X *velikostně* (REG) *velmi vhodný pro začátečníky*.

- odkaz na jinou osobu za účelem relativizace platnosti informace (ŘS/ŘA¹) nebo zbavení se odpovědnosti za vyřčenou informaci (ŘS/ŘA), např.:
 - *top-10 вузів України на думку роботодавців* (REG); *У 2001 році група записує найкращий* (RESTR) *на думку більшості критиків та шанувальників* (REG) *альбом української рок-музики; основні причини безпліддя за твердженням експертів* (REG) *із МОЗ України*

Společným jmenovatelem této sémantické subkategorie funktoru REG je uvedení jiné osoby (skupiny osob, instituce apod.), která má být původcem informace/výroku/soudu nebo za danou informaci/výrok/soud nese odpovědnost. REG tohoto typu rozvíjejí většinou adjektiva nebo celá slovní spojení ADJ + S. Ukrajinština s ruštinou používají pro povrchové vyjádření této sémantické subkategorie REG konstrukce s primárními předložkami a deverbativy myšlení/mluvení (UA: *на думку* + S_{GEN}; *за твердженням* + S_{GEN}; *за словами* + S_{GEN}, RUS: *по мнению* + S_{GEN}; *по утверждению* + S_{GEN}; *по словам* + S_{GEN} apod.). V polštině a zejména v češtině převažují konstrukce bez deverbativ, např.: PL: *zdaniem* + S_{GEN}; *według* + S_{GEN}, CZ: *podle* + S_{GEN}. Konstrukce s deverbativy jsou také možné, ale v nevětných konstrukcích se s nimi téměř nesetkáme, např.:

- RUS: *лучшие фильмы по мнению кинокритика* (REG) *Роджера Эберта; основная причина, по утверждению специалистов* (REG) – *повышение арендных ставок; самые лучшие по мнению профессионалов* (REG) *игрушки*
- CZ: *nejlepší herci podle poroty* (REG) *v Cannes; Místo zeleného čaje tu přišlo, že pije vylouhované cigarety - podle něj* (REG) *nejhorší pití za jeho posledních 30 let*
- PL: *zdaniem ekspertów* (REG) *najlepszy piłkarz Primera División roku 2008; według niego* (REG) *bardzo profesjonalny sprzęt radiowy*

Při analýze jazykového materiálu jsme zjistili zejména rozdíly ve slovosledném postavení funktoru REG. Zatímco v ruštině a ukrajinštině se

¹ ŘS – řídící substantivum v případě, že se jedná o pravostranné doplnění, ŘA – řídící adjektivum v případě, že se jedná o levostranné interpoziční doplnění.

REG se sémantikou odkazu na jinou osobu může nacházet v levostranné interpozici mezi ADJ a ŘS, polština (a samozřejmě ani čeština) takový slovosled neumožňuje. Pokud se v polštině tento funktor REG nachází po řídicím ADV, je to pouze v rámci větné konstrukce a po daném ADV již nemůže následovat substantivum, např.: *Robert Lewandowski najlepszy zdaniem kibiców*¹.

- **obor, oblast, okolnost, v nichž platí řídicí děj (DS) nebo tvrzení/informace (PS),** např.:
 - *перша **перемога** у справі Лісопарку (REG); **конкурс** з перевезення (REG) пасажирів; збір за **виграш** у бігах (REG) на іподромі; національні **змагання** з автомобільного слалому (REG); **багатий досвід** обслуговування (REG) та ремонту (REG) комп'ютерної техніки; **багатий досвід** в організації (REG) міжнародних практик; **професор філософії** (REG); **підручник** з англійської мови*

Tato subkategorie funktoru REG má společnou sémantiku oblasti či oboru, v němž platí vyřčená informace. Tyto funktoři tedy také vyjadřují hledisko/aspekt, avšak nikoli přímo, nýbrž uvedením oblasti činnosti. V ukrajinštině (viz výše uvedené příklady) se sémantika oblasti činnosti vyjadřuje nejčastěji pomocí konstrukcí s primárními předložkami *у/в* + S_{LOC} a *з* + S_{GEN}. Jedná-li se o rozvíjení substantiva se sémantikou praxe, zkušenosti v něčem, lze REG (s významem oboru) vyjádřit také bezpředložkovým genitivem (stejně jako v ruštině a na rozdíl od češtiny a polštiny). Funktor REG přiřazujeme také oborům u titulů či hodnotí (daná osoba je vzdělána např. z hlediska filozofie) nebo oborům u knih, učebnic apod. – vyjádření těchto atributů je z hlediska tradiční závislostní syntaxe [Šmilauer 1966, s. 176] považováno za genitiv explikativní.

Pokud jde o volbu mezi předložkami *з* a *у/в* u komplementů deverbativ (nebo PS se sémantikou děje), DS s významem aktivní činnosti, procesu (*конкурс*, *змагання* apod.) jsou většinou rozvíjena konstrukcí *з* + S_{GEN}, zatímco DS s významem ukončené činnosti (*виграш*, *перемога* apod.) většinou rozvíjí konstrukce *у/в* + S_{LOC} (viz výše uvedené příklady).

¹ V tomto případě se jedná o eliptickou konstrukci s povrchově nevyjádřeným slovesem (srov.: *Robert Lewandowski jest najlepszy zdaniem kibiców*). Tento typ konstrukcí se vyskytuje často v nadpisech polských novinových článků.

Substantiva se sémantikou nástrojů činnosti – zejména učebnic a příruček (*підручник, читанка*) jsou v drtivé většině rozvíjena konstrukcí $z + S_{GEN}$ (REG), např.: *читанка з філософії*, daleko méně pak S_{GEN} (REG), např.: *підручник англійської мови*.

Povrchová vyjádření této subkategorie REG se v ostatních jazycích liší použitými předložkami/bezpředložkovými pády, např.:

- **RUS:** *всероссийские соревнования по плаванию* (REG); *заочный конкурс по математике* (REG) *для школьников*; *тройная победа в прыжках в высоту* ушла в Россию; *опыт обслуживания* (REG) *клиентов*; *китайский опыт по контролю* (REG) *за дорожным движением*; *профессор философии* (REG); *профессор по психологии* (REG) *Кембриджского университета*; *учебник по английскому языку* (REG)
- **CZ:** *Harrachov vyhrál soutěž v třídění* (REG) *odpadu*; *vítězství ve skoku do dálky*; *zkušenosti s řízením* (REG) *velké prodejny*; *praxe v řízení* (REG) *menšího kolektivu zaměstnanců*; *profesor přírodních věd* (REG); *učebnice zeměpisu* (REG)
- **PL:** *Estończycy wygrali konkurs noszenia* (REG) *żon*; *Monika Popowicz fetuje zwycięstwo w biegu* (REG) *na 100 m kobiet*; *bogate doświadczenie w obsłudze* (REG) *podmiotów gospodarczych*; *13 nowych profesorów nauk* (REG) *medycznych i farmaceutycznych*; *podręcznik do fizyki* (REG); *podręcznik języka* (REG) *polskiego*

Z analýzy excerpovaného materiálu je zřejmé, že povrchová vyjádření oboru činnosti se v jednotlivých jazycích vzájemně liší, a to na morfoloické úrovni (předložky, bezpředložkové pády). V uvedených příkladech jsme se snažili uvést základní případy dubletních tvarů, z nichž jeden je vždy dominantní (např. v ruštině konstrukce s předložkou *no* ve srovnání se S_{GEN} , v češtině konstrukce se $s + S_{INSTR}$ u vyjádření *praxe, zkušeností*, v polštině zase konstrukce *do + S_{GEN}* v případě vyjádření oboru u učebnic a příruček).

- **souvislost, vzhledem k níž, s ohledem na níž/bez ohledu na níž se děje/neděje, je realizován/není realizován řídicí děj, platí/neplatí informace vyjádřená ŘS,** např.:
 - *створення логістичних структур на українському підприємстві з оглядом на світовий досвід* (REG); *забезпечення правопорядку без огляду на жодні*

політичні уподобання (REG) прихильників різних політичних таборів; діяльність України в рамках ООН (REG); обмін паспорта громадянина України у зв'язку зі зміною (REG) прізвища; спортивні та здорові діти незалежно від фінансових можливостей (REG) батьків; види цін залежно від регіону (REG) реалізації

Tato subkategorie funktoru REG vyjadřuje hledisko/aspekt, z něhož platí děj (DS) nebo informace (PS), vyjádřením okolnosti, vůči níž tento děj probíhá/neprobíhá nebo tato informace platí/neplatí. Z uvedených příkladů je jasné, že tuto sémantickou subkategorii REG lze v ukrajinštině vyjádřit řadou konstrukcí se sekundárními předložkami. I v ostatních zkoumaných jazycích najdeme ekvivalentní předložkové konstrukce, jejichž výčet uvádíme v následující tabulce:

UA	RUS	CZ	PL
<i>з оглядом на + S_{ACC}</i>	<i>с оглядкой на + S_{ACC}</i>	<i>s ohledem na + S_{ACC} vzhledem k + S_{DAT}</i>	<i>ze względu na S_{ACC}</i>
<i>без огляду на + S_{ACC}</i>	<i>без учёта + S_{GEN}</i>	<i>bez ohledu na + S_{ACC}</i>	<i>bez względu na S_{ACC}</i>
<i>в рамках + S_{GEN}</i>	<i>в рамках + S_{GEN}</i>	<i>v rámci + S_{GEN}</i>	<i>w ramach + S_{GEN}</i>
<i>у зв'язку з + S_{INSTR}</i>	<i>в связи с + S_{INSTR}</i>	<i>v souvislosti s S_{INSTR}</i>	<i>w związku z S_{INSTR}</i>
<i>незалежно від + S_{GEN}</i>	<i>независимо от + S_{GEN}</i>	<i>nezávisle na S_{LOC}</i>	<i>niezależnie od + S_{GEN}</i>
<i>залежно від + S_{GEN}</i>	<i>в зависимости от + S_{GEN}</i>	<i>v závislosti na S_{LOC}</i>	<i>w zależności od + S_{GEN}</i>
<i>у справі + S_{GEN}</i>	<i>в деле + S_{GEN}</i>	<i>v záležitosti + S_{GEN} ve věci + S_{GEN}</i>	<i>w sprawie + S_{GEN}</i>

Tabulka č. 14 – Předložkové konstrukce pro vyjádření souvislosti, na niž se bere/nebere ohled

Ve větých strukturách s některými předložkovými substantivními konstrukcemi alternují konstrukce s přechodníky (v češtině s ustrnulými přechodníkovými konstrukcemi), např.: **UA:** *без огляду на – незважаючи на;* **RUS:** *без учёта - несмотря на; с оглядкой на – учитывая;* **CZ:** *bez ohledu na – nehledě na;* **PL:** *bez względu na – nie patrząc na* atd.

Rovněž struktura substantivní fráze a slovosledné postavení atributu s funktoem REG je v tomto případě ve všech zkoumaných jazycích identické. Daný atribut (v případě doplnění DS) se zde ve všech jazycích nachází v postpozici vůči patientu.

- **kritérium, podle něhož se hodnotí nebo poznává řídicí děj, vlastnost apod.**

Tato subkategorie REG vyjadřuje způsob uvedením měřítka (kritéria, normy, pravidla), jež je určující pro měření, hodnocení, klasifikování, či poznávání děje (nebo stavu) vyjádřeného řídicím slovem [Mikulová a kol. 2005, s. 507]. Základními prostředky jejího povrchového vyjádření jsou v ukrajinštině konstrukce s předložkami *за, згідно з, на основі, всупереч, за зразком* aj., např.:

- *наведені дані про найбільш численні національності та рідну мову за переписом (REG) населення 2001 року; спадкування за законом (REG) застосування пониженої ставки податку згідно з правилами (REG) міжнародного договору; військова стандартизація за зразком НАТО (REG); витрати бюджету всупереч закону; модернізація на основі європейських стандартів (REG)*

Také v ostatních zkoumaných jazycích se k povrchovému vyjádření kritéria používají konstrukce s primárními a sekundárními předložkami (např.: **RUS**: *по + S_{DAT}, согласно + S_{DAT}, в соответствии с + S_{INSTR}, вопреки + S_{DAT}*, **CZ**: *podle + S_{GEN}, дle + S_{GEN}, в souladu s + S_{INSTR}, на základě + S_{GEN}, в rozporu s + S_{INSTR}*, **PL**: *według + S_{GEN}, zgodnie z + S_{INSTR}, na podstawie + S_{GEN}, niezgodnie z + S_{INSTR}*. Struktury substantivních frází jsou v tomto případě stejné jako v ukrajinštině.

3.5.3 Funktor MANN (přímý způsob)

Atributy s funktorem MANN vyjadřují způsob přímo (nikoli pomocí prostředku, zřetele, okolnosti apod.), a to uvedením kvalifikační či hodnotící charakteristiky děje, případně vlastnosti vyjádřené řídicím substantivem, [srov. Mikulová a kol. 2005, s. 517]. Doplnění s funktorem MANN mohou rozvíjet jak DS, tak i PS (eliptické konstrukce s primárními substantivy) a odpovídají na otázky: *як, яким чином, в який спосіб / как, каким образом, в какой способ / jak, jakým způsobem / jak, w jaki sposób?*

Hlavním způsobem povrchového vyjádření tohoto funktoru v rámci derivované substantivní fráze jsou v ukrajinštině adverbia substantivního původu nebo adverbia derivovaná z ustrnulých tvarů sloves nebo z předložkových konstrukcí se substantivy a adjektivy – tzv. příslovečné spřežky (např.: *торгівля оптом, думки нарозхрист,*

кар'єра по-жіночому). Deadjektivní adverbia se sémantikou způsobu se při nominalizaci obvykle transformují na adjektiva, např.: *він* (ACT) *працює* (V_F) *повільно* (MANN) *та мляво* (MANN) → *його* (ACT) *повільна* (MANN) *та млява* (MANN) *праця* a stávají se tak shodnými adjektivními atributy. Atributy s funktorem MANN mohou být v ukrajinštině dále vyjádřeny konstrukcemi s pomocnými slovy, např.: *у вигляді* + S_{GEN}, *у формі* + S_{GEN}.

Z hlediska sémantiky vyjadřují funktoři MANN vždy způsob nějaké aktivní činnosti nebo způsob, jakým byla tato činnost dokončena. Samotná činnost však často nebývá povrchově vyjádřena, a proto vznikají eliptické konstrukce s primárními substantivy, např.: *історії* (*які доводять*) *до сліз*.

U atributů MANN lze vyčlenit tři základní sémantické subkategorie, které budeme analyzovat zvlášť:

- **MANN uvádějící způsob upřesněním, specifikací činnosti s všeobecnou nebo nejednoznačnou sémantikou**

- *подання адміністративних даних у вигляді електронних документів* (MANN); *виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт* (MANN) *та виправних робіт* (MANN); *хабар у формі секс-послуг* (MANN); *проведення відкритих торгів у формі аукціону* (MANN)

Tato sémantická subkategorie MANN a způsoby jejího povrchového vyjádření (konstrukce *у вигляді* a *у формі*)¹ jsou typické pro úřední a publicistický styl. Atribut v tomto případě uvádí přesný pokyn, informaci, jak má vypadat činnost vyjádřená řídicím (většinou deverbativním) substantivem. Obsahuje-li atribut deverbativum typu DS₁ s významem aktivní činnosti, dochází k posunu jeho sémantiky směrem k funktoři MEANS (prostředek – *skrze jakou činnost?*), např.: *врахування думки громади у вигляді проведення* (MEANS) *громадських слухань*.

V ruštině a polštině se daná subkategorie MANN vyjadřuje obdobnými specifickými předložkovými konstrukcemi, např.:

- **RUS:** *получение общего образования в форме экстерната* (MANN); *исполнение наказания в виде смертной казни* (MANN)

¹Uvedené konstrukce však mohou kromě způsobu vyjadřovat také vzhled, tvar (např.: *подарунковий фотоапарат у вигляді карти; ялинкові прикраси у формі кулі*) – zde se jedná o funktoři RSTR – deskriptivní doplnění substantiva, který nemá s funktorem MANN nic společného.

- **PL:** *dostawa w formie leasingu* (MANN) *operacyjnego; pomoc w postaci schronienia, posiłku, odzieży* (MANN)

V češtině lze k povrchovému vyjádření této subkategorie MEANS kromě předložkových konstrukcí použít také konstrukce s bezpředložkovým instrumentálem, např.:

- **CZ:** *prodej nemovitého majetku formou dražby* (MANN); *vytvoření ekonomické základny v podobě dostatečně početného potomstva* (MANN); *navýšení nákladů ve formě povinných odvodů* (MANN).

Ve všech čtyřech jazycích mohou být pomocná slova (*форма, вигляд, постаć, podoba* atd.) rozvíta nejen substantivem v genitivu, ale také shodným adjektivem. Konstrukce s doplňujícími adjektivy mají však obecnější, méně přesnou sémantiku, srov. např.: *у вигляді електронних документів Х в електронному вигляді*.

• MANN vyjadřující způsob provedení aktivní činnosti

- *розмова віч-на-віч* (MANN); *подорож вітрильником наодинці* (MANN); *заборона на пиття води великими ковтками* (MANN); *виразне читання вголос художніх і публіцистичних текстів* (MANN); *сміх до сліз* (MANN); *перша їхня зустріч удвох* (MANN); *вимірювання на око* (MANN) *відношень між величинами окремих предметів; жвава торгівля з-під поли* (MANN) *в нествановлених місцях; вони приречені на життя у злиднях* (MANN); *реалізація проекту по-дитячому* (MANN)

Jak je patrné z uvedených příkladů, způsoby povrchového vyjádření způsobu aktivní činnosti je celá řada. Formálními prostředky jsou vždy buď adverbia (derivovaná ze substantiv v předložkových nebo bezpředložkových pádech) nebo substantiva v předložkových pádech. V případě předložkových konstrukcí se substantivy se často jedná o ustálená slovní spojení, fráze (např.: *до сліз, на око, з-під поли, у злиднях* atd.). Funktor MANN lze přiřadit také předložkovým konstrukcím s původně jinou sémantikou, které však prošly terminologizací, např.: *стрибки в довжину, стрибки у висоту*. Předložkové konstrukce v tomto případě původně vyjadřovaly sémantiku DIR3 (*kam, jakým směrem*), avšak po terminologizaci určují způsob provedení sportovního úkonu a stojí vůči sobě v jisté sémantické opozici.

Také v ostatních zkoumaných jazycích mohou být atributy v dané subkategorii funktoři MANN vyjádřeny předložkovými konstrukcemi se substantivy nebo adverbii

(desubstantivními, deverbativními a neadjektivními). Formální podoba těchto vyjádření se však v jednotlivých jazycích velmi liší. V některých případech však ukrajinské adverbialní a substantivní atributy mají v jiných jazycích odlišné ekvivalenty, zejména atributy adjektivní. Několik příkladů vyjádření způsobu aktivního děje v jednotlivých jazycích a rozdíly mezi nimi ilustruje následující tabulka.

UA	RUS	PL	CZ
<i>торгівля <u>оптом</u></i>	<i>торговля <u>оптом</u></i>	<i>sprzedaż hurtowa</i>	<i>velkoobchodní <u>prodej</u></i>
<i>розмова <u>віч-на-віч</u></i>	<i>разговор <u>с <u>глазу</u> на <u>глаз</u></u></i>	<i>rozmowa <u>twarzą w <u>twarz</u></u></i>	<i>rozhovor <u>z očí do očí</u></i>
<i>подорож <u>наодинці</u></i>	<i>путешествие <u>наедине</u></i>	<i>samotna podróż,</i>	<i>cestování <u>o samotě</u></i>
<i>зустріч <u>удвох</u></i>	<i>встреча <u>двоєм</u></i>	<i>spotkanie <u>we dwoje</u></i>	<i>setkání <u>ve dvou</u></i>
<i>сміх <u>до сліз</u></i>	<i>смех <u>до слёз</u></i>	<i>śmiech <u>do łez</u></i>	<i>smích <u>až k slzám</u></i>
<i>вимірювання <u>на око</u></i>	<i>измерения <u>на глаз</u></i>	<i>mierzenie <u>na oko</u></i>	<i>měření <u>podle oka</u></i>
<i>торгівля <u>з-під поли</u></i>	<i>торговля <u>из-под полы</u></i>	<i>sprzedaż <u>spod lady</u></i>	<i>prodej <u>pod rukou</u></i>
<i>життя <u>у злиднях</u></i>	<i>жизнь <u>в нищете</u></i>	<i>życie <u>w nędzy</u></i>	<i>život <u>v bídě</u></i>
<i>стрибки <u>у висоту</u></i>	<i>прыжки <u>в высоту</u></i>	<i>skok <u>wzwyż</u></i>	<i>skok <u>do výšky</u></i>
<i>читання <u>лежачи</u></i>	<i>чтение <u>лежа</u></i>	<i>czytanie <u>na leżąco</u></i>	<i>čtení <u>vleže</u></i>
<i>побачення <u>наосліп</u></i>	<i>свидание <u>вслепую</u></i>	<i>spotkanie <u>w ciemno</u></i>	<i>setkání <u>naslepo</u></i>
<i>читання <u>вголос</u></i>	<i>чтение <u>вслух</u></i>	<i>czytanie <u>na głos, głośne czytanie</u></i>	<i>čtení <u>nahlas, hlasitě čtení</u></i>

Tabulka č. 15 – Ekvivalenty MANN s významem způsobu aktivního děje, vyjádřeného adverbium

Z tabulky vyplývá (a analýza dalšího jazykového materiálu to potvrdila), že ekvivalenty ukrajinských neshodných atributů v této sémantické subkategorii MANN jsou v ostatních jazycích také neshodné atributy, byť v odlišných formálně gramatických podobách. V některých případech (zejména v češtině a polštině) mohou být ekvivalenty adverbialních či substantivních atributů atributy adjektivní. Primárním cílem naší práce není strukturní a sémantická analýza ukrajinských adverbíí a jejich ekvivalentů v ostatních jazycích, proto se danou tématikou nebudeme podrobněji zabývat.¹

Z komparativního hlediska jsou u funktoru MANN zajímavé velmi rozšířené ukrajinské a ruské konstrukce s příslovečnými spřežkami *no-*, např.: *проведення*

¹ Problematikou ruských příslovcí ve funkci přívlastků a jejich českých ekvivalentů se podrobně zabývala J. Skácelová v disertační práci pod názvem: Příslowce a infinitiv ve funkci přívlastku v ruštině ve srovnání s češtinou [Skácelová 2003]. Problematika strukturní a sémantické analýzy ukrajinských a polských adverbíí ve srovnání s češtinou na své zpracování stále čeká.

самостійної підготовки по-новому (MANN); реалізація проекту по-дитячому (MANN). Tyto konstrukce se však vyskytují zejména v eliptických konstrukcích s povrchově nevyjádřenými slovesy či slovesnými adjektivy¹, proto se jimi budeme zabývat v rámci následující sémantické subkategorie MANN.

• **MANN uvádějící způsob provedení činnosti bez explicitního vyjádření děje**

- *вечір удвох* (MANN); *більшість висловлювань, за які його критикують, були думками вголос* (MANN); *яйце некруто в мікрохвильовці* (MANN); *сьогодні н'ємо з душою нарозхрист* (MANN); *солодощі гуртом* (MANN) *та в роздріб* (MANN); *історії до сліз* (MANN); *наш чай утрюх* (MANN); *краса по-варварськи* (MANN); *шаманізм і шамани по-науковому* (MANN); *розборки не по-дитячому* (MANN); *уразливість по-жіночому* (MANN); *убивство по-циганськи* (MANN); *новий альянс по-старому* (MANN); *презент по-діловому* (MANN)

Společnou vlastností atributivních frází v této sémantické subkategorii MANN je absence povrchového vyjádření slovesa nebo slovesného adjektiva. Propozice není explicitně vyjádřena buď za účelem zhuštění informace (což se často děje v nadpisech novinových článků) nebo její vyjádření není nutné z důvodu logické souvislosti mezi PS a atributem. V některých případech se jedná o ustálená slovní spojení, do jejichž struktury není možné zasahovat, např.: **UA:** *душа нарозхрист*; **RU:** *яйцо всмятку*; **CZ:** *oči dokořán*; **PL:** *randka w ciemno*.

Ruské ekvivalenty těchto ukrajinských konstrukcí jsou téměř identické, např.: *с душой нараспашку получишь удар*; *женская одежда от производителя оптом*; *бизнес вкрутую*. Jen výjimečně je v obou jazycích konstrukce zcela odlišná, např.: **RU:** *голова большая с глазами навывкат* X **UA:** *голова велика з витрішкуватими очима*.

V češtině lze konstrukce bez explicitně vyjádřeného predikátoru použít většinou tehdy, pokud se jedná o zažité slovní spojení, např.: *vejce natvrdo*; *romantický večer ve dvou*; *pivo na ex*. V jiných konstrukcích čeština preferuje vyjádřený predikátor, např.: *myšlenky vyřčené nahlas*; *příběh, který dojíká k slzám* atd.

¹ Také konstrukce tohoto typu mění ve většině případů při nominalizaci svou formální podobu, např.: *мислити по-філософськи* → *філософське мислення*, proto se jako komplementy deverbativ vyskytují jen zřídka.

Totéž, co o češtině, lze říci i o polštině: **jajko** na twardo; przepis na udany urlop we dwoje, ale: **myśli** wypowiedziane na glos; **oczy** otwarte na oścież, **historie** doprowadzające do płaczu.

Vysoce frekventované jsou v ukrajinštině a také v ruštině komplementy primárních substantiv (MANN) vyjádřené příslovečnými spřežkami s komponentem *no-* (viz výše uvedené příklady). Zatímco ruské konstrukce v našem excerpovaném materiálu plně odpovídají ukrajinským, např.: **романтика** по-мужски; **бизнес** не по-детски; **ремонт** телефонов по-студенчески; **брак** по-итальянски; **кофе** по-венски, v polštině mají adverbialní spojení s předložkou *po* omezenější využití a v češtině se nevyskytují téměř vůbec.

Srov. např.¹:

RUS	PL	CZ
романтика <u>по-мужски</u>	<i>męski romantyzm</i>	<i>mužská romantika</i>
обед <u>по-деловому</u>	<i>obiad biznesowy</i>	<i>pracovní oběd</i>
карьер <u>по-женски</u>	<i>kariera w kobiecym stylu</i>	<i>kariéra na ženský způsob</i>
бизнес <u>не по-детски</u>	<i>dorosły biznes</i>	<i>dospělý byznys</i>
новый альянс <u>по-старому</u>	<i>nowy <u>alians</u> po staremu/w <u>starym stylu</u></i>	<i>nové <u>spojenectví</u> ve <u>starém stylu/postaru</u></i>
Калининград <u>по-варварски</u>	<i>barbarzyński Królewiec</i>	<i>barbarský Kaliningrad</i>
кофе <u>по-венски</u>	<i>kawa <u>po wiedeńsku</u>, kawa wiedeńska</i>	<i>vídeňská káva</i>
брак <u>по-американски</u>	<i>ślub <u>po amerykańsku</u>, ślub w <u>stylu amerykańskim</u></i>	<i>americká svatba, <u>svatba v americkém stylu</u>, <u>svatba po americku</u></i>
любовь <u>по-студенчески</u>	<i>studencka miłość</i>	<i>studentská láska</i>
курица <u>по-охотничьи</u>	<i>kurczak <u>po myśliwsku</u></i>	<i>kuře <u>po myslivecku</u></i>

Tabulka č. 16 – Ekvivalenty ukrajinských konstrukcí s komponentem *no-*

Z analýzy jazykového materiálu jsme zjistili, že typické ukrajinské a ruské adverbialní konstrukce s komponentem *no-* mají v polštině i češtině své přímé ekvivalenty v podobě konstrukcí s předložkou *po*, avšak v těchto jazycích mají daleko menší rozsah využití. V polštině vyjádření MANN pomocí konstrukce *po* mnohdy inklinují spíše k hovorovému stylu (např.: *po dziecięcemu*, *po kobiecemu*, *po staremu*)

¹ V tabulce neuvádíme ukrajinské verze, jelikož příklady s příslovečnými spřežkami začínajícími na *no-* jsou uvedeny již na začátku podkapitoly a případné ukrajinské příklady by přesně odpovídaly ruským ekvivalentům.

a v psaných textech jsou upřednostňovány analytické konstrukce (např.: *w dziecięcym stylu, w stary sposób*). V češtině se použití konstrukcí s předložkou *po* omezuje na pojmy z gastronomie (*hovězí po cikánsku; bifteky po námořnicku*), přičemž sémanticky nosná část slovního spojení vyjadřuje obvykle nějakou skupinu lidí, profesi, málokdy stát či národnost, srov. např.: **PL:** *budyń po angielsku; spaghetti po bolońsku*, **CZ:** *anglický puding, boloňské špagety*, ale: *špagety po uhlířsku*. Konstrukce s předložkou *po* se v češtině používají také pro vyjádření sémantiky *něco v určitém stylu*, přičemž nosná část slovního spojení má v tomto případě význam určité národnosti (např.: *svatba po americku; rozvod po italsku*). Všechny české konstrukce s předložkou *po* mají své frekventovanější ekvivalenty v podobě shodných adjektiv (např.: *cikánské hovězí, námořnické bifteky, americká svatba, uhlířské špagety* apod.)

- **MANN vyjadřující vzhled, tvar apod. uvedením způsobu rozmístění prvků, tvarování apod.**

- *зошит у клітинку; сукні в горошок; загадка чорної краватки у крапочку; чоботи гармошкою;*

Tato subkategorie MANN je sémanticky nejvzdálenější původnímu vyjádření způsobu aktivního děje, jelikož se jedná o ustálená slovní spojení – u některých z nich nelze predikátor vůbec explicitně vyjádřit. Jedná se tedy o sémantiku na pomezí funktoru MANN a substantivního funktoru DES. Atributy této kategorie vyjadřují vzhled, tvar či dekoraci.

Pokud jde o sémantiku tvaru, ukrajinština, ruština a polština umožňují jeho vyjádření pomocí předložkové konstrukce, popř. bezpředložkového instrumentálu např.: **RUS:** *тетрадь в клетку, платье в горошек – вечная классика; длинная стрижка ёжиком* (srov. **UA:** *стрижка їжачок*), **PL:** *zeszyt w kratkę; sukienka w kropki; garnitur w paski*. Čeština může vzory a dekorace vyjádřit pouze adjektivními atributy, např.: *kostkovaný sešit, puntíkové šaty* apod. Tak, kde lze v češtině hypoteticky vyjádřit predikátor, lze použít i předložkovou konstrukci, např.: *účes (podobný) na Havla; nohy (rostlé) do X* - srov.: **UA:** *x-подібні ноги*; **PL:** *nogi w kształcie x* (hovorově: *iks*), **RU:** *x-образные ноги* (hovorově: *ноги иксом*).

V polštině lze funktor MANN vyjádřit také pomocí interpozičních odkazovacích konstrukcí, které v ukrajinštině, ruštině najdeme jen ve větých

vyjádřeních (popř. v substantivních frázích v postpozici za PAT). Tyto polské odkazovací konstrukce se nacházejí v interpozici mezi DS a PAT, např.:

- *wykonanie w ten sposób* (MANN) *kilku zdjęć* (PAT) *nie jest dużym problemem; wykonanie w taki sposób* (MANN) *makijażu* (PAT) *jeszcze bardziej podkreśli kolor oczu*

V ostatních jazycích se s konstrukcemi tohoto typu nesetkáme – ekvivalenty jsou většinou odkazovací adjektivní výrazy (pronomina), např.: UA: *таке* (MANN) *виконання вправу* (PAT) *збільшує амплітуду руху*.

3.5.4 Funktor AСMP (doprovod)

Atributy s funktořem AСMP vyjadřují způsob uvedením nějaké okolnosti (konkrétního či abstraktního předmětu, osoby, nebo děje), která děj nebo entitu vyjádřenou řídicím slovem doprovází, spojuje se s ní v určité společnosti, nebo naopak vyjadřuje vyloučení z tohoto společnosti, [srov. Mikulová a kol. 2005, s. 500]. Atributy tohoto typu mohou rozvíjet DS i PS a odpovídají na otázku: *спільно з ким* (z чим), *включно з ким* (z чим), *без кого* (чого) / *вместе с кем* (с чем), *включая кого* (что), *без кого* (чего) / *společně s kým* (čím), *včetně koho* (čeho), *bez koho* (čeho) / *wspólnie z kim* (czym), *włącznie z kim* (czym), *bez kogo* (czego).

Funktor AСMP je ve všech zkoumaných jazycích povrchově realizován pomocí konstrukcí s primárními a sekundárními předložkami a vyjadřuje:

- **přítomnost (absenci) dalšího účastníka děje či situace, existenci (absenci) doprovodného děje**
 - *інформація про матеріали, включно з даними* (AСMP) *про розрахунок ціни постачальників; всі злочини радянського режиму включно з Голодомором* (AСMP); *пан у піджаку з капелюхом* (AСMP) *на голові; автоматичний вхід в систему без введення* (AСMP) *пароля; розв'язання практичних завдань разом з виконанням* (AСMP) *лабораторних робіт*
- **zamlženou okolnost¹ doprovázející/nedoprovázející řídicí děj²**
 - *її розповідь з посмішкою на вустах; читання без захоплення* (AСMP) *або чому дитина не хоче читати; танець з натхненням* (AСMP)

¹ Termín je převzat z Anotace k PDT [Mikulová a kol. 2005, s. 501]

² Tato sémantická subkategorie AСMP vyjadřuje většinou okolnost v podobě duševního stavu. Funktory tohoto typu jsou typické u větných konstrukcí, v nominalizovaných frázích se vyskytují zřídka.

- **dalšího, nadřazeného účastníka děje**

- *група запорозьких козаків на чолі з Тарасом Федоровичем* (ACMP);
визвольна війна під керівництвом Богдана Хмельницького (ACMP)

V ostatních zkoumaných jazycích jsou povrchové způsoby vyjádření funktoru ACMP téměř identické, ukrajinské předložkové konstrukce mají v jiných jazycích většinou své shodné ekvivalenty, např.: **RU:** *более подробная информация об учреждении, включая информацию о целях, задачах и результатах его деятельности*; **CZ:** *vstupní lékařská prohlídka včetně provedení manuálních terapeutických technik*; **PL:** *sprzedaż na kasie bez wprowadzenia faktury do programu*.

Malé rozdíly se vyskytují pouze ve vyjádření zamlžené okolnosti se sémantikou duševního stavu – v češtině lze nadšený postoj vyjádřit také pomocí adverbia (MANN), které se při nominalizaci mění v adjektivum (MANN), např. srov.: **UA:** *танцювати з натхненням* (ACMP) → *танець з натхненням* (ACMP), **CZ:** *tančit s nadšením* (ACMP) → *tanec s nadšením* (ACMP), *nadšeně* (MANN) *tančit* → *nadšený* (MANN) *tanec*. V ukrajinštině, ruštině ani polštině danou sémantiku nelze adjektivem vyjádřit.

3.5.5 Dílčí shrnutí u funktorů způsobu

Jednotlivé funktoři způsobu jsou sémanticky velmi různorodé a stejně tak je různorodé jejich povrchové vyjádření v jednotlivých jazycích.

Základním způsobem vyjádření funktoru MEANS (prostředek) je ve všech jazycích S_{INSTR}, s nímž také všude alternují konstrukce se sekundárními předložkami, např.: **UA:** *розвантаження краном* (MEANS); *розвантаження за допомогою крана*. V češtině je využití S_{INSTR} širší – lze jím vyjádřit také aktivní činnost, jejímž prostřednictvím je možné splnit cíl děje, např.: *posílení spotřebitelů zvýšením gramotnosti v oblasti finančních služeb*. Tuto subkategorii MEANS nelze v ostatních jazycích tímto způsobem realizovat, srov. např.: **PL:** *zwiększenie inwestycji w kapitał ludzki poprzez podwyższenie kwalifikacji*. Čeština v tomto kontextu používá také odkazovací výraz (ve formě PRON_{INSTR}), což v jiných jazycích není možné, např.: *Cílem ASPnet by mělo být zlepšení kvality vzdělání tím* (MEANS), *že...*

Funktor REG (zřetel) je výjimečný tím, že kromě substantiv často rozvíjí také adjektiva. Základní způsob vyjádření aspektu jsou v ukrajinštině i v ostatních jazycích konstrukce se sekundárními předložkami, např. **UA**: *з погляду* + S_{GEN}; *з* + ADJ_{GEN} + *погляду*; *нід оглядом* + S_{GEN}. Funktor REG se sémantikou aspektu se v ukrajinštině od ostatních funktorů liší tím, že jej nelze vyjádřit v pravostranné interpozici, např.: **оцінювання з психолого-педагогічного погляду навчальної діяльності*.

Rozvíjí-li REG s významem hlediska adjektivum, je jeho povrchové vyjádření v různých jazycích do značné míry rozdílné. V ruštině se (na rozdíl od ukrajinštiny) často setkáváme s interpozičním adverbium (REG), a to jak u doplnění komparativní, tak i superlativní formy adjektiva, např.: **RUS**: *самый выгодный экономически* (REG) *вариант* X **UA**: **найвигідніший економічно варіант*. Pro polštinu je zase specifická postpozice REG, např.: *oferta najbardziej korzystna ekonomicznie*.

Jako doplnění adjektiva se bývá REG v ukrajinštině, ruštině a polštině často vyjádřen interponovanou konstrukcí se sekundární předložkou, srov. např.: **PL**: *najważniejszy pod względem emocjonalnym* (REG) *okres w życiu*; **RUS**: *самый большой по территории* (REG) *город мира*. Česká fráze se v tomto případě liší jak pozicí REG, tak morfologickým způsobem jeho realizace – ekvivalentem bývá anteponované S_{GEN}, např.: *rozlohou* (REG) *malé Slovensko*. S_{INSTR} (REG) může v češtině rozvíjet i primární substantiva, např.: *původem* (REG) *Američan* (srov. např.: **UA**: *американець за походженням* (REG)).

Pokud REG relativizuje význam adjektiva odkazem na jinou osobu, která měla hodnocení provést, může být v ukrajinštině a ruštině povrchově vyjádřen levostranně interponovanou konstrukcí, např.: **UA**: *найкращий на думку критиків та шанувальників* (REG) *альбом*; **RUS**: *самые лучшие по мнению профессионалов* (REG) *игрушки*. V češtině i v polštině je interpozice podobné konstrukce vyloučena, např.: **PL**: *zdaniem ekspertów* (REG) *najlepszy piłkarz*; *podle něj* (REG) *nejhorší piť*.

Rozdíly jsme našli také v povrchovém vyjádření REG s významem oboru činnosti, srov. např.: **UA**: *читанка з філософії*, *змагання з плавання* X **CZ**: *čítanka filozofie*, *závody v plavání*; **PL**: *konkurs noszenia żon*, *podręcznik do fizyki* X **CZ**: *soutěž v nošení manželek*, *učebnice fyziky*.

U funktoru MANN, který nese význam přímého způsobu, jsme pozorovali nejvíce rozdíly v povrchové realizaci, pokud jde o vyjádření způsobu provedení aktivní činnosti. V ukrajinštině a ruštině jsou adverbialní vyjádření způsobu činnosti častější než v polštině a češtině, srov. např. **UA**: *продаж гуртом* X **CZ**:

velkoobchodní **prodej**; **PL**: *sprzedaż hurtowa*. Velmi rozdílné jsou pak české a polské ekvivalenty vysoce frekventovaných ukrajinských a ruských konstrukcí s příslovečnými spřežkami *no-*, srov. např.: **RUS**: *обед по-деловому*; *карьера по-женски*; *бизнес не по-детски* X **PL**: *obiad biznesowy*; *kariera w kobiecym stylu*; *dorosły biznes*; **CZ**: *pracovní oběd*; *kariéra na ženský způsob*; *dospělý byznys*). V češtině se použití konstrukcí s předložkou *po* omezuje na pojmy z gastronomie, např.: *hovězí po cikánsku*; *bifteky po námořnicku* nebo u významu určitého stylu, např.: *svatba po americku*; *rozvod po italsku*. V polštině vyjádření MANN pomocí konstrukce *po* mnohdy inklinují spíše k hovorovému stylu (např.: *po dziecięcemu*, *po kobiecemu*, *po staremu*).

V polštině lze způsob vyjádřit také pomocí interpolované odkazovací konstrukce, např.: *wykonanie w ten sposób* (MANN) *kilku zdjeć*, což v ostatních jazycích není možné.

Funktor ACMP, který nese význam nějaké okolnosti (konkrétního či abstraktního předmětu, osoby, nebo děje), která děj nebo entitu vyjádřenou řídicím slovem doprovází, má ve všech jazycích podobné povrchové vyjádření pomocí předložkových konstrukcí. Menší rozdíly jsme našli u vyjádření tzv. zamlžené okolnosti se sémantikou nadšeného postoje, který lze v češtině, na rozdíl od ostatních jazyků vyjádřit také adjektivem, srov. např.: **UA**: *танцювати з натхненням* (ACMP) → *танець з натхненням* (ACMP), **CZ**: *tančit s nadšením* (ACMP) → *tanec s nadšením* (ACMP), *nadšeně* (MANN) *tančit* → *nadšený* (MANN) *tanec*.

3.6 Specifické, primárně slovesné funktoři

Kromě volných doplnění se sémantikou času, místa, způsobu a kauzálními významy existují ještě primárně slovesná doplnění, která nelze zařadit do žádných ze čtyř výše uvedených sémantických kategorií. Mezi ně patří BEN (benefaktor – prospěch) a HER (dědictví).¹

3.6.1 Funktor BEN (benefaktor – prospěch)

Atributy s funktořem BEN vyjadřují v širokém smyslu, v čí prospěch, nebo k čí škodě se děje nebo existuje to, co je vyjádřeno řídicím slovem. Volná doplnění s tímto

¹ Autoři anotace k PDT [Mikulová a kol. 2005, s. 542] v této souvislosti vyčleňují ještě funktoři CONTRD (konfrontace) a SUBS (náhrada, zastoupení), avšak ty zaujímají v rámci substantivních komplementů marginální pozici.

funktorem rozvíjejí DS i PS a odpovídají na otázku: *для кого, на чью користь, кому / для кого, в чью пользу, кому / pro koho, v čí prospěch, komu / dla kogo, na rzecz kogo, komu?*

Volné doplnění BEN je potřeba odlišovat od sémanticky příbuzného funktoru ADDR, který je však vždy aktantem v intenčním poli deverbativa. Funktor BEN není součástí intenčního pole a může se pojít se všemi deverbativy i primárními substantivy – tam, kde to umožňuje logika výpovědi. Pro srovnání BEN s ADDR uvedeme dva následující páry příkladů:

- *дарування квартири* (PAT) *дітям* (ADDR); *видача готівки* (PAT) *для клієнтів* (ADDR)
- *Суркіс знайшов нагоду попередити, що створювання йому проблем* (PAT) *буде мати погані наслідки; приготування обіду для 70 хворих* (BEN) *у психіатричній лікарні* (LOC)

První pár příkladů ilustruje intenční pole deverbativ dávání, jejichž součástí je obligatorní adresát. Tato deverbativa jsou třívalenční a otevírají pozice pro ACT, ADDR, PAT. Ve druhém z příkladů je sice ADDR vyjádřen méně typickou konstrukcí *для* + S_{GEN} (která je charakteristická spíše pro BEN), avšak otázku *для кого?* lze nahradit pouze otázkou *кому?* (nikoli *на чью користь?*), což je typické právě u adresátu. Ve druhých dvou případech ani jedno z uvedených DS ve svém intenčním poli neobsahuje adresát (*створювання* – ACT – PAT – ORIG; *приготування* – ACT – PAT – ORIG). Otázky: *кому? для кого?* zde lze nahradit dotazy: *(не) на чью користь?*, což je typické právě pro funktor BEN.

Již uvedených příkladů je zřejmé, že hlavními formálně gramatickými prostředky pro povrchové vyjádření BEN jsou v ukrajinštině konstrukce *для* + S_{GEN} a S_{DAT} – identické jako u ADDR. Kromě toho existují i specifické konstrukce pro gramatickou formalizaci BEN: *на користь* + S_{GEN}, *не на користь* + S_{GEN}, *для користі* + S_{GEN}, *за рахунок* + S_{GEN}, *в інтересах* + S_{GEN}. Struktura substantivních frází v ukrajinštině, stejně jako v ostatních jazycích, je stejná jako u adresátů, např.:

- **UA:** *шпигунство на користь Ізраїлю* (BEN); *здійснення програм соціального захисту населення за рахунок субвенції* (BEN) *з державного бюджету; ЄСПЛ готується до ухвалення сотень рішень не на користь України* (BEN); *вимоги ЄС в інтересах України; майданчик для дітей-інвалідів* (BEN)

- **RUS:** *отказ от наследства в пользу дочери* (BEN); *налоговая служба США: роскошь за счёт госбюджета* (BEN); *после вынесения судебных решений не в пользу банка* (BEN); *инновационное финансирование в интересах здоровья* (BEN); *ипотека для работников* (BEN) *олимпийских объектов*
- **CZ:** *podrobnosti o platbách firem ve prospěch státu* (BEN); *zvyšování objemů akcí na úkor dluhopisů* (BEN); *gender nerovnováha v neprospěch mužů* (BEN) *existuje a my si ji vůbec neuvědomujeme*; *těžba v zájmu společnosti* (BEN); *dobročinná akce pro postižené děti* (BEN)
- **PL:** *fundacja na rzecz dzieci* (BEN) *z wadami serca*; *rozwój dużych miast kosztem reszty kraju* (BEN); *zmiana regulaminu wynagradzania na niekorzyść pracownika* (BEN); *ochrona danych w interesie obywateli i przedsiębiorstw* (BEN); *charytatywny koncert dla Janka* (BEN)

Z uvedených příkladů a z analýzy dalšího materiálu je zřejmé, že povrchové vyjádření funktoru BEN pomocí sekundárních předložek je ve všech jazycích identické. Liší se pouze struktury frází s primární předložkou *для/для/pro* + S_{GEN, ACC} a se substantivy v bezpředložkovém dativu. Pro tyto fráze platí stejná strukturní pravidla jako pro adresáty (viz kapitola II.F Adresát (ADDR) jako atribut DS).

3.6.2 Funktor HER (dědictví)

Atributy s funktořem HER označují zpravidla osobu (ale i skupinu osob, instituci), po které nějaký jiný subjekt zdědil, převzal nějaký konkrétní či abstraktní předmět, podobu apod., [srov. Mikulová a kol. 2005, s. 547]. Volná doplnění tohoto typu rozvíjejí PS (nejčastěji) i DS a odpovídají na otázku: *(успадкований) від кого, на честь кого / (унаследованный) от кого, в честь кого / po kom / po kim?* Tento funktor je zajímavý z komparativního hlediska – v češtině a polštině existuje pro jeho formální vyjádření jediná konstrukce *po* + S_{LOC}, zatímco ukrajinština s ruštinou mají hned několik vyjádření, která se liší jak morfologicky, tak i syntakticky. Z tohoto důvodu nejdříve uvedeme české a polské příklady, a teprve potom ukrajinské a ruské.

- **CZ:** *Breivik se vzdal dědictví po matce* (HER); *dům po babičce* (HER); *hudební sluch po dědečkovi* (HER); *jméno po svém otci* (HER); *krásné vlasy po matce* (HER)

- **PL:** *dziedzictwo po moich przodkach* (HER); *zakaz zawierania umów o spadek po osobie* (HER) *żyjącej*; *dom po babci* (HER); *Kazimierz po dziadku* (HER) *Staszewski*; *sluch muzyczny po ojcu* (HER); *imię po mężu* (HER)

V ukrajinštině a ruštině má sloveso se sémantikou dědit (*успадкувати / унаследовать*) valenční rámec ACT – PAT – ORIG (na rozdíl od češtiny a polštiny, v nichž valenční rámec slov *dědit / dziedziczyć* obsahuje místo ORIG funktor HER). Funktor ORIG je v ukrajinštině a ruštině povrchově vyjádřen pomocí konstrukce *від/от* + S_{GEN}. Proto bez jakéhokoli kontextu (např. explicitního vyjádření predikátoru) není jasné, zda se jedná o původ či dědictví, např.: **волося (отримане? успадковане?) від матері*. Sémantiku dědictví lze tudíž v ukrajinštině a ruštině vyjádřit pouze s povrchovým uvedením predikátoru (slovesa nebo slovesného adjektiva) nebo s explicitním vyjádřením výrazu s významem dědictví, např.:

- **UA:** *талант успадкований від бабусі; її довге волосся, яке успадкувала від матері; нерухоме майно у спадок від батьків*
- **RUS:** *единственный не разорённый банк, унаследованный от СССР; красота, унаследованная от матери Ингрид Бергман; наследство от отца или матери налогом не облагается*

Zcela jinak než v češtině a polštině se v ukrajinštině a ruštině vyjadřuje sémantika pojmenování někoho po někom. Ačkoli se nejedná o dědictví v pravém slova smyslu, čeština s polštinou zde rovněž používají konstrukci s předložkou *po*, např.: CZ: *jméno po dědečkovi / po slavném herci*; PL: *imię po dziadku / po słynnym aktorze*. Ukrajinština s ruštinou přímo vyjadřují, že se jedná o pojmenování na něčí počest, např.: UA: *ім'я на честь матері; ім'я на честь соліста групи The Doors Джима Морісона*; RUS: *имя в честь Франциска Ассизского; в Казани ребенку дали необычное имя в честь вождя пролетариата*.

U příjmení jakožto dědictví v pravém slova smyslu se sémantika původního vlastníka (HER) v češtině a polštině vyjadřuje rovněž pomocí konstrukce *po* + S_{LOC}, zatímco v ukrajinštině a ruštině pomocí konstrukce typické pro ORIG - *від/от* + S_{GEN}, např.: CZ: *пříjmení po otci*; PL: *nazwisko po mężu*; UA: *прізвище від матері*; RUS: *фамилия от матери*.

3.6.3 Shrnutí specifických, primárně slovesných funktorů

Do kategorie specifických, primárně slovesných funktorů jsme zařadili BEN (benefaktor – prospěch) a HER (dědictví).

Funktor BEN se ve všech zkoumaných jazycích vyjadřuje stejnými formálně gramatickými prostředky jako adresát (ADDR) a také struktura substantivní fráze (včetně slovosledu) odpovídá struktuře s adresátem, např.: *створювання їому* (BEN) *проблем* (PAT) *буде мати погани наслідки*. Kromě toho existují také specifické konstrukce pro gramatickou formalizaci BEN – předložkové vazby, např.: UA: *на користь* + S_{GEN}, *не на користь* + S_{GEN}, *для користі* + S_{GEN}, *за рахунок* + S_{GEN}, RUS: *в пользу* + S_{GEN}, *за счѐт* + S_{GEN}, *не в пользу* + S_{GEN}, CZ: *ve prospěch* + S_{GEN}, *v neprospěch* + S_{GEN}, *na úkor* + S_{GEN}, *v zájmu* + S_{GEN}, PL: *na rzecz* + S_{GEN}, *kosztem* + S_{GEN}, *na niekorzyść* + S_{GEN} atd. Struktury substantivních frází s BEN ve všech jazycích odpovídají strukturám s ADDR.

V povrchové realizaci funktor HER (dědictví) jsou však značné rozdíly, a to zejména mezi východoslovanskými a západoslovanskými jazyky. V češtině a polštině existuje pro jeho formální vyjádření jediná konstrukce *po* + S_{LOC} (např. CZ: *dům po babičce*, PL: *dom po babci*), v ukrajinštině a ruštině je nutno explicitně vyjádřit predikátor (slovesné adjektivum) a použít jej v kombinaci s předložkou *від/от*, např.: UA: *талант успадкований від бабусі*, RUS: *красота, унаследованная от матери*.

U vyjádření pojmenování někoho po někom se v ukrajinštině a ruštině používá konstrukce s významem *na počest*, např.: UA: *ім'я на честь матері*, *ім'я в честь Франциска Ассизського*.

4. Specifické funktoři u primárních substantiv

Specifické substantivní funktoři mohou rozvíjet pouze primární substantiva. Až dosud jsme pracovali s atributy (aktanty a volná doplnění), které rozvíjely primárně slovesa, a až na druhém místě pak primární substantiva (často v rámci eiptických konstrukcí s nevyjádřeným predikátorem). Substantivní funktoři rozvíjejí primární substantiva (primární propozice – 1) doplněním, přiřazením další informace (sekundární propozice – 2), např.: *вікно будинку* – 1: *Це вікно*. 2: *Вікно знаходиться на будинку. Будинок має вікно*. Podle toho, jaký je sémantický vztah mezi primární a sekundární propozicí, rozlišujeme následující funktoři:

- **APP (přináležitost)**, např.: *президент України* (2: *Цей президент належить до України. Україна має президента*.)

- **AUTH (autorství)**, např.: *рішення політиків* (2: Авторами цього рішення є політики)
- **ID (identita, název)**, např.: *пісня Несе Галя воду* (1: Це (якась) пісня. 2: Ідеться саме про пісню Несе Галя воду. Ця пісня називається Несе Галя воду.) Funktor ID bývá vyjádřen nominativem a spolu se sémanticky všeobecným výrazem tvoří tzv. identifikační strukturu.
- **MAT (materiál, partitiv)**, např.: *склянка вина* (1: Яка кількість? Одна склянка. 2: Який матеріал вимірюється/рахується? Вино.)
- **RSTR (restrikce významu)**, např.: *справа про додаткову емісію акцій* (2: Яка саме справа? Це саме справа про додаткову емісію акцій.);
- **DES (deskripce)**, např.: *дівчина з довгим волоссям* (2: Як виглядає ця дівчина? Ця дівчина виглядає так, що в неї довге волосся).

Z frekvenčního hlediska jsou přívlastky se substantivními funktoři ve všech zkoumaných jazycích nejčetnější, avšak z hlediska sémantické různorodosti a způsobů povrchového vyjádření jsou velmi jednoduché – většina z nich vyjadřuje přináležitost k určité entitě (osoba, věc, instituce apod.) a je vyjádřena bezpředložkovým genitivem. Z komparativního hlediska nejsou mezi povrchovými vyjádřeními substantivních funktořů v jednotlivých jazycích zdaleka tak markantní rozdíly jako v případě funktořů slovesných. Proto byla kapitola o substantivních funktořech zařazena až na konec této práce a atributům tohoto typu je věnována menší pozornost než přívlastkům valenčním.

4.1 Funktor APP (přináležitost)

Atributy s funktořem APP jsou nejfrekventovanější (a současně formálně nejvíce homogenní) ze všech přívlastků vůbec. Popisují řídící substantivum skrze uvedení druhé entity (osoby, skupiny osob, organizace, instituce, nějakého vyššího celku apod.), s níž je toto substantivum ve vztahu přináležitosti. Funktor APP je ve všech zkoumaných jazycích v drtivé většině případů vyjádřen substantivem v bezpředložkovém genitivu, které může (za jistých okolností) alternovat s vyjádřením pomocí shodného adjektiva. Shodné adjektivum lze použít pouze v případě, že funktor APP není rozvit dalším doplněním (nejčastěji DES). Jen v několika případech (v

češtině a polštině) lze pro realizaci APP použít předložkovou konstrukci (např.: **CZ:** *nohy od stolu*, **PL:** *nogi od stołu*).

Doplnění s funktorem APP mohou vyjadřovat:

- **příslušnost osoby nebo věci k nějakému celku, instituci, okolnosti apod.**
 - **UA:** *посли Молдови і Білорусі* (APP) *в Ізраїлі*; *глава держави* (APP); *пекло Другої світової війни* (APP); *депутат Верховної Ради* (APP); *вікно будинку* (APP); *ноги столу* (APP); *центр міста* (APP)
 - **RUS:** *депутат Госдумы* (APP); *Оккультные корни Октябрьской революции* (APP); *враг государства* (APP); *территория гостиницы* (APP); *ноги от стола* (APP); *центр города* (APP)
 - **CZ:** *poslanec parlamentu* (APP); *zaměstnanec banky* (APP); *podstata magistrátního převratu* (APP); *prostor koupaliště* (APP); *nohy od stolu* (APP); *centrum města* (APP)
 - **PL:** *poseł do Sejmu Krajowego i Rady Państwa*; *Prezydent Rzeczypospolitej* (APP) *Polskiej*; *bitwy wojny* (APP) *trzydziestoletniej*; *projekt obszarów* (APP) *chronionego krajobrazu*; *nogi od stołu* (APP); *centrum miasta* (APP)

Z uvedených příkladů je zřejmé, že absolutní většina funktorů APP je povrchově vyjádřena pomocí S_{GEN} . Pouze v několika případech lze použít předložkovou konstrukci, např. v případě tradičního polského spojení *poseł do Sejmu* nebo u vyjádření částí určitého předmětu – zde lze vyzorovat rozdíly mezi ukrajinštinou a ostatními jazyky – ukrajinština používá méně často konstrukce s předložkou *від*, srov. např.: **RUS:** *стрелка часов / стрелка от часов*; *ноги стола / ноги от стола*; **PL:** *wskazówki zegara / wskazówki od zegara*; *nogi stołu / nogi od stołu* X **UA:** **ноги від столу*; **стрілка від годинника* (ale *двері від будинку*). Funktor APP této sémantické subkategorie lze jen v omezené míře bez sémantického posunu či zevšeobecnění vyjádřit pomocí shodného adjektiva (a to i v češtině, v níž bývá adjektivní vyjádření specifických substantivních funktorů nejfrekventovanější), např.: **CZ:** *ukrajinský* (APP) *prezident*, *městské* (APP) *centrum*, ale: *moldavští* (APP) *velvyslanci* (posun významu – jedná se o velvyslance moldavské národnosti nebo velvyslance Moldávie?) X **parlamentní poslanci*, **bankovní zaměstnanci*¹.

¹ Tento termín lze v některých zdrojích dohledat, nicméně z hlediska jazykového úzu není nejoptimálnější. Naopak termín *bankovní úředník* je vysoce frekventovaný – avšak zde se již nejedná o

- **příbuzenský nebo přátelský vztah mezi osobami**

- **UA:** *батьки* зниклої дитини (APP); *дитина* моєї мами (APP), *тобто бабці* (APP) *Гафії; Катерина, дружина* бабусиного (APP) брата (APP) *Якова; кращий друг* мого чоловіка (APP)
- **RUS:** *дочь* бабушкиного (APP) брата (APP); *родная тётя* моего отца (APP); *лучшая подруга* моєї девушки (APP)
- **CZ:** *dcera* *babiččiny* (APP) sestry (APP); *rodiče mého manžela* (APP) *jsou stokrát lepší, než byli ti moji; kamarád* bratra (APP) *není zákonným dědicem*
- **PL:** *żona* brata (APP) mamy (APP); *rodzice homoseksualistów* (APP) *przemówili; mojego dziadka* (APP) *brat* *zawsze mówił...*; *babcia* *mojej dziewczyny* (APP); *zdrada z kolegą* męża (APP)

Funktory APP se sémantikou příbuzenského nebo přátelského vztahu s osobou vyjádřenou ŘS lze ve všech jazycích vyjádřit pomocí S_{GEN}, které v ukrajinštině, ruštině a češtině může alternovat s posesivním, shodným adjektivem. Čeština, pokud je APP nerozvitý, vždy upřednostňuje ADJ_{POS}. Naopak obligatorní je posesivní adjektivum v uvedených třech jazycích tehdy, stojí-li dvě doplnění APP za sebou (což je situace typická právě pro tuto sémantickou subkategorii APP), např.: **UA:** *дружина бабусиного* (APP) брата (APP) (nelze říci **дружина брата бабусі*). Naopak v polštině, kde posesivní adjektiva patří do kategorie archaismů a nacházejí se na jazykové periférii, lze posloupnost dvou APP vyjádřit dvěma S_{GEN}, např.: *żona brata* (APP) mamy (APP). Polština se od ostatních zkoumaných jazyků v rámci této subkategorie liší také tím, že v ní místo ADJ_{POS} lze použít anteponované S_{GEN}, a to i rozvitě posesivním zájmenem s funktoem RSTR, např.: *mojego* (RSTR) dziadka (APP) *brat*. Konstrukce tohoto typu jsou v ostatních jazycích nepřipustné. V (pouze) hovorové češtině může S_{GEN} alternovat rovněž s konstrukcí *od* + S_{GEN}, např. *bratr od mé babičky*, což ani v jednom z ostatních jazyků není možné.

- **vlastnický vztah (vlastníka konkrétní či abstraktní entity) nebo vztah přináležitosti v širokém slova smyslu**

- **UA:** *емоції Дмитра* (APP) *Павличка; компанія донецького мільярдера* (APP) *Ріната Ахметова; небезпека біля воріт* *Томаса* (APP) *Трагуста;*

vyjádření poměru zaměstnance k zaměstnavateli, nýbrž o druh povolání – proto je adjektivnímu atributu v tomto případě potřeba přiřadit funktoem RSTR.

доля кожного маленького українца (APP); *резиденція* митрополита (APP)
Володимира

- **RUS:** *мини-отель* Алые (APP) *Паруса* активно поддерживает профутболистов калужского региона; хорошее *настроение инвесторов* (APP); читающей публике близки *проблемы* главной героини (APP)
- **CZ:** *strasti i radosti* pubertáku (APP); *obchodní firma* fyzické osoby (APP); *letní sídlo* generálního guvernéra (APP); *Osudy dobrého vojáka* (APP) Švejka
- **PL:** *restauracja* znanego na całym świecie szefa (APP) kuchni Jamiego Olivera; *problemy* mieszkańców (APP) dużych polskich miast; *losy obywateli* (APP) polskich pod okupacją; *rozpacz rodziny* (APP) tego chłopca (APP)

Funktory APP se sémantikou vlastníka, držitele nějaké konkrétní či abstraktní věci nebo se sémantikou osoby, kterou pojí s danou entitou (vyjádřenou ŘS) vztahu přináležitosti, jsou ve všech jazycích primárně realizována pomocí S_{GEN}. V ukrajinštině, češtině (nejčastěji) a ruštině lze APP v této subkategorii vyjádřit také posesivním adjektivem, pokud APP označuje konkrétní osobu, např.: **CZ:** *kamarádčin* (APP) *expřítel*, **UA:** *дідусева* (APP) *улюблена трубка*, **RUS:** *материна* (APP) *любовь*. V ukrajinštině a ruštině je však alternace S_{GEN} s ADJ_{POS} omezena jen na případy, pokud APP označuje důvěrně známou osobu (vyjádřenou vlastním jménem), člena rodiny apod. Posesivní adjektiva zde (na rozdíl od češtiny) většinou nelze tvořit od substantiv s významem plněné funkce, titulu, povolání, neznámé osoby apod. – srov. např.: **CZ:** *generálův* (APP) *oblek*, *prezidentovo* (APP) *pero*, *vojákův* (APP) *dopis*, *guvernérovo* (APP) *sídlo*, **UA:** **президентова ручка*, **солдатів лист*, **RU:** **шефов офис*, **генералова форма*. V polštině lze (z důvodu absence ADJ_{POS} v současném spisovném jazyce) použít vždy pouze S_{GEN}. V (pouze) hovorové češtině může být APP se sémantikou konkrétního vlastníka konkrétního předmětu vyjádřen pomocí konstrukce *od* + S_{GEN}, např.: *chata od mého přítele*. Takové vyjádření této subkategorie APP je ve všech ostatních jazycích (ve všech stylech) nepřípustné.

4.2 Funktor AUTH (autorství)

Atributy s funktozem AUTH označují tvůrce či původce určitého díla, artefaktu,¹ vyjádřeného řídicím substantivem. Hlavním způsobem povrchového

¹ Za substantiva označující artefakty považujeme primární i deverbativní substantiva pojmenovávající

vyjádření AUTH v ukrajinštině a ruštině (a jediným způsobem v polštině) je S_{GEN}, např.:

- **UA:** *перше концертне виконання «Панахиди за померлими з голоду»¹ Євгена (AUTH) Станковича; свіжі речі прозаїка (AUTH) Романа Кухарука; симфонія №8 Шуберта (AUTH); рішення Європейського суду (AUTH) з прав людини*
- **RUS:** *новий роман Андрея (AUTH) Аршавина ставит крест на его карьері; декрети президента (AUTH) Республіки Беларусь; скульптурная композиция Ю. (AUTH) Н.Периха и С. (AUTH) Н.Периха*
- **CZ:** *román spisovatele (AUTH) ztracené generace; poslední dopis milenky (AUTH) Adolfa Hitlera odhalen; rozhodnutí bankovní rady (AUTH) ČNB; věhlas má podnes i údajná Vrchlického (AUTH) báseň s lapidárním názvem Hovno*
- **PL:** *uchwała Rady Miasta Krakowa; decyzja Ministra (AUTH) Zdrowia w sprawie uzdrowiska we Fromborku; nowa książka Zygmunta (AUTH) Miłoszewskiego*

Doplnění s funktorem AUTH jsou ve všech jazycích ve většině případů vyjádřena pomocí S_{GEN}. V češtině (a ve velmi omezené míře také v ukrajinštině) může S_{GEN} alternovat s ADJ_{POS} (je-li AUTH vyjádřen jedním výrazem), např.: **CZ:** *ve Švandově divadle má premiéru Vieweghův (AUTH) Román pro ženy; UA:* *Шевченків (AUTH) твір суттєво відрізняється від згаданих зразків народнописенної лірики.* V ukrajinštině se ADJ_{POS} v roli AUTH vyskytuje velmi zřídka a jeho použití omezeno na nejznámější, všeobecně asociovaná příjmení autorů. V ruštině ani polštině nelze ADJ_{POS} v tomto kontextu použít. Čeština se od ostatních zkoumaných jazyků liší také svými slovoslednými možnostmi při vyjádření AUTH pomocí S_{GEN} – je-li funktoř vyjádřen příjmením vzniklým z adjektiva, může stát (a většinou stojí) v antepozici vůči ŘS, např.: *Dostojevského² (AUTH) román Zločin a trest.* Tato struktura substantivní fráze je v ostatních jazycích vyloučena. V češtině (i

produkty lidského intelektu, výsledky vědecké nebo umělecké činnosti (v širokém významu). Například: *socha, obraz, román, film, opera, balada, báseň, monografie, memoáry, partitura, pomníček, publikace, stavba, tvorba, teorie, disertace* [Mikulová a kol. 2005, s. 555].

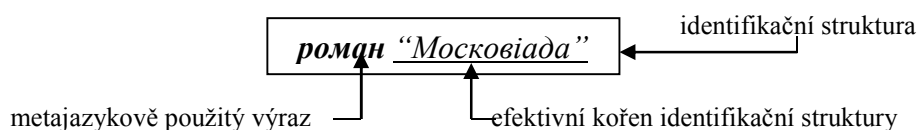
¹ V případě, že jde o název díla, je potřeba za řídicí člen považovat celý název (konstrukci).

² To svědčí o silné tendenci klást jednoslovné vyjádření AUTH do antepozice vůči ŘS. Tam, kde je to možné, je AUTH vyjádřen posesivním adjektivem. U příjmení vzniklých z adjektiv nelze posesivní tvar vytvořit, ale AUTH zůstává analogicky v antepozici.

spisovně) může S_{GEN} (na rozdíl od ostatních jazyků) alternovat s konstrukcí *od* + S_{GEN} , např.: *socha od Lukáše* (AUTH) *Raise ve Stodůlkách*.

4.3 Funktor ID (identita, název)

Atributy s funktorem ID vyjadřují název - efektivní kořen identifikačního výrazu, který zachycujeme jako identifikační strukturu, [srov. Mikulová a kol. 2005, s. 557] např.:

Funktor ID bývá v ukrajinštině a také ve všech ostatních jazycích vyjádřen nominativem nebo strukturou¹ s řídícím S_{NOM} (v tradičních akademických skladbách se jedná o tzv. „nominativ jmenovací“ – srov. např. [Šmilauer 1966, s. 180]) a v některých případech pomocí S_{GEN} , např.:

- **UA:** *річка Дніпро* (ID); *ресторан швидкого харчування "Пузата хата"*² (ID); *поняття антропології* (ID) *в спеціальному і широкому значенні*
- **RUS:** *рыбалка на реке Дон* (ID); *в городе Чебаркуль* (ID) *Челябинской области*; *понятие расы* (ID) *современного человека*; *сны в романе "Преступление и наказание"* (ID) *наряду с символическим смыслом*
- **CZ:** *zjevení na hoře Tábor* (ID); *turistika ve městě Vimperk* (ID) *a okolí*; *rekonstrukce zázemí v hospodě Na posledním groši* (ID); *osoba prezidenta* (ID) *republiky*; *pojem relativity* (ID)
- **PL:** *lato w mieście Łódź* (ID); *warsztaty kulinarne w restauracji "Pod Łososiem"* (ID) *w Gdańsku*; *w 1884 r. ukazała się powieść "Ogniem i mieczem"* (ID); *pojęcie czasu pracy* (ID) *kierowcy*; *osoba papieża* (ID) *Franciszka staje się nam bliższa*

Povrchové vyjádření ID formou inkongruentního S_{NOM} může ve všech jazycích alternovat s vyjádřením pomocí kongruentního substantiva (v tom případě se však již nejedná o efektivní kořen identifikační struktury, nýbrž o restrikcí významu řídícího substantiva – RSTR), např.: **UA:** *у місті Києві* (RSTR); *включно з містом Києвом*

¹ Jde-li o víceslovný název, je potřeba za povrchové vyjádření ID považovat celou strukturu názvu, nikoli pouze substantivum v názvu obsažené

² V ukrajinštině, ruštině a polštině se názvy (ID) uměleckých děl, podniků, restauračních zařízení (nikoli názvy zeměpisné) píší v závorkách. Čeština zde závorky nepoužívá.

(RSTR). Rozdíly v oblasti inkongruentního (ID) / kongruentního (RSTR) vyjádření názvu mezi jednotlivými jazyky tkví ve frekvenci jednoho či druhého způsobu. Ve všech jazycích je nutno název vyjádřit pomocí S_{NOM} v případě víceslovného názvu, např.: **CZ:** *na hoře Velký Javorník X *na hoře Velkém Javorníku*. Všechny jazyky také dávají přednost S_{NOM} v případě cizích názvů (pokud se nejedná o exonyma¹), např.: **UA:** *у місмі Бірмінґем*; **RUS:** *в гораде Бірмінґем*; **CZ:** *ve městě Birmingham*; **PL:** *w mieście Birmingham*. U jednoslovných názvů domácího původu dává čeština ve většině případů přednost kongruentnímu tvaru, např.: *v řece Vltavě, na hoře Sněžce, v městě Krumlově*. Inkongruentní vyjádření domácích jednoslovných názvů jsou v češtině málo frekventované a ze stylistického hlediska nepřiliš vhodné, např.: *ve městě Domažlice*. Naopak v ukrajinštině, ruštině a polštině jsou inkongruentní vyjádření těchto názvů vysoce frekventovaná.²

Pouze v některých případech lze funktor ID povrchově vyjádřit pomocí S_{GEN} . Ve všech jazycích se jedná o komplementy výrazu *pojem* (**UA:** *поняття*, **RU:** *понятие*, **PL:** *pojęcie*). Domníváme se, že genitivní tvar je zde použit z toho důvodu, že výše uvedená substantiva jsou sémantickou analogií k deverbativům typu *chápaní*, jejichž komplementem (PAT) je S_{GEN} , srov. např.: **CZ:** *chápaní času* (PAT) – *pojem času* (ID). Slovní spojení typu *osoba prezidenta* (ID) jsou typická pro češtinu a polštinu, ve východoslovanských jazycích se nevyskytují.

4.4 Funktor MAT (materiál, partitiv)

Atributy s funktorem MAT označují obsah (konkrétní a abstraktní předměty, materiál, látku, životné entity) kontejneru, který je vyjádřen řídicím substantivem, [srov. Míkulová a kol. 2005, s. 559]. Kontejner může mít formu konkrétního předmětu (nádoba, balení), abstraktního předmětu (dávka, porce, soubor) nebo zcela abstraktního pojmu (počet, množství, zlomek, určitá část apod.). Problematice spojené s klasifikací tzv. počítaného předmětu (v našem pojetí MAT) se věnovaly všechny klasické gramatiky. Např. V. Šmilauer [1966, s. 176] nazývá tvar genitivního substantivního doplnění kontejneru tzv. genitivem partitivním. Z. Klemensiewicz [1968, s. 62] v tomto kontextu zase zkoumal vzájemnou hierarchii ŘS a jeho doplnění

¹ Máme na mysli exonyma typu *Benátky, Paříž, Nowy Jork, Відень* apod.

² I v ostatních jazycích kongruentní tvary převažují, avšak ne tak citelně, jako v češtině. V internetové jazykové poradně SLOVO (<http://slovoua.com/questions/51>) doporučují jazykoví poradci používat kongruentní tvary, přičemž uvádějí, že „inkongruentní názvy měst se používají v odborné literatuře (zeměpisné, vojenské), v úředních dokumentech apod.“

a došel k závěru, že tato doplnění jsou řídicímu substantivu formálně podřazena, ale sémanticky nadřazena. Autoři Mluvnice češtiny [MČ 1987, s. 126] zase považují tvar substantivního doplnění nikoli za genitiv, nýbrž za zvláštní tvar, tzv. numetariv.

Pro náš komparativní výzkum je důležité, že všechna doplnění s funktorem MAT jsou ve všech zkoumaných jazycích (bez výjimky) vyjádřena substantivy v bezpředložkovém genitivu. Srov. např.:

- **UA:** *склянка вина* (MAT); *велика кількість кави* (MAT) *може зменшити розмір грудей; дві третіх таксистів* (MAT) – *нелегали; череда корів* (MAT); *на їх концерти збирається купа людей* (MAT)
- **RUS:** *пять бутылок водки* (MAT); *на этой неделе ожидается множество важных событий* (MAT); *одна треть населения* (MAT) *Азербайджана; большинство россиян* (MAT) *поддерживают введение запрета*
- **CZ:** *barel ropy* (MAT) *může být i za 80 dolarů; bezpočet výhodných bonusů* (MAT) *a slevy; tři porce rýže* (MAT) *obohacené vitamíny za týden; Hejno padlých andělů* (MAT)
- **PL:** *kufel piwa* (MAT); *niemal jedną czwartą pracowników* (MAT) *zwolni fabryka autobusów Scania w Słupsku; grupa zamaskowanych młodych ludzi* (MAT)

Z analýzy excerpovaného materiálu je zřejmé, že způsob povrchového vyjádření funktoru MAT je ve všech zkoumaných jazycích 100% identický, což je v rámci všech funktorů výjimečný případ.

4.5 Funktor RSTR (restrikce významu, bližší sémantické vymezení)

Atributy s funktorem RSTR jsou velmi frekventované a ze všech doplnění primárních substantiv sémanticky nejméně vyhraněné. Jejich úkolem je blíže sémanticky vymezit entitu vyjádřenou řídicím substantivem, vyčlenit ji ze skupiny stejnorodých entit. Primárním způsobem vyjádření tohoto funktoru je shodné adjektivum, např. *дыга* (RSTR) *світлова* (RSTR) *війна*. Avšak RSTR je často přiřazován také inkongruentním doplněním řídicího substantiva. Nejčastějšími způsoby jeho povrchového vyjádření jsou v ukrajinštině S_{GEN} a nejrůznější předložkové konstrukce, např.:

- **проблематика** драматичної творчості (RSTR) М.Куліша; **дефіцит** м'яса (RSTR); **ознака** політичного конфлікту (RSTR); **епоха** борні (RSTR) за самостійну Україну; збільшення **цін** на матеріали (RSTR); **на сумі** у сім тисяч доларів (RSTR) із «копійками» **попався** викладач; **диплом** про середню освіту (RSTR); **голова** Держкомітету з державного матеріального резерву (RSTR); **можливість** розпочати роботи з демонтажу (RSTR) устаткування; **висновки** фахівців щодо безпечності (RSTR) функціонування заводу; **просити** благословення у дідуся та бабусі по маминій лінії (RSTR); **її підопічні** порушують справи стосовно технічних помилок (RSTR)

Z uvedených příkladů je zřejmé, že způsobů povrchového vyjádření RSTR je celá řada, a to nejen v ukrajinštině, ale ve všech zkoumaných jazycích. Funktory RSTR nejčastěji rozvíjejí substantiva velmi obecného lexikálního významu, např.: *термін, тип, вид, етап, ознака, процес, проект, місце, спосіб, джерело, період, факт, акт, час, ідея, таємниця, знак, умова, іронія, причина, число* apod. Nebudeme zde uvádět bezpočet příkladů s povrchovými vyjádřeními RSTR v jednotlivých jazycích (ve většině případů se jedná o realizaci pomocí S_{GEN}), nýbrž se zaměříme na nejtypičtější propozice, jejichž formální vyjádření se v jednotlivých zkoumaných jazycích liší:

- **vyjádření výše částky, výhry, vkladu apod.**
 - **UA (y + S_{ACC}):** *гігантська сума у 7 мільярдів* (RSTR) *доларів*; *виграш у 100 тисяч* (RSTR); *"скромний внесок" у 5000* (RSTR) *гривень*
 - **RUS (в + S_{ACC}):** *сумма в 70 тысяч* (RSTR) *долларов*; *рекордный выигрыш в 590 млн* (RSTR) *долларов*; *огромный вклад в тысячу* (RSTR) *рублей*
 - **CZ (S_{NOM}):** *Kočí žádá symbolickou částku pět tisíc* (RSTR) *korun*; *výhra sto tisíc* (RSTR) *liber*; *vklad alespoň pět tisíc* (RSTR) *korun*
 - **PL (S_{GEN}):** *stypendia będą dofinansowane kwotą tysiąca* (RSTR) *euro miesięcznie*; *padła kolejna wygrana miliona* (RSTR) *złotych*; *miasto wniesie do spółki wkład tysiąca* (RSTR) *złotych*
- **vyjádření placeného předmětu u substantiva s významem ceny**
 - **UA (na + S_{ACC}):** *ціни на будівельні роботи та послуги*
 - **RUS (na + S_{ACC}):** *цены на табачные изделия*
 - **CZ (S_{GEN}):** *ceny nových pražských bytů*

- **PL** (**S_{GEN}**, *na* + **S_{ACC}**): *ceny samochodów używanych; ceny na samochody amerykańskie*

- **vyjádření náplně činnosti u funkcí, institucí, komisí apod.**
 - **UA** (**з** + **S_{GEN}**, *з питань* + **S_{GEN}**): *Державна комісія з цінних паперів (RSTR); за даними відділу з кредитування (RSTR) фізичних осіб; *Комітет з питань* (RSTR) бюджету; *Робоча група з суспільних комунікацій* (RSTR)*
 - **RUS** (*по* + **S_{DAT}**, *по вопросам* + **S_{GEN}**): *Комиссия по модернизации и технологическому развитию* (RSTR) экономики России; *Отделение по работе* (RSTR) с иностранными студентами; *заместитель по экспертизе* (RSTR) временной нетрудоспособности; *Отделение по вопросам* (RSTR) гражданства РФ
 - **CZ** (*pro* + **S_{ACC}**, *pro záležitosti* + **S_{GEN}**): *Státní komise pro vědecké hodnosti* (RSTR); *Oddělení pro zahraniční a vnější vztahy* (RSTR); *Pracovní skupina pro rozvoj* (RSTR) měst; *Rada vlády ČR pro záležitosti* (RSTR) romské menšiny; *náměstek pro vědu a výzkum* (RSTR)
 - **PL** (**S_{GEN}**, *do spraw* + **S_{GEN}**): *Państwowa Komisja Badania* (RSTR) Wypadków Lotniczych; *Komisja Papierów* (RSTR) Wartościowych i Giełd; *grupa robocza do spraw* (RSTR) pogłębienia i aktualizacji; *zastępca komendanta policji do spraw* (RSTR) prewencji

- **vyjádření náplně u konkrétních prací, činností, opatření**
 - **UA** (**з** + **S_{GEN}**): *роботи з демонтажу устаткування; заходи з очищення поверхневих і підземних вод; дії з забезпечення правопорядку в столиці*
 - **RUS** (*по* + **S_{DAT}**): *работы по подготовке парка; меры по борьбе с африканской чумой свиней; действия по ратификации международных договоров*
 - **CZ** (*na* + **S_{LOC}**, **ADJ_{VERB}** + *s* + **S_{INSTR}**, *ohledně* + **S_{GEN}**, *ve věci* + **S_{GEN}**): *práce na renovaci ulic; stavební práce spojené s výměnou oken; opatření ve věci podmínek cestování občanů; činnosti ohledně servisu výtahu*
 - **PL** (**ADJ_{VERB}** + *s* + **S_{INSTR}**, *w sprawie* + **S_{GEN}**): *prace związane z montażem kamer; środki w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych; działania w sprawie ratyfikacji traktatu*

- **věcný obsah kauz, dokumentů, úředních aktů, zákonů, nařízení apod.**
 - **UA** (*npo* + S_{ACC}, *щодо* + S_{GEN}, *у* + S_{LOC}): *заява про скасування тестування; диплом про середню освіту; рішення про одностатеві подружжя рішення щодо київських виборів; постанова у справі про позику*
 - **RUS** (*о* + S_{LOC}, *по* + S_{DAT}): *заявление об исключении сведений из реестра; Решение о привлечении к ответственности; постановление по делу об административном правонарушении*
 - **CZ** (*о* + S_{ACC}, *о* + S_{LOC}, *ve věci* + S_{GEN}): *žádost o rozvod; rozhodnutí ministra financí o prominutí úhrady daně z příjmů; nařízení ministra životního prostředí ve věci vzoru ročního přiznání;*
 - **PL** (*w sprawie* + S_{GEN}, *о* + S_{ACC}, *о* + S_{LOC}): *podanie o pracę; Rozporządzenie Ministra Finansów w sprawie kas rejestrujących; decyzja burmistrza w sprawie generatora; decyzja o warunkach zabudowy*

Inkongruentní substantivní atributy s funktoem RSTR jsou velmi rozšířeny v úředním stylu, odkud však často pronikají do stylu publicistického (tematika financí, zákonů apod.). Z uvedených příkladů je zřejmé, že způsoby povrchového vyjádření některých propozic jsou v jednotlivých jazycích velmi odlišné. Rozdíly mezi ukrajinštinou a ruštinou spočívají většinou jen v použitých předložkách (з X *no*; *npo* X *о*) Ruská předložková konstrukce *no* + S_{DAT} má však univerzálnější využití než ukrajinská з + S_{GEN} (např. **RUS**: *по делу*, **UA**: *у справі* – srov. **CZ**: *в záležitosti*). Čeština s polštinou vyjadřují RSTR v tomto kontextu větším množstvím formálně gramatických prostředků (větší množství předložek, slovesné adjektivum apod.)

Funktor RSTR lze ve všech jazycích povrchově vyjádřit také odkazovacími konstrukcemi, např.:

- **UA**: *цього типу, цього виду, такого типу, такого виду*
- **RUS**: *этого типа, этого вида, такого типа, такого вида*
- **CZ**: *tohoto typu, tohoto druhu, takového typu, takového druhu*
- **PL**: *tego typu, tego rodzaju, takiego typu, takiego rodzaju*

V ukrajinštině, ruštině a polštině mohou stát tyto odkazovací konstrukce v antepozici vůči řídicímu substantivu, např.: **UA**: *неповнолітні особи часто стають потерпілими у такого виду (RSTR) злочинах*; **RUS**: *В такого типа (RSTR) помещениях часто отсутствует система кондиционирования*; **PL**:

zasady obowiązujące w tego rodzaju sklepach. V polštině se odkazovací konstrukce (RSTR) nacházejí v antepozici daleko častěji než v ukrajinštině nebo ruštině – antepoziční umístění zde dokonce dominuje nad postpozičním. V češtině se odkazovací konstrukce s funktorem RSTR může nacházet výhradně v postpozici vůči ŘS, např.: *V obchodech tohoto typu (RSTR) naleznete výhradně sériovou produkci.* Čeština však obecně dává přednost vyjádření pomocí shodných tvarů zájmena *takový*, např.: *V takových (RSTR) obchodech naleznete...*

4.6 Funktor DES (deskripce)

Atributy s funktorem DES slouží k popisu, uvedení vlastností entity vyjádřené řídicím substantivem. Od funktorů RSTR se liší především tím, že nevyčleňují předmět ze skupiny stejnorodých entit ani blíže nespecifikují substantivum všeobecného významu, nýbrž pouze přidávají další informaci (sekundární propozice) k významově plnohodnotnému sdělení (primární propozice).¹ Základním způsobem povrchového vyjádření funktoru DES je shodné, kvalitativní adjektivum, např.: *красивий (DES) і зручний (DES) одяг для вагітних.* Některé sémantické subkategorie DES lze však vyjádřit také pomocí inkongruentních konstrukcí. Konkrétně se jedná o tyto dílčí významy:

- **popis vzhledu osoby či předmětu**
 - *чоловік у військовому вбранні; він обирає жертв в яскравому одязі; на порозі його зустрічає надзвичайної краси дівчина в бікіні; ніс картоплиною*
- **uvedení vlastností osoby či předmětu**
 - *жінка надзвичайної доброти і порядності; тихий, м'якого тембру, голос; сенсації з неприємним осадом; дитячі іграшки поганої якості; людина надзвичайних здатностей і великої мудрості; при тривалій дії радіохвиль не занадто великої інтенсивності*
- **uvedení parametrů předmětu**
 - *автокран висотою 116 метрів; землетрус потужністю 4 бали за шкалою Ріхтера; біля Землі пролетить астероїд шириною 100 метрів*

¹ Autoři Anotace k PDT prozatím upustili od rozlišování mezi RSTR a DES, avšak my s touto diferenciací budeme pracovat, neboť se domníváme, že mezi restrikcí a deskripcí je podstatný rozdíl a rovněž proto, že atributy s funktorem DES jsou zajímavé také z komparativního hlediska.

U vyjádření vzhledu či vlastnosti se s povrchovou realizací funktoru DES pomocí inkongruentní konstrukce $ADJ_{GEN} + S_{GEN}$ setkáváme nejčastěji v uměleckém nebo publicistickém stylu, v jiných stylech se tato sémantická subkategorie DES vyjadřuje pomocí $ADV + ADJ$, např.: *надзвичайно вродлива (DES) жінка*. Konstrukci $ADJ_{GEN} + S_{GEN}$ je nutno posuzovat jako celek – bez adjektiva se totiž jedná o sémanticky prázdnu informaci, např.: **жінка порядності, іграшки якості*. Celá atributivní konstrukce (DES) může v ukrajinštině stát v postpozici nebo antepozici vůči řídicímu substantivu.

S povrchovou realizací DES pomocí $ADJ_{GEN} + S_{GEN}$ se setkáme ve všech zkoumaných jazycích, avšak s rozdílnou frekvencí využití. Zatímco v ukrajinštině a ruštině jsou tyto konstrukce poměrně frekventované, v polštině vyjádření DES pomocí $ADJ_{GEN} + S_{GEN}$ alternuje s jinými, četnějšími inkongruentními konstrukcemi a v češtině se $ADJ_{GEN} + S_{GEN}$ (DES) nachází zcela na jazykové periférii. V češtině lze takto povrchově navíc vyjádřit pouze vzhled, nikoli vlastností charakteru, např.: **člověk velké skromnosti*. V polštině se daná sémantika (v případě inkongruentní realizace) DES povrchově realizuje častěji pomocí konstrukce $o + ADJ_{LOC} + S_{LOC}$, čeština dává přednost kongruentnímu, adjektivnímu vyjádření, srov. např.:

- **UA:** *дівчина надзвичайної краси*
- **RUS:** *девушка необычайной красоты*
- **PL:** *dziewczyna niezwyklej urody / dziewczyna o niezwyklej urodzie*
- **CZ:** *neobyčejně krásná dívka*

Specifické pro východoslovanské jazyky je také vyjádření tvaru pomocí S_{INSTR} , např.: **UA:** *ніс картоплиною*; **RU:** *нос горбинкой*. V češtině a polštině je povrchová realizace této sémantické subkategorie DES pomocí S_{INSTR} vyloučena, např. **CZ:** *orlí nos*, **PL:** *nos z garbkiem*.

Specifické je pro východoslovanské jazyky také vyjádření parametru nějakého předmětu pomocí konstrukce $S_{INSTR} + S_{NOM}$, např. **UA:** *вуж довжиною 40 сантиметрів*¹, **RU:** *вершины высотой до 1000 метров*. Čeština a polština v tomto případě používají předložkové konstrukce, přičemž v češtině inkongruentním konstrukcím konkuruje častější, adjektivní vyjádření, srov. např.:

- **PL:** *włosy o długości ponad 120 cm*

¹ Také tyto atributivní konstrukce je nutno posuzovat jako celek, neboť je nelze rozdělit na menší elementy, např.: **вуж довжиною, *вуж 40 сантиметрів*

- **CZ:** *schůdky s výškou 122 cm; schůdky vysoké 122 cm; schůdky o výšce 122 cm*

Zatímco v polštině je konstrukce *o* + S_{LOC} (DES) velmi rozšířená a v případě vyjádření parametrů v podstatě jediná správná (adjektivní vyjádření typu *włosy długie 120 centymetrów* patří, na rozdíl od češtiny, do hovorového stylu), v češtině se jedná o nejméně frekventovaný způsob povrchové realizace této sémantické subkategorie DES.

4.7 Shrnutí specifických funktorů u primárních substantiv

Specifické substantivní funktoři rozvíjejí pouze primární substantiva. V publicistických textech jsou jejich povrchová vyjádření nejfrekventovanější, ale z formálně gramatického hlediska také nejméně různorodá (většina je vyjádřena pomocí S_{GEN}, a to ve všech zkoumaných jazycích). V poslední části této práce jsme se proto zaměřili zejména na rozdíly v povrchové realizaci, s nimiž jsme se při excerpci setkali.

U atributů s funktořem APP (přináležitost) používá ukrajinština ve významu části nějakého celku méně často předložkové vazby než ostatní jazyky, např.: **CZ:** *nohy od stolu; ručička od hodin*; **PL:** *wskazówki zegara / wskazówki od zegara; nogi stołu / nogi od stołu* X **UA:** *ноги столу; стрілка годинника* **ноги від столу; *стрілка від годинника*.

Jisté rozdíly v povrchovém vyjádření APP jsme našli také u vyjádření příbuzenských vztahů. Realizace pomocí S_{GEN}, může v ukrajinštině, ruštině a češtině alternovat s posesivním, shodným adjektivem. Naopak v současné polštině se posesivní tvary adjektiva nacházejí na jazykové periferii. Stojí-li dva funktoři APP se sémantikou příbuzenského vztahu za sebou, musí být jeden z nich v češtině, ukrajinštině i ruštině vyjádřen pomocí ADJ_{POS}, např.: **UA:** *дружина бабусиною* (APP) *брата* (APP) (nelze říci **дружина брата бабусі*), naopak v polštině lze posloupnost dvou APP vyjádřit dvěma S_{GEN}, např.: *żona brata* (APP) *mamy* (APP). Nepoužívané ADJ_{POS} lze v polštině nahradit antepoňovaným S_{GEN}, a to i rozvitým, např.: *mojego* (RSTR) *dziadka* (APP) *brat*. Podobnou konstrukci neumožňuje žádný z ostatních jazyků. V hovorové češtině může S_{GEN} alternovat rovněž s konstrukcí *od* + S_{GEN}, např. *bratr od mé babičky*.

U vyjádření vlastnického stavu může S_{GEN} v češtině, ukrajinštině a ruštině alternovat s ADJ_{POS} – v ukrajinštině a ruštině však pouze v případě, že se jedná o důvěrně známou osobu, např.: **CZ:** *kamarádčín* (APP) *expřítel*, **UA:** *ди́дусева* (APP) *улюблена трубка*, **RUS:** *материна* (APP) *любовь* X **UA:** **президентова ручка*, **солдатів лист*.

V případě povrchového vyjádření funktoru AUTH (autorství) může S_{GEN} v češtině (a ve velmi omezené míře také v ukrajinštině) alternovat s ADJ_{POS} , např.: **CZ:** *Vieweghův* (AUTH) *Román pro ženy*; **UA:** *Шевченків* (AUTH) *твір*. V ukrajinštině se však ADJ_{POS} v roli AUTH vyskytuje velmi zřídka. Je-li v češtině AUTH vyjádřen příjmením vzniklým z adjektiva, může stát (a většinou stojí) v antepozici vůči ŘS, např.: *Dostojevského* (AUTH) *román Zločin a trest*. Tato struktura substantivní fráze je v ostatních jazycích vyloučena. V češtině (i spisovně) může S_{GEN} (AUTH) alternovat s *od* + S_{GEN} (AUTH), např.: *socha od Lukáše* (AUTH) *Raise ve Stodůlkách*.

Povrchové vyjádření funktoru ID (identifikace, název) pomocí S_{NOM} může ve všech jazycích alternovat s realizací pomocí kongruentního substantiva (jemuž je ovšem přiřazen funktor RSTR). Rozdíly v oblasti inkongruentního (ID) / kongruentního (RSTR) vyjádření názvu mezi jednotlivými jazyky tkví ve frekvenci jednoho či druhého způsobu. Všechny jazyky dávají přednost S_{NOM} v případě cizích názvů, např.: **UA:** *у місті Бирмінгем*; **RUS:** *в гораде Бирмінгем*; **CZ:** *ve městě Birmingham*; **PL:** *w mieście Birmingham*. V ukrajinštině, ruštině a polštině jsou velmi frekventovaní také inkongruentní vyjádření domácích názvů, čemuž se čeština snaží vyhýbat.

Jediným funktoem, který má ve všech jazycích zcela identické vyjádření, je MAT (materiál, partitiv). Doplnění s funktoem MAT jsou ve všech zkoumaných jazycích (bez výjimky) vyjádřena substantivy v bezpředložkovém genitivu, např.: **UA:** *склянка вина* (MAT); *велика кількість кави* (MAT); **CZ:** *bezpočet výhodných bonusů* (MAT) a *slevy; tři porce rýže*.

Naopak četné rozdíly jsme našli u povrchových vyjádření funktoru RSTR (restrikce významu, bližší sémantické vymezení substantiva se všeobecným lexikálním významem). I zde platí, že většina RSTR je vyjádřena pomocí S_{GEN} , ale právě negenitivní realizace se mezi sebou v jednotlivých jazycích liší.

Zcela rozdílně se např. vyjadřuje výše částky či výhry, srov. např.: **UA:** *сума у 7 мільярдів*; **RUS:** *сумма в 70 тысяч (RSTR) долларов*; **PL:** *wygrana miliona (RSTR) złotych*; **CZ:** *vklad alespoň pět tisíc (RSTR) korun*.

Odlišně se vyjadřuje také např. placený předmět u substantiva s významem ceny, srov. např. **UA:** *ціни на будівельні роботи*; **RUS:** *цены на табачные изделия*; **PL:** *ceny samochodów używanych / ceny na samochody amerykańskie*; **CZ:** *ceny nových pražských bytů*.

Další rozdíly v realizaci RSTR se vyskytují spíše v administrativním stylu např. u vyjádření náplně činnosti u funkcí, institucí, komisí a také náplně prací. Ruština zde používá vysoce frekventovanou předložkovou vazbu *no* + S_{DAT}, která má ukrajinský ekvivalent v podobě *з* + S_{GEN}. V polštině a češtině existuje více způsobů povrchového vyjádření, srov. např.: **UA:** *комісія з цінних паперів; роботи з демонтажу устаткування*; **RUS:** *комиссия по модернизации; работы по подготовке парка*; **CZ:** *komise pro vědecké hodnosti; práce spojené s výměnou oken*; **PL:** *Komisja Papierów Wartościowych; prace związane z montażem kamer*.

Funktor RSTR lze ve všech jazycích povrchově vyjádřit také odkazovacími konstrukcemi, které mohou v ukrajinštině, ruštině a polštině stát v antepozici vůči ŘS, např.: **RUS:** *в такого тина помещеннях*; **PL:** *w tego rodzaju sklepach*. Čeština v tomto případě připouští pouze postpozici RSTR (např.: *v obchodech tohoto typu*) avšak obecně dává přednost, vyjádření pomocí shodných tvarů zájmena *takový*, např.: *v takových obchodech*.

U funktoru DES, který popisuje nebo uvádí vlastnosti ŘS (a jehož nejčastější formou realizace je shodné jakostní adjektivum), se v ukrajinštině, ruštině a polštině setkáme častěji s inkongruentním vyjádřením než v češtině, srov. např.: **UA:** *дівчина надзвичайної краси*; **RUS:** *девушка необычайной красоты*; **PL:** *dziewczyna niezwyklej urody / dziewczyna o niezwyklej urodzie*; **CZ:** *neobyčejně krásná dívka*. Rozdíly jsme našli také v uvedení parametru – v ukrajinštině a ruštině se používá S_{INSTR}, v češtině *s* + S_{INSTR} a v polštině *o* + S_{LOC}, např.: **UA:** *вуж довжиною 40 сантиметрів*; **RUS:** *вершины высотой до 1000 метров*; **CZ:** *schůdky s výškou 122 cm; włosy o długości ponad 120 cm*.

Závěr

Cílem této disertační práce bylo komplexně popsat funkci a způsoby formálně gramatického vyjádření přívlastků neshodných v ukrajinském publicistickém stylu, porovnat je se způsoby vyjádření v jiných východoslovanských a západoslovanských jazycích a vyvodit příslušné typologické závěry.

V první části práce – teoretických východiscích jsme proanalyzovali díla ukrajinských, českých a polských jazykovědců minulého a počátku tohoto století, kteří se zabývali problematikou atributů a substantivní fráze. Jednalo se zejména o akademické skladby, které popisovaly přívlastek z formálně syntaktického nebo sémanticko-syntaktického aspektu. Zjistili jsme, že komplexní kategorizací přívlastků jako větných členů se zabývaly zejména starší akademické skladby a díla autorů, kteří pracovali s formálně syntaktickým přístupem k popisu větných členů. V novějších akademických mluvnicích a ani v odborných člancích často nebývá atribut klasifikován vůbec a problematika komplementů substantiva je řešena na úrovni sémanticko-syntaktického popisu nevětných konstrukcí a slovních spojení. To platí zejména u děl současných ruských a ukrajinských lingvistů. V podstatě jedinou komplexní kategorizací atributů z valenčního hlediska jsme našli v akademické mluvnicí češtiny [Daneš, Grepl a kol. 1987], kde autoři důsledně rozlišují mezi přívlastky valenčními a nevalenčními. S podobným přístupem se setkáváme také v akademické syntaxi polského jazyka [Topolińska 1984]. Zde je problematika atributů a transformace větných konstrukcí na nevětné (substantivní fráze) zpracována velmi podrobně, avšak i zde chybí jakákoli kategorizace atributů. Jako velmi přínosné pro náš výzkum se ukázaly práce českých lingvistů na téma valence deverbativ, např. [Novotný 1980], [Panevová 2000, 2002], [Karlík 1998, 2000, 2002], [Kolářová 2004, 2005] aj.

Pro synchronní popis atributů byl zvolen funkční přístup, což znamená, že účelem analýzy excerpovaného jazykového materiálu bylo zjistit, jakou sémantickou funkci plní jednotlivé atributy a konstrukce v rámci substantivní fráze. Jelikož jsou v práci srovnávány čtyři jazyky, bylo nezbytné zvolit onomasiologický přístup – tzn. od obsahu k formě. V praxi to znamenalo, že jsme atributy třídili nikoli podle formálně gramatického způsobu jejich vyjádření, nýbrž podle myšlenkových obsahů (sémantických množin), které vyjadřují. Za tímto účelem bylo potřeba najít vhodný

metajazyk a pojmový aparát, s jehož pomocí by bylo možné jednotlivé sémantické kategorie atributů jednoznačně pojmenovat a rozřídít. Z množství různých koncepcí byla zvolena terminologie funkčního generativního popisu (FGP), s níž v současné době pracují přední čeští lingvisté, např. J. Panevová, E. Hajičová, P. Sgall, např. [Panevová 1980, 1999, 2000, 2002], [Sgall 1967, 1998], [Hajičová, Panevová, Sgall 2002a, 2002b], autoři Pražského závislostního korpusu (PDT) [Mikulová a kol. 2005] nebo autoři Valenčního slovníku českých sloves [VALLEX 2008]. Funkční generativní popis jsme zvolili zejména z důvodu jeho vhodnosti k pojmenování sémantických kategorií v rámci substantivní fráze, jednoznačnosti a snadné identifikovatelnosti pojmů v rámci jazykové analýzy. Přívlasky jsme tedy v duchu FGP považovali za povrchovou, nevětnou realizaci hloubkové (sémantické) struktury. Tato hloubková struktura (např. vyjádření směru – kudy?) je všem jazykům společná, avšak povrchové způsoby jejího vyjádření (substantiva, adjektiva, pády, předložkové konstrukce, posloupnost elementů - slovosled) jsou do jisté míry odlišné. Právě rozdíly mezi jednotlivými jazyky v oblasti povrchového vyjádření hloubkové struktury byly základem pro naši komparativní analýzu.

Jednotlivé sémantické kategorie jsme dle FGP pojmenovali jako funktory. Každý z funktorů (a jejich subfunktorů) má v jednotlivých jazycích svou povrchovou realizaci, která je popsána pomocí standardní gramatické terminologie (např.: funktor DIR2 /směr – kudy/ může být v ukrajinštině povrchově realizován pomocí substantiva v bezpředložkovém instrumentálu /S_{INSTR}/).

V rámci popisu jazykového materiálu (cca 3000 příkladů vyexcerpovaných z nejrůznějších novin a internetových zpravodajských portálů) jsme vyčlenili celkem 32 funktorů, z nichž 5 plní roli aktantů v intenčním poli deverbativ, 21 plní sémantickou roli okolnostních doplnění (času, místa, způsobu, kauzálních vztahů) u deverbativ i primárních substantiv a 6 funktorů je ryze substantivních (mohou rozvíjet pouze primární substantiva a nikdy nejsou valenční).

Dle rozdělení funktorů je členěna také praktická část naší práce. První kapitola pojednává o valenčních attributech – aktantech (ACT, PAT, ADDR, EFF a ORIG) jako komplementech deverbativních substantiv. Další kapitola se věnuje okolnostním doplněním (21 funktorů rozdělených do 5 množin – času, místa, kauzální, způsobu a specifické – primárně slovesné), která mohou rozvíjet jak deverbativní, tak primární substantiva. Poslední kapitola práce analyzuje povrchová vyjádření specifických substantivních funktorů, které mohou rozvíjet pouze primární substantiva.

Z frekvenčního hlediska se jedná o nejčastější, „typické“ přívlastky neshodné, např. *střecha domu* apod.

Za každou velkou kapitolou jsme uvedli stručné shrnutí výsledků analýzy jazykového materiálu – zejména z komparativního hlediska.

Při komparativní analýze bylo nutné vzít v potaz, že srovnáváme blízké příbuzné jazyky, u nichž se předpokládá, že povrchová vyjádření jednotlivých funktorů budou do značné míry identická. Největší pozornost byla proto věnována povrchové realizaci funktorů, u nichž jsme na základě jazykové kompetence předpokládali největší rozdíly. Proto jsme se v této práci soustředili zejména na atributy (aktanty a volná doplnění) u deverbativních substantiv, na druhém místě našeho zájmu byla volná, primárně slovesná doplnění u primárních (nedeverbativních) substantiv a teprve na konec práce jsme zařadili sice nejfrekventovanější, nejtypičtější, ale z formálně gramatického aspektu nejméně různorodé nevalenční atributy – realizace specifických funktorů u primárních substantiv.

Ačkoli jsme srovnávali blízké příbuzné jazyky, které jsou do značné míry vzájemně srozumitelné, přesto jsme v rámci analýzy jazykového materiálu našli množství rozdílů v použitých pádech, předložkových konstrukcích a také strukturách substantivních frází – zejména pokud jde o slovosled a závislé fráze. Po analýze hlavních způsobů povrchového vyjádření všech funktorů (podrobné výsledky analýz jsou shrnuty po každé kapitole) jsme dospěli k následujícím výsledkům:

Pokud jde o rozdíly uvnitř východoslovanské jazykové skupiny, ruština se liší od ukrajinštiny v oblasti substantivních frází především použitými předložkovými vazbami a podobou řídicích deverbativ (ruskými ekvivalenty ukrajinských DS₁ bývají často DS₂), např. ukrajinština má zcela odlišné ekvivalenty ruských konstrukcí s předložkou *по*, srov. např.: **RUS:** *любовь по ошибке, трагедия по вине пьяного водителя, любовь через помилку, актёр по счастливой случайности Евгений Евстигнеев, поздравления по случаю юбилея* X **UA:** *любов через помилку, трагедія з вини п'яного водія, актор завдяки щасливому випадку Євгеній Євстигнєєв, вітання з нагоди ювілею* atd. Rozdíly jsou tedy většinou na úrovni lexikální a v oblasti slovo tvorby. Naopak struktura substantivní fráze v ukrajinštině a ruštině je téměř identická (slovosled, vyjádření kauzálních funktorů pomocí závislé substantivní fráze, levostranná a pravostranná interpozice atributů ve stejných kontextech, vyjádření ADDR pomocí zájmena v pravostranné interpozici apod.). Značná blízkost ukrajinštiny a ruštiny byla zjištěna také na morfolo gické úrovni

(zejména identické bezpředložkové pády ve stejných kontextech). Strukturní blízkost ukrajinské a ruské substantivní fráze je podle našeho názoru jedním z důvodů úspěšných projektů strojového překladu mezi ukrajinštinou a ruštinou.

Polština je v mnoha rysech specifická. Při analýze jazykového materiálu byla zjištěna překvapivá strukturní blízkost polských a východoslovanských substantivních frází (slovosled, levostranná a pravostranná interpozice atributů, vyjádření kauzálních funktořů pomocí závislé substantivní fráze vyjádření ADDR pomocí zájmena v pravostranné interpozici atd.). Avšak v polštině (zejména v oblasti morfologického vyjádření atributů) jsme ve srovnání s východoslovanskými jazyky (a také češtinou) našli rovněž mnoho rozdílů. Mezi největší z nich patří neexistence infinitivu jako komplementu substantiva, srov. např.: **UA:** *неможливість знайти її заперечення* X **PL:** *niemożliwość znalezienia jej zaprzeczenia*, ani jako aktantu (ACT) v rámci větné konstrukce, srov. např.: **UA:** *Курити сигарети дуже небезпечно.* X **PL:** *Palenie papierosów jest bardzo niebezpieczne.* Tyto restrikyce v použití infinitivu odlišují polštinu od všech ostatních zkoumaných jazyků. Dalším rysem, kterým se polština liší nejen od východoslovanských jazyků, ale také od češtiny, je omezené využití instrumentálu jako formálně gramatického vyjadřovacího prostředku. Agens (ACT) nelze v polštině nikdy vyjádřit substantivem v instrumentálu, srov. např.: **UA:** *підписання угоди сторонами* X **PL:** *podpisanie umowy przez strony.* Stejně tak nelze v polštině pomocí instrumentálu vyjádřit některé subkategorie DIR2 (kudy?), např.: **CZ:** *putování Evropou*, **UA:** *мандрівку Україною* X **PL:** *podrózowanie po Europie* nebo MANN (způsob – zprostředkovatelská činnost) – srov. např.: **CZ:** *posílení spotřebitelů zvýšením (MEANS) gramotnosti v oblasti finančních služeb* X **PL:** *zwiększenie inwestycji w kapitał ludzki poprzez podwyższenie (MEANS) kwalifikacji.* Polština se od ostatních jazyků odlišuje také neexistencí posesivních adjektiv a zájmen, které občas nahrazuje antepozičním substantivem, srov. např.: **PL:** *wtedy zaczęło się to Jana krytykowanie Hanki* X **CZ:** *tehdy začalo to Janovo kritizování Hanky.* S češtinou, jako západoslovanským jazykem pojí polštinu zejména lexikální blízkost nebo množství předložkových vazeb (srov. např. **CZ:** *dům po babičce*, **PL:** *dom po babci* X **UA:** *дім успадкований від бабусі*), avšak značně odlišná struktura substantivní fráze je důvodem, proč pokusy o strojový překlad mezi těmito dvěma jazyky končí neúspěchem.

Čeština se od všech ostatních jazyků liší především strukturou substantivní fráze. Jedním z jejích nejnápadnějších distinktivních rysů je absence interpozičního

slovosledu pravostranného i levostranného, srov. např.: UA: *підписання президентом указу, найбільший у Польщі фестиваль* PL: *podpisanie przez prezydenta traktatu, największy w Polsce festiwal* X CZ: *podepsání smlouvy prezidentem, největší festival v Polsku*. Specifickým českým rysem je také preferování vedlejších vět před závislými substantivními frázemi, zejména u povrchových vyjádření kauzálních funktorů, srov. např.: PL: *w razie konieczności ustalenia* X CZ: *v případě, že je / je-li nezbytné určit*. U vyjádření kauzálních funktorů nelze v češtině také tvořit negovaná modální deadjektiva – použití vedlejší věty je zde obligatorní, např. srov.: UA: *через неможливість подальшого розвитку* X CZ: *kvůli tomu, že se nemůže dále rozvíjet*. Povrchové vyjádření funktorů v češtině má také mnohá další specifika, která ji odlišují od ostatních jazyků. Uvedeme alespoň neexistenci povrchového vyjádření adresáta pomocí zájmena (srov. např.: UA: *передання йому листа*; PL: *przekazanie mu artykułu* X CZ: **předání mu dopisu, *předání dopisu tu/jemu*) nebo dubletní vyjádření APP (vlastnictví) pomocí S_{GEN} / ADJ_{POS}, srov. např.: CZ: *dopis vojáka / vojákův dopis, pero prezidenta / prezidentovo pero* X UA: *лист солдата, ручка президента, *солдатів лист *президента ручка*. Specifických rysů, kterými se čeština liší od ostatních zkoumaných jazyků je daleko více – většina z nich je uvedena ve shrnutích na konci každé kapitoly.

Shrneme-li výsledky našeho komparativního jazykového výzkumu, můžeme konstatovat, že ukrajinština a ruština jsou si vzájemně o něco bližší, než čeština s polštinou. Jedním z důvodů je téměř identická struktura substantivní fráze a podobné realizace funktorů pomocí bezpředložkových pádů (dativ, instrumentál). Čeština a polština jsou si blízké lexikálně, avšak z hlediska struktury substantivní fráze či morfologické realizace jednotlivých funktorů jsou si velmi vzdálené. Jedním z důkazů pro toto tvrzení jsou také úspěšné projekty strojového překladu mezi ruštinou a ukrajinštinou, zatímco mezi češtinou a polštinou jsou podobné projekty zatím odsouzeny k neúspěchu.

Přestože jsme se v rámci této práce snažili pojmut problematiku přívlasků co nejkomplexněji, přesto dále zůstávají nevyřešeny některé problémy, které by se mohly stát předmětem dalšího výzkumu, např.: problematika vyjádření reflexivity a reciprocity, sémanticko-syntaktická analýza deverbativ typu DS₂ nebo substantivní fráze s řídicími deadjektivy z komparativního aspektu.

Předkládaná práce by se mohla stát přínosem pro jazykovědce – slavisty, kteří se věnují synchronnímu komparativnímu výzkumu slovanských jazyků. Samotnou

práci by bylo možné v budoucnosti rozšířit o další slovanské jazyky, především jihoslovanské a potom také o lužickou srbštinu, která nepatří ani do lechické (pošština), ani do česko-slovenské větve západoslovanských jazyků a jejíž syntaktická struktura byla, podobně jako v případě češtiny, dlouhodobě vystavena německému vlivu.

Velmi přínosným projektem by mohla být srovnávací studie všech slovanských jazyků na základě funkčního generativního popisu, který je dle našeho názoru pro tyto účely velmi vhodný. Tak rozsáhlou publikaci moderní slavistika dosud postrádá a realizace projektu by navíc mohla přispět k utužení spolupráce mezi slovanskými jazykovědci, instituty a národy obecně.

Summary

The presented thesis is concerned with the synchronic research of incongruent attributes and structures of noun phrases in Ukrainian journalistic style and the comparison with Russian, Czech and Polish structures. The aim of this dissertation is to achieve, if possible, a comprehensive description of the non-sentential means of expressing various semantic categories (universal to all languages) in the aforementioned languages, to compare the surface (formally grammatical) realization in individual languages and to infer an appropriate typological conclusions (e.g.: differences within East Slavic and West Slavic languages and also the differences between these two groups)

The dissertation consists of theoretical foundations and three main chapters in which the excerpted linguistic material is analyzed. The theoretical foundations outline different approaches to description of attributes and noun phrases in the course of the last and at the beginning of the present century. The most important academic grammars of these four languages and also different works, especially articles in linguistic journals are analyzed. Noun phrases are analyzed according to the functional generative description (FGD) on the tectogrammatical layer. The mental contents are thus categorized and the means of their surface realization are described (generation of appropriate constructions) in individual languages. This particular onomaziological approach is important especially for the comparative aspect, because it is not based on the structure of a single language, but allows assessing the structures of all languages simultaneously.

Within the functional generative description all mental contents are divided into functors - actants and free complements of deverbalized substantives e.g.: ACT (actors), PAT (object affected by action), EFF (the result of action), CAUS (cause) and specific substantive functors of primary substantives e.g.: APP (affiliation) or RSTR (restriction in meaning, further semantic delimitation).

The second chapter deals with surface expression of actants (ACT, PAT, ADDR, EFF, ORIG) in the structures with governing deverbalized substantives in Ukrainian and other languages. Apart from correspondence caused by the similarity of these languages, numerous distinctions are found in the surface expression of actants. They are mainly related to the word order (e.g.: the interposition of agent in all these languages, with the exception of Czech), but also to the possibility of using individual

sentence members in the surface realization of actants (e.g.: Czech cannot express the recipient by pronoun in postposition), or different cases in the realization of basic actants (e.g.: the absence of instrumental agent in Polish)

The third chapter analyzes and compares the surface expression of free complements (time, place, manner and causal complement) in deverbalized and primary substantives. The most significant differences were found in the expression of causal functors (cause, purpose, condition) – these functors are often expressed by dependent noun phrase in Polish, Ukrainian and Russian, whereas Czech prefers dependent clause.

The fourth chapter is focused on the substantive functors, whose surface expressions (attributes) can only develop primary (not deverbalized) substantive. The majority of those functors have equivalents in all languages (especially in the form of substantive in non-prepositional genitive). Several differences were also found, particularly in possible alternations with other surface expressions (e.g.: incongruent substantive vs. congruent adjective, non-prepositional genitive vs. prepositional phrase, etc.)

Analyzing the excerpted linguistic material, it was found that Ukrainian, with respect to the structure of noun phrase, is more closely related to Russian than Czech to Polish. The Ukrainian phrases differ from Russian particularly in usage of prepositional phrases, but the structures (especially word order) remain the same, which facilitates machine translation. The structure of Polish phrases is very closely related to Ukrainian, although the surface realization of participants (applied cases, prepositions, expression of reciprocity) is different and more closely related to Czech. Out of all languages, Czech has the most different structure of the noun phrase (the absence of interpositional word order, the limited use of dependent noun phrases and secondary prepositions, etc.). Lexical proximity connects Czech to Polish, which is insufficient for the purposes of machine translation. The explanation of structural proximity of Polish, Ukrainian and Russian, and the differences of Czech might be found in the historic development of the Czech language in a different polity under other influences (especially German), isolated from Polish and East Slavic languages.

Použitá literatura

1. ADAMEC, P.: Образование предложений из пропозиций в современном русском языке. Praha: Univerzita Karlova 1978
2. BARNETOVÁ, V. A KOL.: Русская грамматика. Praha: Akademia 1979
3. BAUER J., MRÁZEK R., ŽAŽA S.: Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II. Skladba., Praha: SPN, 1966
4. BEČKA, J. V.: Jazyk a styl novin. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Novinář 1973
5. BEČKA, J. V.: Česká stylistika. Praha: Nakladatelství Academia 1992
6. BOSÁK, C.: Kniha o překládání. Praha: Nakladatelství československo-sovětského institutu 1953
7. DALEWSKA-GREŃ H.: Języki słowiańskie. Warszawa: PWN 2002
8. DANEŠ, F., HLAVSA, Z. A KOL.: Větné vzorce v češtině. Praha: Academia 1981
9. DANEŠ F., GREPL M., HLAVSA Z. A KOL.: Mluvnice češtiny 3. Skladba. Praha: Academia 1987
10. DANEŠ, F.: Věta a text. Studie ze syntaxe spisovné češtiny. Praha: Academia 1985
11. DOKULIL, M., DANEŠ, F.: K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha 1958, s. 232
12. DOKULIL, M., DANEŠ, F.: Sémantická struktura větného vzorce. In: *Otázky slovanské syntaxe 2*. Brno 1968, s. 45-49
13. DOKULIL, M.: Mluvnice češtiny pro Seveřany. In: *Naše řeč. Ročník 56, č. 3*. Praha 1973, s. 144-153
14. DUBJAKOVÁ, M.: Užití ruských deverbativ v předložkové vazbě. Diplomová práce. Olomouc 2008
15. FLÍDROVÁ H., ŽAŽA S.: Синтаксис русского языка у сопоставлении с чешским. Olomouc: Univerzita Palackého 2005
16. GEBAUER, J.: Historická mluvnice jazyka českého. Praha: Česká akademie věd a umění 1929
17. GREPL, M., KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha: SPN 1986
18. GREPL, M., KARLÍK, P. A KOL.: Příruční mluvnice češtiny. Vyd 2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008
19. GRZEGORCZYKOWA, R.: Wykłady z polskiej składni. Warszawa: PWN 2004
20. HAJIČOVÁ, E., PANEVOVÁ, J., SGALL, P.: K nové úrovni bohemistické práce: Využití anotovaného korpusu (1. část: SaS, 63, č. 3, s. 161-177; 2. část: SaS, 63, č. 4, s. 241-262), Praha 2002 (a)
21. HAJIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (2002a): Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky. I. svazek - Teoretická lingvistika. UK Praha: Karolinum 2002 (b)

22. HANUŠOVÁ, I.: Несогласованное определение выраженное существительным в русском научном стиле (у сопоставлении с чешским). Diplomová práce. Olomouc 2002
23. HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. Praha: SPN 1981
24. HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A.: Stručná mluvnice česká. Praha: Fortuna 1998
25. HRABĚ, V.: Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a češtině. Praha: Nakladatelství československé akademie věd 1964
26. HRBÁČEK, J.: K problematice syntaktických vztahů a jejich terminologie. In: *Naše řeč, ročník 80*. Praha 1997, s. 169-177
27. JIRSOVÁ, A.: Vazby u dějových podstatných jmen označujících duševní projevy. In: *Naše řeč, ročník 49*. Praha 1966, s. 73-81.
28. KARLÍK, P.: Valence substantiv v modifikované valenční teorii. In: *Čeština - univerzália a specifika 2*. Brno: Masarykova univerzita 2000, s. 181-192.
29. KARLÍK, P.: Hypotéza modifikované valenční teorie. In: *Slovo a slovesnost 61*. Praha: ČSAV 2000, s. 170 – 189.
30. KARLÍK, P.: Ještě jednou k českým deverbativním substantivům. In: *Čeština – univerzália a specifika 4*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 13 – 23.
31. KARLÍK, P., NÜBLER, N.: Poznámky k nominalizaci v češtině. In: *Slovo a slovesnost 59*. Praha: ČSAV 1998, s. 105-112.
32. KLEMENSIEWICZ, Z.: Zarys składni polskiej. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe 1968
33. KOČOVÁ, B.: Obmykání v ruštině a jeho response v češtině. Bakalářská diplomová práce. Brno 2012
34. KOLÁŘOVÁ, V.: Valence deverbálních substantiv: Některé specifické posuny v povrchových realizacích participantů. In: *Korpus jako zdroj dat o češtině*. Brno: Masarykova univerzita, s. 113-125.
35. KROBOTOVÁ, M.: Úvod do české stylistiky. Olomouc: Vydavatelství UP 2004
36. KOLÁŘOVÁ, V.: Valence deverbálních substantiv v češtině. Disertační práce. Praha 2005
37. KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. Praha: SPN, 1962
38. KUBÍK, M. A KOL.: Синтаксис русского языка. Praha: SPN 1974
39. KUBÍK, M. A KOL.: Русский синтаксис в сопоставлении с чешским. Praha: SPN 1982
40. KULJOVSKÁ, L.: Syntax nomin agentis a nomin patientis. Diplomová práce. Brno 2006
41. KURKOWSKA, H., SKORUPKA, S.: Stylistyka polska. Warszawa: PWN 2001
42. KURYŁOWICZ, J.: Derivace lexikální a derivace syntaktická. In: *Principy strukturní syntaxe I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1974, s. 87 – 94.
43. LOPATKOVÁ, M., ŽABOKRTSKÝ Z., KETTNEROVÁ, V.: Valenční slovník českých sloves (VALLEX). Praha: Karolinum 2008

44. LOTKO, E.: Slovník lingvistických termínů pro filology. Olomouc: Univerzita Palackého 2005
45. MEĐDAK, S.: Praktyczny słownik łączliwości składniowej czasowników polskich. Kraków: Universitas 2011
46. MIKULOVÁ, M. A KOL.: Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka. Praha: ÚFAL MFF UK 2005
47. NAGÓRKO A.: Zarys gramatyki polskiej. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe 2002
48. NĚMEC, R.: Výchozí a modifikované větné struktury slovesné v ukrajinštině ve srovnání s češtinou. Disertační práce. Olomouc 2012
49. NOVOTNÝ, J.: Valence dějových substantiv v češtině, Sborník Pedagogické fakulty v Ústí n. Labem. Praha: SPN 1980
50. ORAVEC J., BAJZÍKOVÁ E.: Súčasný slovenský jazyk. Syntax. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984
51. PANEVOVÁ, J.: Formy a funkce ve stavbě české věty. Praha: Academia 1980
52. PANEVOVÁ, J.: Valence a její univerzální a specifické projevy. In: *Čeština – univerzália a specifika 1*. Brno, Masarykova univerzita 1999, s. 29 – 37.
53. PANEVOVÁ, J.: Poznámky k valenci podstatných jmen. In: *Čeština - univerzália a specifika 2*. Brno: Masarykova univerzita 2000, s. 173-180
54. PANEVOVÁ, J.: K valenci substantiv (s ohledem na jejich derivaci). In: *Zbornik Matice srpske za slavistiku, br. 61*. Novi Sad 2002, s. 29-36
55. PÍŤHA, P.: On the case frames of nouns. In: *Prague Studies in Mathematical Linguistics, Vol. 7*. Praha: Academia 1981, s. 215-224.
56. PÍŤHA, P.: Case frames of nouns. In: *Contributions to functional syntax, semantics, and language comprehension*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 1984, s. 225-238.
57. PÍŠA, J.: K charakteristice skladebního užití podstatných jmen slovesných v ruštině. In: *Rusko – české studie. Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze, Jazyk a literatura II*. Praha 1960, str. 267-272
58. POLAŃSKI, K. (ed.): Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich. Tom I– V. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1980 – 1992
59. Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů. Praha: Státní nakladatelství 1946
60. PROUZOVÁ, H.: Upozornění cestujícím? In: *Naše řeč, ročník 52, číslo 4*. Praha 1969, s. 260-261
61. SALONI, Z., ŚWIDZIŃSKI, M.: Składnia współczesnego języka polskiego. Warszawa: PWN 2007
62. SGALL, P.: Generativní popis jazyka a česká deklinace. Praha: Academia 1967
63. SGALL, P.: Teorie valence a její formální zpracování. In: *SaS č. 59*, Praha 1998, s. 15-29.
64. SKÁCELOVÁ, J.: Příslovce a infinitiv ve funkci přívlastku v ruštině ve srovnání s češtinou. Disertační práce. Olomouc 2003

65. SKALIČKA, V.: Problém druhého slovesa. In: *Český časopis filologický 1*. Praha 1943, str. 9-14
66. STEHLÍKOVÁ, L.: Morfosyntaktické vlastnosti deverbálních jmen na -ní/-tí-. Disertační práce. Brno 2010
67. STERNEMANN, R.: Einführung in die konfrontative Linguistik. Leipzig: Verlag Enzyklopädie 1983
68. STRUTYŃSKI, J.: Gramatyka polska, Kraków: Wydawnictwo Tomasz Strutyński 1997
69. SZOBER, S.: Gramatyka języka polskiego. Warszawa: PWN 1957
70. ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. Praha: SPN 1966
71. TESNIÈRE, L.: Eléments de syntaxe structurale. Paris: Librairie C. Klincksieck 1959
72. TOPOLIŃSKA, Z. (ed.): Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia. Warszawa: PWN 1984
73. UHLÍŘOVÁ, L.: Knížka o slovosledu. Praha: Academia 1987
74. VESELOVSKÁ, L.: K analýze českých deverbálních substantiv. In: *Čeština-univerzália specifika 3*. Brno: Masarykova univerzita 2001
75. ZIMEK, R.: Jakou roli hrají pády v sémantické struktuře věty? In: *Československá rusistika 2*. Praha 1984, s. 68-73.
76. АНДЕРШ, Й. Ф.: Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. Київ: Наукова думка 1987
77. АЗАРОВА, Л.Є., ПРЯСТ, Н.Й, РАДОМСЬКА, Л.А.: Українська мова. Складні вживання (найновіші рекомендації). Вінниця: ВНТУ 2010
78. БЕЛОШАПКОВА, В. А.: Современный русский язык. Синтаксис. Москва: Издательство «Высшая школа» 1977
79. БЛЮДІД, І. К. (ed.): Сучасна українська мова. Синтаксис. Київ: АН УРСР 1972
80. БЛЮДІД, І. К. (ed.): Словник української мови (в 11 томах). Київ: Наукова думка 1970-1980
81. ВАЛГИНА, Н.С., РОЗЕНТАЛЬ, Д.Э., ФОМИНА, М.И.: Современный русский язык: Учебник. Москва: Высшая школа 1987
82. ВАЛГИНА, Н.С.: Синтаксис современного русского языка. Москва: Издательство «Агар» 2000
83. ВАЩЕНКО, О. І.: Валентна і невалентна сполучуваність відприкметникових іменників у сучасній українській мові. Кандидатська дисертація. Харків 2004
84. ВИНОГРАДОВ, В. В. (ed.): Грамматика русского языка. Том II. Синтаксис. Часть первая. Москва: Издательство Академии наук СССР 1960
85. ВИХОВАНЕЦЬ І. Р.: Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь 1993
86. ВОРОБЬЕВА Г.Ф., ПАНЮШЕВА М. С., ТОТЛСТОЙ, И. В.: Современный русский язык. Синтаксис. Москва: Издательство «Русский язык» 1975

87. ГВОЗДЕВ, А.Н.: Современный русский литературный язык. Часть II. Синтаксис. Москва: Издательство «Просвещение» 1973
88. ЗАГНІТКО, А.: Теоретична граматика української мови. Синтаксис. Донецьк: ДонДУ 2001
89. ЗАГНІТКО, А.: Український синтаксис. Теоретико-прикладний аспект. Донецьк: ДонДУ 2009
90. КАЗАРИНА, В. И.: Современный русский синтаксис. Структурная организация простого предложения. Елец: Елецкий государственный университет им. И.А. Бунина 2007
91. КОЧЕРГАН, М.П.: Основи зіставного мовознавства. Київ: Видавничий центр «Академія» 2006
92. КУСТОВА, Г.И., МИШИНА, К.И., ФЕДОСЕЕВ, В.А.: Синтаксис современного русского языка. Москва: Академия 2005
93. ЛУНИНА, О.А.: Синтаксис современного русского языка. Учебно-методическое пособие для вузов. Воронеж 2007
94. ОЗЕРОВА, Н.Г. (ed.): Сопоставительная грамматика русского и украинского языков. Киев: Наукова думка 2003
95. РІЗНИК, С.М.: Об'єктна сполучуваність іменних девербативів у сучасній українській мові. Кандидатська дисертація. Київ 2009
96. РОЗЕНТАЛЬ, Д. Э.: Справочник по русскому языку. Практическая стилистика. Москва: ОНИКС 21 век 2001
97. РУСАНІВСЬКИЙ, В. М. (ed.): Грамматика чеської мови. Київ: Наукова думка 1992
98. СТАРОДУМОВА, Е. А.: Синтаксис современного русского языка. Владивосток: Издательство Дальневосточного университета 2005
99. ПОНОМАРІВ, О. Д. (ed.): Сучасна українська мова. Київ: Либідь 2005
100. РЕДИЧУК, Н. С. (ed.): Стиль і час. Хрестоматія. Київ 1983
101. ШВЕДОВА, Н. Ю. (ed.): Русская грамматика. Том II. Синтаксис. Москва: Издательство Наука 1980
102. ШКУРЯТИНА Н. Г., ШЕВЧУК С. В.: Сучасна українська літературна мова. Київ: Літера 2000

Seznam excerpovaných zdrojů

Název zdroje	Dostupnost online
Ukrajinské	
Українська правда	www.pravda.com.ua
ВВС Україна	www.bbc.co.uk
Кореспондент	ua.korrespondent.net
ТСН	tsn.ua
Дзеркало тижня	dt.ua
Тиждень.ua	tyzhden.ua
Телеканал ZIK	tv.zik.ua
Телекритика	www.telekritika.ua
Інформаційне агентство «Уніан»	www.unian.ua
Новий погляд	www.pohlyad.com
Газета по-українськи	gazeta.ua
РБК Україна	www.rbc.ua
bigmir)net	news.bigmir.net
ZAXID.NET	zaxid.net
Зоря	zorya.org.ua
Медіакомпанія «Вежа»	vezha.org
iPress.ua	ipress.ua
ВолиньPost	www.volynpost.com
UKRANEWS	ukranews.com
Новини Закарпаття	transkarpatia.net
Перший національний телеканал	1tv.com.ua
Громадський портал	ztportal.net
Радіо Свобода	www.radiosvoboda.org
Online Експрес	expres.ua
День	www.day.kiev.ua
Українські національні новини	www.unn.com.ua
Новини Дніпропетровська	uaneews.dp.ua
УКР Інформ	www.ukrinform.ua
Чесно	www.chesno.org
Українське радіо	radioukr.com.ua
Коментарі: Кіровоград	kirovograd.comments.ua
Euronews Україна	ua.euronews.com
П'ятий телеканал	5.ua
Газета "Рівне вечірне"	www.rivnepost.rv.ua
Чорноморські новини	chornomorka.com
Високий Замок	www.wz.lviv.ua
Україна молода	www.umoloda.kiev.ua
Українська газета ЧАС	www.chas.cv.ua
Газета "Свобода"	svoboda.te.ua
Корпус текстів української мови	www.mova.info
Ruské	
Коммерсант	www.kommersant.ru
Полит.ру	polit.ru
Известия	izvestia.ru
Балтийское информационное агентство	www.baltinfo.ru

Комсомольская правда	www.kp.ru
Русская служба новостей	www.rusnovosti.ru
Риа Новості	ria.ru
Прайм – агентство экономической информации	lprime.ru
Утро	www.utro.ru
Президент России	www.kremlin.ru
Новости@Mail.ru	news.mail.ru
Трибуна	www.tribuna.ru
Новости Рамблер	news.rambler.ru
Эксперт	expert.ru
Радио Свобода	www.svoboda.org
Новое время	newtimes.ru
Единая Россия	er.ru
Бизнес online	www.business-gazeta.ru
Вечерняя Москва	vmdaily.ru
Новости TUT.BY	news.tut.by
Взгляд – деловая газета	vz.ru
Интерфакс	www.interfax.ru
Новости NEWSru.com	www.newsru.com
Газета.Ru	www.gazeta.ru
Новая Газета	www.novayagazeta.ru
Независимая газета	www.ng.ru
Московские новости	mn.ru
Газета Труд	www.trud.ru
Вечерний Петербург	www.vppress.ru
Газета Metro	www.metronews.ru
Национальный корпус русского языка	www.ruscorpora.ru
České	
Lidovky.cz	www.lidovky.cz
Mladá fronta Dnes	www.idnes.cz
Novinky	www.novinky.cz
Olomoucký deník	olomoucky.denik.cz
Právo	olomoucky.denik.cz
Deník Metro	www.metro.cz
Hospodářské noviny	hn.ihned.cz
Novinky - Aktuálně.cz	aktualne.centrum.cz
České noviny	www.ceskenoviny.cz
Česká televize	www.ceskatelevize.cz
Český rozhlas	www.rozhlas.cz
Týden	www.tyden.cz
Businessinfo.cz	www.businessinfo.cz
Finanční noviny	www.financninoviny.cz
Blesk	www.blesk.cz
Euroskop	www.euroskop.cz
Česká tisková kancelář (ČTK)	www.ctk.cz
Reflex	www.reflex.cz
Měsíc	www.mesec.cz
První zprávy	www.prvnizpravy.cz
Český národní korpus	korpus.cz
Polské	
Dziennik	www.dziennik.pl
Życie Warszawy	www.zw.com.pl

Gazeta Wyborcza	wyborcza.pl
Telewizja Polska	www.tvp.pl
MOBTECH Interia	mobtech.interia.pl
Trybuna	www.trybuna.com.pl
Rzeczpospolita	www.rp.pl
Nowa Trybuna Opolska	www.nto.pl
Super Express	www.se.pl
Gazeta Finansowa	www.gf24.pl
Super Nowości	supernowosci24.pl
Newsweek Polska	www.newsweek.pl
Puls Biznesu	www.pb.pl
Gazeta Polska	www.gazetapolska.pl
Gazeta Wroclawska	www.gazetawroclawska.pl
Kurier Szczeciński	www.24kurier.pl
Onet Wiadomości	wiadomosci.onet.pl
TVN 24	www.tvn24.pl
Wprost	www.wprost.pl
Życie Warszawy	zw.com.pl
Gazeta Prawna	www.gazetaprawna.pl
Nasz Dziennik	www.naszdziennik.pl
Wiadomości24.pl	www.wiadomosci24.pl
Gazeta.pl	www.gazeta.pl
Wiadomości Radio ZET	wiadomosci.radiozet.pl
Wiadomości Białystok Online	www.bialystokonline.pl
Korpus Języka Polskiego IPI PAN	korpus.pl
Narodowy Korpus Języka Polskiego	nkjp.pl

Seznam zkratk a symbolů použitých v textu

- ADJ adjektivum
- ADJ_{POS} posesivní adjektivum
- ADV adverbium
- CZ: příklad z českého jazyka
- DAS deadjektivní substantivum
- DAS_{MOD} deadjektivní substantivum se sémantikou modality
- DS deverbativní substantivum
- DS₁ deverbativní substantivum ukončené na *-ння, -ття* (verbální)
- DS₂ deverbativní substantivum vytvořené pomocí jiných sufixů včetně Ø
- DS_{MOD} deverbativum se sémantikou modality
- OBL obligatorní komplement substantiva
- OPT neobligatorní komplement substantiva
- PL: příklad z polského jazyka
- PPP participant propoziční povahy
- Praep předložka
- Praep S substantivum v předložkovém pádu
- PRON zájmeno
- PRON_{GEN} zájmeno v bezpředložkovém genitivu
- PRON_{DAT} zájmeno v bezpředložkovém dativu
- PRON_{INSTR} zájmeno v bezpředložkovém instrumentálu
- PRON_{POS} posesivní zájmeno
- RUS: příklad z ruského jazyka
- Sent věta
- S_{GEN} substantivum v bezpředložkovém genitivu
- S_{DAT} substantivum v bezpředložkovém dativu
- S_{INSTR} substantivum v bezpředložkovém instrumentálu
- UA: příklad z ukrajinského jazyka
- V_F finitní forma slovesa
- V_{INF} infinitivní forma slovesa
- X versus
- * negramatický tvar
- { } závislá substantivní fráze nebo vedlejší věta
- *kurzíva* příklad z jazyka – vyexcerpovaný text
- **tučná kur.** příklad z jazyka – řídicí substantivum
- *podtr. kur.* příklad z jazyka – neshodný atribut

Vysvětlivky ke zkratkám funktořů – viz tabulka č. 2 na str. 46 nebo tabulka č. 9 na str. 124.